

Michal Z e z u l a

K ŽIVOTNÍMU A PRACOVNÍMU JUBILEU VLASTY ŠIKULOVÉ

Rok 2013, kdy Vlasta Šikulová oslavuje svoje významné životní výročí, zastihl jubilantku v plné práci. A také v tomto případě se jedná o kulatiny, neboť v roce 1958 nastoupila paní doktorka do Slezského muzea v Opavě. Připočteme-li k tomu předchozí krátké působení v kyjovském muzeu a dobu studia, uvědomíme si, v jaké široké míře odráží její curriculum vitae cestu, kterou v poválečném období ušla moravskoslezská archeologie. Cestu plnou úspěchů prezentovaných na evropských vědeckých fórech, ale také soustavné práce mnoha badatelek a badatelů v muzejním ústraní, kterým nebyl dopřán podíl na materiálním zajištění a politické podpoře, jež byly vyhrazeny vrcholným vědeckým institucím. Přesto je jejich práce nepřehlédnutelná a byli to oni, kteří před rozvojem záchranné archeologie, který přinesla doba po roce 1989, věnovali všechny svoje síly záchranně a prezentaci archeologických památek.

Vlasta Šikulová se narodila v roce 1933 v Černvíru, v podhůří Vysočiny, v rodině samostatně – a velmi úspěšně – hospodařících rolníků. V roce 1945 začala studovat na reálném gymnáziu v Tišnově, kde maturovala v roce 1951. Zájem o historii, podněcený maminkou, vyústil v podání přihlášky ke studiu historie na brněnské Masarykově univerzitě, kde jí byla při přijímacím řízení nabídnuta kombinace prehistorie (jako hlavního oboru) s dějepisem. V té době se poprvé jubilantka setkala s krajem, kterému posléze zasvětila většinu svojí životní dráhy, když před nástupem studia vykládala v rámci povinné měsíční brigády ve Vratimově vagoně.

Ve stejném ročníku jako Vlasta Šikulová studovali Vladimír Podborský, Jaroslav Ondráček a Jiří Meduna. Kromě Emanuela Šimka a Františka Kalouska v té době na katedře prehistorie čerstvě a prozatím externě působil Vilém Hrubý, jehož výzkumy ve Starém Městě u Uherského Hradiště, na kterých se jubilantka v rámci studijní praxe podílela, formovaly její odborný zájem směrem k archeologii raného středověku. V obecném povědomí představují padesátá léta počátek „zlaté doby“ poválečné moravské ar-

cheologie, kdy se začínaly rozbíhat výzkumy světoznámých velkomoravských lokalit. Druhou stranu mince však představuje dusná atmosféra akademického prostředí poznamenaná udáními a čistkami, která velmi tísnivě dopadala především na studenty s neuspokojivým kádrovým profilem. A k těm Vlasta Šikulová patřila.

Tiskem vydaná diplomová práce Vlasty Šikulové, věnovaná mladohradištním pohřebištím na Moravě (Pravěk východní Moravy 1, 1958, s. 88–162), se stala na několik desetiletí základním dílem, ke kterému obraceli pozornost všichni zájemci o studium povelkomoravského raného středověku. Po promoci v roce 1956 následovala umístěnka do Kyjova, kde jubilantka vedla až do roku 1958 tamní okresní muzeum. Kromě pořádání výstav byly vzhledem k jejímu zaměření součástí její pracovní

náplně záchranné výzkumy, kterých v tomto krátkém období provedla zhruba dvě desítky, mnohé z nich na nejdůležitějších lokalitách jižní a jihovýchodní Moravy (Archlebov, Josefov, Sudoměřice, Věteřov, Žarošice aj.).

Rozvoj poválečné opavské archeologie je spojen s osobou Lumíra Jisla, který vedle působení ve vedoucích funkcích Slezského muzea, organizační a redakční práce položil základy moderní záchranné archeologie. Ta měla být hlavní náplní expozitury Archeologického ústavu ČSAV, založené v Opavě v roce 1955, v jejímž čele Jisl stál do roku 1956, kdy odešel do Prahy. Po jeho odchodu se akademické pracoviště s novým personálním obsazením (Jaroslav Král, Jiří Pavelčík) emancipovalo, zatímco činnost muzejního oddělení byla značně utlumena. Situace se změnila až v roce 1958, kdy bylo vedení archeologického oddělení Slezského muzea nabídnuto Vlastě Šikulové. Po svém příchodu do Opavy na počátku listopadu musela jubilančka čelit řadě organizačních a jiných potíží, když se např. ukázalo, že tabulkové místo kresliče bylo mezitím převedeno jinam a obnova archeologického pracoviště, byť z povzdálí zaštiťovaná Jislovou autoritou, nebyla snadná. Vlasta Šikulová s energií sobě vlastní ovšem záhy navázala na terénní aktivity svého předchůdce a v následujících několika letech provedla řadu zásadních výzkumů, které dodnes spoluvytváří základní paradigma archeologie moravské – slezského pomezí. Krátce po příchodu do Opavy to byl – z Jislova podnětu – zjišťovací výzkum v prostoru holasovického Dvora, kde jubilančka v průběhu roku 1959 odkryla základy raně gotického kostela a jeho dřevěného předchůdce. Při zpracování výzkumu eneolitických sídlištních objektů ve východní části této lokality upoutaly pozornost jubilančky protilehle umístěné zářezy do po stranách plochých říčních valounů a její interpretace těchto předmětů jako zátěží rybařských sítí umožnila poukázat na kontinuální význam rybolovu v obživě pravěkých populací nejen v poříčí Opavy. Do Holasovic se pak paní doktorka několikrát vrátila a v nedávné době připravila výsledky svého prvního výzkumu na Opavsku k publikaci a je součástí autorského kolektivu, který zpracovává dějiny obce. Výčet dalších archeologických výzkumů tohoto období je dostupný v rámci retrospektiv vy publikované v roce 1966 (Dvacet let archeologické práce na území opavského okresu, Opavsko 12, s. 27–32), zde zmiňme alespoň polykulturní sídliště v Opavě – Kateřinkách a lokality objevené při výstavbě plynovodu a státní silnice Opava – Krnov (germánská osada a žárové pohřebiště ve Vlaštovičkách, řada sídlišť na katastrech Holasovic, Neplachovic a Brumovic). V této souvislosti je možné připomenout, že zde se poprvé projevilo i určité napětí mezi „vrchnostensky“ vystupující akademickou archeologií a dalšími sférami této odborné činnosti, které je v určitých aspektech v regionu patrné doposud.

Patrně nejvýraznější je otisk práce Vlasty Šikulové do městské středověké archeologie. V padesátých a šedesátých letech zaplnily proluky po mnohdy zbytečně asanované válkou poškozené opavské historické zástavbě četná staveniště, kterými bylo v obrovském rozsahu narušováno archeologické souvrství, jehož mocnost v Opavě dosahuje 2–4 metry a díky specifickým pedologickým podmínkám jsou v jeho rámci dochovány vynikajícím způsobem konzervované dřevěné konstrukce. Možnosti archeologie, jak na tuto situaci reagovat, byly v tehdejších podmínkách značně omezené a v podstatě se jednalo o nahodilou záchranu inventáře odpadních jímek a dalších podobných objektů na dnech a ve stěnách stavebních jam. Ačkoliv byl výzkum středověkého jádra Opavy zařazen do státního plánu vědeckého výzkumu a jako takový náležel do gesce akademické expozitury, byla to právě jubilančka, která s mnohem skromnějšími prostředky a nenápadně začala provádět objevy po přirozených vrstvách a na základě pečlivé analýzy stratifikovaných nálezů mohla hledat odpovědi na otázky spojené s historií města, které posléze publikovala v přehledné a dodnes platné studii „Příspěvek archeologie k nejstarším dějinám Opavy“ (Archeologické rozhledy 27, 1975, s. 271–276). Úsilí, které paní doktorka věnovala tomu, aby při výzkumu neunikaly pozornosti ani nejmenší komponenty hmotné kultury je dnes již legendární, a díky němu byly sbírky archeologického pracoviště obohaceny mj. o soubor několika set drobných mincí, které navíc jubilančka s potřebnou mírou kritiky nápaditě využívala při dataci a historické interpretaci zkoumaných situací. Bez nadsázky lze shrnout, že podíl Vlasty Šikulové na metodickém formování archeologie středověkého města je, zvláště v moravsko-slezském prostředí, zásadní a její výzkumy a jejich dokumentace by bez problému obstály i vzhledem k dnešním standardům (srov. zejm. Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, s. 101–103, tab. 89–91).

Následující dvě dekády zasvětila Vlasta Šikulová především výzkumu sakrálních areálů, tj. ostravskému farnímu kostelu sv. Václava (1968–1969) a opavskému dominikánskému klášteru s konventním kostelem sv. Václava (1967–1991). Tato významná památka měla v 60. letech namále a mezi

těmi, kteří pomohli její demolici díky svému osobnímu nasazení odvrátit, patří vedle dr. Václava Štěpána přední místo manželovi jubilantky ing. arch. Leopoldu Plavcovi. Následnou rekonstrukci kláštera a jeho adaptaci na Dům umění pak doprovázel stavebně-historický průzkum a archeologický výzkum obou badatelů a životních partnerů a na jimi organizovaných brigádách zaštiťovaných Muzejním spolkem nastoupili svoji cestu k historii dnešní významní univerzitní vědci jako např. Tomáš Velínský, Martin Wihoda a Pavel Šopák. Je jistě škoda, že skromné zázemí neumožnilo zpracovat výsledky těchto výzkumů do náleзовých zpráv a širších publikačních výstupů, je nutné si ale uvědomit, že i dnes, přes podporu širokého týmu spolupracovníků a informačních technologií, není cesta ke zpracování obrovského množství dat a nálezů ze složitých středověkých stratografií snadná a opožděuje se za ukončením terénní fáze výzkumu o dlouhé roky. A síly jednotlivce vybaveného psacím strojem na to mezi jednotlivými výzkumnými sezónami zkrátka a dobře nemohly stačit.

Opomenout nelze pochopitelně ani výstavní činnost Vlasty Šikulové. Byla mj. spoluautorkou druhé stálé expozice Slezského muzea (1981–1991), široký ohlas měly její prezentace aktuálně prováděných výzkumů kostela sv. Václava v Ostravě (1967) a dominikánského kláštera v Opavě (1968 a 1974). Naposledy pak spolupracovala na výstavách Cesta ke Zlaté bule sicilské (Ostrava 2012) a Znamení vertikál (Opava 2013), kde se rovněž autorsky podílela na zpracování jednotlivých katalogových hesel.

Vlasta Šikulová nepracovala v lehkých podmínkách. Dalo by se říci, že valná část její práce se odehrála době a okolnostem navzdory. Těm dokázala čelit s prvorepublikovou elegancí a humorem, a je dobře, že se jí v poslední době dostává zaslouženého ocenění. Nikoliv překvapivě ale převážně ze strany příslušníků mladších badatelských generací, což dokládají také příspěvky tohoto jubilejního čísla. Jsem přesvědčen, že právě to může paní doktoru obzvláště těšit a za všechny gratulanty přeji do dalších let co nejvíce sil, elánu a životního optimismu.

Vlasta Šikulová – Bibliografie

1956

Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu v Napajedlích (okr. Gottwaldov), Zprávy Krajského muzea v Gottwaldově, září–říjen 1956, s. 19.

1957

P. Radoměřský, *Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě* [recenze], Zprávy Krajského muzea v Gottwaldově, 3, 1957, s. 12.

Sídliště lidu s větrovskou kulturou v Archlebově, okres Kyjov, Zprávy Krajského muzea v Gottwaldově, 3, 1957, s. 1–2.

1958

Nález římské mince v Holasovicích (okr. Opava), ČSM–B VII, 1958, s. 120, obr. 7–8.

Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní, Pravěk východní Moravy I, 1958, s. 88–162, tab. 14–21.

Drobné zprávy – Sudoměřice, Kyjov, Svatobořice, Kyjov, Mutěnice, Josefov, Hodonín, Pravěk východní Moravy I, 1958, s. 167–168, 172–173.

Výstava „Velkomoravské hradiště Valy u Mikulčic“, Zprávy KVÚ v Gottwaldově, 1958, s. 86–87.

1959

Městské muzeum ve Štramberku, ČSM–B VIII, 1959, s. 131–133 (spolu se Z. Vachovou, J. Dudou a E. Klimešovou).

Nové výzkumy slovanských památek ve Slezsku, Rudé právo, 6/12, 1959.

Nové středověké nálezy na Spálovsku, Vlastivěda Severomoravského kraje – Vítkovsko 7, 1959, s. 14.

1960

Uherské denáry ze slovanského kostrového hrobu z Hodonína, Numismatický sborník VI, 1960, s. 375–376, tab. XVI/1–3.

Městské muzeum na Štramberku, Vlastivěda Ostravského kraje – Novojičínsko 1, 1960, s. 1.

Z přírůstků Slezského muzea v r. 1959 – Pravěk oddělení, Vlastivěda Ostravského kraje – Opavsko 2, 1960, s. 22.

1961

K otázce rybolovu v mladší době kamenné, ČSM–B X, 1961, s. 1–18, tab. I–XVI.

Pohřebiště lidu zlotské skupiny šňůrové kultury v Sudoměřicích okr. Hodonín, Pravěk východní Moravy II, 1961, s. 7–13, obr. 1–2, tab. I/1, 3–16.

Terra sigillata ze Ždánic, Pravěk východní Moravy II, 1961, s. 127–129, tab. X/1-6 (spol. s F. Křížkem).

Drobné zprávy – Mistřín, Lovčice, Ždánice, Mistřín, Bohuslavice u Kyjova, Pravěk východní Moravy II, 1961, s. 146–147, 149–150, 156, 158–160, tab. I/2, VIII/1-5.

1962

Nález mincí v Ježově (okr. Kyjov), Numismatický sborník VII, 1962, s. 322.

Nález pražských grošů Václava II. v Sádku (okr. Opava), Numismatický sborník VII, 1962, s. 318–321.

1963

Zpráva o činnosti pravěkého oddělení Slezského muzea v Opavě v letech 1959–1961, Zprávy Československé společnosti archeologické při ČSAV V, 1963, s. 169.

1963–1964

Únětický pohřeb přikrytý torsy nádob ze Svatobořic u Kyjova, Sborník III. Karlu Tihelkovi k pětadesátinám, Brno 1963–1964, s. 62–64.

1964

Římské mince z Travné na Jesenicu a ze Slezské Ostravy, ČSM–B, XIII, 1964, s. 191–192, 2 obr.

Zasedání polsko-československé koordinační komise slezských muzeí v Opavě 23. 9. 1964, ČSM–B XIII, 1964, s. 195–196 (společně s B. Sobotíkem).

Výzkumy pravěkého oddělení Slezského muzea v roce 1963, Vlastivěda Severomoravského kraje – Opavsko 10, 1964, s. 16–18.

1966

„Rezerwat Archeologiczny“ v Čenstochové v Polsku, Archeologické rozhledy XVIII, 1966, s. 76–77.

Nejstarší opavská studna, ČSM–B XV, 1966, s. 3–12, tab. I–XVI, obr. 1–2.

V podzemí kostela, Ostravský kulturní zpravodaj, IX, 1966, s. 2.

Dvacet let archeologické práce na území opavského okresu, Vlastivěda Severomoravského kraje – Opavsko 12, 1966, s. 27–32.

Hradisko ve Vině, Vpřed – orgán OVKSČ a ONV v Bruntále, 25/6, 1966, s. 2.

1968

Památky na slovanský kmen Holasiců, KSSPPOP v Ostravě, 1968, s. 3, 1 mapa, 9 fotografií.

Jaspisová čepel z Komárova (okr. Opava), Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, s. 12, tab. 14/4.

Nález pravěké keramiky v Opavě-Kylešovicích, Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, s. 12.

Nález lidských kostí na eneolitickém sídlišti v Holasovicích (okr. Opava), Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, s. 13–14, obr. 2, tab. 15/2-5.

Bronzový nůž z Hradce (okr. Opava), Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, s. 49, tab. 32/1.

Předběžná zpráva o výzkumu v kostele sv. Václava v Ostravě, Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, s. 101–103, tab. 89–91.

Záchranné akce v areálu středověké Opavy, Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, s. 107–111, tab. 96–104.

Opava – Archeologia w Śląskim Muzeum, Silesia Antiqua X, 1968, s. 252–255, ryc. 4–7.

1969

Dr. Lumír Jisl zemřel, Informace Slezského muzea 3, prosinec 1969, s. 1–3.

1970

Nové archeologické výzkumy, Informace Slezského muzea v Opavě 5, červen, 1970, s. 17–20.

Pokračování výzkumu v kostele sv. Václava v Ostravě, Přehled výzkumů 1968, Brno 1970, s. 57–58.

Krypta v moravské kapli kostela sv. Václava v Opavě, Přehled výzkumů 1968, Brno 1970, s. 67–70, tab. 63–66.

1971

Náhodné nálezy broušených kamenných nástrojů z opavského okresu, Přehled výzkumů 1970, Brno 1971, s. 15–16, tab. 7.

Starolužické sídliště v Opavě-Jaktaři (okr. Opava), Přehled výzkumů 1970, Brno 1971, s. 25.

Pokračování záchranných akcí v areálu středověké Opavy, Přehled výzkumů 1970, Brno 1971, s. 69–74, tab. 51–56, 57/1–4.

Záchranné výzkumy v pískovnách ve Vávrovicích – Palhanci (okr. Opava), Přehled výzkumů 1970, Brno 1971, s. 75–76, tab. 59–61.

Záchranné výzkumy na přestavbě státní silnice Opava-Krnov, Přehled výzkumů 1970, Brno 1971, s. 76–77, tab. 62.

Zprávy, Slezský numismatik, 1971, s. 26.

1972

Dvě bronzové sekerky z Vávrovic (okr. Opava), Přehled výzkumů 1971, Brno 1972, s. 50–51.

Středověké nálezy z Vávrovic (okr. Opava), Přehled výzkumů 1971, Brno 1972, s. 111–112.

Záchranné akce v areálu středověké Opavy, Přehled výzkumů 1971, Brno 1972, s. 121–124.

1973

Výzkumy archeologického oddělení Slezského muzea v letech 1970–1972, Informace Slezského muzea v Opavě č. 13, říjen 1973, s. 4–7.

Džbáněček na nožkách z Vávrovic, okr. Opava, Přehled výzkumů 1972, Brno 1973, s. 26–27.

Nálezy z hradu Víkštejna, obec Radkov-Dubová (okr. Opava), Přehled výzkumů 1972, Brno 1973, s. 87–88, tab. 62:1–7, tab. 63:1–6.

Záchranné akce v areálu středověké Opavy (okr. Opava), Přehled výzkumů 1972, Brno 1973, s. 90–91, tab. 63:7, tab. 64–65.

1974

Archeologický výzkum v dominikánském klášteře, Naše Opavsko 13. 7. 1973, s. 4.

Nález zvířecích kostí a rostlinných zbytků ve Vávrovicích (okr. Opava), Přehled výzkumů 1973, Brno, 1974, s. 124–125, tab. 122 (spolu s E. Opravilem).

1975

Príspevek archeologie k nejstarším dějinám Opavy, Archeologické rozhledy XXVII, Praha 1975, s. 271–276, obr. 1.

Diskusní příspěvek k referátu B. Novotného, Archeologické rozhledy XXVII, Praha 1975, s. 528–529.

1977

Nálezy mincí z výzkumu středověké Opavy a Ostravy, in: Středověká archeologie a studium počátků měst. Sborník příspěvků přednesených na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové 22.–27. Zář 1975, Praha 1977, s. 141–149.

1978

Hrnčířská pec z mladší doby římské v Holasovicích (okr. Opava), Přehled výzkumů 1976, Brno, 1978, s. 51–52.

Pokračování výzkumu dominikánského kláštera v Opavě (okr. Opava), Přehled výzkumů 1976, Brno, 1978, s. 87–88.

Archeologická sbírka Eduarda Chalupy, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, sv. 21, 1978, s. 56–57.

1982

Zpráva o pokračování výzkumu dominikánského kláštera v Opavě, Vlastivědný věstník moravský XXIV, 1982, s. 206–208.

1983

Opavsko na úsvitu dějin a v období vzniku a rozvoje feudalismu (do husitských válek), in: Přehled dějin Opavska, soubor příspěvků k dějinám opavského okresu od pravěku do současnosti. Opava 1983, s. 20–35 (spolu s J. Bakalou).

1985

Středověká polévaná keramika z Opavy, Archaeologia historica 10, 1985, s. 230–233.

1990

Záchranný výzkum v bývalém dominikánském kostele sv. Václava v Opavě (okr. Opava), Přehled výzkumů 1987, Brno, 1990, s. 76–77.

1991

Polévaná konvice, v níž byl uložen poklad brakteátů v Rešově, okr. Bruntál, ČSM–B 40, 1991, s. 9–13, obr. I–IV.

Přehled dokladů středověkého osídlení Kotouče ve sbírkách Slezského muzea v Opavě, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, sv. 47, 1991, s. 62–65.

1992

Archeologické pracoviště Slezského zemského muzea v Opavě, Pravěk, Nová řada 1991/1, Brno 1992, s. 24–26.

1993

Vysvětlení ke středověkému prstenu z Holasovic (okr. Opava), ČSZM–B 42, 1993, s. 13–16, obr. 1a, 1b, 1c.

1999

Od gotiky k renesanci, Výtvarná kultura Moravy a Slezska IV (K. Chamonikola ed.). Brno 1999. Katalogová hesla: Knižní malba (077), Umělecká řemesla (097, 098, 099, 122–127).

2004

Habánské umyvadlo Jana Jiřího Krnovského nalezené v Opavě, in: Opava, Sborník k dějinám města 4/2004, s. 19–28, obr. 1–6.

2010

Raně eneolitický měděný pektorál z vrchu Kotouče u Štramberka, Archeologické rozhledy LXII–2010, s. 395–428, obr. 1–11 (spolu s M. Zápotockým).

2012

Znamení vertikál. Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku (P. Šopák a kol.), II – Archaeologica, hesla 4, 5, a 6, s. 119–125.

Výstavy

1960

Archeologické nálezy z Holasovic. Rodný dům P. Křížkovského v Holasovicích.

1961

Středověké nálezy v Opavě. Slezské muzeum v Opavě.

1967

Výstavka spojená s prohlídkou výzkumu kostela. Kostel sv. Václava v Ostravě.

1968

Archeologický výzkum a návrh rekonstrukce kostela sv. Václava a dominikánského kláštera v Opavě. Moravská kaple dominikánského kláštera v Opavě.

1974

Archeologický a stavební výzkum areálu bývalého dominikánského kláštera v Opavě. Dům umění v Opavě.

1984

Výstava k 170. Výročí muzejnictví v Opavě, oddíl „Archeologické pracoviště“. Slezské muzeum v Opavě.

1992–1993

Doklady ražby mincí na hradě Cvilín. Slezské zemské muzeum v Opavě.

Napsali o Vlastě Šikulové

Jiří PAVELČÍK, *Životní jubileum Vlasty Šikulové*, Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy 19, 1993, č. 1, s. 43.

Vladimír PODBORSKÝ (-pdb-), *Jubilantka Vlasta Šikulová*, Pravěk, Nová řada 3/1993, Brno 1995, s. 312–313.

Jiří JUCHELKA, *Životní jubileum Vlasty Šikulové*, Pravěk, Nová řada 13/2003, Brno 2005, s. 489–491.

Jiří JUCHELKA, *Životní jubileum Vlasty Šikulové*, Pravěk, Nová řada 18/2008, Brno 2009, s. 451–453.

Martin Č a p s k ý

STŘEDOVĚKÁ OPAVA A JEJÍ ZÁSBOVÁNÍ DŘEVEM

Abstract

The text is Wood belonged to the most wide-spread materials in medieval Opava. The wood used by Opava citizens for heating, crafts or building came from close neighbourhood. It was difficult to transport wood from more distant places. Two following privileges of Ottokar II of Bohemia and his natural son Nicolas I of Opava we can associate it with the survey and colonization of a part of the municipal area in the present Masarykova Street.

Keywords: wood, medieval Opava, Silesia, Ottokar II of Bohemia, Nicolas of Opava

Pro středověkého měšťana představovalo dřevo jeden z nejdůležitějších a zároveň nejdostupnějších materiálů, s jakými se v běžném životě setkával. Dřevěné výrobky a pozůstatky stavebních konstrukcí bývají také jednou z nejčastějších položek plnicích náleзовé zprávy z výzkumů urbánního prostředí.¹ Na rozdíl od studia hmotných pramenů nabízí výpověď jejich písemných souputníků mnohem méně plastický obraz. Dochované písemnosti sice občas zaznamenávají nákup dřeva, ale často jen v rámci obecného konstatování a jindy se tyto výdaje skrývají pod sumou vyplacenou příslušnému řemeslníkovi (tesaři, truhláři ap.). I v tomto případě platí, že byrokratický aparát větších měst si své záznamy vedl s větším citem pro detail. Za příklad nám mohou posloužit sériově dochované účty Zhořelce nebo (ve slezském prostředí) soliterně dochovaný přehled příjmů a výdajů Vratislavi z účetního období 1468/1469. Fascikl uložený dnes ve fondu písemností města patrně sloužil ke kontrole hospodaření obce a byl sestaven už jako čistopis na základě pracovních předloh. Velmi podrobné vyúčtování si tak všímá částek vydaných za palivové dříví (cca 241 hřiven), štípané dřevo (cca 7 hřiven), šindele a další krytinu (cca 38 hřiven), kůly a sloupy (cca 22 hřiven) a za další kulatinu (cca 8 hřiven).² Tyto výdaje představovaly zhruba 1,7% ze sumy všech Vratislavských výdajů ve sledovaném období a ani toto vysoké číslo se zdaleka neblíží skutečné ceně utracené za dřevo v oderské metropoli, do níž bychom samozřejmě museli započítat i měšťanské domácnosti, kláštery, šlechtické domy a další instituce. Podle odhadu pocházejícího z počátku 16. století se náklady na roční spotřebu dřeva ve Vratislavi vyšplhaly až k šesti tisícům zlatých. Rozsáhlé sklady se dřevem, jež se nacházely při březích Odry před hradbami města, zachytily v případě Vratislavi i raněnovověké ikonografické prameny a proclívání vozů dovážejících dříví dokládají i některé celní rejstříky. Účetní jednotkou se při proclívání stával samotný vůz a ve zmiňovaném případě už vozkové svážející dříví z okolí neplatili zvláštní taxu za koně.³

¹ Za laskavé postoupení prezentace *Možnosti interpretace archeologických, archeobotanických a palynologických nálezů dřeva z Opavy, která byla společně s referátem přednesena na VII. konferenci FUMA, děkuji touto cestou kolektivu autorů vedených Michalem Zezulou a Františkem Kolářem.*

² Archiwum Państwowe Wrocław, f. Akta miasta Wrocławia, fol. 22 a 23b.

³ Archiwum Państwowe Wrocław, f. Dokumenty miasta Wrocławia, č. mikrof. T 57 352 a *Scriptores rerum Silesiae*, T. XVII. *Descriptio totius Silesie et civitatis regie Vratislaviensis* per M. Bartholomeum Stenum, ed. Hermann Markgraf, Breslau 1902, s. 7.

Z mlčení narativních pramenů vybočuje Slezská topografie z pera Bartoloměje Steina. Byť je třeba zdůraznit, že na zmínky o zásobování města dřevem došlo až v souvislosti s líčením významu řeky Odry protékající slezskými městy, autor si všiml i druhů dřeva (palivové, stavební) a zvláště vyzdvihl dubové kmeny, prkna a kůly využívané vřatislavskými stavebníky. Ve vzácné shodě tak nacházíme konstatování závislosti středověkého města na produkci dřeva a jeho dovozu z poměrně velkých vzdáleností umožněného splavností příslušné části řeky Odry. Podobně jako u jiných objemných nákladů i v případě dřeva platilo, že jeho transport po zemských cestách zásadním způsobem prodražoval a zpomaloval obchodní transakce.⁴

Písemné prameny zachycující život obcí na moravsko-slezském pomezí se do dnešní doby zachovaly v nepoměrně chudší paletě, než tomu bylo v uvedených případech. Ostatně ani jejich předpokládaná podoba nedosahovala úrovně produkce vřatislavské městské kanceláře. Navzdory často opakovanému konstatování přesto vzbuzuje překvapení skutečnost, že žádný z dochovaných celních předpisů ze středověké Opavy, Ratiboře, Hlubčic (zde je zdaňován pouze náklad šindelů jedním grošem) či Hradce nad Moravicí se proclení dřeva výslovně nevěnuje.⁵ I když připustíme, že takto přepravovaný náklad mohl být zdaňován podle samotných vozů či podle počtu zapřažených koní, spíše je na místě konstatování, že Opavou, ani dalšími okolními městy neprocházela masivní obchod se dřevem a při jeho zaopatřování byli měšťané odkázáni především na své bližší okolí. Dřevo tedy nebylo transportní komoditou a celní předpisy vztahené především na putující zboží přepravované „cizinci“ je nerefletovaly. Výjimku mezi geograficky blízkými městskými obcemi s lokálně orientovanou těžbou a spotřebou dřeva přitom mohla představovat Ratiboř, v jejíž blízkosti už řeka Odra rozšířila své koryto natolik, že umožňovala splavování nákladu. V roce 1267 tak kníže Vladislav I. svolil, aby měšťané vykládali dřevo po obou březích řeky u města a překládali je na vozy s podmínkou, že budou ročně odvádět jednu hřivnu zlata anebo její adekvátní hodnotu ve stříbře a neponičí při dopravě zeměpanské louky. Při případném dalším požáru města také ratibořští mohli, podle slov zmíněného privilegia, brát stavební materiál k obnově své obce ze zeměpanských lesů.⁶ Samozřejmě, že s přibývajícím délkou toku Odry se proměňovala i situace na jejích březích. Také v dolnoslezském Břehu, v místě už vzdálenějším od lesních masívů Preseky či pomezních hor, byli měšťané odkázáni na dovoz dřeva. Jeho doprava na lodích, překládání či následný prodej ale už dosahoval takových objemů, že jej regulovalo zvláštní nařízení knížete Boleslava III. Břežského z roku 1317. Místem výběru mýta se stal březský most. Vyložení zboží a jeho prodej či dovoz pro vlastní potřebu zůstával pro březské měšťany nezatížen clem, ale cizí kupci již museli zaplatit vyznačenou taxu: „...*ligna aut alia mercimonia prenarrat ibidem circa pontem ementes solvant teloneum constitutum videlicet de magna navi duos scotos, de parva navi dimidium scotum, de congerie lignorum edificium duos scotos, de congerie lignorum combustibilium unum scotum.*“ V případě, že se zbožím pokračovali dále, zaplatili domácí i cizí kupci stejnou taxu bez rozdílu.⁷

Omezené možnosti opavské městské komunity k masivnějšímu plavení dřeva předurčovaly lokální hydrologické podmínky. Středověcí měšťané mohli využívat pouze meandrující

⁴ *Descriptio totius Silesie*, s. 7, a Elisabeth JOHANN, *Wirtschaftsfaktor Wald. Am Beispiel des österreichischen Alpenraums*, in: *Das Mittelalter* 2008, 13, č. 2, s. 28–38.

⁵ Martin ČAPSKÝ, *Hospodářský obraz moravsko-slezského pomezí v době Jana Lucemburského*, in: Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského, Ostrava 2011, s. 301–312.

⁶ *Codex diplomaticus Silesiae* (dále CDS) VII/2, ed. Colmar Grünhagen, Breslau 1875, s. 148, č. 1244.

⁷ CDS XVII. Die schlesische Oderschiffahrt in vorpreussischer Zeit. Urkunden und Atenstücke, ed. Konrad Wutke, Breslau 1896, s. 4.

a do několika ramen se dělicí řeku Opavu. Její vodnatost sice před městem posílila vtékající Moravice, ale i tak průtok ani podoba vodního koryta nedosahovaly potřebných parametrů nutných k přepravě objemnějších nákladů po delší část roku. Připustit sice můžeme využitelnou splavnost řeky v jarním období masivního tání, těžko však lze počítat se zásadním významem řeky pro opavský obchod. Tento předpoklad přitom nevylučuje, že část stavebního a palivového dřeva mohla být po řece skutečně plavena. V textu opavského formuláře z počátku 14. století se zachovala stížnost opavských měšťanů adresovaná králi Václavovi II., že jim krnovští měšťané zabraňují pouštět po řece vory a kmeny potřebné k obnově města poničeného požárem. Ke splavování palivového a stavebního dříví kontrolovaného na jeho cestě pomocí bidel z říčních břehů dostačovaly i říční toky menší než byla řeka Opava.⁸ Přesto se patrně nevzdálíme zdejší středověké realitě předpokladem, že většina dřeva byla do města přivážena po souši. Vzhledem k transportním podmínkám středověkých komunikací tak byli měšťané odkázáni na zásoby dřeva ze svého blízkého okolí, resp. na lesy na vybíhajících úbočích Nížkého Jeseníku. Zdejší, původně hraniční lesy mezi Moravou a slezským prostorem, kontrolovali nejpозději od poslední čtvrtiny 12. století čeští panovníci a z jejich rukou přešla zeměpanská práva opavským vévodům. Rozsáhlý lesní masiv se v průběhu 13. století těšil stále většímu zájmu českých králů i jejich věrných a jeho části tak postupně přecházely do církevních i světských rukou. Postupně docházelo k jeho parcelaci. Na jižním Opavsku už na konci první třetiny 13. století bylo možné vymezit majetky pomocí lokálních názvů i nových vlastníků: „...*od lesa pana biskupa ve Slavkově a od Slavkova až po les hradecký od toho až po les, který se nazývá Březová a od Březové až po Jedlovou a od Jedlové až po Střelnou a od Střelné až k řece, která se nazývá Deštná...*“⁹

Bohatá lokační a fundátorská aktivita zasahující ve 13. století moravsko-slezské pomezí se významně zasloužila o narušení lesního masivu a darování lesa, často v těsné blízkosti zeměpanského sídla či v přiléhajícím panství, se stalo jedním z důležitých prvků stojících na počátku konstituování nových městských komunit. Palivové dříví bylo možné získávat i z údolních niv a blízkého okolí Opavy, ale na konstrukční prvky domů a opevnění byly kladeny mnohem vyšší nároky.¹⁰ Podobně jako v případě Ratiboře, i z opavských zeměpanských lesů smělo město, privilegovaní měšťané či nově usazení řeholníci těžit dřevo ke své potřebě. Bohužel neznáme konkrétní ustanovení Vladislava Jindřicha formulované nejspíše pouze verbálně před přítomnými svědky o využití lesů kolem zeměpanského hradu Hradce.¹¹ Lze předpokládat, že se markraběcí svolení týkalo dvou, tří desítek let těžby konstrukčního a palivového dříví, jak analogicky ukazuje uničovská listina či privilegium pro Hlubčice udělené králem Přemyslem Otakarem II. kolem roku 1256. I zde si mohli hlubčičtí měšťané zajíždět s vozy do nepříliš vzdáleného lesa zvaného *Tropowicz* (Opavice; Opawica; cca 16 kilometrů vzdušnou čarou). Časová souslednost napovídá, že král svým privi-

⁸ Text formuláře částečně zpřístupnil František ŠIGUT, *Městský formulář opavský z počátku 14. století*, Slezský sborník 60, 1962, s. 389–396, zvl. s. 393. Za laskavé upozornění na tuto pasáž děkuji touto cestou dr. Daliborovi Prixovi.

⁹ Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno–Opava 1999, s. 429 a Emanuel OPRAVIL, *Moravkoslezský pomezí les do začátku kolonizace*, in: Archeologický sborník, Opava 1974, s. 114–131.

¹⁰ Blíže k výběru jednotlivých druhů dřeva pro stavební konstrukce, stejně jako k modelu středověkého lesního hospodaření, v němž byly na palivo zpracovávány stromy mladší cca 25, kdežto na stavební dříví kmeny do 100 let, Tilmann MARSTALLER, *Der Wald im Haus. Zum Wechselspiel von Holzressourcen und Hausbau*, in: *Das Mittelalter* 13, 2008, č. 2, s. 63–84.

¹¹ Martin WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007, s. 249–254.

legiem vyšel vstříc prosbám měšťanů, kteří před pár lety zažili ničivý vpád vojsk Daniela Haličského v souvislosti s válkou o bábenberské dědictví.¹²

Termínově ohraničená exploatace zeměpanských hvozdů však nepochybně podvazovala rozvoj městských obcí. Neutuchající potřeba stálého přísunu dřeva vedla ke vzniku institutu městských lesů, jehož počátky byly nejspíše těsně spojeny s lokací, ale v případě Opavy se můžeme o určitější informace opřít až v listině Přemysla Otakara II. z roku 1271. Král svým rozhodnutím daroval opavským měšťanům 40 lánů lesa u Skřipova vydělených ze zeměpanských lesů hradeckého panství. Také Skřipov se nacházel v zóně do 20 kilometrů od městských hradeb, jako jsme toho byli svědky v případě vazby lesa u Opavice a Hlubčic.¹³ Nejednalo se o jediný dar tohoto druhu. Vztahy panovníkova nemanželského syna Mikuláše I. a Opavy procházely četnými peripetemiemi. V jednom ze světlejších období „pán Opavy“, jak se s oblibou tituloval, potvrdil nadání svého otce a lesní doménu u Skřipova v roce 1290 rozšířil o dalších dvacet lánů. Jak dokazují archeologické výzkumy, v poslední třetině 13. století vládl v Opavě čilý stavební ruch spojený s novým vyměřením části hradbou vyznačeného areálu a Mikuláš I. tímto krokem vycházel vstříc prosbám a požadavkům městské obce. „Lesní privilegia“ se tak pro nás současně stávají svědectvím o stavební dynamice městských obcí.¹⁴

Podobně jako u lokovaných měst, provázela otázka dostatku stavebního dřeva i počátky opavských klášterních fundací. I v tomto případě se potýkáme s nedostatkem písemných pramenů, byť zdejší stavební hutě zpracovávaly stavební materiál v obrovských objemech. O určitější zprávy se můžeme opřít pouze u dominikánského kláštera při kostele svatého Václava. Jeho památná kniha (často nazývaná kronikou) vznikala v několika redakcích a svojí definitivní podobu nabyla na počátku čtyřicátých let 18. století, snad v souvislosti s uplatňováním majetkových práv kláštera v době dělení Slezska. Právě důraz na důslednou revizi nadání a držeb vedl jednoho z bratrů k podrobnému vyličení osudů klášterního lesa v okolí lokality Přerovec. Za fundátora konventu byl podle tradice (ale nedoložitelné soudobými prameny) považován již zmiňovaný Mikuláš I., který měl v roce 1291 přivést do Opavy bratry z řehole svatého Dominika a usadit je v místě mezi Horním náměstím a k řece Opavě přiléhající severní hradbou. Konvent tak nekopíroval hradební linii, byl od ní oddělen Solnou ulicí a dodnes nebyl jeho vznik uspokojivě osvětlen. Na počátku 16. století, kdy se mezi částí měšťanů i okolní šlechty ujímalo šířící se luterské učení, procházel klášter demografickou i institucionální krizí, během níž ztratil kontrolu nad částí svých majetků. Obrat nastal až v době třicetileté války. V druhé polovině dvacátých let 17. století se bratřím začalo dařit získávat majetky v okolí Štítiny a Mokřých Lazců a navázat tak na svoji majetkovou přítomnost v této oblasti ve starším období. Mikuláš Tvorkovský z Kravař ve své listině deklaroval, že les na území nazývaném Mnišská hora („Mönchsberg“) náležel před jeho sekularizací dominikánům a zalesněné území mezi Štítinou a Mokřými Lazci vrátil zpět do jejich rukou. Jelikož však byl prý tento díl v minulých desetiletích poškozen, přidal dominikánů i blízký lesík nazývaný „Bratkoch“. Vymezení majetku se zřejmě řídilo

¹² Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (dále CDB) II, ed. Gustav Fridrich, Pragae 1912, s. 238–239, č. 246. Codex diplomaticus Moraviae (dále CDM) VII, ed. Paul v. Chlumecky, Brünn 1858, s. 767, č. 126.

¹³ CDB V/2, edd. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková, Pragae 1981, č. 293.

¹⁴ Martin WIHODA, *Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky*, ČČH 99, 2001, s. 209–230. Ke stavební dynamice poslední čtvrtiny 13. století blíže František KOLÁŘ – Michal ZEZULA, *Die Straßen und Ringe im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Opava/Troppau aus der archäologischen Sicht*, in: Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej, (=Wratislavia antiqua, sv. 13), Stefan Krabath – Jerzy Piekalski – Krzysztof Wachowski, Wrocław 2011, s. 211–247.

podle zápisu pořízeného do klášterního archivu v roce 1579, kdy si převor konventu nechal od jednoho šedesátiletého muže jménem Blažej ukázat rozsah někdejšího, jak říká zápis, „malého lesa“ na Mniší hoře a potvrdit její přítomností mokrolazeckých venkovanů na čele s jejich rychtářem. Převor si pochvaloval kvalitu dřeva i existenci dosud viditelných značek ohraničujících zboží. Samotný lesní díl byl vymezen širokou pěšinou vedoucí k temeni hory, potokem na jeho úpatí a starým příkopem. Aby byla hranice dobře viditelná zvláště v zimě, kdy napadne sníh, nechal převor vyřezat do silných kmenů písmeno V a z druhé strany velký kříž. V dalším zápise z roku 1581 se setkáváme s dalším názvem řečeného místa, které se mělo obecně nazývat Přerovec.¹⁵ Jiné lesní majetky památná kniha konventu při kostele svatého Václava nezmiňuje, byť ze zemských desk víme o tzv. Pohořelickém lesíku, který dominikánům v roce 1433 daroval jako záduší Hanuš ze Žopov, a také slova o „menším lese“, který navštívil dominikánský převor při zmíněné vizitaci v roce 1579 napovídají i existenci „většího lesa“, ve své době vlastnický nezpochybnovaného a nám tudíž dnes neznámého.¹⁶

Darování lesa zvaného Přerovec nás znovu přivádí k proměnám vztahů mezi Mikulášem I. a městem Opavou. Levobočný Přemyslovec, postupně vytlačovaný z opavského údelu králem Václavem II., musel v roce 1284 přistoupit na nevýhodné příměří s městem. Mezi jeho porážky předchozích měsíců se krom stále výraznější defenzivy na diplomatickém poli řadilo snad i vyvrácení nepřilíš dobře opevněného hradu Přerovce, v jehož okolí se později nacházely lesní lány přidělené opavským dominikánům.¹⁷ Lokalita, jejíž vzdálenost od Opavy opět nepřekračovala dvacet kilometrů, se tak stala dalším dílem někdejšího zeměpanského majetku využívaného k zajištění přísunu dřeva za opavské hrady. Ostatně dříve zmíněný zájem převora, aby byly hranice dominikánského majetku viditelné právě v zimním období, dokládá, že se zásoby dřeva nejčastěji připravovaly a snad i přepravovaly právě v zimním období, kdy sníh a led vyspravily jinak obtížně průchozí lokální cesty. Dřevo tak mohlo být stahováno na saních. V okolí Přerovce ani Skřipova nebylo možné využít žádných splavných toků, a to ani v příznivém ročním období.

Také zdejší komunita řádu německých rytířů se nemohla spoléhat na vodní cesty. Svě první majetky na Opavsku získali rytíři v bílých pláštích s černým křížem už na samém počátku 13. století. Podle privilegia Mikuláše I. v roce 1283 se mezi jejich statky ocitl i vrch Roudný s lesem Lubuškou, údajná donace ze strany Mikulášova otce, kterou v neuspořádaných letech po jeho smrti zabral Albert ze Šternberka. Mikuláš na cůdě, které se účastnila opavská nobilita, napravil tuto „nespravedlnost“ a „*silvam et bonam sepedicta Lubuscha cum monte Rudinberg*“ přikázal vrátit. Podle lokalizace Martina Wihody se les i hora nacházely v blízkosti řeky Moravice, dnes necelých třicet kilometrů od Opavy.¹⁸ Nejednalo se o poslední dar z rukou Přemyslovců, byť díl lesa u zeměpanského hradu Vikštejna, kterého se řádu dostalo v roce 1394, byl chápán více jako vyrovnání než donace. Opavský vévoda Přemek touto cestou nahradil německým rytířům, kteří ve svých rukou drželi duchovní správu opavského farního kostela, zkrácení jejich příjmů po vybudování

¹⁵ Nejnověji zpřístupnila pamětní zápisy konventu edice *Memorabilia opavských dominikánů*, edd. Markéta KOUŘILOVÁ – Petr KOZÁK, Opava 2013, s. 76–78; Gottlieb KÜRSCHNER (ed.), *Das Buch der Stiftungen zum ehemaligen Dominikaner-Kloster in Tropau*, Troppau 1903, s. 74–77.

¹⁶ Pozůstatky knih zemského práva Knížetství opavského. Díl první: Knihy přední. Část první (1413–1484), ed. Jan KAPRAS, Praha 1906, s. 28–29, č. 58.

¹⁷ P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 457.

¹⁸ Martin WIHODA, *Rozsah a struktura vlastnictví řádu německých rytířů na Opavsku ve 13. století*, ČSZM–B 41, 1992, s. 97–102, s. 100.

kaple svatého Kříže na opavském předměstí. I toto zboží leželo v blízkosti toku řeky Moravice, i když nezpochybnitelně blíže Opavě než vrch Roudný.¹⁹

I když opavské celní rejstříky nic nehovoří o zpoplatňování přiváženého dřeva, musíme připustit, že k blíže neznámé formě proclívání určitě docházelo. V blízké Ratiboři vydal na počátku 16. století poslední z opavských Přemyslovců, Valentin Hrbatý, řadu privilegií, kterými měšťanům odplácel jejich benevolenci při vymáhání finančních pohledávek a zároveň rozpouštěl zbytky povinnosti vůči zeměpanské komoře. Jeho nástupce Jan II. zvaný Dobrý z řad opavských knížat se tyto závazky po roce 1521 marně snažil obnovit. Poslední Přemyslovec se tak vzdal všech cel ze dřeva, pokud jej měšťané svázeli ke své vlastní potřebě. V roce 1519 také stanovil, že z každého vozu, který přiváží dřevo k prodeji, bude jedno poleno odevzdáváno k ratibořskému špitálu svatého Mikuláše. Lze si těžko představit, že by byl mocensky oslabený vévoda schopen prosadit proti vůli obce i takto marginální povinnost. Situace spíše nasvědčuje tomu, že se vzdal části příjmů, které byly odváděny k ratibořskému hradu, podobně jako hradní hospodářství dostávalo podíl z rozlévání vína či sádky z jatek a dalších naturálních daní. Odevzdávání několika polen z vozů dovážejících dřevo tak mohlo být dávkou, jejíž odvádění ve prospěch opavského hradu/zámku bychom mohli očekávat i u opavských bran. Dávkou, která byla fixována tradicí a jako taková se nedostávala do pozornosti písemných pramenů.²⁰

Úvaha o využití dřeva v prostředí středověké Opavy nemůže být úplná, pokud nebude konfrontována s výpovědí archeologickými výzkumy získaných dřevěných konstrukcí a předměty. Vzorek dochovaných písemných pramenů nám však přinejmenším pomáhá konstatovat, že klíčovou vzdáleností k získávání sledované suroviny byl okruh do cca 20 kilometrů od městských hradeb. Exploatace dřeva nás tak přivádí k obecnějším tezím o fungování urbánního zázemí v oblasti pokryté městským trhem či ve sféře, kterou bylo možno během jednoho dne překonat vozem a vrátit se zpět do výchozího bodu.²¹ Jestliže často uváděnou tezi vztáženou k počátkům Opavy se stává existence říčních prahů umožňujících překonat rozvětvená ramena stejnojmenné řeky, musíme současně konstatovat, že důležitou roli při stavebním rozmachu města sehrály i blízké, výše položené oblasti v níž říční nivou porostlou sice rychle rostoucím, ale stavebně nevhodným dřevem nahrazovaly prosvětlené bučiny a smíšené dubové lesy, k jejichž držbě se také vztahovala řada zmíněných privilegií.²² Ostatně hospodářského potenciálu lesa v blízkosti Opavy si byli vědomi už urození soupeřníci středověkých měšťanů, když se pokoušeli posunout hranice svých malých panství tak, aby jej zahrnuli pod svoji kontrolu. K jednomu z těchto sporů vyjel i opavský vévoda a podle výpovědi svědků rozhodl: „*Nechaj, Tunkli, toho s pokojem cožť jest Adam řádně provedl dobrými lidmi, žeť ten rybník horní nad Novosedlicemi i ta Huorka Dubová jest Adamova a slušie ku Suchým Lazcím.*“²³

¹⁹ TÝŽ, *Rozsah a stagnace a úpadek řádu německých rytířů na Opavsku ve 14. a na počátku 15. století*, ČSZM-B 41, 1992, s. 200–208, s. 203.

²⁰ August WELTZEL, *Geschichte der Stadt Ratibor*, Ratibor 1861, s. 108–112 a 476.

²¹ Blíže Thomas HILL, *Die Stadt und ihr Markt. Bremens Umlands- und Außenbeziehungen im Mittelalter (12.–15. Jahrhundert)*. [=Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 172], München 2004, s. 80–101 a Rolf KIESSLING, *Die Stadt und ihr Land. Umlandspolitik, Bürgerbesitz und Wirtschaftsgefüge in Ostschwaben vom 14. bis ins 16. Jahrhundert*, Köln 1989, s. 16.

²² Možnosti interdisciplinární spolupráce naznačila už zmíněná prezentace *Možnosti interpretace archeologických, archeobotanických a palynologických nálezů dřeva z Opavy*.

²³ Josef ZUKAL, *Spor pánů Štítinských s pány Sucholazeckými o les a rybník nad Novosedlicemi v první polovině 15. století*, VMO 14, 1909, s. 55–62. Tento text vznikl při řešení operační projektu „Historizace střední Evropy“ CZ1.07/2.3.00/20.0031.

Summary

Medieval Opava and its wood supply

Wood belonged to the most wide-spread materials in medieval Opava. The number of sources documenting its use is not large, though. The privilege analysis intended to the town and also the retroactively reconstructed layout of forest grounds of the Dominican monastery brings us to some important theses. The wood used by Opava citizens for heating, crafts or building came from close neighbourhood not exceeding the distance of 20–30 km. Spots connected to its exploitation were found mainly on the peripheral hillsides of Nízký Jeseník. It was difficult to transport wood from more distant places. Two following privileges of Ottokar II of Bohemia and his natural son Nicolas I, Duke of Troppau, who presented a part of the forest adjacent to the manor of the castle Hradec to the bourgeoisie, document that in the third quarter of the 13th century a significant phase of building activities took place in Opava. Apparently, we can associate it with the survey and colonization of a part of the municipal area in the present Masarykova Street.

Hana Dehnerová – Pavel Šlészar

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM NA VÝCHODNÍM PŘEDHRADÍ STÁTNIHO ZÁMKU JÁNSKÝ VRCH¹

Abstract

State castle Jánský Vrch in Javorník has been an object of increased interest of the archaeologists since 90's of the 20th century. Several construction activities within its premises led to initiation of rescue archaeological researches; the most extensive research took place in 2002 during the reconstruction of sanitation system on the east bailey of the castle.

The activities can be divided into three main chronological horizons. The research did not confirm presence of any settlement layers or objects dating to the 13th century. The oldest evidence go back to the 14th to 15th century. A fragment of a corner brick building and destruction of wood-clay building was found on the north part of the bailey. Typical feature of this period were roads made from modified bedrock with the sunken ditch, which was located near the south-east corner of the entrance building. The finds and situations in other parts of the castle suggest that the ditch could be circular, going round the castle centre from north, east and south side.

Another important time horizon is the turn of the 15th and 16th century when the bailey was influenced by the castle reconstruction. The ditch was filled up and covered by the mortar incrustation. The terrain was adjusted with the rubble and waste; the potsherd waste matter with collection of stove tiles was also interesting. There are proves of modernization of fortifying system of the castle, supported by construction of brick barrier 1.4 m wide, which included the tower and wider fortifying system at the entrance of the castle in a form of gate building.

The final period goes to the Postmedieval Period when the terrain level was markedly strengthened. The excavation showed fragments of Postmedieval buildings captured on contemporary vedutas.

Keywords: castle, Middle Age, Silesia, archaeological research

Dominantě města Javorníku, státnímu zámku Jánský Vrch se věnovala již řada autorů, mezi nejzásadnější souborné práce patří celkové zhodnocení z pohledu archeologie, historie i stavebně-historického průzkumu v rámci monografie Hradů českého Slezska,² vysoké kvality dosahuje také vyhodnocení stavebně-historického průzkumu pod vedením Slavomíry Kašpárkové,³ na které nejnověji navázal Tomáš Vítek.⁴

Stručně lze říci, že v procesu archeologického poznávání hradu a zámku v Javorníku je možno rozpoznat několik etap. Počátky spadají do 30. let 20. století a jsou spojeny se sběrem artefaktů při běžných zemních pracích v areálu zámku a dokumentací odkrytého zdiva.

¹ Článek vznikl v rámci výzkumného cíle „Archeologie 1.2 Průzkum archeologického potenciálu vybraných památkových území a objektů ČR“ financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (DKRVO)“.

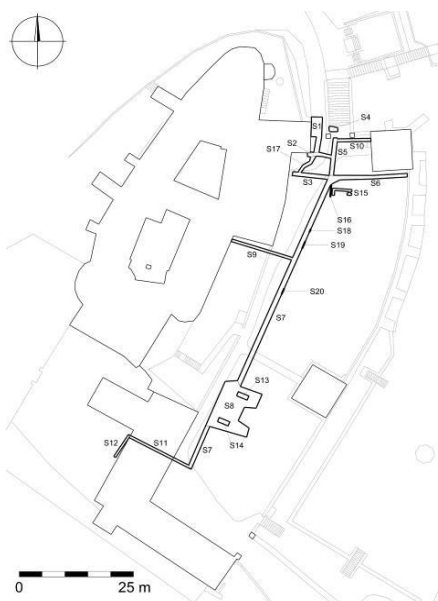
² Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hradů českého Slezska*, Brno 2000, s. 199–208.

³ Slavomíra KAŠPÁRKOVÁ a kol., *Jánský Vrch. Stavebně-historický průzkum hradu a zámku v Javorníku*, díl 1–4, nepublikovaná práce uložena v archivu Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci pod č. 52, Olomouc 1995.

⁴ Tomáš VÍTEK, *Výsledky stavebně-historických průzkumů fasád zámku Jánský Vrch (okres Jeseník)*, Zprávy památkové péče 70/3, 2010, s. 209–218.

Soupis těchto prací i nálezů ze zámku Jánský Vrch z let 1931–1934 publikoval Zdeněk Brachtl.⁵

Odborná archeologická činnost byla zahájena až v 2. polovině 90. let 20. století v souvislosti s prováděním stavebně-historického průzkumu zámku a je spojena se jménem Z. Brachtla, od r. 1996 ředitele jesenického muzea. Výzkumy byly odborně lektorovány Pavlem Kouřilem z Archeologického ústavu AV ČR v Brně. V letech 1995 až 1997 bylo provedeno celkem 11 zjišťovacích sond. Nejvýznamnější zjištění přinesly odkryvy v prostoru tzv. branské budovy, kde byla odkryta vlní jáma v místě původního vstupu do hradního jádra na severovýchodě.⁶ Předčasné úmrtí Z. Brachtla v roce 1999 bohužel znemožnilo podrobné zpracování jeho práce. V menších odkryvech především záchranného rázu pokračoval Milan Rychlý, tehdejší zaměstnanec správy zámku a spolupracovník Z. Brachtla. V roce 2001 pak byly, opět pod odborným vedením P. Kouřila, položeny tři sondy v blízkosti severní flankovací věžice. Předběžné výsledky byly publikovány v roce 2002,⁷ podrobněji pak P. Kouřilem v roce 2009.⁸ Podařilo se odhalit zánikovou vrstvu související s obsazením a zničením hradu husity v roce 1428 a doložit v těchto místech přítomnost jižní hrany příkopu, vedoucího dále východním směrem.

1. Javorník, zámek Jánský Vrch. Celkový plán výkopů při rekonstrukci kanalizace v roce 2002 na výřezu z digitální katastrální mapy (digitalizace J. Rambousek a J. Grégr)

Od roku 2002 archeologickou památkovou péčí zajišťuje a stavební aktivity v areálu zámku sleduje odbor archeologie olomouckého pracoviště Národního památkového ústavu, pod jehož správu od výše uvedeného roku státní zámek Jánský Vrch spadal.⁹ Zatím plošně nejrozsáhlejší záchranný archeologický výzkum proběhl v roce 2002, kdy byla budována větev kanalizace na východním předhradí. Příspěvek shrnuje nejdůležitější zjištění právě z tohoto výzkumu.¹⁰

Záchranný archeologický výzkum byl proveden v rámci stavby nové kanalizace od října do

⁵ Zdeněk BRACHTL, *Katalog archeologické sbírky Zámeckého muzea v Javorníku*, Informační zpravodaj členů Sm. pobočky Čs. spol. archeologické při ČSAV, duben, 1985, s. 29–38. Zdeněk BRACHTL, *Archeologické nálezy z areálu v Javorníku*, Informační zpravodaj. Česká archeologická společnost – pobočka pro severní Moravu a Slezsko, květen, 1992, s. 42–46.

⁶ P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 206.

⁷ Milan RYCHLÝ – František KOLÁŘ, *Výsledky archeologického výzkumu na Jánském Vrchu*, Jesenicko. Vlastivědný sborník, sv. 3, 2002, s. 44–46.

⁸ Pavel KOUŘIL, *Hrad Javorník: březen 1428 – září 1434 (příspěvek k poznání hmotné kultury doby husitské ve Slezsku)*, ČSJM–B 58, 2009, s. 221–235.

⁹ Od 1. 1. 2013 přešla správa státního zámku pod Národní památkový ústav, územní památkovou správu v Kroměříži.

¹⁰ Předběžné výsledky výzkumu publikoval Pavel ŠLÉZAR, *Javorník (okr. Jeseník). Zámek Jánský Vrch, Přehled výzkumů (dále PV) 44, 2003, s. 254–255.*

prosince 2002 pod vedením Pavla Šlézara z archeologického pracoviště tehdejšího Státního památkového ústavu v Olomouci.¹¹ Archeologicky byl sledován výkop pro hlavní kanalizační stoku (rozdělen na sondy S5/02, S7/02 a S11/02) a pro jednotlivé přípojky (sondy S1–S4/02, S6/02, S9–S10/02, S12/02, S17/02). V nich se výzkum omezil na začištění stěn výkopu, jejich dokumentaci a vzorkování, část vrstev byla prokopána ručně. V souvislosti s potřebami stavby bylo provedeno i několik menších plošných zjišťovacích sond (S8/02, S13–S16/02) a tři pomocné sondy v rámci sondy S7/02 byly vyhloubeny za účelem ověření situace pod úrovní dna výkopu daného stavbou (sondy S18–S20/02).¹²

Hlavní trasa kanalizační stoky probíhala severo-jižním směrem v celkové délce 95 m, při šířce kolem 1,1 m a hloubce až 1,8 m. Přípojky byly vedeny převážně ve východozápadním směru, kolmo na hlavní trasu, v celkové délce 70,5 m, v šířkách mezi 0,6 až 1,2 m (obr. 1).¹³

Popis terénní situace

Stratigrafická situace v prostoru východního předhradí měla podobný charakter, často šlo o novověké dorovnávký terén, torza dláždění a zdiv. Zachyceno bylo také geologické podloží, tvořené kompaktní skálou, místy pokrytou navětralým štěrkem. Povrch podloží byl odkryt v hloubkách kolem 1,6–1,8 m. Pouze v S11/02, v prostoru hospodářské budovy, byl zjištěn skalní výběžek už v úrovni 0,4–0,57 m. Naopak pokles skalního podloží byl zaznamenán v sondě S7/02, v úseku 10–25 m jižně od styku se sondou S6/02 (v pomocných sondách S18–S20/02).

K nejstarším středověkým situacím patří pozdně středověká vrstva 105 pokrývající v severní části předhradí (S6/02 a část S7/02) přímo zvětralé podloží. Vrstva mocná až 0,2 m obsahovala kamínky, uhlíky, fragmenty malty, zlomky keramiky a železné artefakty.

Další středověké situace byla zaznamenána v sondě S5/02. V hloubce 1,4 m pod vrstvami novověkých stavebních sutí se v délce 3 m dochovala, opět přímo na zvětralém podloží, vrstva spáleniště v podobě až 0,25 m silné mazanícové vrstvy 110 po obvodu ohraničené vrstvičkou uhlíků a výplně menšího objektu 113. Situace byla interpretována jako destrukce na místě shořelé středověké dřevohlinité stavby.

Významné nálezkové situace byly sledovány v sondě S7/02. V její severní části byla zjištěna situace podobná sondě S6/02 – skalní podloží pokrývala vrstva 105, převrstvená písčitou jílovitou, mírně kamenitou hlínou 121, maltovou krustou 120 (síla 0,06–0,25 m) a novověkými dorovnávkami terénu. Přibližně v úseku kolem 10. metru byl zaznamenán zlom, pod maltovou krustou se nacházela stavební suť, tvořená dvěma vrstvami – k. 123 a 124. Světle šedohnědá vrstva k. 123 byla tvořená maltovým prachem, úlomky malty, kameny velikosti kolem 0,3 m a obsahovala zlomky keramiky průběhu 15. století. Pod ní ležící vrstva 124 byla ulehlejší, méně kamenitá, prachová jílovitá hlína tmavě šedé barvy s uhlíky. Dvěma zjišťovacími sondami (S18/02 a S19/02) bylo ověřeno, že tato stavební suť je silná minimálně 0,85–1,1 m a pokračuje i v hloubkách 2,3 m a 2,7 m pod povrchem okolního terénu. Geologické podloží v těchto sondách nebylo odkryto. Až kolem 25. metru další sonda (S20/02) zjistila úroveň povrchu zvětralé skály v hloubce kolem 2,2 m. Navětralou skálu zde přímo pokrývala vrstva 123. Tato situace byla interpretována jako umělé snížení

¹¹ Od roku 2003 Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci. Kromě pracovníků SPÚ Ol se na archeologických pracích významně podílel také tehdejší zaměstnanec správy státního zámku pan Milan Rychlý, jemuž patří dík za neutuchající nadšení a pomoc.

¹² Sondy S18–20/02 byly pro lepší přehled očíslovány až v průběhu zpracování, nejsou tedy uváděny v předchozích publikacích.

¹³ Sondy S2, 3, 9, 10, 12 a 17/02 vedly druhotně porušeným terénem, nebyly proto blíže zkoumány, zaměřen byl pouze jejich průběh.

skalního podloží, nejpravděpodobněji za účelem vybudování příkopu, který byl následně v závěru 15. století zasypán suti z přestavby hradu a překryt (zpevněn) maltou (obr. 2).

V jižní části sondy S7/02 (cca 3 m severně od S8/02) byly zjištěny úpravy terénu, včetně požárového horizontu (vrstva uhlikatého prachu k. 135, silná až 0,04 m) a následných planýrek. Mezi nimi byla v hloubce 1,4–1,6 m zachycena výrazná, plošně ohraničená uloženi-
na, silná až 0,20 m a označená jako k. 134. Tato tmavá hnědočervená vrstva písčitojílovité hlíny obsahovala až 40 % mazanice (fragmenty do velikosti 0,06 m), nahodile drobký vápna a kumulaci zlomků pozdně středověké keramiky, převážně kachlů. Překryta byla šterkovou dorovnávkou terénu k. 130.

2. Maltová krusta (k. 120) nad zasypaným příkopem s výplní stavební suti (k. 123) v sondě S19/02 (foto P. Šlězár)

Neméně důležité byly situace, kdy došlo k odkrytí zdiva. Kumulace zdív se nacházela v blízkosti branské budovy, v sondách S1, S2, S4 a S5/02. Kromě půdorysu předzákladu samotné branské budovy byl dokumentován její vztah ke zdem 901 a 902. Zdivo 901 bylo kamenné s nahodilými zlomky cihel, pojené velmi tvrdou maltou. Vycházelo z jižního nároží branské budovy východním směrem. Ve vzdálenosti 1,5 m od branské budovy se zároveň lomilo a pokračovalo také severním směrem. Podél jižního líce zdi 901 pak rovnoběžně s ní procházela zeď 902, kamenná s nahodilými zlomky cihel. V sondě S4/02 byl odkryt průběh severního líce kamenného zdiva 907, napojeného na systém branské budovy, jehož jižní líc byl zachycen v S5/02. Zjištěná šířka této středověké zdi byla 1,35 m, orientovaná byla východo-západním směrem. V sondě S5/02 byla dále dokumentována zdiva z období přelomu středověku a novověku a novověké torzo 912.

Pozůstatky zástavby z období vrcholného středověku byly také odkryty v severní části předhradí, jednalo se o torzo budovy ze 14. století – její západní zeď a severozápadní nároží (zeď 921 v S6, S7, S15 a S16/02). Zeď 921 o šířce 0,87 m byla vystavěna z kamenných kvádrů (max. 0,8 x 0,3 m) pojených velmi tvrdou světle šedobílou vápennou maltou. Podávalo se jí zachytit v délce 3,3 m. V jejím okolí byl záměrně sesekán skalní terén.

3. Pohled z patra zámku na východní předhradí s linií kanalizace (S7/02) a odkrytým komplexem zdí v sondě S8/02 v jižní části předhradí (foto P. Šlězár)

Další komplex zdí byl obnažen v sondě S8/02 (obr. 3), podařilo se rozpoznat několik stavebních fází. Část zdí souvisela s přestavbou obranného systému hradu v závěru 15. a na počátku 16. století (hradba 923 a věžice 924; obr. 4), část patřila novověké zástavbě předhradí. Konstrukce pozdně středověké hradební zdi 923 byla kamenná s vyrovnaným lícem z nepravidelných pravouhlých zlomků, jádro bylo lité, jako spojovací materiál byla použita vápenná malta. Zdivo o šířce 1,4 m bylo orientováno severozápado-jihovýchodním směrem a zachyceno v délce minimálně 4,8 m. K jihozápadnímu líci hradby byla přistavěna věžice 924 ze smíšeného zdiva, pojeného maltou, zachycená do vzdálenosti téměř dvou metrů. Věžice 924 byla později využita jako základ zdi 925, která však svou odlišnou orientací respektuje novověká zdiva 926 a 927, která spolu se zdí 928 tvoří komplex mladší zástavby předhradí.

Hmotné nálezy

V získaném keramickém materiálu je v převážně většině zastoupena novověká keramika, která se nevymyká z běžné dobové produkce jak zpracováním keramické hmoty, tak typologicky. Mezi hodnotnější soubory však patří kolekce keramiky z vrstvy 105 nad skalním podložím zachycené v sondách S6/02 a S7/02, dále soubor keramiky ze záspy příkopu (k. 123 a 124), který lze díky překrytí maltovou krustou označit za „zavřený náleзовý prostředí k době zániku“, tedy s vyloučením mladších intruzí a třetím hodnoceným souborem je k. 134 obsahující také kamnářskou keramiku.

Keramika byla srovnána se středověkou keramickou produkcí Javornicka a Jesenicka analyzovanou P. Kouřilem,¹⁴ od které se morfologicky ani technologicky výrazně neliší. Důležitým zjištěním je přítomnost skupiny žluté, často červeně malované, oxidačně pálené tzv. krupičkové keramiky, získané hlavně v okolí torza budovy k. 921, která kromě Javornicka není z ostatních částí českého Slezska příliš známá. Krupičková keramika je typická pro tzv. olomoucký keramický okruh, a to zejména v průběhu 14. století. Širší oblast rozšíření

¹⁴ P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 552–556; P. KOUŘIL, *Hrad Javorník: březen 1428 – září 1434*, s. 230–234.

této keramické skupiny včetně severní Moravy a Javornicka specifikoval P. Šlězár.¹⁵ Zatímco pro olomoucký okruh nastává v pozdní fázi (konec 14. století až cca 1500) rozvoj heterogenní keramické produkce, na Javornicku pokračuje místní vývoj této keramické skupiny až do 15. století.¹⁶ Obdobné zlomky publikoval P. Kouřil a upozorňuje také na jejich výskyt v nízké části českého Slezska. Právě nálezy žluté krupičkové „olomoucké“ keramiky patří v areálu hradu mezi nejstarší a navazují na nálezy z tvrziště (Javorník-Ves).¹⁷ Archeologickými výzkumy nebyla získána žádná keramika, datována do 13. století nebo starší, a to ani v sekundárních polohách, což potvrzuje dosavadní závěry o počátku hradu, který spadá do začátku 14. století.

4. Komplex zdív v sondě S8/02 v jižní části předhradí, vpravo hradba k. 923, uprostřed věžice (k. 924 a 925) se dvěma stavebními fázemi (foto P. Šlězár)

Kvalitativně nejhodnotnější pro vyhodnocení je keramika ze záspy příkopu, k. 123 a 124, protože jde o uzavřený celek, „konzervovaný“ maltovou krustou. Z celkového počtu 186 kusů bylo možno rekonstruovat pouze tři jedince (obr. 5:1, 8, 14).¹⁸ Dalších 27 zlomků náleží okrajům nádob, dva zlomky jsou ode dna, jeden náleží uchu, zbývající zahrnují části výdutí. Z typologického hlediska převažují hrnce, zastoupeny jsou také džbány, hrnky,

¹⁵ Pavel ŠLÉZAR, *Předběžná zpráva o objevu „Antiqua civitas“ na Starém městě v Litovli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle*, PV 46, 2005, s. 106.

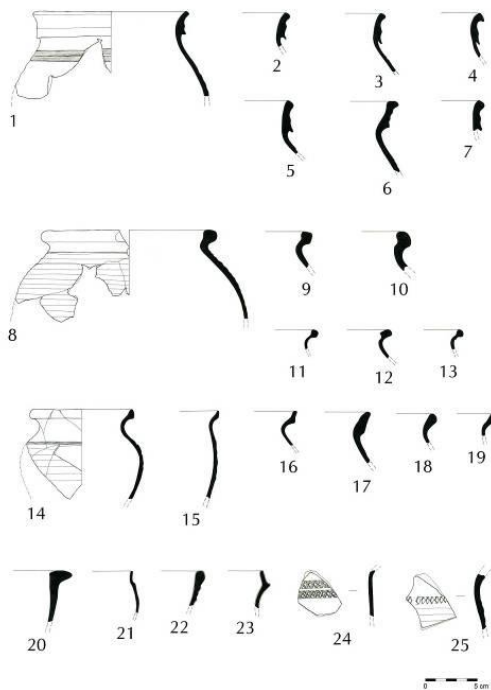
¹⁶ Viz P. KOUŘIL, *Hrad Javorník: březen 1428 – září 1434*, s. 234.

¹⁷ Zdeněk BRACHTL – Marie GRONYCHOVÁ, *Druhá sezóna výzkumu drobného středověkého opevnění v Javorníku-Vsi (okr. Šumperk)*, PV 1990, 1993, s. 96; Zdeněk BRACHTL – Jiří DOHNAL, *Středověké tvrziště v Javorníku-Vsi, okr. Šumperk. Výsledky archeologického a geofyzikálního průzkumu*, *Vlastivědný věstník moravský* XLIV/4, 1992, s. 487–498.

¹⁸ Počty jsou uváděny po slepení jednotlivých zlomků.

mísy a pohárek. Přibližně třetina okrajů hrnců a hrnků je tvořena vícenásobným okružím (obr. 5:1–7), další třetina jsou okraje ovalené s vnitřním prožlabením (obr. 5:8–13) a zbývající třetina zahrnuje různé varianty vzhůru vytažených a zesílených okrajů (obr. 5:14–19). Zastoupen je také vodorovně vytažený okraj mísy a okraje džbánů (vně vyhnutý mnohonásobně profilovaný, okruží s lištou; obr. 5:22, 23). Nádoby jsou tenkostěnné, keramická hmota středně hrubá, ostřená, pálená oxidačně do světlých odstínů (okrová, světlá cihlová, žlutobílá), povrch často bývá krupičkovitý. Ve výzdobě se uplatnilo radélko, ojediněle červené malování (obr. 5:1, 14, 24, 25), případně rytá vlnice. Tři zlomky z jemnější hmoty jsou pokryty glazurou medové, případně tmavě hnědé barvy (obr. 5:22, 23). Zcela odlišný je zlomek okraje pohárku (?) z velmi jemné hlíny bez ostřiva, na lomu téměř bílý, na povrchu okrové barvy (obr. 5:21).

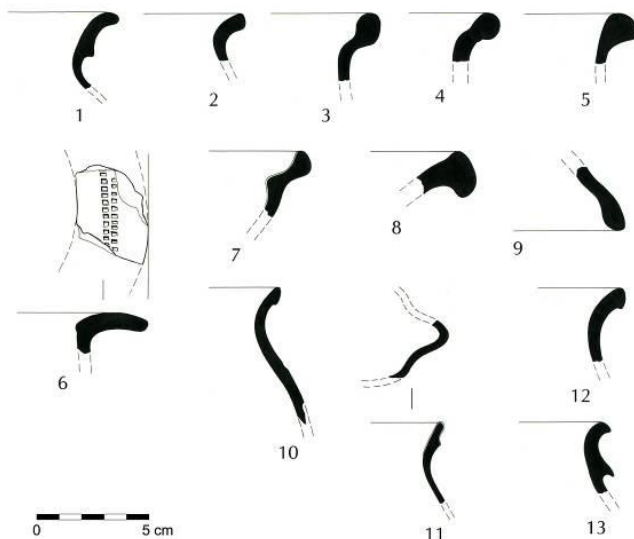

5. Javorník, zámek Jánský Vrch. Výběr keramiky z vrstvy 123 (kresba M. Schindlerová)

Keramický soubor se podobá keramice získané v sondách u severní flankovací věžice v roce 2001, ale s rozdílem přítomnosti mladších zlomků s glazurou. Analogie lze sledovat např. v mladším horizontu keramiky z hradu Edelštejna.¹⁹ Nálezový soubor byl tedy homogenizován v době přestavby hradu v závěru 15. až počátku 16. století. Při rozsáhlých stavebních úpravách byl stavební sutí zasypán příkop, do něj se dostala větší část souboru keramiky, o dataci souboru jako celku však vypovídají mladší střepy z jemnějšího materiálu a s glazurou.

¹⁹ P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 81.

Stejný charakter má v podstatě také keramika z vrstvy 105 s tím rozdílem, že se oproti předchozímu jedná o velmi fragmentarizované kusy a „ošlapané“ střepey, což dokládá existenci komunikačního prostoru. Celkem bylo získáno 168 kusů, zastoupeny jsou hrnce, méně mísy, džbány, zvonovité poklice, v jednom případě pánev. Kromě okruží a okrajů oválných s vnitřním prožlabením jsou zaznamenány také okraje ven vyhnuté nebo zesílené (obr. 6:1–5). Keramická hmota je stejná, jako u předchozího souboru, ojediněle se vyskytnou také kusy pálené do šedohnědé barvy. Na sedmi zlomcích je glazura (medová, žlutá, zelenohnědá, zelená, tmavě hnědá). Pouze v jednom případě bylo použito k výzdobě radélko, a to na horizontálním okraji mísy (obr. 6:6).

6. Javorník, zámek Jánský Vrch. Výběr keramiky. 1.–9. vrstva 105; 10., 11. vrstva 134; 12. vrstva 135; 13. vrstva 183 (kresba M. Schindlerová)

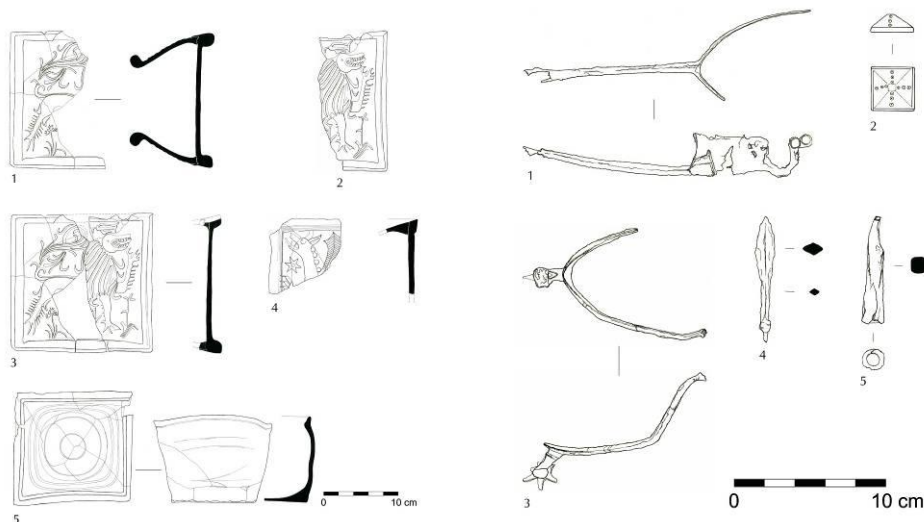
Podobná je také keramika z k. 134 a 135 (57 kusů). Mezi tvary jsou zastoupeny hrnce a hrnky, džbány, pánev (obr. 6:10–12). Kromě středně hrubé, ostřené keramické hmoty, pálené do světlých odstínů, která převažuje, jsou přítomny také dva zlomky (okraje džbánů) z jemnějšího těsta vypálené do šedé barvy, jeden je glazovaný, druhý zakuřovaný. Z výzdobných prvků byla zaznamenána vlnice a vodorovné rýhy.

Další skupinu nálezů tvoří soubor kamnových kachlů. Kromě ojedinělých malých zlomků novověkých glazovaných kachlů jde o výrazný celek z k. 134.²⁰ Zaevidováno bylo celkem 362 zlomků kachlů, z toho se podařilo částečně rekonstruovat jen několik jedinců a jen jeden kachel byl dochován téměř celý (inv. č. 86/02–134/47). Typologicky jsou v souboru zastoupeny kachle nádobkové s pravouhlým ústím (87 %)²¹ a komorové (13 %), přičemž u komorových byly zjištěny pouze dva různé výzdobné ikonografické motivy výzdoby

²⁰ Hana DEHNEROVÁ, *Pozdně gotické kachle z Javorníka (okr. Jeseník)*, Sborník Národního památkového ústavu územního odborného pracoviště v Olomouci, Olomouc 2011, s. 29–36.

²¹ Pokud byly u nádobkových kachlů měřitelné rozměry, délka stran ústí se pohybovala mezi 14,8–17,0 cm, hloubka v rozmezí 10,8–12,0 cm.

čelní vyhřívací stěny, a to motiv lva a bájného zvířete, patrně draka (obr. 7).²² Komora kachlů je jehlanová až kuželovitá, hloubka komory, pokud byla měřitelná, se pohybuje mezi 9,2–9,6 cm, vyhřívací otvor je u dochovaných zlomků kruhový s ovaleným okrajem, o průměru 11,6–11,8 cm. Technologickou zvláštností je v jednom případě stěna komory záměrně seříznutá úhlopříčně do trojúhelníku. Nádobkové i komorové kachle byly vyrobeny z keramického těsta stejného charakteru, s malou příměsí písku, nahodile i slídy, vypáleny byly jednotně do terakotové barvy. Povrch je režný, pouze u dvou zlomků s motivem lva byl potažen jemnou slídovou zlatavou vrstvičkou.

7. Javorník, zámek Jánský Vrch. Kachle z vrstvy 134 (kresba M. Schindlerová)

8. Javorník, zámek Jánský Vrch. Výběr nálezů ze železa a kosti. 1. ostruha (k. 105), 2. ostruha (k. 124), 3. kostěný hrací žeton (k. 183), 4. hrot šípů (k. 105), 5. hrot šípů (k. 151) (kresba M. Schindlerová)

Na základě nálezových okolností a přítomné doprovodné keramiky je možné soudit, že části kachlů z destruovaných kamen (s největší pravděpodobností z jednoho kamnového tělesa), byly využity při dorovnávání terénu v prostoru východního předhradí během rekonstrukce hradu na přelomu 15. a 16. století. Pro datování vzniku samotných kachlů v průběhu 2. poloviny 15. století svědčí některé morfologické znaky, jako tvar a hloubka komory (jehlanová až kuželovitá s kruhovým otvorem), formát čelní vyhřívací stěny (čtvercový, 18–18,8 cm) nebo chybějící otisky textilie na zadní straně.²³ Také ikonografie – její motivy

²² Typ se lvem je zastoupen minimálně pěti, maximálně devíti jedinci, typ s drakem je zastoupen jedním jedincem.

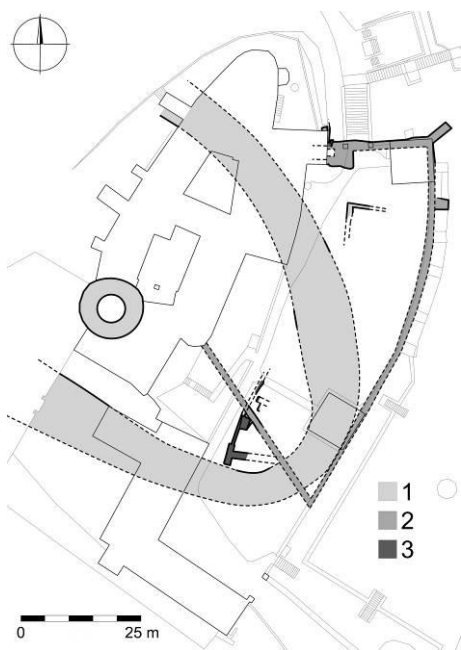
²³ Vladimír BRYCH, *Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze*, Praha 2004, s. 5; Dana MENOŠKOVÁ – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ (edd.), *Kráska, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů*, Uherské Hradiště 2008, s. 5–6; Tereza KRASNOKUTSKÁ, *Středověké a novověké kachle z Opavy. Katalog nálezů z archeologických výzkumů*, Archaeologiae Regionalis Fontes 8, Olomouc 2005, s. 12–13.

i provedení – podporují toto časové zařazení. Kachle tak patří ke staršímu horizontu kachlů známých z území českého Slezska.²⁴

Ze středověkých vrstev (k. 105, 123, 124, 135 a 151) byl výzkumem získán nevelký počet (do tří desítek) železných artefaktů. Kromě drobných typologicky nezařaditelných zlomků (12 kusů) jde o stavební kování (šest hřebíků), militária (dva hroty šípů) či vybavení koně a jezdce (dva zlomky podkov a dvě ostruhy). Hroty šípů jsou zastoupeny jak tvarem s trnem (k. 105), tak tvarem s tulejí (k. 151), jehož špička byla ohnutá a otupená nárazem (obr. 8:4,5).²⁵ V zásypu příkopu (k. 124) byla nalezena ostruha s krátkým bodcem a dochovaným kolečkem (obr. 8:3). Ramena jsou mírně ohnutá, upínací mechanismus se nedochoval. Ostruha patří k typickému tvaru běžnému od 14. století.²⁶ Další ostruha byla získána z k. 105. Jde o typ s dlouhým bodcem, vyšším obvodovým límcem a upínacím mechanismem tvořeným dvěma očky, charakteristický pro 15. století.²⁷ Kolečko je v našem případě odlomeno (obr. 8:1).

Mezi mincovní nálezy, bohužel však z novověké dorovnávký terénu 116 v sondě S6/02 se řadí měděný krejcar z r. 1626, Hradec u Opavy (inv. č. 86/02–116/7) a malý (černý) peníz Ludvíka Jagellonského (1516–1526), Kutná Hora (inv. č. 86/02–116/10).²⁸

Spektrum nálezů doplňuje kostěný hrací žeton (obr. 8:2) z průběhu 1. poloviny 15. století, exemplář pochází ze sběru z výkopku ze sondy S7/02.

9. Javorník, zámek Jánský Vrch. Vývojové fáze předhradí v kontextu vývoje hradního jádra. Legenda: 1. vrcholný středověk, 2. konec 15.–počátek 16. století, 3. novověk (digitalizace J. Grégr).

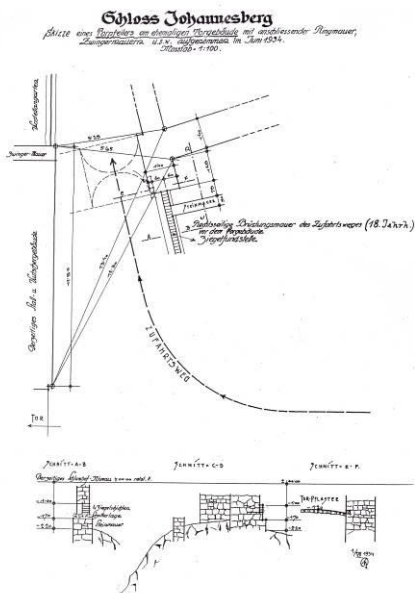
²⁴ Markéta TYMONOVÁ, *Středověké reliéfní kachle jako pramen hmotné kultury (Slezsko)*, *Archaeologia historica* (dále AH) 34, 2009, s. 218; H. DEHNEROVÁ, *Pozdně gotické kachle z Javorníka*.

²⁵ Nálezy hrotů s otupenou špičkou z doby dobývání hradu husity uvádí také P. KOUŘIL, *Hrad Javorník: březen 1428 – září 1434*, s. 223.

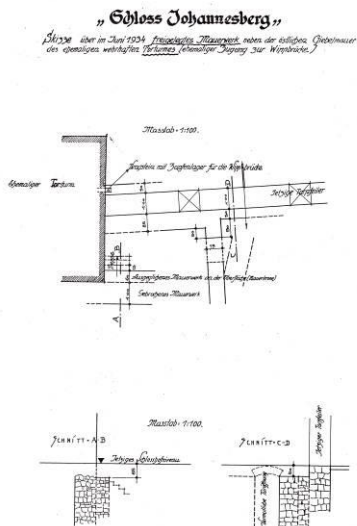
²⁶ Petra KOŮŠOVÁ, *Ku klasifikácii vrcholnostredovekých ostrôh z územia Slovenska (12.–15. storočie)*, AH 29, 2004, s. 523–547.

²⁷ P. KOŮŠOVÁ, *Ku klasifikácii*.

²⁸ Mince určil J. Dopita z Olomouce.

10. „Zámek Jánský Vrch. Skica púľe brány u někdejší budovy brány s púipojující se obvodovou zdi, parkánovými zdmi atd., nakresleno v červnu 1934“, 1:100. Ing. Herbert Utner (podle S. KAŠPÁRKOVÁ a kol. 1995, díl 1, Mapy a plány, příloha 13; překlad P. Michna)

11. „Zámek Jánský Vrch. Skica zdiiva odhaleného v červnu 1934 vedle východní štítové zdi někdejší obranné věže brány (někdejší příchod ke zvedacímu mostu)“, 1:100. Ing. Herbert Utner, (podle S. KAŠPÁRKOVÁ a kol. 1995, díl 1, Mapy a plány, příloha 12; překlad P. Michna)

Shrnutí

Lidské aktivity zachycené archeologickým výzkumem v prostoru východního předhradí se dají rozdělit do několika hlavních chronologických horizontů (obr. 9):

1. fáze – období vrcholného středověku (14.–15. století). Nejstarší známé stavby byly zjištěny v severní části předhradí. Jde o torzo zděného nároží (k. 921) ze 14. století (budova s obrannou funkcí u předpokládaného vstupu do areálu hradu?) a o destrukci dřevohlinité stavby v S5/02. Dosavadní stavebně-historické průzkumy i rozborů předpokládají nejstarší podobu hradu jako mírně eliptický bergfrit s jednoduchou zástavbou v místě horního hradu, počítá se také s existencí příkopu na jižní straně, dodnes patrného. Sondou v roce 2001 byl při severní flankovací věžici zachycen další příkop a podobně o rok později v sondě S7/02 na předhradí (viz výše). Tyto situace byly původně interpretovány jako doklady dalšího, severního šijového příkopu. Po vynesení do plánu hradu se však ukazuje, že se jedná spíše o příkop okružní, obíhající hradní jádro kolem severní, východní a jižní strany. Tuto sku-

tečnost by potvrzovala i dokumentace z 30. let 20. století,²⁹ kdy byl do skály zasekaný příkop zjištěn také v jižní části předhradí, před hospodářskou budovou (obr. 10). Bergfritová dispozice s okružním příkopem by nebyla výjimečná a naopak spadá do našich znalostí o hradech tohoto typu v prostředí českého Slezska, analogie můžeme najít např. nejbližše u hradu Rychleby, v Žulové (Frýdberk), případně u Koberštějna či Leuchtenštejna u Zlatých Hor.³⁰

2. fáze – období rekonstrukce hradu na přelomu 15. a 16. století. Podle stavebně-historického průzkumu pochází nejstarší stojící stavby (kromě bergfritu) právě z tohoto období. Hrad, po husitských válkách rozbořený, byl zásadně přestavěn, a to mezi lety 1482 až 1509³¹ za episkopátu Jana IV. Rotha a Jana Thurza. Velké změny biskupských přestaveb se dotkly i předhradí. Mění se celková podoba sídla, vzniká zástavba horního hradu, dolní hrad s branskou budovou, půdorys získává v zásadě současnou podobu. Příkop byl zasypán stavební sutí z rozbořených budov původní zástavby kolem bergfritu a novou úroveň povrchu zpevnila vrstva malty v souvislosti s přestavbou hradu, zejména s výstavbou dolního hradu či branské budovy. Výrazné stavební aktivity v tomto období dokládají také dorovnávký terénu stavební sutí a odpadem, včetně nálezu střepiště z demolice kachlových kamen (k. 134). Modernizace obranného systému hradu se v prostoru předhradí projevila výstavbou zděné hradby, která jako nový fortifikační prvek nahradila příkop. Hradba o šířce 1,40 m byla zachycená v severní (k. 907) i jižní části (k. 923) zkoumané plochy. Zajištěna byla věžicí zjištěnou v sondě S8/02. Průběh hradby se dá rekonstruovat, předpokládá se v jádru východního zdiva terasy, zejména v její severovýchodní části (obr. 9 a 11).³² Zdiva odkrytá při východním průčelí branské budovy je možno po podrobné analýze interpretovat jako součást obranného systému vstupu do hradu, v souladu s T. Vítkem.³³ Stavební vývoj branské budovy byl složitější, nicméně byla zjištěna existence zděné vlíčí jámy uvnitř i vně budovy a předpokládá se kolébková konstrukce padacího mostu. Na vlíčí jámu vně branské budovy navazovalo zdivo zřejmě podpůrné konstrukce padacího mostu včetně nájezdu.

3. fáze – období novověku (16.–18. stol.). V období novověku byl zaregistrován nárůst úrovní terénu navážkami prokládanými kamenným dlážděním. Výkopové linie narušily na tři desítky zděných konstrukcí, z nichž nejzajímavější je plošně odkrytý několikařázkový komplex zdív včetně věžice v jižní části předhradí (S8/02), odkrytý a dokumentovaný už také ve 30. letech 20. století a zčásti potvrzený také geofyzikálním průzkumem v roce 1996.³⁴ S velkou pravděpodobností se jedná o součást staveb znázorněných na jihovýchodní straně areálu zámku na kresbách F. B. Wernera z poloviny 18. století (obr. 12).

²⁹ Herbert Utner, 1934, 1:100. Převzato z: S. KAŠPÁRKOVÁ a kol., *Jánský Vrch. Stavebně-historický průzkum*, díl 1, Mapy a plány, příloha 12 a 13. Plány stavební úpravy areálu u hlavní brány na zámku Jánský Vrch. Něk. 21 x 30, ručně na pausovacím papíře, autor ing. Herbert Utner z Javorníka, měřítko 1:100, 1934. Xerokopie, originál uložen v ZA Opava, fond KŘ Jánský Vrch, i. č. 7862/1 (příloha 12), i. č. 7862/2 (příloha 13).

³⁰ P. KOUŘIL – D. PRX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 107, 230, 257, 316.

³¹ Jak uvádí T. VÍTEK, *Výsledky stavebně-historických průzkumů*, s. 213, díky dendrochronologické analýze bylo prokázáno, že stavební úpravy probíhaly i po roce 1509.

³² Tuto eventualitu uvádí již P. KOUŘIL – D. PRX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 202, obr. 124.

³³ T. VÍTEK, *Výsledky stavebně-historických průzkumů*, s. 213.

³⁴ Jiří DOHNAL – Zdeněk JÁNĚ – Jan VILHELM, *Geofyzikální průzkum pro archeologické účely na lokalitě zámek Jánský Vrch v Javorníku (okr. Jeseník). Zpráva*, nepublikovaná práce uložená v archivu Vlastivědného muzea Jesenicka, Praha 1996. Geofyzikální průzkum na zakázku Vlastivědného muzea Jesenicka provedlo oddělení užitých geofyziky PFF UK Praha. Za zapůjčení zprávy děkujeme M. Rychlému z Vlastivědného muzea Jesenicka, odborného pracoviště v Javorníku.

12. Pohled na zámek Jánký Vrch a město Javorník od východu. Šipkou označeny stavby na jihovýchodě. Reprofoto podle originálu kresby F. B. Wernera z roku 1750 (podle S. KAŠPÁRKOVÁ a kol. 1995, díl 1, s. 45, obr. 1)

Summary

Archaeological research on the east bailey of the state castle Jánký Vrch

State castle Jánký Vrch in Javorník has been an object of interest for the archaeologists since the 90's of the 20th century, when several archaeological probes have been implemented as a part of constructional-historical research. These excavation were held by Z. Brachtl and brought the most important find from the area of the gate building, where the pitfall was found. Another important research was held by P. Kouřil in the area of north enfilading tower where a destruction situation was discovered relating to the Hussites' attack in 1428, and also the edge of a ditch cut into the rock was found.

Castle Jánký Vrch has been under the administration of National Heritage Institute since 2002. Several construction activities in the premises of the castle led to necessary rescue archaeological researches, which were done between years 2002–2012 by the archaeologists of the Olomouc department of National Heritage Institute. The most important discovery was revealed under the Pavel Šlézar's research from October till December 2002 during the reconstruction of the sanitation system on the east bailey of the castle.

It is possible to divide the captured activities in three main chronological horizons. The research did not reveal presence of any settlement layers or objects dated to the 13th century. The oldest proves go back to the 14th up to 15th century. Fragments of corner brick building and destruction of wood-clay building were found on the north part of the bailey. Modified bedrock with sunken ditch was fre-

quently used for the roads. This ditch was discovered near the south-east corner of the entrance building. The finds and situations in other parts of the castle suggest that the ditch could be circular, going round the castle centre from north, east and south side.

Another important time horizon is the break of the 15th and 16th century when the reconstruction influenced also the bailey of the castle. The ditch was filled up and covered with the mortar incrustation. The terrain was adjusted with the rubble and waste; the potsherd waste matter with collection of stove tiles was also interesting. There are signs of modernisation of fortifying system of the castle, supported by construction of the tower and brick barrier 1.4 m wide, discovered on the north and south part of the bailey. The probes at the gate building revealed a complex of walls forming the fortifying system of the entrance of the castle. The pitfall and the adjoined walling of the construction of the draw bridge was also a part of this fortifying system.

Finally, the final period goes back to the Postmedieval Period when the terrain level was markedly strengthened. The excavation showed fragments of Postmedieval buildings captured on contemporary vedutas.

Jindřich Hlas

LENGYELSKÝ HROB V HOLASOVICÍCH

Abstract

The contribution focuses on the rescue archaeological research, which took place in 2011 on the cadastre of village Holasovice. A skeletal grave belonging to the Lengyel culture was found during the research. On the basis of the grave equipment and comparing it to the known analogies, the grave was classified into the Malice group. There are only few similarly dated graves in Opava region and the same dated find has not been found yet.

Keywords: *Opava region, Holasovice, Lengyel skeletal grave, Malice group*

Úvod

V rámci záchranného archeologického výzkumu realizovaného při výstavbě cyklistické trasy č. 55 „Slezská magistrála“, byla při jihovýchodním okraji obce Holasovice prozkoumána část polykulturní lokality. Zkoumaná poloha se rozkládá v nadmořské výšce 270,9 – 275,5 metrů na mírném jihovýchodně orientovaném svahu, který se pozvolně zvedá od levého břehu Heraltického potoka. V průběhu výzkumu bylo identifikováno a prozkoumáno celkem 42 objektů zahloubených do podloží tvořeného sprašovými návějemi. Z uvedeného počtu lze interpretovat tři objekty jako zásobní jámy, třináct běžných sídlištních jam a stejný počet hrobů, jedenáct sloupových jam, jednu zaniklou úvozovou cestu a výkop bez bližší interpretace.

Nejstarší prozkoumané situace patřily nositelům kultury s lineární keramikou, které patří deset zahloubených objektů. Mladší záležitostí je nález lengyelského hrobu, který je předmětem předkládaného příspěvku. Pozdější využití zkoumané plochy dokládá jeden objekt datovaný do pozdní doby římské. Středověké aktivity prezentuje nejprve objekt z počátku 9. století a následně dvanáct kostrových hrobů z průběhu 10. století s možným přesahem do 11. století. Nejmladší prozkoumanou situací je zasypaná úvozová cesta.¹

Popis nálezové situace a datace hrobu

V rámci stavebních prací byla ve 3,5 metru širokém pásu realizována skrývka orní vrstvy o mocnosti maximálně 0,3 m. Na této úrovni byly identifikovány zahloubené objekty a porušené mělké hrobové jámy. Archeologické situace se nacházejí ve 180 metrů dlouhém úseku trasy. V její severozápadní, výše položené části, dosáhla skrývka úrovně podloží, zatímco v jihovýchodní části plochy zůstala 0,15 m mocná nadložní vrstva, která byla odebírána ručně.

Hrobová jáma lengyelského hrobu byla rozpoznána až po prozkoumání slovanského hrobu, který ji značně porušil. V zásypu mladšího z hrobů, který byl zahlouben pou-

¹ Jindřich HLAS, *Holasovice, cyklistická trasa č. 55, „Slezská magistrála“, nálezová zpráva NPÚ ú. o. p. v Ostravě, číslo akce NPÚ 37/11 uložena v archivu odboru archeologie v Opavě, Opava 2012. Článek vznikl v rámci výzkumného cíle „Archeologie 1.1 Nové historické prameny k dějinám území ČR“ financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (DKRVO)“.*

hých 0,05 m pod úroveň podloží, tedy 0,35 m pod povrch terénu, bylo nalezeno několik fragmentů lengyelské keramiky a na jeho dně byl patrný obrys starší porušené jámy.

Ta měla nepravidelný půdorys obdélného tvaru o rozměrech 1,5 x 0,6 m a orientována byla zhruba ve směru SZ – JV (Obr. 1). Její ploché dno bylo zahlobeno 0,13 m pod úroveň podloží, tedy o 0,08 m níže než dno slovanského hrobu. Tato skutečnost se společně s pojezdem těžké techniky při skrývkových pracích a dlouhodobou zemědělskou činností negativně podepsala na stavu dochování skeletu pohřbeného jedince i hrobové výbavy. Zemřelý byl do hrobu uložen ve skrčené poloze na pravém boku, hlavou k jihovýchodu (Obr. 1). Při antropologické analýze, která pracovala pouze s torzem skeletu, nebylo z dochovaných kosterních pozůstatků možné stanovit pohlaví ani přesnější věk. Možné bylo pouze určit, že pohřbený byl dospělý jedinec starší dvaceti let.²

Vzhledem k nálezovým okolnostem nelze jednoznačně prokázat, že se hrobová výbava dochovala kompletní. Keramickou složku inventáře tvořil tenkostěnný pohárek slezského typu, vyznačující se ostrou trojitou profilací a výzdobou provedenou vypíchaným ornamentem skládajícím se z několikanásobné linie na rozhraní hrdla a těla, doplněnou o šrafované trojúhelníky na těle nádoby. Maximální výduť je zvýrazněna přesekáváním a trojicí drobných výčnělků (Obr. 2:1). Keramický střeptový materiál byl nalezen také v zásypu mladšího slovanského hrobu a lze o něm prohlásit, že byl původně součástí staršího hrobu. Jedná se o drobné fragmenty mísy na nožce a malého pohárku s oválným tělem a nízkým vyhnutým hrdlem. Je otázkou, zda fragmenty pochází z nádob, které byly původně součástí hrobové výbavy, nebo se dostaly do hrobu spolu s jeho zásypem. Z nálezových okolností, kdy ostatní předměty byly nalezeny v blízkosti skeletu, lze vyvodit, že pravděpodobnější je druhá varianta.

Kromě keramiky tvořil výbavu broušený sekeromlat trojúhelníkovitého tvaru (Obr. 2:5) vyrobený z metabazitu typu Jizerské hory³ a tři štípané čepelky (Obr. 2:2, 3, 4) ze silicitu glacienních sedimentů doplněné o dva úštěpy silicitových valounů.

Součástí hrobové výbavy byla část většího zvířete, coby masitý milodar uložený před tělem zemřelého, který na něm částečně spočíval.

Na základě výbavy, kterou měl pohřbený u sebe, je možné říci, že se jednalo o pohřeb muže.

Popsaná hrobová výbava a hlavně keramické nálezy umožňují poměrně přesnou dataci. Především získaný pohárek slezského typu, který v sobě slučuje typický lengyelský tvar s vypíchanou výzdobou, může být na základě analogií spolehlivě zařazen do přechodného horizontu staršího a mladšího stupně lengyelu.⁴

Kulturní příslušnost hrobu již tak jednoduše vyjádřit nelze navzdory jasné vypovídací hodnotě nálezů. Z prostoru Horního Slezska je srovnatelných hrobových celků známo poměrně málo. Pomineme-li neprůkazné nálezy z Brumovic a Opavy Kylešo-

---

² Markéta PECHNÍKOVÁ, *Antropologická analýza lidských kosterních pozůstatků na lezených na lokalitě Holasovice, ZD – cyklostezka 55, číslo akce NPÚ 37/11*, uložena v archivu odboru archeologie v Opavě, Opava 2012.

³ Vojtěch WERTICH, *Petrografická analýza kamenné industrie – záchranný archeologický výzkum při stavbě cyklotrasy č. 55 v úseku Krnov-Opava-Velké Hoštice, číslo akce NPÚ 37/11*, uložena v archivu odboru archeologie v Opavě, Opava 2012.

⁴ Vratislav JANÁK, *Hroby hornoslezské lengyelské skupiny z Velkých Hoštic a komplex skupin se smíšenou keramickou náplní* (Příspěvek k poznání postlineárního osídlení severní části střední Evropy), *Pravěk – Supplementum* 8, 2001, s. 325–351; Małgorzata KURGAN-PRZYBYLSKA, *Racibórz Stara Wieś, osadnictwo kultury malickiej, lendzielskiej i lużyckiej*, Katowice 2005, tablica 2:1, 4:2, 48:1 aj.

vic,⁵ u nichž nelze spolehlivě prokázat, že se jedná o hroby, zbývá nám k porovnání z české části Horního Slezska pouze nález dvou hrobů z Velkých Hoštic, které autor výzkumu klade do nejstarší fáze Hornoslezského lengyelu HLS I.⁶

Vezmeme-li v úvahu srovnání pohřebního ritu, je zřejmé, že hrob z Holasovic vykazuje řadu shodných prvků s oběma hroby z Velkých Hoštic. Jsou stejně orientované ve směru SZ–JV a mají zhruba podobný tvar i rozměry. Liší se pouze v uložení zemřelého, který v Holasovicích leží na pravém a ve Velkých Hošticích na levém boku. Hlavou jsou orientováni opět shodně k JV. Porovnáme-li hrobovou výbavu, tak shodu lze vidět především v pohárku slezského typu, který byl nalezen jak v hrobě v Holasovicích, tak i v hrobě č. 1 ve Velkých Hošticích, ale i v přítomnosti masitého milodaru, který byl součástí výbavy v Hoštickém hrobě č. 2.⁷ Rozdíl ve výbavě je naopak patrný na počtu nádob, hroby ve Velkých Hošticích obsahovaly shodně po třech a v hrobě č. 2 byly navíc fragmenty zrnotěrek. Odlišnost v uložení zemřelých a jejich výbavě na obou lokalitách mohou ukazovat pouze na rozdílné pohlaví pohřbených jedinců.

Z tohoto pohledu by mohlo být kulturní zařazení hrobu do HLS I formální záležitostí. Komplikace ale přináší pohled na polskou část Horního Slezska. Odtud pochází srovnatelné nálezy z Mionówa a Łubowic u Ratiboř, které zmiňuje V. Janák.⁸ U druhé jmenované lokality ovšem V. Janák připouští, že by mohlo jít o hrob malický. Další a zásadnější nálezy, ale pocházejí z výzkumu v Ratiboři-Starej Wsi, kde v rámci výzkumu sídliště malické skupiny bylo prozkoumáno pět zahloubených objektů, které navzdory absenci kosterních pozůstatků jsou interpretovány jako hroby téže kultury.⁹ Měly oválný, ve dvou případech téměř kruhový půdorys, delší osou orientovaný ve směru SZ–JV. Ve všech hrobech byly zjištěny fragmenty keramických nádob typických pro malickou skupinu a ze čtyř navíc pocházejí pohárky slezského typu analogické k pohárku z Holasovic.¹⁰ Je tedy zřejmé, že hroby z Ratiboře Starej Wsi a Holasovic mají několik společných rysů, z nichž nejdůležitějším je opět pohárek slezského typu coby součást hrobové výbavy. Tento typ nádoby se v polském prostředí objevuje celkem běžně jako součást inventáře malické skupiny,¹¹ což je v kontrastu s názorem V. Janáka, který pohárek slezského typu přisuzuje HLS I s tím, že v inventáři malické skupiny chybí.¹² Z českého prostoru doposud pohárek slezského typu pocházel mimo hrobu z Velkých Hoštic také z již výše zmíněných Brumovic a v obou případech byl zařazen do nejstarší fáze HLS. Z novějších výzkumů je tento typ nádoby znám z fragmentů ze sídliště na katastru Velkých Hoštic, které bylo zkoumáno při stavbě golfového hřiště,¹³ a z popisovaného výzkumu v Holasovicích.

⁵ Lumír JISL, *Nálezy vypíchané keramiky ve Slezsku*, ČSM–B 2, 1952, s. 1–5.

⁶ V. JANÁK, *Hroby hornoslezské lengyelské skupiny*, s. 325–351.

⁷ Srov. V. JANÁK, *Hroby hornoslezské lengyelské skupiny*, s. 351, obr. 4:2.

⁸ V. JANÁK, *Hroby hornoslezské lengyelské skupiny*, s. 329.

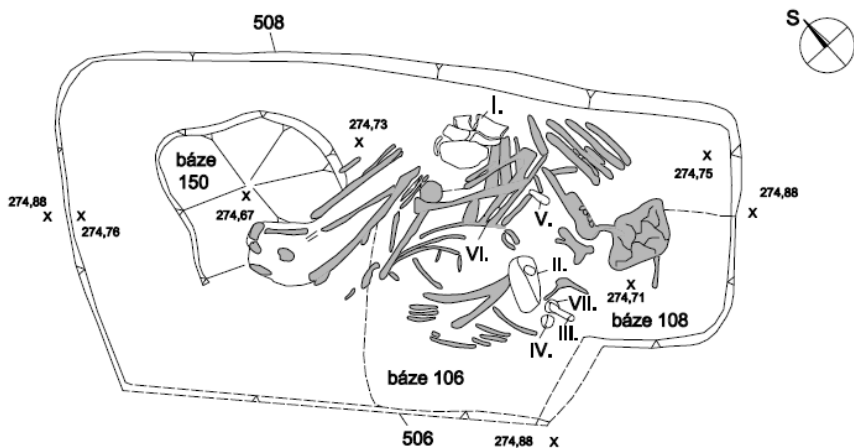
⁹ M. KURGAN-PRZYBYLSKA, *Racibórz Stara Wieś*, s. 70–71.

¹⁰ Srov. M. KURGAN-PRZYBYLSKA, *Racibórz Stara Wieś*.

¹¹ Srov. Edelgarda M. FOLTYN – Eugeniusz FOLTYN, *Ziemia Górnośląska, od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, Katowice 2012, Ryc. 30. M. KURGAN-PRZYBYLSKA, *Racibórz Stara Wieś*, s. 34.

¹² V. JANÁK, *Hroby hornoslezské lengyelské skupiny*, s. 337.

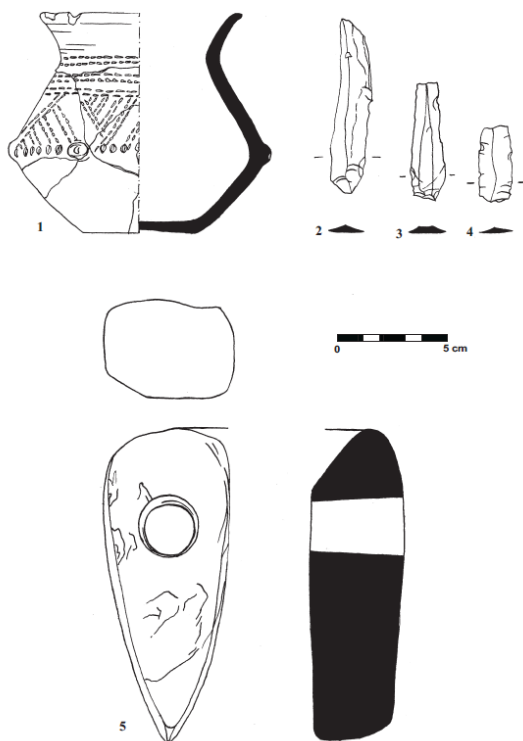
¹³ Jindřich HLAS, *Velké Hoštice, Silesia-relax Golf resort Kravaře*, číslo akce NPÚ 113/10, uložena v archivu odboru archeologie v Opavě, Opava 2011.

1. Holasovice, kostrový hrob malické skupiny

S ohledem na uvedené analogie hmotných pramenů se i přes panující výše popsaný nesoulad v přístupu k jejich kulturnímu zařazení přiklání autor příspěvku k názoru, že hrob zjištěný v Holasovicích patřil malické skupině.

Vzhledem k tomu, že počet lokalit v prostoru Opavska, ze kterých jsou známy nálezy s prvky malické skupiny stále narůstá, je patrné, že na toto území zasahovala a měla zde v době přechodu staršího lengyelu v mladší své pevné místo. Otázkou pouze zůstává její vztah ke skupině HLS I, se kterou je současná.

2. Holasovice, hrobová výbava hrobu malické skupiny (kresba H. Pravdová).

Summary

Lengyel grave in Holasovice

An archaeological rescue research in the cadastre of village Holasovice took place during the construction of the cycle track no. 55 „Slezská magistrála“. The locality was on the south-east part of the village on a slightly south-eastwardly orientated hill over the left bank of Heraltický brook. There were 42 sunken objects found on the area 3.5 m wide and 180 m long.

The previously mentioned sunken objects signal long-lasting use of the examined locality. The oldest objects belong to the Linear Pottery culture. Lengyel grave, which is the main topic of this contribution, comes from later period. Further use of this locality is proved in the Late Roman Age. Later activities, already in the Middle Age, took place at the beginning of the 9th and then the 10th century with slight overlap to the 11th century. There are 12 skeletal graves from this period revealed here. The latest situation was used as a filling of the hollow way.

The sepulchral pit of Lengyel type was specified after examining the Slavic grave, which greatly destroyed the pit. It had an irregular ground-plan of a rectangular shape (1.5 x 0.6 m), which was orientated north-west to south-east (pic. 1). Its flat bottom was sunken 0.13 m under the subsurface.

The dead was buried in a crouched position on his right side with his head towards the south-east (pic. 1). The anthropologic analysis could only specify that the dead was an adult over twenty. A thin walled little beaker of a Silesian type, significant with its sharp, triple profiling and decoration done by stroked ornament consisting of multiple line, was found within the grave equipment. The multiple line on the edge of the neck and body of the beaker was supplemented by hatched triangles on the body of the vessel. Maximum belly is accentuated by slashing and three little protuberances (pic. 2:1). There were other objects found together with the beaker, one polished hammer-axe of a triangle shape (pic. 2:5), which was made from metabasite of Jizera mountains, three chipped bladelets (pic. 2:2, 3, 4) from flint of glacial sediments and two flakes of silicite pebbles. The grave content included a part of a bigger animal, which must have been a charitable gift, and which was placed in front of the dead's body, which partly lay on it.

Considering the grave content it can be said that the dead was a male.

The grave content, and especially the little beak of the Silesian type, which has a typical shape with the stroked ornaments so typical for the Lengyel culture, helps us to date the grave exactly to the provisional horizon of the Early and Late Lengyel level. With regard to the analogies of material sources mentioned in the contribution and certain discordance in the attitude towards its cultural dating, the author of this text sets the grave from Holasovice in the Malice group.

František Kolář – Andrea Kožuszniková – Dalibor Prix – Romana Rosová

KOSTEL SV. JIŘÍ V LUBOJATECH VE SVĚTLE NOVĚJŠÍCH PRŮZKUMŮ¹

Abstract

This study reports on the results of new architectural, archeological, historical and art-historical research focusing on a rural church – the Church of St George in Lubojaty near Bílovec (now in the Moravian-Silesian Region, Nový Jičín district) and carried out in 2010. The evaluation of previously unknown facts enables the more precise delineation of the church's architectural history, including new dating of its oldest phase (to the 14th century) and more detailed knowledge of the various alterations made to the church from the 16th to the 19th century. The conclusions drawn from the research enable the building to be more convincingly placed in the context of the development of medieval and Renaissance architecture in the region. A separate excursion focuses on a Renaissance tombstone, made of sandstone and bearing the coat-of-arms of the Bítovskýs of Bítov; this artefact is unusual in many aspects.

Keywords: Silesia, Lubojaty, sacral architecture, 14th to 20th century

1. Úvodem

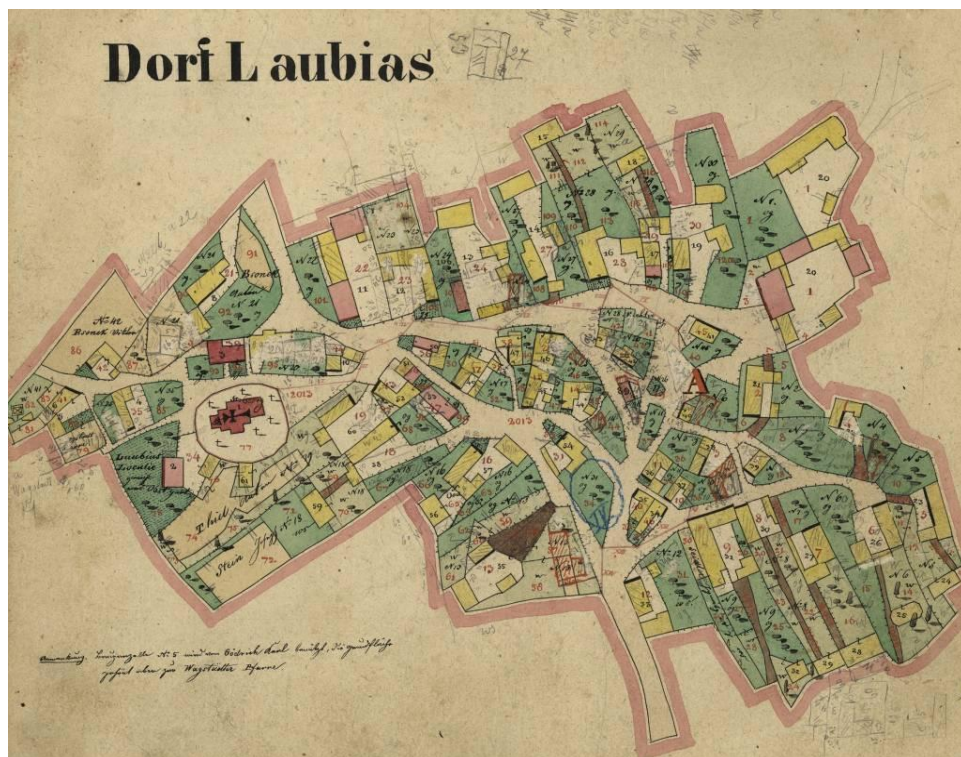
Potřebu provedení záchranného archeologického výzkumu a operativní dokumentace nadzemních konstrukcí v kostele sv. Jiří v Lubojatech vyvolaly v roce 2010 stavební práce související se sanací zdiva a odstraněním vlhkosti v interiéru objektu. Při této příležitosti bylo zbaveno omítek zdivo celého obvodu kostela v exteriéru a částečně i v interiéru do výšky cca 0,8 m, v podvěží byl proveden sanační výkop a následná výměna podlahové krytiny.

Ves **Lubojaty** se nachází 3,5 km severovýchodně od historického jádra města Bílovce na mírném návrší nad údolím potoků Jamníku a Seziny, v Těškovické pahorkatině, která je součástí Vítkovské vrchoviny a spolu s ní Nížkého Jeseníku. Lubojaty představují ves hromadného typu, vysazenou asi v průběhu 13. století. Nejstarší historický doklad o její existenci (*in villa Hluboiat*) představuje listina z 8. dubna 1276, vystavená olomouckým děkanem Alexiem a olomouckým arcijáhnem Cyrem v Olomouci.² Dokument řešil spor mezi Budislavem z Lubojat, feudálním pánem vsi, a premonstrátským klášterem Hradisko u Olomouce, pod který spadala fara a kostel v Pusté Polomi, kam byly Lubojaty přifařeny. Budislav z Lubojat totiž před rokem 1276 nechal postavit bez souhlasu opata z kláštera Hradisko ve své vsi kapli, čímž byla dotčena práva farnosti a zájmy kláštera. Spor vyřešili

¹ Článek vznikl v rámci výzkumného cíle „Archeologie 1.1 Nové historické prameny k dějinám území ČR“ financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (DKRVO) a s využitím podpory dlouholetého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v.v.i. RVO 68378033 (Dalibor Prix).

² CDB V.2, s. 503–504, č. 812; starší edice např. CDM IV, s. 172–173, č. CXXIV. Srovnej František SCHWARZ, *Z historie obce Lubojaty 1276–1976*, VSONJ 16, 1975, s. 1; Dalibor PRIX, *Sředověký kostel sv. Jiří v Lubojatech, okres Nový Jičín*, ČSM–B 37, 1988, s. 61; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 1. A/I*, Praha 1994, s. 51.

děkan Alexius a arcijáhen Cyrus tak, že kaple v obci zůstala, ale Budislav a jeho dědicové museli odvádět dávky plebánům v Pusté Polomi.³

1. Lubojaty, indikační skica stabilního katastru z roku 1836 (ZA Opava, fond: Stabilní katastr slezský, inv. č. 187, sign. Sl. 264, č. kart. 45)

Při dělení Opavska v roce 1377 Lubojaty a nedaleké Bravinné držel opavský zemský komorník Mikuláš z Malenovic, který se psal také z Lubojat.⁴ Po jeho smrti (Mikuláš † po 20. květnu 1382), přešlo Mikulášovo dědictví na Konráda a Mikuláše, syny Hensla Stoše z Posutic. Bratři Stošové si však statek po četných sporech před rokem 1413 rozdělili a Lubojaty na počátku husitských válek ovládl Mikuláš sám, zatímco Konrádovi zůstalo Bravinné.⁵ Po 26. lednu 1421 Mikuláš Stoš z pramenů mizí a můžeme usuzovat, že krátce poté se ves blíže neznámým způsobem dostala do držení Adama z Bítova na Suchých Lazcích.⁶ Po Adamově smrti († po 10. prosinci 1429 a před 9. lednem 1431) zdědila Lubojaty s tzv. Oslovým mlýnem na Moravici a věnem po matce Anně v Levicích jeho dcera Kateřina, která však už na jaře 1436 zboží prodala strýci svého zesnulého manžela, Tasovi z Bítova a ze Lhoty.⁷ V roce 1446 Tas výměnou za štítnské panství odstoupil Lubojaty s tvrzí a s Čavisovem své tchýni Kateřině z Tvorkova a rytíři z Bítova se natrvalo vzdali

³ F. SCHWARZ, *Z historie*, s. 1; D. PRIX, *Středověký kostel*, s. 61–63.

⁴ CDS VI, s. 195–197, č. XIV.

⁵ ZDop I.1, s. 3, č. 3; s. 9, č. 59; s. 10, č. 66, 70 a 83; s. 11, č. 88.

⁶ ZDop II.1, s. 35–36, č. 85.

⁷ ZDop II.1, s. 35–36, č. 85; s. 36, č. 86.

svých práv nad vsí.⁸ Na jaře roku 1461 paní Kateřina Tvorkovská, provdaná dříve za Zbyňka Hřivnáče z Heraltic, odkázala Lubojaty s Čavisovem svým synům, bratřím Zbyňkovi (mladšímu) a Václavu Hřivnáčům.⁹ Ti asi roku 1467 odprodali Lubojaty s tvrzí a patronátním právem kostela Mikuláši Fulštejnovi ze Slavkova na Studence. Jeho synové se o otcovské dědictví podělili počátkem roku 1477 a Lubojaty podržel Vilém Fulštejn ze Slavkova.¹⁰ Zadlužený Vilém Fulštejn ovšem obratem statek prodal Bohuslavovi z Kokor.¹¹ V roce 1492 získali ves bratři Jan mladší a Václav Fulštejnové z Vladěnina, majitelé panství Bílovec. Fulštejnové pak ves drželi do roku 1543, kdy ji v rámci bíloveckého dominia prodali Janu Oderskému z Liděfova. Po polovině 16. století vlastnili Lubojaty další držitelé bíloveckého zboží, Pražmové z Bílkova. Po bitvě na Bílé hoře bylo panství roku 1620 Pražmům konfiskováno (byli protestantského vyznání) a dáno do zástavy Hedvice Seidersdorferové, provdané za Jindřicha Vilímovského z Kojkovic. Teprve roku 1648 byl statek navrácen dědičce Pražmů, Alžbětě Pražmové a jejímu manželu Václavovi Sedlnickému z Choltic. Sedlničtí následně drželi panství Bílovec, k němuž patřily Lubojaty, až do rozpadu patrimoniální správy v polovině 19. století a bílovecký velkostatek až do roku 1945.¹² V blíže neznámé době, jistě před rokem 1467, byly Lubojaty odděleny od farnosti v Pusté Polomi a původní kaple, která získala vlastní duchovní správu už smírčím nařízením z roku 1276, se stala farním kostelem. Farnost ve středověku zahrnovala, vedle samotných Lubojat, i na severu sousedící Bítov a později i jihovýchodně položenou Lhotku.¹³ Teprve po roce 1628, v důsledku nedostatku katolických kněží, přestala být lubojatská fara obsazována, kostel byl podřízen správě farářů z Bílovice a poklesl na filiální kostel bílovecké farnosti. Roku 1784 byla při kostele zřízena lokální kuracie a fara zde byla obnovena teprve ve 20. století.¹⁴

2. Charakteristika objektu

Kostel sv. Jiří v Lubojatě je orientovanou stavbou nacházející se uprostřed hřbitova při jižním okraji drobné, nepravé návsi. Jedná se o malou, podélnou jednodílnou stavbu s kvadratickým presbytářem, k jehož severní zdi po celé její délce přiléhá sakristie, a se západní předsazenou věží. K jižní zdi lodi byly dodatečně přiloženy dva pravouhlé přízemní přístavky (předšň z roku 1857 a mladší sklad) s pultovou střechou krytou plechem, k severní straně věže pak schodiště v zděném obdélném přístavku, vedoucí na kruchtu. Krátká, příčně obdélná loď je ukončena sedlovou střechou krytou šindelem, v hřebeni nad vítězným obloukem je vsazen osmiboký sanktusník s lucernou a bání. Loď osvětlují tři okna. Dvě okna ve východní části jsou ukončena vysokým segmentovým, téměř půlkruhovým záklenkem, třetí lomené, na hranách okosené okno v západní části jižní zdi je umístěno nápadně výše a vsazeno do šikmo se rozvírající špalety s křivým nelomeným záklenkem. Loď je zpevněna třemi opěráky. Na severní straně se nachází jeden nízký a poměrně široký pilíř, na jižní straně je loď zesílena jedním úzkým a vysokým opěrákem. Třetí opěrák je umístěn v jihovýchodním nároží lodi, kde navazuje na příložku jdoucí souběžně s východní zdí lodi. Západní věž v přízemí prolamuje vstupní portál a na západní straně

⁸ ZDop II.1, s. 50–51, č. 157.

⁹ ZDop II.2, s. 69, č. 43.

¹⁰ ZDop II.2, s. 109, č. 161.

¹¹ ZDop II.2, s. 100, č. 132; F. SCHWARZ, *Z historie*, s. 2–18.

¹² F. SCHWARZ, *Z historie*, s. 6–18.

¹³ Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren. I. Olmützer Erzdiocese. III*, Brünn 1859, s. 243–244; F. SCHWARZ, *Z historie*, s. 10; D. PRIX, *Středověký kostel*, s. 62–63 a pozn. 72.

¹⁴ F. SCHWARZ, *Z historie*, s. 6.

v každém patře pak malé obdélné okénko.¹⁵ Zvonicové patro je na každé straně opatřeno dvěma segmentově ukončenými, druhotně rozšířenými okenními otvory. Presbytář má mírně kosodélný půdorys a jeho osa se poněkud odchyluje od podélné osy kostela směrem k jihu. Podepřen je dvěma opěráky v nárožích. Opěráky mají obdélný půdorys, pultové stříšky, sahají pod korunu zdíva a jsou neodstupněné. Jihovýchodní opěrák je posazen diagonálně, severovýchodní je kolmý k linii východní zdi presbytáře a tvoří prodloužení severní zdi presbytáře. Presbytář osvětluje z jihu jediné okno s vysokým segmentovým záklenkem, které odpovídá svým tvarem nověji rozšířeným oknům v lodi. Východní zeď presbytáře není členěná, její štít je vynášen krakorcovitými konzolami. Severní sakristie je přízemní, s obdélným půdorysem, opatřená pultovou střechou krytou plechem. Od východu ji osvětluje obdélné okno. Na západě i východě je zpevněna dvěma masivními, diagonálně postavenými nízkými opěráky.

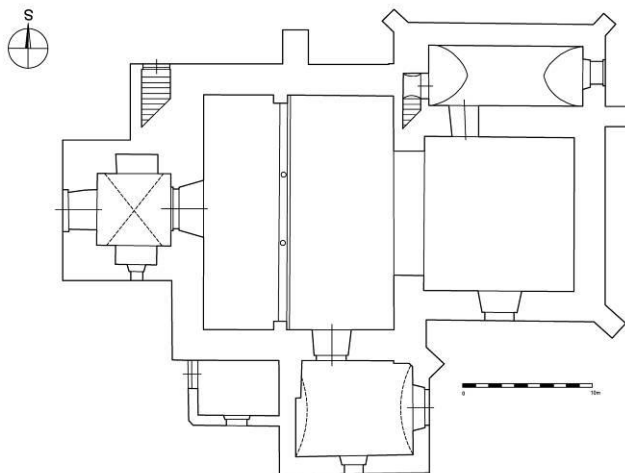

2. Lubojaty, kostel sv. Jiří, celkový pohled od jihozápadu, stav k roku 2010 (foto: Andrea Kožuszniková)

Do interiéru kostela se vstupuje portálem se segmentově ukončeným záklenkem vedoucím do podvěží. To je zaklenuto lomenou valenou klenbou s dvojicí styčných výsečí opět s lomenými čely. Jižní i severní zeď je členěna lomeně ukončenou nikou. Z podvěží do lodi směřuje obdélný vstup s nízkým, lomeně ukončeným nadpražím. Dále je nutno projít pod plochostropou hudební kruchtou z roku 1856 osazenou na dvou litinových sloupech a dvou přízedních polopilířích. Samotná loď je zaklenuta cihlovou valenou klenbou se dvěma páry

¹⁵ V druhém vnitřním patře věže zazdívka z lomového kamene naznačuje, že další malé okénko bylo zřejmě prolomeno také v severní zdi věže.

styčných výsečí s hřebínky na hranách kápí. Hřebínky se sbíhají ve štukových svornících s rosetou uprostřed. Ve středu klenby se nachází štukový terč s motivem hostie s plameny a s nápisem: IHS. Jedná se o eucharistický motiv spojený se svátkem Božího těla. V jižní zdi lodi je obdélný vstup v segmentově zaklenuté nice, zevně chráněný předsíní s nízkou segmentovou klenbou. Ve východní i západní části předsíně se nachází vtažená tělesa zbytků opěráků lodi. Presbytář od lodi odděluje lomený, pravidelně vyklenutý, prostě ve zdivu vyříznutý vítězný oblouk. Kněžiště je zaklenuto jedním polem křížové klenby s dvakrát vyžlabenými žebry. Ta se stýkají v plochem terčovém svorníku. Žebra dosedají na dosti nízko usazené konzoly. V severozápadním koutě má konzola podobu hlavy bezvousého mladého muže s otevřenými ústy, v severovýchodním koutě pak hlavy staršího muže s mohutným knírem. V jihovýchodním a jihozápadním koutě jsou umístěny polygonální kružbové konzoly. Severní zdi prochází novodobě upravený obdélný vstup do sakristie zaklenuté podélně lomenou valenou klenbou, vysokou 2,9 m. Ta je v západní části přepažena příčkou, která odděluje nyní zazděný vstup na kazatelnu v síle zdiva.

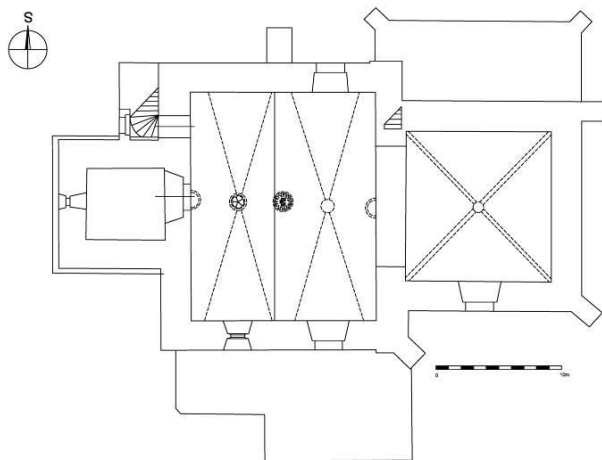

3. Lubojaty, kostel sv. Jiří, půdorys, stav k roku 2010 (zaměření a kresba: Dalibor Prix; digitální úprava: František Kolář, 2013)

Venkovní kryté schodiště, přistavěné v roce 1856, umožňuje přístup na kruchtu a dále do věže. Do prostoru věže lze vstoupit otvorem se segmentovým záklenkem, dřevěnými zárubněmi a svlakovými dveřmi opatřenými pásovými závěsy. Jednotlivá patra věže jsou přístupná po dřevěném schodišti. Stropy nesou většinou novodobě řezané trámy, jen ve druhém věžním patře byly v roce 2003 registrovány tři stropní trámy s okosenými hranami přecházejícími konkávním seříznutím ve zhlaví. V témže patře je pak ve východní zdi druhotně proražený prostup do krovu lodi a presbytáře. V nejvyšším patře se nachází zvonová stolice nesoucí dva zvony. Jeden zvon je novodobý (s nápisem: LUBOJATY, r. 1950, Zuckov – Česká u Brna, sv. Josef) a druhý z roku 1523 nese nápis: IESUS · NAZARENUS · REX · JUDEORUM · LUCAS · MATUS · JOANES. Zvonové patro je do výšky cca 1,0 m vyskládáno z neomítaného lomového kamene spojeného píscitou maltou. Na lomové zdivo výše navazuje cihelná nadezdívka.

3. Přehled dosavadních názorů na stavební vývoj objektu

Kostel sv. Jiří v Lubojatech byl v **odborné literatuře** zmiňován pouze sporadicky. Prvními dostupnými literárními prameny jsou topografie Josefa Bayera *Topographisches Handbuch vom Mährisch-Schlesischen Gouvernement*¹⁶ a moravského historika, rajhradského benediktina Gregora Wolného, *Kirchliche Topographie von Mähren* z roku 1859.¹⁷ V první topografii je kostel uveden pouze jako středověký. Gregor Wolný poznamenal, že kostel sv. Jiří stojí na hřbitově, má goticky zaklenutý presbytář a ve věži se nachází zvon z roku 1523.

4. Lubojaty, kostel sv. Jiří, půdorys v úrovni prvního patra věže a varhanní kruchty (zaměření a kresba: Dalibor Prix; digitální úprava: František Kolář, 2013)

Soudil, že u kaple z roku 1276, později zvětšené, ve středověku fungovala fara. Připojil také strohý popis kostela a vnitřní výzdoby. Stručně se k vývoji lubojatského kostela vyslovil František Schwarz, který jako první rozpoznal, že ke staršímu presbytáři z konce 14. století se pojí loď a věž z 16. století.¹⁸ Hlubší pozornost objektu věnoval v monografickém článku z roku 1988 Dalibor Prix.¹⁹ Stavbu ve hmotě datoval před rok 1276, kdy došlo k výše zmíněnému sporu mezi Budislavem z Lubojat a hradiským opatem Budišem o kapli, kterou na svém panství postavil Budislav. Tato kaple si měla vyžádat na přelomu třetí a čtvrté čtvrtiny 14. století radikální opravu, při níž došlo k novému zaklenutí presbytáře. Pozůstatek původní klenby podle Prixe představují dvě konzoly v podobě lidských obličejů. Dále bylo zprůchodněno podvěží a provedeny další drobné stavební úpravy. Překlenutí

¹⁶ Josef BAYER, *Topographisches Handbuch vom Mährisch-Schlesischen Gouvernement*, Brünn – Olmütz, 1817, s. 243. Též Faustín ENS, *Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis, nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten. III*, Wien 1836, s. 119.

¹⁷ G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie*, s. 243–244.

¹⁸ F. SCHWARZ, *Z historie*, s. 2.

¹⁹ D. PRIX, *Středověký kostel*, s. 51–64.

hlavní lodi zařadil do 16. století. V 19. století byly k jižní straně lodi přizděny dva pravoúhlé přístavky a vybudováno zděné schodiště po severní straně věže na lodní kruchtu.²⁰ V následujících letech se v literatuře objevují již jen o letmé zmínky o kostele, vycházející z Prixova názoru. Autorský kolektiv zaměstnankyň tehdejšího Státního památkového ústavu v Ostravě vydal v roce 1996 seznam nemovitých památek okresu Nový Jičín.²¹ Kostel sv. Jiří zde byl uveden jako gotický, v jádru ze sedmdesátých let 13. století. Klenba kněžiště měla pocházet ze sedmdesátých let 14. století, konzoly s maskarony byly považovány za pozůstatky původní raně gotické klenby. Loď měla být přestavěna a zaklenuta v 16. století. Výjimkou mezi dosavadními publikovanými názory je popis Bohumila Samka v *Uměleckých památkách Moravy a Slezska* z roku 1994,²² který kostel datoval do doby kolem roku 1400. Samek však neuvedl, z jakých pramenů čerpal podklady pro toto tvrzení. V soupisovém díle Dobroslava Líbala *Katalog gotické architektury v České republice do válek husitských* byl lubojatský kostel datován do třetí čtvrtiny 13. století a klenba kněžiště zařazena do druhé čtvrtiny 14. století.²³

4. Proměny kostela ve světle mladších písemných pramenů

5. Lubojaty, kostel sv. Jiří, gotický presbytář, pohled k východu, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszníková)

Archivní rešerše, aktuálně zpracovaná v souvislosti s realizací operativní dokumentace a archeologického výzkumu objektu Romanou Rosovou,²⁴ osvětluje především novověké zásahy do interiéru i exteriéru kostela sv. Jiří. Podle děkanské matriky z roku 1672 byl kostel zasvěcen sv. Jiřímu a patřil k panství Bílovec. Byl zděný, řádně konsekrovaný a obehnaný zdí. Na oltáři byl umístěn obraz, resp. plastika, patrona kostela sv. Jiřího (*Imago S: Georgij Patroni*). Shodně kostel popsala i děkanská matrika z roku 1691. Tehdy měl stále pouze hlavní oltář.²⁵ Děkanská matrika z roku 1764 kostel vylíčila jako kamenný, zaklenutý dobrou klenbou a krytý šindelem. Podlaha měla být opatřena cihelnou dlažbou. Kolem kostela se rozkládal

²⁰ D. PRÍX, *Středověký kostel*, s. 54–62.

²¹ Marcela GAVENDOVÁ – Marta KOUBOVÁ – Pavla LEVÁ, *Kulturní památky okresu Nový Jičín*, Ostrava – Nový Jičín 1996, s. 22–23.

²² B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 1*, s. 51–52.

²³ Dobroslav LÍBAL, *Katalog gotické architektury v České republice do válek husitských*. Praha 2001, s. 42.

²⁴ Andrea ČEPLÁ – Romana ROŠOVÁ – Jiří DUDEK – Jana KOUDELOVÁ, *Farní kostel sv. Jiří v Lubojatech, nálezová situace v interiéru podvěží*, Ostrava 2011, strojepis uložený v archivu NPÚ, ú.o.p. v Ostravě.

²⁵ Zemský archiv v Opavě (dále ZA Opava), pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství olomoucké – Archiv konzistoře olomoucké (dále ACO), kniha č. 167, fol. 13–14 a kniha č. 168, fol. 19–20.

hřbitov obehnaný zdí, s dřevěnou kostnicí.²⁶ V roce 1780 byl zchátralý kostel opraven, zřejmě byla také nově pokryta věž, pro jejíž opravu se objednávalo dřevo.²⁷ Inventář fary z roku 1809 uvedl, že není známo, kdy a kým byl kostel postaven. O konsekraci kostela svědčily malované červené kříže v zelených věncích. Kostel měl světlou délku 8 sáhů (asi 15 m) a šířku 4 sáhů 1 stopu (asi 8 m).

6. Lubojaty, kostel sv. Jiří, konzoly gotické klenby v presbytáři; zleva: konzola v severovýchodním koutě; konzola v severozápadním koutě; konzola v jihozápadním koutě; konzola v jihovýchodním koutě, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszniková; montáž a úprava: František Kolář, 2013)

Byl dlážděn břidlicí, sakristie cihlami. Na západě nad hlavním vstupem se tyčila velká věž z pevného materiálu, bez kupole, v níž byly zavěšeny dva zvony. Velký zvon nesl nápis: *Jesus Nazarenus Rex Iudaeorum. Lucas. Marcus. Ioannes 1523*, malý zvon byl údajně bez nápisu. Nad presbytářem se zdvihala malá dřevěná věžička, sanktusník, v níž visel mešní zvon s nápisem: *Sancte Hiacinte, ora pro nobis. Per Franciscum Stanke Oppaviae 1797*. V kostele sloužily dva oltáře. Hlavní sestával ze sádrového závěsu, červeně malovaného a na okrajích zlaceného, nad ním byl kruhový dřevěný baldachýn, mramorovaný, se zlacenými střapci, pod baldachýnem byl obraz patrona kostela, sv. Jiří, malovaný na plátně, v černém dřevěném rámu se zlatými lištami. Mensa byla z cihel a kamene, na ní spočíval bíle štafírovaný a na rozích zlacený tabernákl. Na tabernáklu stála dřevěná prosklená skříňka se soškou Panny Marie, po obou stranách tabernáklu byli bíle štafírovaní cherubíni. Boční oltář z roku 1803 se nacházel na epištolní straně. Jeho mensa byla rovněž zděná, nesla červeně a modře mramorovaný tabernákl. Na něm byla umístěna velká socha Panny Marie, červeně a modře štafírovaná, u nohou se znakem Karla svobodného pána Sedlnického, který sochu kostelu roku 1800 daroval. V lodi stála dřevěná kruchta bedněná barevnými deskami, se zchátralým neopraveným pozitivem.²⁸ V roce 1811 byl podle kolorovaného plánu, který vyhotovil c. k. krajský inženýr Anton Englisch, v lodi vystavěn nový kůr na místě staršího, nesený dvěma hranolovými pilíři.²⁹ V letech 1823 a 1836 proběhly opravy kostela, na něž dohlížel znovu krajský inženýr Anton Englisch z Opavy. V letech 1839 až

²⁶ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond ACO, kniha č. 169.

²⁷ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond ACO, sign. G1, č. kart. 4708.

²⁸ ZA Opava, fond Zemská vláda slezská v Opavě, inv. č. 47; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond ACO, č. kart. 8299.

²⁹ MZA Brno, fond: B 18, Provinční stavební ředitelství, inv. č. 1050, sign. 401/1818, č. kart. 14. Projekt zkontroloval a schválil inženýr provinčního stavebního ředitelství Befrid Spannla.

1841 byl kostel opět opravován, tentokrát zednickým mistrem Johannem Herrmannem.³⁰ V roce 1852 bylo zvažováno kostel i s věží zcela nově omítnout a opravit štítovou zeď presbytáře, dále snést původní jižní předsíň a na jejím místě vybudovat předsíň novou.³¹ Navržené opravy byly zahájeny teprve v roce 1855. Podle kolaudačního protokolu z listopadu 1855 nebyla dosud jižní předsíň zbořena, rovněž nebyla provedena omítka a bílení na severní straně věže, přičemž nedávno omítnuté a nabílené plochy se již odlupovaly. Při kolaudaci se také zjistilo, že břidlicová střecha sakristie je v tak špatném stavu, že dochází k zatékání a provlhání zdiva sakristie. Proto byla stará krytina sakristie snesena, včetně prohnílého bednění, a poté opět vrácena na nové bednění.³² V roce 1856 byla do lodi vestavěna nová kruchta, zpřístupněná nově vybudovaným vnějším schodištěm, situovaným při severní straně věže. V témže roce byla také realizována oprava omítek uvnitř kostela. K demolici jižní předsíně a jejím nahrazení novostavbou došlo až v roce 1857.³³ V roce 1908 byl vznesen návrh kostel zbourat a na jeho místě postavit kostel nový.³⁴ Po komisio-
nálním prohlédnutí kostela v roce 1913 však bylo konstatováno, že ačkoliv praktické dů-
vody hovoří pro demolici stavby, „pohledové důvody“ nicméně hovoří pro její zachování.³⁵
Bylo tedy navrženo zachovat kostel jako pohřební kapli a nový kostel postavit na jiném
místě. V září téhož roku oznámila zemská komise ministerstvu, že pracuje na projektu
rozšíření kostela. V únoru 1914 souhlasilo zastupitelstvo obce Lubojaty se zaslánými ski-
cami architekta Ladewiga na rozšíření kostela místo stavby nového. Architekt Ladewig
předložil tři varianty rozšíření kostela s přístavbou věže, sakristie a spojovací chodby s tím,
že stávající část kostela bude opravena. Proti původnímu projektu novostavby se měl
prostor kostela zvětšit o 60 m². Stavbu měl provést architekt Ressel z Bílovce. Projekt počítal
s příkrytím kostela bobrovkami, věž a předsíň měly být příkryty měděným plechem,
interiér vkusně dekorován. Rekonstrukce a přístavba kostela nejspíše proběhly v roce 1915,
protože v únoru toho roku oznámil referent Deininger zemské vládě, že architekt Ladewig
se nemohl vyjádřit k otázce nového krovu, jelikož narukoval do války. Zemská vláda nemě-
la námitek proti zhotovení železného nebo železobetonového krovu, pokud zůstane zacho-
ván kazetový strop jako podhled kostelního interiéru. Zřejmě kvůli válečným událostem
nakonec kostel rozšířen nebyl.³⁶

³⁰ SOKA Nový Jičín, fond Farní úřad Lubojaty, inv. č. 15, č. kart. 1.

³¹ Lubojatský lokální kurát Franz Lakomý 21. března 1852 žádal olomouckou konzistoř o souhlas s proplacením 12 zlatých 52 krejcarů náhrad a diet ve prospěch asistenta stavebního úřadu Merforta, který zřejmě na místě posuzoval vhodnost oprav jak kostela, tak kaplanky; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond: ACO, sign. G-1, č. kart. 4614.

³² ZA Opava, fond Zemská vláda slezská v Opavě, inv. č. 1616, č. kart. 2378.

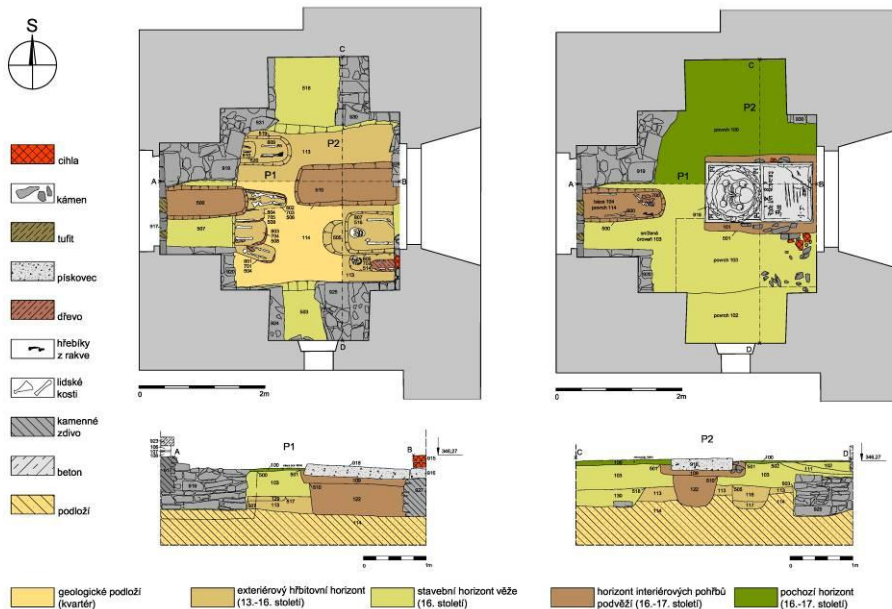
³³ SOKA Nový Jičín, fond Farní úřad Lubojaty, inv. č. 15, č. kart. 1; ZA Opava, fond Zemská vláda slezská v Opavě, inv. č. 1616, č. kart. 2378. Další údržbové práce a opravy kostela proběhly v letech 1892–1898, jak sdělil farář Jan Vysloužil konzistoři v dopise z 27. prosince 1898; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond ACO, sign. G-1, č. kart. 4614. Těchto prací se týkal rozklad inženýra Grosse, vyslaného zemskou vládou v Opavě, datovaný 26. červnem 1897, podle něhož se měla opravit střešní krytina na obou věžích kostela, doplnit opadané omítky na severní straně objektu, celý kostel se měl zvenčí nabílit, jižní předsíň uvnitř zbavit degradovaných omítek, znovu nahodit a vymalovat, přičemž doporučil, aby v roce 1897 se uskutečnily opravy střech a předsíně a roku 1898 zbývající práce na kostele. Na naléhání starosty se mělo prozatím upustit od plánového zvýšení věže, k němuž byl vypracován projekt už roku 1893; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond ACO, sign. G-1, č. kart. 4614.

³⁴ Už 28. dubna 1908 totiž farář Theodor Perútka psal konzistoři, že obec zamýšlí nejdéle do dvou let postavit v Lubojatech nový kostel; ZA Opava, pobočka Olomouc, fond ACO, sign. G-1, č. kart. 4614.

³⁵ *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*. Dritter Folge XII, 1913, s. 130, č. 7–8: „...hohen Grade malerischen Wirkung wegen besonders vom Standpunkte des Heimatschutzes unverändert zu erhalten...“

³⁶ NPÚ-ÚOP v Brně, archiv bývalého Památkového úřadu pro Moravu a Slezsko.

7. Lubojaty, kostel sv. Jiří, archeologický výzkum 2010. a: Středověké pohřebiště předcházející výstavbě zděné kostelní věže a lodě, narušené mladšími náleзовými situacemi (základový vkop pro zdivo věže, interiérové pohřby v podvěží). b: Situace raně novověkých interiérových pohřbů v podvěží. c: Profil P1 (A-B). d: Profil P2 (C-D) (digitalizovaná terénní dokumentace NPÚ Ostrava, úpravy a celkové zpracování: František Kolář, 2013)

5. Vývoj kostela sv. Jiří v zrcadle archeologických a stavebně-historických poznatků

5.1. Středověká stavba

Stylová analýza dochovaných architektonických prvků, spolu s výsledky operativní dokumentace zdív zbaivených omítek a s poznatky získanými archeologickým výzkumem, umožňuje stanovit základní vývojová stadia stavby. Nejstarší částí kostela sv. Jiří je krátký, rovně ukončený **presbytář** s jedním polem křížové klenby a úseky východní zdi lodi po stranách vítězného oblouku, jak prozrazují svislé dilatační spáry patrné v podkroví a potvrzené při sejmutí omítek také těsně nad terénem na severní straně lodi. Žebra klenby presbytáře mají dvakrát vyžlabený klínový profil a dosedají na nízko posazené polygonální kružbové konzoly a konzoly se dvěma lidskými hlavami. Analogie ke krátkému, rovně ukončenému presbytáři, zvenčí zpevněnému opěráky, můžeme hledat na území Slezska již od třetí čtvrtiny 13. století. Jmenovat lze například kostel ve Chwaliborzycích (dolnoslezské vojvodství) z poslední čtvrtiny 13. století,³⁷ filiální kostel ve Velkých Jankovicích u Grotkova (Jankowice Wielke, opolské vojvodství) z poslední čtvrtiny 13. století,³⁸ kostel Všech sva-

³⁷ Tadeusz KOZACZEWSKI, *Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości B–G)*, Wrocław 1990, s. 29, obr. 253–263.

³⁸ Tadeusz KOZACZEWSKI, *Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku (miejscowości H–O)*, Wrocław 1994, s. 5–6, obr. 514–518.

tých v Jemelnici (opolské vojvodství) ze třetí třetiny 13. století,³⁹ kostel sv. Jana Křtitele v Mościsku (dolnoslezské vojvodství) z druhé poloviny 13. století⁴⁰ či kostel sv. Kateřiny a sv. Mikuláše ve Witoszówě Dolnym (dolnoslezské vojvodství) z počátku druhé poloviny 13. století.⁴¹ Rovněž ukončené presbytáře se na daném území vyskytovaly poměrně běžně do druhé čtvrtiny 14. století, kdy začaly pozvolna ustupovat polygonálně uzavřeným kněžištím. U výše zmíněných kostelů se rovněž můžeme setkat s jednoduchými, nízkými, mohutnými opěráky a s nečleněným, jednoduše vyřiznutým vítězným obloukem. Dispozičně shodně u části z nich byla rovněž řešená sakristie, opěráky je však opatřená pouze sakristie filiálního kostela ve Velkých Jankovicích.⁴² Ve Slezsku nacházíme i komparační materiál pro východní presbytářovou zeď převýšenou štítem střechy a vysazenou do stran na jednoduchých krakorcových konzolách, jako je tomu např. u kostela sv. Mikuláše v Jelenině (dolnoslezské vojvodství), datovaného do poslední čtvrtiny 13. století.⁴³ Na moravsko-slezském pomezí se kvadratické presbytáře s diagonálními opěráky na východních nárožích rovněž uplatnily v širokém časovém rozpětí od poslední třetiny 13. století až do 14. věku. Připomenout zde můžeme např. poměrně rané presbytáře kostelů sv. archanděla Michaela v Hrozové na Osoblažsku a kostela sv. Jiří v sousedních Pelhřimovech, kde byly obdélné sakristie, ovšem dodatečně přistavěné, také vybaveny valenými klenbami (v Pelhřimovech je valená klenba podélně lomená, stejně jako v Lubojatech). Presbytáře obou kostelů lze datovat již do 13. století, podobně jako snad i dispozičně blízký presbytář kostela Panny Marie v Branticích na Krnovsku⁴⁴ a patrně i presbytář kostela v Hynčicích u Města Albrechtic.⁴⁵ Asi z počátku 14. století pochází i jádro podobně disponovaného presbytáře v Lipové (Lipowa, opolské vojvodství).⁴⁶ Pro lubojatský kostel jsou ovšem důležitější analogie z bližšího okolí a do jisté míry i časově adekvátnější periody. Podobný kvadratický presbytář kostela sv. Patra a Pavla, původně rovněž opatřený sekundárně zbořenou sakristií po severním boku, vyrostl někdy koncem 13. nebo v 1. polovině 14. století v Kružberku.⁴⁷ Ještě přílehavější může být poukaz k rovně uzavřenému presbytáři kostela sv. Petra a Pavla

³⁹ T. KOZACZEWSKI, *Wiejskie kościoły... (miejsowości H–O)*, 1994, s. 8, obr. 549–557.

⁴⁰ TAMTĚŽ, s. 24, obr. 828–842.

⁴¹ Tadeusz KOZACZEWSKI, *Wiejskie kościoły parafilane XIII wieku na Śląsku (miejsowości S–Ž) i na Łużycach*, Wrocław 1994, s. 15, obr. 1654–1658.

⁴² Jankovický kostel je však o mnoho starší než presbytář lubojatského kostela. Především můžeme poukázat na zaklnutí, vybíhající z válcových přípor, řešené obdobným způsobem jako v kostele sv. Kříže v Javorníku, datovaném do šedesátých let 13. století (Pavel KONEČNÝ, *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník*, Olomouc 2001, s. 67–69).

⁴³ T. KOZACZEWSKI, *Wiejskie kościoły... (miejsowości H–O)*, 1994, s. 7–8, obr. 549–550.

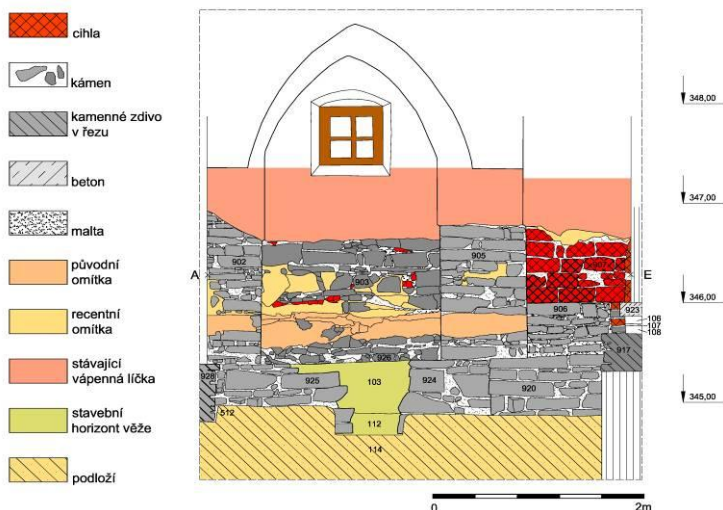
⁴⁴ Srovnej např. Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX, *Kostel sv. Jiří v Pelhřimovech, okres Bruntál*, ČSZM–B 40, 1991, s. 1–8; Dalibor PRIX, *Středověký kostel sv. archanděla Michaela v Hrozové*, Sborník bruntálského muzea 1999, s. 5–31; Dalibor PRIX – Michal ZEZULA, *Archeologický výzkum kostela Nanebevzetí Panny Marie v Branticích, okr. Bruntál*, *Archaeologia historica* 25, 2000. Vladimír Nekuda (ed.), Sborník příspěvků přednesených na 31. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na středověké město a jeho zázemí. Banská Bystrica 27.–30. září 1999, Brno – Banská Bystrica 2000, s. 279–305, zvláště s. 288–290, zde i s přehledem podobných dispozic z moravsko-slezského pomezí.

⁴⁵ Antonín GRŮZA – Naďa GORYCZKOVÁ, *Stavebně historický průzkum farního kostela sv. Mikuláše v Hynčicích*, nepublikovaný strojopis (617BR105), Památkový ústav v Ostravě, Ostrava, květen 1999.

⁴⁶ K Lipové jen okrajově Dalibor PRIX, *Středověký kostel Panny Marie (dnes Božího těla) ve Staré Červené Vodě*, in: Květoslav Growka (ed.), X. Svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku. Historický seminář na téma Jesenícko v kontextu vývoje slezské a moravské architektury. Sborník referátů. Jeseník 2010, s. 9–25 (kostelu zatím nebyla věnována hlubší pozornost).

⁴⁷ Blíže Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska. I. A/I*, Praha 1994, s. 307–308; Dalibor PRIX, *Kružberk. Kostel sv. Petra a Pavla*, in: David Majer (ed.), Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středověkého prostoru doby Jana Lucemburského, Ostrava 2011, s. 244–247, s odkazy na starší literaturu k objektu.

v Děrném u Fulneku, pocházejícímu snad z prostřední třetiny 14. století, i když tam jsou mohutnější opěráky odstupněné.⁴⁸ Kvadratické presbytáře byly oblíbené počátkem i koncem 14. století také na protějším, moravském, břehu Odry, kde se ovšem často vyskytly bez nárožních opěráků, např. v Šenově a původně v Žilině u Nového Jičina nebo v zaniklých Tamovicích u Štamberka.⁴⁹

8. Lubojaty, kostel sv. Jiří, archeologický výzkum 2010. Podélný řez podvěžím kostela (pohled k jihu) s vyznačením obvodové zdi věže s druhotně zazděným jižním vstupem. V pravé části řez druhotně upraveným podpražím se zazděnými středověkými stavebními články a dodatečná cihelná plenta západního vstupu do podvěží (digitalizovaná terénní dokumentace NPÚ Ostrava, úpravy a celkové zpracování: František Kolář, 2013)

Dalším architektonickým prvkem, který by mohl podle stylových analogií posloužit jako datovací pomůcka, jsou dvojitě vyžlabená klínová žebra. Žebra klínového profilu se v české architektuře objevují v průběhu celého 13. století, ovšem jsou to žebra mohutná a povětšinou pouze jednou vyžlabená. S dvakrát vyžlabenými žebry se můžeme setkat v presbytáři kostela Všech svatých v Horšově, který je datován do druhé poloviny 14. století.⁵⁰ Jejich masovější rozšíření ve střední Evropě lze klást do prostřední třetiny 14. století a oblíbená zůstala až do samého sklonku gotiky.⁵¹ Pro Lubojaty nemusí být bez významu, že podobná žebra, dokonce o velmi blízkých proporcích, s podobně širokou čelní lištou a rovněž prove-

⁴⁸ Gustav STUMPF, *Die Kirche in Tyrn, Das Kuhländchen IV*, 1922, s. 78–83; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 1*, s. 459–460; M. GAVENDOVÁ – M. KOUBOVÁ – P. LEVÁ, *Kulturní památky okresu Nový Jičín*, s. 59–60; D. LÍBAL, *Katalog gotické architektury*, s. 71–72.

⁴⁹ Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska. 2. J/N*. Praha 1999, s. 166–167, 719–721.

⁵⁰ Zdeněk PROCHÁZKA, *Kostel všech svatých v Horšově*, Průzkumy památek V/II, 1998, s. 86–92.

⁵¹ Srovnej Václav MENCL, *Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře*, Zprávy památkové péče XI–XII, 1951–1952, s. 268–281. Podobné závěry přinesl rozsáhlý průzkum v Polsku; Józef Tomasz FRAZIK, *Poglądy na rolę żebra w sklepieniach gotycznych*, Biuletyn Historii Sztuki XXIII, 1961, s. 417–420; Józef Tomasz FRAZIK, *Profile sklepiennych żeber gotycznych na terenie Polski*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych O/PAN w Krakowie XVII/1, 1973, s. 148–149.

dená z tufítu, známe z jižní kaple (později Panny Marie Lourdské) při trojlodí městského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Opavě, kde jsou řazena buď obecně do 14. století, anebo do doby těsně před 14. duben 1360.⁵² Křížovou žebrovou klenbu nesou konzoly, které sestávají ze dvou částí. Horní abaky, složené ze zalamanové hranolové desky podložené stejně silným oblounem, nasedajícím na polygonální obrácený jehlanec, jsou na všech konzolách stejné. Na severní straně jsou těmto horním dílům podloženy lidské hlavy. V severozápadním koutě je zpodoběn mladý muž s otevřenými ústy. V severovýchodním koutě je zobrazen starší muž s knírem. V jižních koutech tvoří dolní část konzol podsazené nízké polygonální kružbové konzoly. V českých zemích jedno z počátečních stádií vývoje konzol v podobě lidských hlav představují konzoly zkrácených přípor nesoucí mužské obličejy v chóru bývalého dominikánského kostela Očištění Panny Marie v Českých Budějovicích. Na jižní straně presbytáře se nachází konzola ve tvaru mladší mužské hlavy, na severní straně pak v podobě hlavy staršího muže.⁵³ Ve Slezsku se ve druhé polovině 13. století objevují konzoly v podobě lidských hlav poměrně často. Žebra však vyrůstají z konzol přímo, nejsou nasazena na krycí desky. Jako příklad můžeme uvést konzoly klenby presbytáře kostela sv. Barbory v Borzygniewu (dolnoslezské vojvodství) datované těsně po polovině 13. století,⁵⁴ konzoly klenby presbytáře kostela sv. Máří Magdalény ve vsi Jasiona (opolské vojvodství) z poslední čtvrtiny 13. století⁵⁵ nebo konzoly klenby presbytáře kostela Všech svatých v Jemelnici pocházející ze třetí třetiny 13. století.⁵⁶ Tento typ figurálních konzol však nelze omezit pouze na 13. století, velmi oblíbené byly rovněž ve století čtrnáctém. Prvkem, který lze na moravsko-slezském pomezí zařadit pravděpodobně nejdříve do druhé čtvrtiny nebo poloviny 14. století, jsou kružbové konzoly. Pětiboké štíhlé konzoly ve tvaru obráceného jehlance s lehce projmutými boky, dekorované motivem gotické jeptiškové kružby a se širokými krycími deskami s přímým výběhem žeber, se na říšském území ve vlivných stavbách objevily nejspíše v sedmdesátých letech 13. století v hlavní lodi katedrál sv. Mořice a sv. Kateřiny v Magdeburku⁵⁷ a v Sasku byly hojně rozšířené především v osmdesátých a devadesátých letech 13. věku (např. v cisterciáckém klášterním kostele v Schulpfortě u Naumburku a zejména v křížových chodbách katedrál v Magdeburku a v Merseburku).⁵⁸ Zhruba souběžně se dostaly s cisterciáckým anebo sasko-

⁵² Vladimír DENKSTEIN, *K stavební historii farního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Opavě*, Věstník Matice opavské 40, 1935, s. 58–69; Dalibor PRIX, *O klenbě bývalé kaple Panny Marie při trojlodí městského kostela v Opavě. Na okraj poznání klenbových reformy ve 14. století ve střední Evropě*, ČSZM-B 52, 2003, s. 14–57.

⁵³ Jaromír HOMOLKA, *Sochařství doby posledních Přemyslovců*, in: Jiří Kuthan (ed.), *Umění doby posledních Přemyslovců*. Praha 1982, s. 96. V souvislostech s kostelem v Lubojatech k tomu viz D. PRIX, *Středověký kostel*, s. 59 a pozn. 51 a 52, s. 61–62 a pozn. 67 a 68. Další příklady sesbírala a upřesnění provedla Andrea ČEPLÁ, *Filiální kostel sv. Jiří v Lubojatech*, nepublikovaná seminární práce na Katedře dějin umění Filozofické fakulty Palackého university v Olomouci. Olomouc 2002, s. 15–18.

⁵⁴ Tadeusz KOZACZEWSKI, *Wiejskie kościoły... (miejscowości B–G)*, 1990, s. 21, obr. 86.

⁵⁵ Tadeusz KOZACZEWSKI, *Wiejskie kościoły... (miejscowości H–O)*, 1994, s. 6, obr. 527, 529.

⁵⁶ TAMTÉŽ, obr. 568, 569.

⁵⁷ Např. Helga MÖBIUS, *Der Dom zu Magdeburg*, Das christliche Denkmal 50/51, Berlin 1961; Hans-Joachim MRUSEK, *Drei deutsche Dome. Quedlinburg. Magdeburg. Halberstadt*, Dresden 1963, s. 27–52; Ernst SCHUBERT, *Der Dom in Magdeburg*. Leipzig 1994; k datování poměrně precizně nedávno Birte ROGACKI-THIEMANN, *Die Baugeschichte des Magdeburger Domes 1207 bis 1567*, Architectura. Zeitschrift für Geschichte der Baukunst 37, 2007, s. 57–82; též Michael SUßMANN, *Zu den Bauphasen und der Bautechnik des Magdeburger Domes (1207–1520)*, in: Matthias Puhle (ed.), *Aufbruch in die Gotik. Der Magdeburger Dom und die späte Stauferzeit*. I. Essays, Mainz 2009, s. 127–141, či Heiko BRANDL – Christian FORSTER, *Der Dom zu Magdeburg. I. Architektur*, Regensburg 2011.

⁵⁸ K Schulpfortě aspoň namátkou Gerhard LEOPOLD – Ernst SCHUBERT, *Zur Baugeschichte der ehemaligen Zisterzienser-Klosterkirche in Schulpforta*, Sachsen und Anhalt 18, 1994, s. 339–416; Mathias KÖHLER – Reinhard SCHMITT, *Das Zisterzienserkloster Pforta*, DKV-Kunstführer 477. Berlin – München 2011⁵.

durynským stavitelstvím i na české území. Jako příklad lze uvést kružbové konzoly ze studničního stavení ambitu cisterciáckého kláštera v Oseku, později ze západního ramene tamní křížové chodby, z presbytáře ženského cisterciáckého kostela v Pohledu, v ještě archaičtější formě z jižní lodi klášterního kostela téhož řádu ve Zlaté Koruně, nebo naopak ve velmi vyspělé podobě z křížení impozantního klášterního kostela v Sedlci u Kutné Hory (všechny příklady z konce 13. věku nebo z doby kolem roku 1300).⁵⁹ Známé je i z městského prostředí sklonku 13. století, třeba z okna presbytáře kostela sv. Kateřiny v Chomutově nebo z okna presbytáře kostela Panny Marie v Uničově, ale též třeba z městského kostela v západočeských Horažďovicích.⁶⁰ Snad už kolem roku 1295 nebo krátce po něm se tvarově velmi vyvrážené kružbové konzoly objevily v západních koutech presbytáře kolegiálního kostela sv. Kříže ve Vratislavi a ve městě nad Odrou byly oblíbené i v polovině 14. věku (např. v jižní lodi kostela sv. Alžběty). Asi z rakouského Podunají se tento typ konzol dostal nejpozději ve 20. letech 14. století na jižní Moravu, včetně Brna. Tam se mezi prvními objevují na triumfálním oblouku v kapitulní síni minoritského kláštera v Brně. Jsou zde datovány do doby kolem roku 1320.⁶¹ Většina z výtčených příkladů se však od lubojatských konzol odlišuje štíhlejšími, protáhlejšími proporcemi anebo někdy vývojově archaickými detaily; pouze v křížení sedleckého klášterního kostela se výška konkávně projmuté jehlancové části blíží výšce polygonální horní partie tělesa konzol a svírá s ní tak ostřejší úhel, jak to lze do jisté míry pozorovat i v Lubojatech. Tyto tvary přetrvávají nejen do první poloviny 14. století, kdy se uplatňují např. v sakristii v Roudnici nad Labem nebo v už poněkud odlišných proporcích v lodi dominikánského kostela v Českých Budějovicích,⁶² ale jsou běžné až do počátku 15. století a teprve potom pozvolna mizí. Sedlecký typ rozložitých kružbových konzol našel pokračování někdy kolem roku

---

K Merseburku např. Peter RAMM a kol., *Der Merseburger Dom*, Weimar 1977; Peter RAMM, *Merseburger Dom. Seine Baugeschichte nach den Quellen. Mit einem Beitrag von Hans-Joachim Krause*, Weimar 1978; Ernst SCHUBERT, *Der Dom zu Merseburg*, Das christliche Denkmal 44/45, Berlin 1985.

⁵⁹ K Oseku a Zlaté Koruně snad postačí odkázat na Jiří KUTHAN, *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby*, Praha 1983, s. 110–155, 278–327; nebo Jiří KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města. Hrady. Kláštery. Kostely*, Vimperk 1994, s. 261–272, 482–494. K Sedlci Klára BENEŠOVSKÁ, *Způsob setkání baroka s gotikou. (Klášterní kostel v Sedlci po roce 1700 a po roce 1300)*, in: Kateřina Charvátová (ed.), *900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze*. Praha 2000, s. 229–244; Petr KROUPA, *Klášterní kostel v Sedlci u Kutné Hory v kontextu cisterckého stavitelství. (Dílčí úvaha k problematice gotické architektury.)*, Průzkumy památek IX/2, 2002, s. 51–74; Hana BRZOBOHATÁ – Aleš POSPÍŠIL – Zdeněk ŠTAFEN – Filip VELÍMSKÝ, *Příspěvek k poznání stavby kostela Nanebevzetí Panny Marie v Sedlci u Kutné Hory*, Průzkumy památek XV/1, 2008, s. 57–70; Aleš POSPÍŠIL, *Stavebně-historický průzkum chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Sedlci. Upřesnění podoby gotické architektury*, in: Radka Lomíková (ed.), *Sedlec. Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700. Mezinárodní sympozium, Kutná Hora, 18.–20. září 2008*, Praha 2009, s. 369–384.

⁶⁰ K Chomutovu zejména Renáta GUBÍKOVÁ, *Kostel sv. Kateřiny v Chomutově*, Chomutov 2007; k Uničovu a jeho vazbám na Chomutov a durynské stavitelství poslední třetiny 13. století Dalibor PRÍX, *Transformace a inovace: presbytář městského kostela Panny Marie v Uničově*, in: Helena Dáňová – Klára Mezihoráková – Dalibor Príx (eds.), *Artem ad vitam. Kniha k počtům Ivo Hlobila*. Praha 2012, s. 243–264; k Horažďovicím např. Jiří KUTHAN, *Architektura v přemyslovském státě 13. století*, in: Jiří Kuthan (ed.), *Umění doby posledních Přemyslovců, Roztoky u Prahy 1982*, s. 181–351 (zde na s. 215–217).

⁶¹ Lubomír J. KONEČNÝ, *Stavební počátky „porta iustitiae“ a kapitulní síň kláštera brněnských minoritů*, Forum Brunense 2007, Brno 2007, s. 9–35. Krátce nato, po roce 1323, pak i v klášteře cisterciáček ve Starém Brně.

⁶² Václav MENCL, *Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury*, Zprávy památkové péče X, 1950, s. 15.

1340 v kapitulní síni benediktinského kláštera na Sázavě,⁶³ ale po polovině 14. století se vyskytoval i v Brně, třeba v areálu kláštera augustiniánů u sv. Tomáše. Část českých a moravských kružbových konzol se snažila o jakési optické vyvážení proporcí mezi projmuté jehlancovým spodním dílem a vícebokou horní partií konzolového tělesa. Tento trend, známý např. z uherské Levoče asi z poloviny 14. století (z jižní lodi kostela sv. Jakuba), z pražské měšťanské architektury třetí a poslední čtvrtiny 14. století (příkladně náznakově z konzol v podloubí domu čp. 510/I na tzv. Havelském Městě anebo lépe patrný na konzolách užitých v rámci staroměstské radnice v podloubí tzv. domu U kohouta), se prosadil i na moravsko-slezském pomezí, ovšem teprve v pokročilé třetí čtvrtině 14. století v tzv. staré sakristii městského kostela Panny Marie v Opavě.⁶⁴ Z hlediska právě charakteristických proporcí spodní a horní části konzol a mírného konkávního projmutí hran a boků jejich spodní partie, bezpochyby patří opavské konzoly k důležitým východiskům lubojatských článků.

9. Lubojaty, kostel sv. Jiří, podvěží s druhotně zazděným průchodem v severní zdi věže, pohled k severu, stav v roce 2010 (foto: František Kolář)

Kružbové konzoly v Lubojatech však nejsou stejné, konzola v jihovýchodním koutě nevykazuje projmutí hran a mírně se odlišuje od protilehlé konzoly v jihozápadním koutě. Přímý průběh „žeber“ jehlancového úseku kružbových konzol je na Opavsku znám z presbytáře kostela Panny Marie v Deštném, datovaného buď široce do intervalu druhé poloviny 14. století, nebo až do samého sklonku tohoto věku.⁶⁵ Také deštnské konzoly jsou poměrně drobné, vytesané z tufitu a i když jsou lépe zachované, zdají se příslušet k podobnému výrobnímu a materiálovému okruhu, jenž čerpal z podnětů soustředěných při městském kostele Panny Marie v Opavě.⁶⁶

S téměř totožnou kompozicí, kombinující

⁶³ Václav MENCL, *Česká architektura doby lucemburské*. Praha 1948, s. 53, považoval sázavské kružbové konzoly za nejstarší svého druhu u nás, transformované z kružbových konzol roudnického kláštera.

⁶⁴ K sakristii blíže Rudolf KOUBA, *Gotické cihlové stavby v Opavě*, netištěný strojopis, Filosofická fakulta Masarykovy university v Brně 1971; k datování Tomáš NITRA, *Proboštský kostel Nanebevzetí Panny Marie. Opava*, netištěná strojopisná seminární práce na Katedře dějin umění Filosofické fakulty Palackého university, Olomouc 1995, a okrajově Dalibor PRIX, *O klenbě bývalé kaple Panny Marie při trojlodí městského kostela v Opavě. Na okraj poznání klenební reformy ve 14. století ve střední Evropě*. ČSZM-B 52, 2003, s. 14–57.

⁶⁵ Dalibor PRIX, *Středověký kostel Navštívení Panny Marie v Deštném, okres Opava*, ČSZM-B 38, 1989, s. 155–163; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 2. J/N*, Praha 1999, s. 17–18; D. LÍBAL, *Katalog gotické architektury*, s. 73.

⁶⁶ Podotknout lze také, že do doby kolem roku 1400 zařadil seminář dějin umění brněnské university také plastiku ukřižovaného Krista z kostela v Lubojatech; Albert KUTAL a kol., *Průzkum umělecko-historických památek v okresech Bíloveckém, českotěšínském a frenštátském*, Slezský sborník 52, 1954, s. 252–253 (zde na s. 253).

kružbové prvky na seříznutých patkách klenebních žeber a konzoly v podobě lidských obličejů, se můžeme setkat v polygonálním závěru kostela sv. Markéty v Moravských Kněnicích (okres Brno-venkov). Kostel byl svěcen roku 1366.⁶⁷ Žebra zde končí přiložením ke zdi buď jehlancovými patkami s kružbou, nebo ve dvou případech maskarony rudimentálního tvaru. Ty představují obličej mladého muže s otevřenými ústy a obličej staršího muže klidného výrazu s vousou. Také žebra klenby polygonálního presbytáře kostela sv. Kateřiny v Klimkovicích nedaleko Lubojat dosedají na polygonální krycí desky nesené kružbovými konzolami, třebaže poněkud odlišného typu, a konzolami v podobě maskaronu, mužského obličej s vousy a mužské hlavy v kápi. Klimkovičský presbytář je kladen buď do poloviny 14. století⁶⁸ nebo do doby před rokem 1400.⁶⁹

10. Lubojaty, kostel sv. Jiří, první patro věže, pohled k východu na vstup z kruchty do věže, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszníková)

Vezmeme-li v úvahu, že v tzv. staré sakristii městského kostela v Opavě se kružbové konzoly s poměrně blízkými proporcemi vyskytují teprve na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 14. století, že také Andrea Čeplá v seminární práci z roku 2002 připomněla některé proporcčně nepřilíš vzdálené české kružbové konzoly z pozdní třetí čtvrtiny 14. století⁷⁰ a že tento typ konzol byl v nedalekém Příboře, případně v Deštném u Opavy užíván ještě na samém sklonku 14. a počátku 15. století, potom s potřebnou opatrností můžeme jejich vznik a osazení v Lubojatech předpokládat nejspíše někdy v průběhu pokročilé druhé polo-

⁶⁷ Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 2. J/N*, Praha 1999, s. 292–293.

⁶⁸ Tak D. LÍBAL, *Katalog gotické architektury*, s. 182.

⁶⁹ Např. B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska 2*, s. 140–141.

⁷⁰ A. ČEPLÁ, *Filiální kostel sv. Jiří*, s. 17–18.

viny 14. století.⁷¹ Tímto relativně pozdním datováním se ovšem dostáváme do pomyslného rozporu s celkovým charakterem gotického presbytáře, typického vysokou, poměrně nízko nasazenou křížovou klenbou. Proporce prostoru, zejména poměr klenby k výšce zdiva presbytáře, by totiž spíše odpovídaly jeho časnější dataci, snad už někde do druhé čtvrtiny 14. století, jak již soudil velmi zkušený Dobroslav Líbal a podobně i Andrea Čeplá, či obecněji do prostřední třetiny 14. století.⁷² Znovu se tak ve zmíněné podobě vrací hypotetický problém, s nímž se potýkal, avšak s chybnými závěry, už Dalibor Prix.⁷³ Tímto problémem je zjevný, stylově-konstrukční nesoulad mezi slohově starší podobou horních částí všech čtyř klenbových konzol v presbytáři kostela sv. Jiří a dvou nestejných podsazených kružbových konzol v jižních koutech svatyně. Tato pozorování navíc podtrhují viditelné nepřesnosti v nasazení klenebních žeber. Vezmeme-li v potaz teoretickou poučku, že datování složených struktur určuje nejmladší použitý prvek, měli bychom připustit vznik presbytáře nejpravděpodobněji až ke konci třetí čtvrtiny či v době kolem přelomu třetí a poslední čtvrtiny 14. století. Potom by ale většina konstrukcí lubojatského presbytáře byla poznamenána řadou tradičních, až archaizujících trendů. Pokud bychom naopak teoreticky kalkulovali se vznikem presbytáře a jeho klenby už ve druhé čtvrtině 14. věku, bylo by zapotřebí seriózně se vyrovnat s otázkou (možná jen zdánlivě) mladších kružbových konzol. Nutno ovšem přiznat, že k jednoznačným závěrům dodnes chybí relevantní podklady: konzoly i celá klenba teprve čekají na detailní průzkum, který by vyloučil či potvrdil eventuelní zásah do klenební struktury.

Lze usuzovat, že presbytář lubojatského kostela byl původně osvětlen dvěma kružbovými okny. Jejich vyžlabené střední pruty byly – jak doložil archeologický výzkum v podvěží – druhotně použity jako stavební materiál do podpraží západního vstupu do věže při jeho pozdější stavební úpravě, patrně na konci 18. nebo v průběhu 19. století.⁷⁴ V tomto období bylo zřejmě rozšířeno stávající jižní okno presbytáře, druhý okenní otvor se pravděpodobně nacházel v ose východní zdi.

I když první písemná zmínka o sporu Budislava z Lubojat s farou v Pusté Polomi zachytila kapli v Lubojatech už k roku 1276, ve skutečnosti žádné stavební detaily nedokládají, že by stávající zděná stavba či její část stála již ve zmíněném roce. Proto v tomto období snad můžeme předpokládat existenci stavby dřevěné v místě dochovaného kostela nebo v jeho

⁷¹ Tak už D. PRÍX, *Středověký kostel*, s. 63–64, s datováním do počátku poslední čtvrtiny 14. věku; B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska. 1.*, s. 52, s vročením do doby kolem roku 1400; D. LÍBAL, *Katalog gotické architektury*, s. 42, s datací do třetí čtvrtiny 14. století. Ostatně, právě druhá polovina 14. století byla v českých zemích „zlatou dobou“ tvarově konstituovaných, proporcčně vyladěných, elegantních kružbových konzol, do nichž dosti zapadají i konzoly v Lubojatech (srovnej např. křížovou chodbu augustiniánského kláštera v Třeboni, presbytář kostela v Sedlčanech atd.). K sumární charakteristice kružbových konzol viz třeba Klára FISCHEROVÁ, *Výtvarné předpoklady české gotiky. Příspěvek k architektuře 14. století*, Umění XXV, 1977, s. 24–34; nověji Klára BENEŠOVSKÁ, *Hlava druhá. 1310–1420*, in: Petr Kratochvíl (ed.), *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada. Architektura*. Litomyšl – Praha 2009, s. 110.

⁷² D. LÍBAL, *Katalog gotické architektury*, s. 42; A. ČEPLÁ – R. ROŠOVÁ – J. DUDEK – J. KOUDELOVÁ, *Farní kostel sv. Jiří*, s. 14. Na druhou stranu je ovšem nutné podotknout, že celkový dojem vnitřku presbytáře kostela v Lubojatech se jistou lehkou elegancí klenebních žeber, plynulým zakřivením jejich drah i obrysem klenebních čel od typických kleneb první poloviny 14. století v českých zemích přece jen odlišuje a lépe by zapadal do charakteru typově a funkčně podobných staveb ze třetí čtvrtiny 14. věku. Výška klenby od stávající podlahy po svorník činí 6,66 m.

⁷³ D. PRÍX, *Středověký kostel*, s. 51–64.

⁷⁴ Během výzkumu v roce 2010 zde byly registrovány tři dílce nebo jejich zlomky, vytesané z tufitu; aspoň jedno gotické okno kostela tedy bylo nejméně dvoudráhové. Pro úplnost dodejme, že další dva opracované bloky tufitu, u nichž ovšem není jasné, zda opravdu pocházejí z rozebraných konstrukcí středověké fáze kostela, jsou sekundárně vsazeny jako stavební materiál do cihlového zdiva pilířové branky spojující hřbitov s bývalou lubojatskou farou čp. 34.

těsné blízkosti. Tato původní kaple byla nahrazena zděnou stavbou presbytáře a sakristie již ve 14. století – jak napovídá křížová klenba s dvakrát vyžlabenými klenebními žebry podchycenými kružbovými konzolami a konzolami v podobě lidských hlav. Navazující loď lze nadále předpokládat v dřevěném provedení. Na východě se její konstrukce opírala o protažené úseky západní zdi presbytáře po stranách vítězného oblouku. Pro takováté řešení, kombinující zděný presbytář s roubenou lodí, bychom měli analogie, známé v širším okolí ze sekundární obrazové dokumentace a z druhotných písemných pramenů, např. v kostele v Komárově u Opavy, případně v kostele sv. Jana Křtitele v městečku Sudicích, který sice vyhořel roku 1903, byl však fotograficky dokumentován a zbořen teprve roku 1906.⁷⁵

11. Lubojaty, kostel sv. Jiří, druhé patro věže, původní okénko v západní zdi, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszniková)

5.2. Renesanční dostavba

Další stavební aktivita souvisela s výstavbou západní **věže**. Zásadní zjištění k datování její stavby a k její stavební podobě přinesl záchranný archeologický výzkum v podvěží kostela, který proběhl v celém rozsahu tohoto prostoru. V rámci archeologicky zkoumané plochy byly zachyceny kostrové pohřby, z nichž některé se nacházely v superpozici se základovým zdívkem věže. V zásepech hrobových jam absentoval přemístěný stavební materiál, obvyklý u pohřbů v kostelních interiérech. Jednalo se tedy o součást středověkého hřbitova obklopujícího kostel v době před výstavbou kostelní věže. Tomuto pohřebišti je možné připisat celkem 10 identifikovatelných hrobových jam, z nichž některé se vzájemně porušovaly.

⁷⁵ Marek SKUPIEN, *Náčrt historie farnosti Sudice na Hlučínsku do počátku 20. století*, ČSZM-B 61, 2012, s. 201–232.

Z desítky zčásti odkrytých hrobů byly vyzvednuty pozůstatky celkem 10 osob, další izolované kosti i větší části skeletů (celkem minimálně z 20 jedinců) se nacházely v druhotné pozici v zásypech hrobových jam, popřípadě v rámci hřbitovní vrstvy. Jedná se o kosti z hrobů narušených mladšími pohřby. Antropologickou a paleopatologickou analýzu kosterních pozůstatků provedla Mgr. Markéta Pechníková.⁷⁶ Kosterní pozůstatky byly – vzhledem k nepříznivým pedologickým podmínkám – dochovány ve velmi špatném stavu. Zemřelí byli uloženi v natažené poloze na zádech, ve většině případů byly v podobě trouchnivého dřeva identifikovány pozůstatky rakví, případně prostých dřevěných podložek. V náleзовém spektru naprosto převažovaly dětské pohřby, pouze jeden hrob náležel dospělému jedinci mužského pohlaví. Na základě koncentrace dětských pohřbů tak lze s potřebnou mírou obezřetnosti předpokládat vyčlenění dané části hřbitova pro pohřby dětí. Nepočtený keramický materiál ze zásypů hrobových jam umožňuje pouze rámcové časové zařazení pohřebních aktivit v daném prostoru do intervalu vymezeného 14.–16. stoletím.

12. Lubojaty, kostel sv. Jiří, třetí patro věže, zvon z roku 1523, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszniková)

Teprve do povrchu tohoto hřbitovního horizontu směřoval vkop pro základové zdivo věže. Jednalo se o čtvercovou stavební jámu hlubokou 0,4–0,5 m, narušující svrchní část starších hrobových jam, podél stěn této jámy byl navíc vyhlouben přibližně 0,2 m hluboký průběžný základový žlab. V rohových partiích stavební jámy byly v rámci mělkého žlabu vyzděny z lomového kamene na vápennou maltu čtyři samostatné základové patky věže (všechny na půdorysu pravouhlého písmene L), zemina vytěžená ze stavební jámy poté zpětně posloužila k nivelizování terénu v interiéru novostavby.

Věž měla dvě patra a patro zvonové. Původně byla plánovaná jako průchozí ze všech světových stran, toto konstrukční řešení spolehlivě dokládá již charakter základového zdiva. V rámci obvodového nadzemního zdiva zbaaveného omítek pak byly přímo identifikovány druhotné zadržky lomeně zaklenutého severního a jižního, původně otevřeného průchodu,

⁷⁶ Markéta PECHNÍKOVÁ, *Laboratorní antropologická zpráva z analýzy lidských kosterních pozůstatků nalezených na lokalitě Lubojaty, kostel sv. Jiří, číslo akce NPÚ Ostrava 67/10, Opava 2011.*

příčemž materiál použitý k zaslepení přístupových arkád svým kladením a charakterem neodpovídá pravidelně loženému lomovému zdivu věže. V interiéru podvěží se tato situace dodnes projevuje dvěma lomeně ukončenými nikami. Šířka původních bočních vstupů do věže korespondovala s rozměry západního vstupu z exteriéru a východního vstupu do interiéru kostela. Špaleta původních otvorů však nenesou stopy omítek, proto lze předpokládat, že od záměru otevření podvěží čtyřmi arkádovými vstupy mohlo být záhy upuštěno a nadále byl využíván pouze západo-východní průchod věží. Analogický příklad čtyřstranně přístupného podvěží je v rámci širšího regionu znám mimo jiné z Nového Jičína u věže kostela Nanebevzetí Panny Marie z roku 1587, u renesanční věže kostela sv. Jana Křtitele ve Staré Vsi nad Ondřejnicí, který byl svěcen 28. dubna 1591, či u renesanční věže kostela Všech svatých ve Vlčovicích, vysvěceného roku 1597.⁷⁷

13. Lubojaty, kostel sv. Jiří, jihovýchodní nároží věže v podkroví s patrným původním rytým iluzivním armováním, pohled od východu, stav k roku 2010 (foto: Andrea Kožuszniková)

Vstup do horních pater věže byl veden z kruchty v kostelní lodi prostřednictvím původního, segmentově zaklenutého portálku, jehož špaleta byla druhotně upravena cihelnou přízdívkou. Jednotlivá patra věže – vyjma přízemí, opatřeného renesanční klenbou – byla oddělena trámovými stropy; stávající trámy jsou většinou strojově opracované, osazené do původních kapes. Zvonové patro bylo původně patrně částečně dřevěné, lomové zdivo je ukončeno cca 1,0 m nad úrovní stávající podlahy a na ně navazuje mladší cihelná nadezdívka. Okna v cihelné nadezdívce byla ve druhé polovině 19. století upravována, jak

⁷⁷ Zdá se, že v případě kostelních věží s průchozím podvěžím se jednalo o určitý stavební typ, ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století poměrně hojně rozšířený v oblasti Moravské brány a jejího okolí. Připomenout lze dále třeba původně otevřená podvěží kostelů sv. Mikuláše v Žilině u Nového Jičína, zřejmě v Šenově opět u Nového Jičína, patrně ve Starém Bohumině nebo ve Stěbořicích u Opavy (všechny zmíněné věže byly vystavěny v poslední čtvrtině 16. století nebo na počátku 17. věku). Tento typ věží s otevřeným parterem se vyvinul ze starších pozdně gotických průchozích věží, které známe jak z Horních Uher (např. z kostela sv. Kateřiny v Kremnici; Juraj ŽÁRY, *Katalog diel. Sakrálna architektúra. Kremnica, Rim. kat. farský kostol sv. Kataríny (hradný kostol)*, in: Dušan Buran a kol., *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*, Bratislava 2003, s. 651–652, č. 1.3.34) či z Dolních Rakous (třeba městský kostel ve Steinu nad Dunajem), tak ze Slezska, kde taková věž byla vztyčena již na počátku 15. století u městského kostela v Namyslově.

naznačují zazděné omítané špalety původních oken. Ve zvonovém patře je dochována dřevěná zvonová stolice, z jejíž konstrukce byla získána dendrochronologická data (1466 +/- 5 let; 1565).⁷⁸ Stolice nese zvon datovaný do roku 1523. Výstavba kamenné věže tak mohla být hypoteticky ukončena na počátku dvacátých let 16. století s tím, že do zvonového patra byla osazena starší zvonová stolice z druhé poloviny 15. století, anebo pro její sestrojení bylo užito starší dřevo, nejpravděpodobněji pocházející z nějaké konstrukce spjaté se zaniklými partiemi středověkého kostela. Hypoteticky lze usuzovat, že uvažovaná starší zvonová stolice mohla být případně přenesena z předpokládané původní dřevěné samostatně stojící zvonice, předcházející výstavbu zděné renesanční věže. Protože však tato stolice nebyla konstruovaná na tíhu nového zvonu, bylo nutné ji později v 16. století ze statických důvodů vyspravit dubovými kleštinami. S ohledem na formu věžních okének, klenby v podvěží, jakož i vyzrálou konstrukci v přízemí křížem průchozí věže, však v úvahu spíše připadá varianta, že výstavba věže proběhla až v průběhu pozdní třetí čtvrtiny 16. století. Snad se tak stalo někdy kolem roku 1570, jak napovídají výše zmíněná, dendrologicky získaná data z trámů přidaných k jádru zvonové stolice (dříví pro ně bylo káceno nedlouho po roce 1565). V takovém případě bychom snáze dokázali typ věže zasadit kamsi na počátek více méně plynulé řady podobně konstruovaných a utvářených křížem průchozích věží, budovaných v širším poříčí horní Odry hlavně v poslední čtvrtině 16. a počátkem 17. století, stejně jako obhájit časové a stylové vřazení klenby podvěží. Do tehdy vztyčené věže pak mohla být přenesena o zhruba stovku let starší, ale stále použitelná zvonová stolice, a při té příležitosti zpevněna novým dřívím. Spolu se starší zvonovou stolicí byl do nově zbudovaného zvonového patra převěšen rovněž starší zvon.

14. Lubojaty, kostel sv. Jiří, západní renesanční okno na jižní straně lodi (foto: Andrea Kožuszníková)

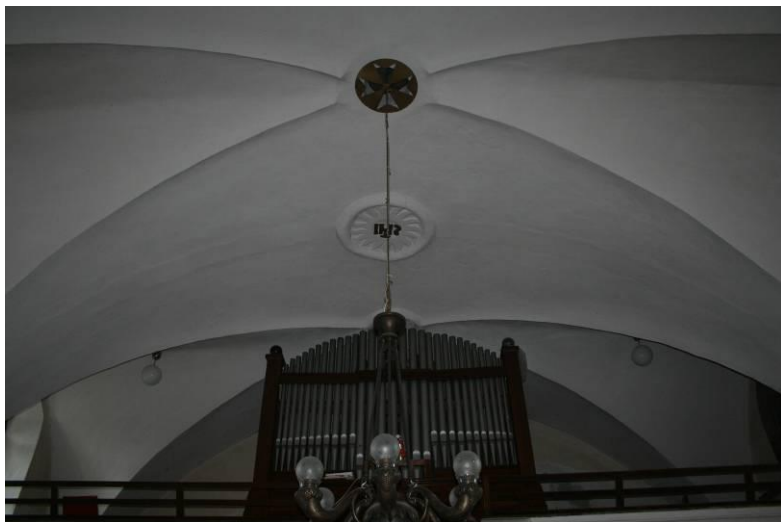
Věž byla původně omítaná pískovou omítkou s vápennými peckami a opatřena jednou vrstvou vápenného nátěru. Nároží věže zdobila rytá bosáž, jejíž fragmenty se zachovaly na východní stěně věže v dnešním podkroví kostelní lodi. Loď tedy musela mít z počátku jinou než sedlovou střechu, pravděpodobně polovalbovou.⁷⁹ Vstup do podkroví byl v této době zřejmě veden z exteriéru po žebříku, eventuálně po dřevěném schodišti opřené o severní zeď věže, prostřednictvím obdélného průlezu situovaného při severovýchodním nároží věže pod pozednicí valbové střechy.

Pravděpodobně v souvislosti s výstavbou zděné věže byla budována rovněž kostelní loď, která nahradila předpokládanou dosavadní dřevěnou stavbu. Uvažované době vý-

⁷⁸ Zpráva č. 478-17/10 o dendrologickém rozboru některých konstrukčních prvků věže kostela sv. Jiří v Lubojatech u Bílovce, okr. Nový Jičín. Vypracoval Ing. Josef Kyncl dne 30. listopadu 2010.

⁷⁹ Zdá se, že podobné řešení s polovalbovou formou nejméně západního konce střechy kostelní lodi bylo někdy kolem roku 1570 použito také u kostela sv. Šebestiána v Třemešné na Osoblažsku, k jehož staršímu jádru tehdy byla přistavěna hranolová západní věž (stropní trámy ve věži byly zhotoveny ze stromů pokácených někdy nedlouho po roce 1566).

stavby svým tvaroslovím odpovídá jednoduše profilované lomené okénko v jihozápadní části lodi, zasazené do segmentově překlenuté, typově již renesanční špalety. Při značné primitivnosti daného prvku je při pokusu o jeho časové zařazení na místě nejvyšší opatrnost; podobná okna známe z věže nedalekého městského kostela sv. Kateřiny v Klímkovicích, u níž prozatím není dostatečně ozřejmeno, zda pochází už z druhé čtvrtiny 16., anebo, pravděpodobněji, až z konce 16. věku. Také valená klenba lodi v Lubojatech se štukovými hřebínky a reliéfy sloužícími jako dekorativní svorníky by lépe zapadala do období pozdního 16. století⁸⁰ než do počátku daného věku, kdy se např. v sousedním Bílovci ještě nově klenul korpus městského kostela sv. Mikuláše v ryze pozdně gotických formách.⁸¹ Zřejmě krátce po výstavbě lodi se v její konstrukci projevil statické problémy, které si vyžádaly rozšíření stávajícího severního středového opěráku.

**15. Lubojaty, kostel sv. Jiří, klenba lodi, pohled k západu, stav v roce 2010
(foto: Andrea Kožuszniková)**

Zděná loď je od zdiva gotického presbytáře oddělena zřetelnou stavební spárou, liší se rovněž způsob kladení kamene, barevnost a struktura malty. Západní obvodová zeď lodi se zdá být v pohledu z exteriéru stavebně provázána s jižní obvodovou zdí věže, zatímco v podkroví je vzájemný vztah těchto zdí pohledově zakryt průběhem klenby lodi. Vzájemnému provázání zdiva lodi a věže by mohly nasvědčovat i poměrně mělké základy věže. Koruna západní obvodové zdi lodi původně probíhala o cca 1,0 m níže než koruna navazující severní a jižní obvodové zdi. Tento volný prostor mezi korunou západní obvodové zdi

⁸⁰ Připomenout tu lze např. do jisté míry celkovým charakterem podobnou klenbu lodi kostela sv. Václava v nedaleké Velké Polomi z doby kolem roku 1589.

⁸¹ Ke kostelu v Bílovci zejména Dalibor PRIX, *Farní kostel sv. Mikuláše. Bílovec*, in: Kaliopi Chamonikola (ed.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. IV.* Opava, Brno 1999, s. 31–33, č. 001; Lucie AUGUSTINKOVÁ, *Bílovec, kostel sv. Mikuláše*, in: David Majer (ed.), *Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského*, Ostrava 2011, s. 207–209; Andrea ČEPLÁ, *Několik poznámek ke stavebnímu vývoji kostela sv. Mikuláše v Bílovci*, in: Jana Koudelová (ed.), *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě 2011. Jubilejní ročník – 40 let od vydání prvního sborníku památkové péče na severní Moravě*. Ostrava 2011, s. 100–107.

lodi a předpokládaným náběhem valbové střechy – vymezeným pozicí exteriérových omítek východní stěny věže – mohl být zprvu kryt prostřednictvím deštění. V jeho rámci lze předpokládat existenci dvířek, dosažitelných z exteriéru a zpřístupňujících podkroví lodi. Teprve dodatečně byl tento prostor stabilně uzavřen nepřilíš pečlivě kladeným zdivem, přiloženým na spáru k jihovýchodnímu a severovýchodnímu nároží věže. Při severovýchodním nároží věže byl pak v této zdi ponechán obdélný otvor, zpřístupňující z exteriéru podkroví lodi.

16. Lubojaty, kostel sv. Jiří, severní opěrák lodi s patrným dodatečným zesílením, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszníková)

5.3. Stručný přehled mladších úprav

Stávající krov lodi i presbytáře je proveden dodatečně a nahradil starší krovovou konstrukci z doby výstavby lodi. Na základě dendrochronologické analýzy vzorků odebraných z konstrukce krovu lze předpokládat, že k jeho výstavbě bylo využito dřevo ze stromů smýcených na přelomu let 1784/1785, s dílčími opravami konstrukce pak lze počítat po roce 1872/1873.⁸² Samotná konstrukce krovu je v rámci krovových konstrukcí pozdního 18. století značně anomální a vyvolává dojem, zda se náhodou nejednalo o prostou, nepřilíš povedenou náhradu staršího typu krovu novým materiálem. Přitom by však bylo resignováno na zopakování polovalbového ukončení na západní straně, čímž by se odstranilo nevýhodné úžlabí v místech odklonu polovalby od svislé východní zdi věže. S nahrazením předpokládané polovalbové renesanční střechy novým barokním krovem bezprostředně souviselo vyždění západního štítu střechy, provedeného z cihel na vápennou maltu. V souvislosti se změnou střechy byl nově řešen vstup do podkroví, tentokrát již nikoliv z exteriéru, nýbrž prostřednictvím druhotně proraženého průchodu z druhého patra věže.

Kromě nového krovu a střechy se barokní a mladší stavební úpravy kostela projeví především v přepažení sakristie, souvisejícím s proražením průchodu na kazatelnu. V roce 1856 byla pak v západní části lodi vybudována nová kruchtla se schodištěm. Roku 1857

⁸² *Znalecký posudek č. 475-14/10 na dendrologický rozbor krovu kostela sv. Jiří Bilovci-Lubojatech, okr. Nový Jičín. Vypracoval Ing. Josef Kyncl dne 11. srpna 2010.*

byla provedena novostavba jižní předsíně. V této době byly rovněž druhotně upraveny vstupní otvory z presbytáře do sakristie a z podvěží do lodi a rozšířeny okenní otvory v sakristii, presbytáři i lodi.

6. Závěrem

Z hlediska poznání stavebního vývoje kostela přinesla operativní dokumentace zdív zba-vených omítek, v kombinaci s výsledky archeologického výzkumu v podvěží, řadu nových zjištění, jichž nebylo možné dosavadními nedestruktivními metodami stavebně-historického průzkumu dosáhnout.

17. Lubojaty, kostel sv. Jiří, kout mezi západní zdí sakristie a severní stranou lodi s patrnou spárou oddělující přístavbu mladší, renesanční lodi od gotického presbytáře, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszniková)

Stěžejním posunem ve světle nových zjištění je tak bezesporu opuštění starší Píxovy představy lubojatského kostela jako stavby, uchováající ve své hmotě dispozici plně stavebně rozvinuté svatyně poslední čtvrtiny 13. století. Na základě aktuálních poznatků se zdá, že i nejstarší stavební část kostela – presbytář se sakristií – pochází jako celek až z průběhu 14. století. Západní věž a kostelní loď pak představují výsledek mladší stavební etapy, pravděpodobně z 16. století, jak už kdysi správně rozpoznal František Schwarz.

Z hlediska dílčích zjištění je nepochybně zajímavé určení původní podoby kostelní věže jako dalšího reprezentanta relativně rozšířeného stavebního typu, disponujícího průchody do všech čtyř stran. Z běžného spektra nálezových situací rovněž vybočuje v původním uložení dochovaný renesanční náhrobník, o němž předběžně informuje následující exkurz.

18. Lubojaty, kostel sv. Jiří, jihovýchodní kout lodi s patrnou spárou oddělující renesanční přístavbu lodi od starší gotické východní zdi s vítězným obloukem, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszniková)

7. Exkurs: renesanční náhrobník a pokus o jeho výklad

V podvěží kostela byl při snižování konstrukčních vrstev stávající podlahy zachycen v úrovni původní nedochované podlahy renesanční pískovcový náhrobník. Tato skutečnost vedla k dodatečnému splnění ohlašovací povinnosti ze strany investora stavby a následnému umožnění provedení záchranného archeologického výzkumu. Charakter původní podlahy, jejíž součástí byl náhrobník, nebylo možné postihnout. Pravděpodobně se jednalo o dlažbu sestavenou z cihel či cihelných dlaždic.⁸³ S úrovní povrchu této zjevně již v minulosti odstraněné podlahové úpravy korespondoval spodní okraj dochovaných histo-

---

⁸³ Ve vrstvičce stavebního odpadu a provozních nečistot, jež mohla spoluvytvářet podklad odstraněné dlažby podvěží, se nacházela mince z roku 1604. Jedná se o denár ražený v Poznani za vlády polského krále Zikmunda III. Vasy (1587–1632). Viz Jiří MILITKÝ, *Numismatický posudek k souboru mincí objevených při archeologickém výzkumu na lokalitě Lubojaty, kostel sv. Jiří* (výzkum NPÚ ÚOP Ostrava č. akce 67/2010), Praha 2011.

rických interiérových omítek v podvěží. Náhrobník byl orientován západo-východně a umístěn bezprostředně při vstupu z podvěží do lodi kostela. Osazen byl v mělkém výkopu, volný prostor mezi stěnami výkopu a hranami náhrobníku byl vyplněn úlomky cihel a lomového kamene. Pod náhrobníkem se nacházela prostá hrobová jáma bez jakékoliv úpravy stěn, po odstranění jejího zásypu nebyly registrovány žádné kosterní pozůstatky.⁸⁴ Fyzická nepřítomnost nebožtíka může být důsledkem nepříznivých pedologických podmínek na lokalitě, projevujících se obecně velmi špatným stavem dochování kosterních pozůstatků. Může se však rovněž jednat o symbolický hrob, tzv. kenotaf, neobsahující ostatky zemřelého, které jsou z nějakého důvodu pohřbeny na jiném místě. Situování hrobu krytého pískovcovým náhrobníkem přímo ve vstupu do kostela mohlo být diktováno snahou pozůstalých posílit trvalou připomínku zemřelého a zajistit mu co nejlepší vyhlídky na posmrtný život.⁸⁵ V těchto místech byl náhrobník od raného novověku také v neustálém kontaktu se svěcenou vodou z kroupky, jejímž prostřednictvím se přichází do kostela žehnali. Praktická nemožnost vyhnout se náhrobníku při vstupu do kostela však mívala po čase za následek kompletní setření podstatné části nápisového pole, jež mělo jméno nebožtíka podržet v paměti současníků i budoucích generací, a v Lubojatech snad i sekundární rozlomení monumentu. Snaha zemřelého či pozůstalých, vyjádřená zhotovením nákladného náhrobníku opatřeného reliéfní výzdobou a nápisem, vzala takto za své a připomínaný nebožtík se po letech „propadl“ do anonymity.

19. Lubojaty, kostel sv. Jiří, kout mezi západní zdí lodi a jižním bokem věže s patrným provázáním zdiva obou částí, vlevo viditelná spára druhotného zaslepení původního jižního průchodu do podvěží, stav v roce 2010 (foto: Radek Kadlubiec)

⁸⁴ Analogicky tomuto hrobu, situovanému ve východní části podvěží při vstupu do lodi a zakrytému náhrobní deskou, byl v místě západního vstupu do věže umístěn druhý hrob, tentokrát bez náhrobníku. I přes značně torzální stav dochování kosterních pozůstatků lze konstatovat, že zemřelý (patrně dítě starší šesti let) byl uložen na zádech v orientované západo-východní poloze, pozůstatky dřeva a hřeby nasvědčující někdejší existenci rakve. Viz M. PECHNÍKOVÁ, *Laboratorní antropologická zpráva*.

⁸⁵ K některým těmto aspektům viz Ivo Hlobil, in: Ivo HLOBIL – Eduard PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha 1992, s. 190–191; Jan CHLÍBEC, *Náhrobek Jana Hasištejnského z Lobkovic a místo pozdně gotické sepulkrální plastiky ve františkánských klášterních kostelech*, Umění XLIV, 1996, s. 235–255; TÝŽ, *Poznámky k figurálnímu sepulkrálnímu sochařství jagellonské doby*, in: Dalibor Prix – Jiří Roháček (eds.), *Epigraphica & Sepulcralia I*, Praha 2005, s. 79–101; TÝŽ, *Figurální sepulkrální skulptura doby jagellonské*, in: Jan Chlíbec – Jiří Roháček, *Sepulkrální skulptura jagellonského období v Čechách*, *Epigraphica & Sepulcralia. Monographica I*, Praha 2011, s. 10–12, 29–32.

Náhrobník nese v reliéfním poli erb rytířského rodu Bítovských z Bítova – hořící srdce umístěné v renesančně tvarovaném štítu, který je obklopen vavřínovým věncem. Ve všech čtyřech rozích reliéfního pole je umístěna ligatura PH. Spodní polovina náhrobní desky byla opatřena českým nápisem, z něžž je čitelné vročení arabskými číslicemi: 1489 a částečně nápis provedený typově velmi pozdní gotickou minuskulou: *Tuto lezy urozeny Pan...* V dolní části náhrobníku se nachází další fragment datace, opět arabskými číslicemi, tentokrát však pokročile renesanční podoby: *anno 15 _7*. Nápis je vtesán do hloubky, nápisové pole není zvlášť upraveno, lemováno je pouze jednoduchým reliéfním rámem.⁸⁶ Fixace místa pohřbu formulí *Tuto lezy* byla v 16. století menšinovou variantou⁸⁷ a v blízkém okolí se s ní setkáváme u nástěnného náhrobníku vladky Jana Kunčického z Kunčic († 1537),⁸⁸ nástěnného náhrobníku vladky Jana Vlka z Konecchlumí († 1543)⁸⁹ a náhrobníku jeho dcery Kateřiny († 1542),⁹⁰ které jsou umístěny v kostele sv. Anny ve Slavkově a Ivo Hlobil je připsal dílně mistra H, respektive dílně mistra PH. Monogram PH⁹¹ odpovídá shodné ligatuře nacházející se v levém horním rohu reliéfního pole náhrobníku Jáchyma Štysla z Alšic († 1530 nebo 1541), která byla osazena v západní venkovní zdi nedalekého kostela sv. Mikuláše v Bílovci. Jáchym Štyl z Alšic byl úředníkem na bíloveckém panství pánů z Fulštejna.⁹² Stylově a kompozičně je lubojatskému náhrobníku podobný náhrobník Václava Berky z Dubé a Lipého († 1575),⁹³ dnes na evangelijní stěně chóru kostela Panny Marie před Týnem v Praze, kde horní polovinu náhrobníku vyplňuje vavřínový věnec rámuující štít s erbem Berků z Dubé a Lipého, namísto monogramu PH se v rozích nachází pětिलisté rozety; další analogie můžeme spatřovat v náhrobníku Markéty Zapské ze Šlivic († 1611) osazeném na vnější zdi kostela v Průhonicích⁹⁴ nebo v náhrobníku příslušníka rodu Turků z Rozentalu nacházejícím se v exteriéru na severní stěně kostela sv. Štěpána v Praze na Novém Městě, který je datován do první poloviny 17. století.⁹⁵ Tyto náhrobníky jsou však mladšího data vzniku, čemuž odpovídá text provedený kapitálou, zasazení nápisu do

⁸⁶ Iva JALŮVKOVÁ, *Lubojatští pátrají po historii, našli náhrobek starý pět století*, Mladá fronta DNES, 23. 7. 2010, Kraj moravskoslezský, s. 2; Karel MÜLLER – Radek POLÁCH, *Další zjištěné a obnovené heraldické památky. (Dodatek č. 3 k soupisu heraldických památek Novojičinska.)*, Vlastivědný sborník Novojičinska 62, 2012, s. 203–206 (zde na s. 203–204). Autoři uvedli i celkové rozměry desky 166×96×21 cm.

⁸⁷ J. CHLÍBEC – J. ROHÁČEK, *Sepulchrální skulptura*, s. 149.

⁸⁸ Ivo HLOBIL, *Sepulchrální skulptura*, in: Ivo Hlobil – Marek Perůtka (eds.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1500. III. Olomoucko, Olomouc 1999*, s. 376, katalogové heslo 264.

⁸⁹ I. HLOBIL, *Sepulchrální skulptura*, s. 379, katalogové heslo 273.

⁹⁰ I. HLOBIL, *Sepulchrální skulptura*, s. 379, katalogové heslo 274.

⁹¹ Propojení obou liter je více méně shodné s ligaturou mistra PH, jehož Ivo Hlobil identifikoval jako Paula Hechta z Olomouce; Ivo HLOBIL – Eduard PETRŮ, *Humanismus a raná renesance*, s. 190–199; Ivo HLOBIL, *Sepulchrální skulptura*, s. 366–368. Tento tzv. Mistr PH provozoval kamenosochařskou dílnu a právě dílenským produktem by mohla být i lubojatská, možná nedokončená, náhrobní deska. Na druhou stranu je zřejmé, že podobná kombinace písmen PH nebyla v 16. století nijak neobvyklá. Spíše jako kuriozitu, jistě bez jakéhokoliv vztahu k Lubojatům nebo severomoravskému prostoru, lze uvést např. zcela stejné komponovanou kamenickou značku ze severní strany parteru honosného pozdně renesančního paláce zámku v porýnském Heidelbergu, tzv. *Friedrichsbau* z přelomu 16. a 17. století.

⁹² Karel MÜLLER – Radek POLÁCH – Jaroslav ZEZULČÍK, *Kamenné svědectví minulosti. Heraldické památky Novojičinska*, Nový Jičín – Praha 2008, s. 30.

⁹³ Hana MYSLIVEČKOVÁ, *Náhrobek Václava Berky z Dubé a Lipého († 1575) v kostele Panny Marie před Týnem v Praze a jeho moravské paralely*, in: Jiří Roháček (ed.), *Epigraphica & Sepulcralia II. Sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulchrálních památek, pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR, v.v.i., v letech 2006–2007*, Praha 2009, s. 143–165.

⁹⁴ Jan OULÍK, *Nápisové a heraldické památky na Říčansku*, in: *Epigraphica & Sepulcralia II*, Praha 2009, s. 179–194.

⁹⁵ Růžena BAŤKOVÁ a kol., *Umělecké památky Prahy, Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady*, Praha 1998, s. 163.

rolwerkových kartuší a plně plastické provedení vavřínového věnce. Komu tedy mohl patřit lubojatský náhrobník a jak jej můžeme datovat?

Náhrobník byl pravděpodobně vytvořen kolem poloviny 16. století, čemuž odpovídá obdobný typ písma, se kterým se můžeme setkat na výše zmíněných slavkovských náhrobnících a také jisté stylové analogie s biloveckým náhrobníkem Jáchyma Štysla z Alšic. V daném případě by časový údaj ve spodní části nápisového pole lubojatského náhrobníku mohl původně představovat letopočty 1537, 1547 nebo 1557. Mužský příslušník rodu Bítovských z Bítova, jenž by zemřel v daných letech, prozatím nebyl znám. Nedlouho před posledním uvažovaným datem, roku 1553, zesnul jeden z příslušníků rodu, a to Václav starší Bítovský z Bítova, ten však byl podle zprávy Bartoloměje Paprockého pohřben ve Vladěnině.⁹⁶ Bítovští sídlili v průběhu 14.–15. století na sousedním Bítově, kde se už 18. dubna 1377 připomíná Ješek z Bítova,⁹⁷ a kde patrně disponovali menší tvrzí.⁹⁸ Členové rodu postupně získávali další statky, mezi jinými roku 1440 Lhotku u Lubojat, roku 1446 Štítinu, Mokrý Lazce a Nové Sedlice, roku 1451 Klimkovice, roku 1522 Vladěnin u Hlubčic atd. V letech asi 1422/1423–1436 byla ves Lubojaty v majetku Adama z Bítova na Suchých Lazcích a poté jeho dcery Kateřiny z Bítova, následně v období let 1436–1446 Lubojaty přechodně držel Tas z Bítova.⁹⁹ Na samotném Bítově hospodařil ve třicátých letech 15. století Jindřich z Bítova, jehož manželka Klára rozmnožila roku 1439 drobné bítovské panství o dva lány v blízkém Tísku¹⁰⁰ a o rok později o Lhotku u Lubojat.¹⁰¹ Dokud seděla jedna z větví rodu na Bítově, kde nebyl kostel ani kaple, byli asi někteří členové rodu pohřbíváni ve svém farním kostele v sousedních Lubojatech. Po roce 1518, kdy Václav z Bítova prodal Václavovi z Fulštejna a na Bílovci statek Bítov s Lhotkou a sousední Tísek a tato větev Bítovských přesídlila do Vladěnin, již předpoklad pohřbívání členů rodu v lubojatském kostele nadále není přijatelný bez výhrad.¹⁰²

Z hlediska interpretace lubojatského náhrobníku tak v této souvislosti nabývá na významu starší letopočet v horní části nápisového pole, a to rok 1489. Náhrobník, zhotovený roku 15_7 (1537, 1547, eventuálně 1557?) mohl být zamýšlen jako memorabilie upomínající na hrob člena rodu Bítovských, zemřelého právě roku 1489, a pohřbeného v lubojatském kostele. Při stavebních úpravách souvisejících s budováním zděné kostelní lodi a věže

⁹⁶ Bartoloměj PAPROCKÝ z Glogol a Paprocké Woly, *Zrcadlo Slawného Margkrabstwý Morawského: w kterémž jeden každý staw, dáwnost, wzácnost, i powinnost swau vhledá*, Olomouc 1593 (reprint Ostrava 1993), s. 435–437.

⁹⁷ CDS VI, s. 195–197, č. XIV. Ješek pak ve známých písemných pramenech vystupoval ještě 7. listopadu 1413; ZDOp I.1, s. 4, č. 7.

⁹⁸ Srovnej Jiří PAVELČÍK, *Středověké tvrzistiě u Bítova (o. Bilovec, okr. Nový Jičín)*, Přehled výzkumů 1986. Brno 1989, s. 88; Jiří TICHÁNEK, *K historii a lokaci zaniklé středověké tvrze v Bítově*, Informační zpravodaj České archeologické společnosti 1993, s. 77–78; Jiří TICHÁNEK – Zdeněk ŠERÝ, *Šlechtická sídla na Novojičínsku*, Opava 2003, s. 38–42; Miroslav PLAČEK, *Opevněná středověká sídla šlechty – nové a revidované lokality*, Přehled výzkumů 44. Brno 2003, s. 157–173 (zde na s. 159). Tvrz se v dochovaných písemných pramenech patrně poprvé připomíná 16. srpna 1485 v listě uherského a českého krále Matyáše Korvína; MZA Brno, fond Nová sbírka, G-2, sign. 696 Slezsko, č. kart. 66, č. 696/5d (za upozornění na konvolut archiválií, jehož je Korvínův list součástí, je Dalibor Prix zavázán poděkováním Martinu Čapskému a Petru Kozákovi).

⁹⁹ Viz výše, též Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravsko-Slezské*. Praha 2004², s. 762–763; Josef PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*. Brno 1991, s. 454–458.

¹⁰⁰ ZDOp II.1, s. 42, č. 114.

¹⁰¹ ZDOp I.1, s. 36, č. 344.

¹⁰² I když hypoteticky bychom mohli připustit pobyt některého z mladších příslušníků rodu z Bítova v Bílovci ve službách např. Jaroslava Oderského z Liděrova na Bílovci anebo Pražmů z Bílkova a v případě jeho skonu vyplnění nebožtíkova přání či ostatních Bítovských, aby jeho tělo spočinulo v kostele, v němž byly pohřbeny generace předků. Zajímavý případ známe třeba z nedalekých Štáblovic, kde byly pochovány i příslušnice rodů, které Štáblovice prokazatelně nedržely; viz Dalibor PRIX, *Kostel sv. Vavřince ve Štáblovicích. Historie objektu (1603–2003)*, Opava 2003, s. 21–22.

v průběhu 16. století mohl být tento původní hrob, resp. jeho náhrobník poničen. Z iniciativy rodu Bítovských proto mohl v upomínku na někdejší hrob člena jejich rodu ve zdejším kostele vzniknout nový náhrobník, osazený nad symbolickým hrobem, situovaným v podvěží kostela.

20. Lubojaty, kostel sv. Jiří, jihovýchodní nároží věže v podkroví spatrnou dodatečnou přízdívkou spodní části západního štítu lodí ke starší omítnuté části věže, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszníková)

Vezmeme-li v potaz postřehy Karla Müllera a zkombinujeme-li je s tím, co je prozatím o Lubojatech a rodě Bítovských známo, můžeme se pokusit i o poněkud plastičtější verzi výkladu sdělení, jež zrcadlí lubojatská pískovcová deska. Karel Müller postřehl, že nápis původně asi nebyl dokončen a nedokončená snad zůstala celá náhrobní deska.¹⁰³ S ohledem na použitý typ písma, podobu věnce, obrys štítu a další detaily se zdá, že práce na desce mohla být dílně zaštiťující se ligaturou PH zadána v pokročilé druhé čtvrtině 16. století, snad ještě za života objednavatele. Proto byla vytesána jen úvodní, zcela obecná část nápisu. Z blíže neznámých důvodů však deska nakonec zůstala nedokončená a nevyužitá samotným objednavatelem, resp. jeho pozůstalými. Za změněných podmínek snad došlo k rozhodnutí, že bude alespoň využita k obnovení připomínky staršího pohřbu a tehdy do ní jiná, méně zručná osoba než byl původní kameník, dodatečně vysekala letopočet 1489. Ten totiž nekorresponduje s prvotním rozvržením nápisu, je neobratně vměstnán mezi jeho první řádek a horní listu lemující textové pole a snad i nedostatek prostoru pak způsobil poněkud kuriózní, archaické naklonění číslice 4. Položíme-li si otázku, k čemu se mohl vázat onen letopočet 1489 a komu tedy byla určena s odstupem zhruba poloviny století připomínka místa posledního odpočinku, je nutno se znovu vrátit do Bítova na sklonku 15. věku.

V historické literatuře je povšechně rozšířená znalost, že v poslední čtvrtině 15. století drželi Bítov bratři Jan (častěji zvaný Hanuš) a Václav.¹⁰⁴ Z nich často vystupující Jan měl

¹⁰³ K. MÜLLER – R. POLÁCH, *Další zjištěné a obnovené heraldické památky*, s. 204.

¹⁰⁴ Příliš stručný je L. HOSÁK, *Historický místopis*², s. 762–763, nebo František SPURNÝ a kol., *Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. Severní Morava*, Praha 1983, s. 25; zatím nejlepší přehled podal Vincenc PRASEK, *Historická topografie země Opavské I. A–K*, Vlastivěda slezská II/1, Opava 1890, s. 31–33; nověji František SCHWARZ, *Z historie obce Bítova*, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 20, 1977, s. 6–17; J. TICHÁNEK, *K historii a lokaci zaniklé středověké tvrze*, s. 77–78, a M. PLÁČEK, *Opevněná středověká sídla šlechty*, s. 159.

údajně žít ještě roku 1498.¹⁰⁵ V dochovaných písemnostech jej lze poměrně často registrovat do 31. května 1488.¹⁰⁶ Naposledy jej jako ještě žijícího zmiňuje dopis moravského hejtmána Ctibora Tovačovského, nejvyššího maršálka Viléma z Pernštejna, brněnského nejvyššího komorníka Vratislava z Pernštejna a Heralta z Kunštátu z 31. srpna 1489, sepsaný v Brně, v němž moravští zemští soudci požadovali po Jindřichu Donátovi z Velké Polomy a opavským zemským soudu bližší informace o příbuzenských vztazích mezi Hanušem Bítovským a Janem Havranovským z Vysoké na Klimkovicích, aby mohli v odvolacím řízení rozhodnout již déle se vlekoucí spor mezi Hanušem z Bítova a panem Havranovským.¹⁰⁷ Poté už Hanuše nelze spolehlivě doložit. Naopak je třeba vzít v úvahu, že 3. května 1495 opavský zemský soud zaregistroval půhon Jana mladšího Fulštejna na Bílovci na Jana Lutku z Olbramic týkající se ručení za prodej poloviny vsi Tísku, přičemž Jan Fulštejn před soudem zastupoval sirotky po nebožtíkovi Hanuši z Bítova.¹⁰⁸ Protože opavský zemský soud už po srpnu 1489 neprojednával žádné spory, které dříve vedl Hanuš Bítovský, můžeme z toho dosti věrohodně usuzovat, že na přelomu osmdesátých a devadesátých let 15. století Jan řečený Hanuš, pán na Bítově, Lhotce u Lubojat a větší části Tísku, skutečně zemřel. Zda to bylo opravdu ve druhé polovině roku 1489, anebo s odstupem půl století se už datum na náhrobní desce o málo zmýlilo,¹⁰⁹ není podstatné. Zdá se, že mnohem důležitější byla silná osobnost pana Hanuše, posledního významného pána svého rodu na Bítově. Domníváme se, že právě jeho památku symbolizovanou honosně provedeným rodovým erbem, měl lubojatský kámen navěky připomínat.

21. Lubojaty, kostel sv. Jiří, severovýchodní nároží věže v podkroví s patrným torzem ostění původního přístupu do podkroví vedle tělesa věže, později zaslepeného v souvislosti s výstavbou cihelného západního štítu loďi, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszniková)

¹⁰⁵ Toto tvrzení uvedl F. SCHWARZ, *Z historie obce Bítova*, s. 7; patrně od něj je přejal J. TICHÁNEK, *K historii a lokaci zaniklé středověké tvrze*, s. 77, a M. PLAČEK, *Opevněná středověká sídla šlechty*, s. 159. Vincenc PRASEK, *Historická topografie...*, 1890, s. 32, soudil, že Jan zemřel už krátce po roce 1479.

¹⁰⁶ ZA Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě, inv. č. 777, sign. VIII, fol. 13r.

¹⁰⁷ ZA Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě, inv. č. 71, sign. A XV-21.

¹⁰⁸ ZA Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě, inv. č. 776, sign. VI, pag. 63.

¹⁰⁹ Střízlivě shrnutí k otázce data Hanušovy smrti by mělo mít povahu intervalu: † po 31. srpnu 1489 – před 3. květnem 1495; s dovětkem: pravděpodobně roku 1489.

Když Hanuš umíral, zanechal po sobě nezletilé potomky, jež měl s paní Magdalenou Bělikovou z Kornic. Tu si vzal za (snad druhou) manželku teprve roku 1484 a tak jeho děti mohly mít v době Hanušova úmrtí nejvýše pět let, spíše poněkud méně. Kromě dcery Heleny to byl především Hanušův dědic Václav Bítovský z Bítova. Poručníky sirotků byli vzdálený, jen zpola pokrevní příbuzný Adam Ovečka z Bítova na Liptyni a mocný soused rytířů z Bítova, pan Jan mladší Fulštejn na Bílovci. Ten usiloval o získání bítovského statku už za Hanušova života, zprvu dosti zákeřným způsobem. Roku 1486 tvrdil, že disponuje listinou bývalého opavského vévody Viktorína, kterou mu tento Poděbradovec postoupil statek Bítov. Zápis Janovi Fulštejnovi pravděpodobně skutečně vydal opavský vévoda Viktorín z Poděbrad někdy v roce 1485, tedy v době, kdy vrcholil jeho prudký konflikt s Hanušem Bítovským. Tento spor se sice primárně točil kolem osudů nedalekého klimkovického panství, nicméně vzpurný Hanuš se v něm jako jediný z Bítovských vzepřel pokusu vévody Viktorína zbavit nezletilou dědičku klimkovického dominia, Johanku z Bítova, jejího dědictví, jež Viktorín prodal Janovi Havranovskému z Vysoké. Protože při jednáních v Klimkovicích a ještě ostřeji na opavském hradě pan Hanuš odmítl podvolit se Poděbradovu nátlaku, někdy před 3. červnem 1485 bítovský pán raději ze země uprchl.¹¹⁰ Rozzuřený zeměpán, který mu už dříve sliboval pomstu, zabral Bítov, dal obsadit tamní tvrz a bítovský statek jako konfiskát zapsal Janu Fulštejnovi z Bílovce. Jenže Hanuš si stěžoval u krále Matyáše Korvína a dosáhl nejen zpochybnění právoplatnosti Viktorínova postupu, ale po té, co král Matyáš přiměl vévodu k odstoupení opavského vévodství, domohl se též rehabilitace společenského postavení v zemi a později i návratu do ztraceného Bítova.¹¹¹ Ovšem Jan Fulštejn se nemínil snadno vzdát nabytého statku, který mu shodou okolností spadl do klína. Bítov s příslušenstvím pravděpodobně vydal až po 16. říjnu 1485, kdy listem z Vídně král Matyáš Korvín přikázal opavskému zemskému soudu, aby ve spolupráci s hejtmanem Janem Bělikem z Kornic (též čerstvým příbuzným Hanuše Bítovského) věc řádně prošetřil a anuloval Viktorínovy zápisy, mezi nimi i listinu na postoupení Bítova Janovi Fulštejnovi.¹¹² Už 8. března 1486 Hanuš Bítovský zřejmě ovládal znovunabytý Bítov,¹¹³ ale Jan Fulštejn se pokusil vynutit si platnost Viktorínova darování bítovského statku soudní cestou.¹¹⁴ Hanuš se samozřejmě bránil před zemským právem a podivně na celé záležitosti bylo, že Jan Fulštejn odmítal listinu komukoliv ukázat, a to i přes důrazné výzvy zemského soudu, a do sporu se navíc vložil ze vzdálené Slavonie i bývalý opavský vévoda, který chtěl celou při hnát před nejvyššího maršálka českého království, kde se soudily spory o čest. Do soudní pře ovšem znovu zasáhl i český a uherský král Matyáš Korvín a po výroku opavského zemského soudu z konce května 1488 se Jan Fulštejn už raději nesnažil uspět se svým pochybným nárokem.¹¹⁵ Zájem o bítovský statek však rozhodně neztratil. Po Hanušově smrti se mu podařilo prosadit se do role jednoho z poručníků Hanušových sirotků a později přesvědčil vdovu Magdalénu z Kornic, aby jej (a jeho bratra Václava Fulštejna na Bílovci) v prosinci 1497 jmenovala univerzálním dědicem v případě bezdětné smrti Hanušova syna

¹¹⁰ MZA Brno, fond Nová sbírka, G-2, sign. 696 Slezsko, č. kart. 66, č. 696/5b.

¹¹¹ Sporů věnoval pozornost Martin ČAPSKÝ, *Konstruování (ne)spravedlivého zeměpána. Viktorín z Poděbrad v roli rozhodčího sirotčích sporů*, in: Martin Nodl – Martin Wihoda (eds.), *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 31. května – 1. června 2007 v Brně, Zeme a kultura ve střední Evropě 8*, Brno 2008, s. 147–158.

¹¹² MZA Brno, fond Nová sbírka, G-2, sign. 696 Slezsko, č. kart. 66, č. 696/5d.

¹¹³ ZA Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě, inv. č. 776, sign. VI, fol. 7r. Tehdy jej Jeroným z Rohova obvinil, že Hanuš neprávem zadržel výplatu části dědictví po své sestře a odškodnění požadoval na bítovském zboží.

¹¹⁴ ZA Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě, inv. č. 777, sign. VIII, fol. 4r.

¹¹⁵ Srovnej ZDOP II.3, s. 117–118, č. 12.

Václava Bítovského.¹¹⁶ Václav Bítovský potom byl přinejmenším z části vychováván na fulštejnském dvoře v Bílovci a s mocným poručíkem, jeho bratrem a jeho neměně vlivným strýcem Ojífem z Fulštejna na Bílovci navázal poměrně úzké vztahy.¹¹⁷ Ty vyústily v roce 1518 v dohodu, že Václav Bítovský přenechá bítovské panství Václavu Fulštejnovi¹¹⁸ a pan Fulštejn mu za to dopomohl roku 1522 ke koupi kdysi fulštejnského rodového statku Vladěnina.¹¹⁹ Někdy koncem třicátých či na počátku čtyřicátých let 16. století pak mohl stárnoucí Václav Bítovský z Vladěnina začít pomýšlet na připomínku své osoby a ve spolupráci s bíloveckými Fulštejny možná i objednat v dílně tzv. Mistra PH svůj náhrobek.¹²⁰ V Bílovci tou dobou měli s olomouckým mistrem a jeho firmou dobré zkušenosti. Kromě již uvedeného náhrobku Jáchyma Štysla, to byli totiž příbuzní bíloveckých Fulštejnů, páni Supové z Fulštejna, kdo nechali přímo mistrem zhotovit skvostný náhrobek vratislavského světícího biskupa Jindřicha Supa do kostela sv. Martina v Bohušově.¹²¹ Příznivé reference jistě mohli dodat i klimkovický pán Hynek Bruntálský z Vrbna (mimo jiné též manžel Johanky z Bítova na Klimkovicích, o jejíž udržení klimkovického panství kdysi tolik usiloval Hanuš z Bítova), který udržoval úzké vztahy s pány ze Zvole na Hlučíně, pro něž mistr vytesal po roce 1536 náhrobek Bernarda ze Zvole. Svou váhu mohlo mít i pozdější doporučení dalších členů rodu z Vrbna, pro které tzv. Mistr PH vytesal i své pravděpodobně poslední známé dílo, těžce poškozený náhrobek zemského hejtmána Jana staršího Bruntálského z Vrbna.¹²² Václav Bítovský však nedisponoval týmiž prostředky a vlivem jako Fulštejnové, Zvolští nebo Vrbnové a tak se tvorby chopila dílna spíše, než mistr sám. Jenže v letech 1542–1543 se podmínky v Bílovci změnily. Bratři Jan a Václav Fulštejnové se dostali do finanční tísně a prodali celé bílovecké panství Janovi Oderskému z Lidéřova.¹²³ Za těchto okolností se situace kolem rozpracovaného náhrobku mohla začít komplikovat, zvláště když Jan Oderský zemřel už koncem roku 1544 a také jeho dědic a syn, Jaroslav Oderský si majetku příliš neužil, protože byl zavražděn v Bílovci 15. srpna 1548. Statek převzal do správy zemský hejtmán, který nakonec za 18.000 zlatých zboží prodal nedlouho před říjnem 1552 Mikuláši Pražmovi z Bilkova. Ale i ten zesnul už mezi lednem až dubnem 1555.¹²⁴ A ke všemu ještě roku 1553 zemřel i Václav starší Bítovský na Vladěnině. Ve víru těchto událostí pak snadno mohlo dojít k tomu, že pozůstalí dědicové ztratili zájem o sepulchrální reprezentaci na Bílovecku. Snad převzali od dílny Mistra PH, jistě naléhající na vyrovnání zakázky či aspoň na upřesnění objednatelské smlouvy, ne-

¹¹⁶ ZA Opava, fond Slezský stavovský archiv v Opavě, inv. č. 777, sign. VIII, fol. 64v.

¹¹⁷ V roce 1524 se dokonce opavský zemský komorník Ojif z Fulštejna na Bílovci nechal v čele zemského soudu zastoupit právě Václavem Bítovským z Bítova; ZDOP II.4, s. 198.

¹¹⁸ Vklad do zemských desk byl zapsán v prosinci 1519; ZDOP II.3, s. 178–179, č. 166.

¹¹⁹ Složitou transakci Fulštejnové zorganizovali prostřednictvím Hynka Bělíka z Kornic, strýce či bratrance Václava Bítovského; ZDOP II.3, s. 184–186, č. 179 a 181.

¹²⁰ Tak usoudila už dříve Andrea Čeplá, viz A. ČEPLÁ – R. ROŠOVÁ – J. DUDEK – J. KOUDELOVÁ, *Farní kostel sv. Jiří*, s. 16.

¹²¹ Dalibor PRÍX, *Kostel sv. Martina do konce 18. století*, in: Petr Kozák – Dalibor Prix – Michal Zezula a kol., *Kostel sv. Martina v Bohušově*. Bohušov – Ostrava 2011, s. 85–200 (k autorství náhrobku na s. 152 a 196–197, pozn. 314); k náhrobku podrobně a výtečně Hana MYSLIVEČKOVÁ – Karel MÜLLER, *Sepulchrální památky v kostele sv. Martina*, tamtéž, s. 365–398 (zvláště s. 366–376); též Hana MYSLIVEČKOVÁ, *Náhrobní deska Jindřicha Supa z Fulštejna († 1538) v kostele sv. Martina v Bohušově*, in: Jiří Roháček (ed.), *Epigraphica & sepulchralia III. Sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulchrálních památek, pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR, v.v.i., v letech 2008–2010*. Praha 2011, s. 303–322.

¹²² Hana MYSLIVEČKOVÁ, *Raně renesanční šlechtické náhrobky na Moravě. Příspěvek k dalšímu poznání renesanční sepulchrální tvorby Mistra H*, *Vlastivědný věstník moravský* LV, 2003, s. 11–29.

¹²³ Vklad do zemských desk byl zapsán 22. června 1546; ZDOP V, s. 117–119, č. 12.

¹²⁴ Podrobně Josef ZUKAL, *Zur Geschichte der Herrschaft Wagstadt im 16. und 17. Jahrhundert*, *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens* 2, 1906–1907, s. 1–37 (zde s. 1–2).

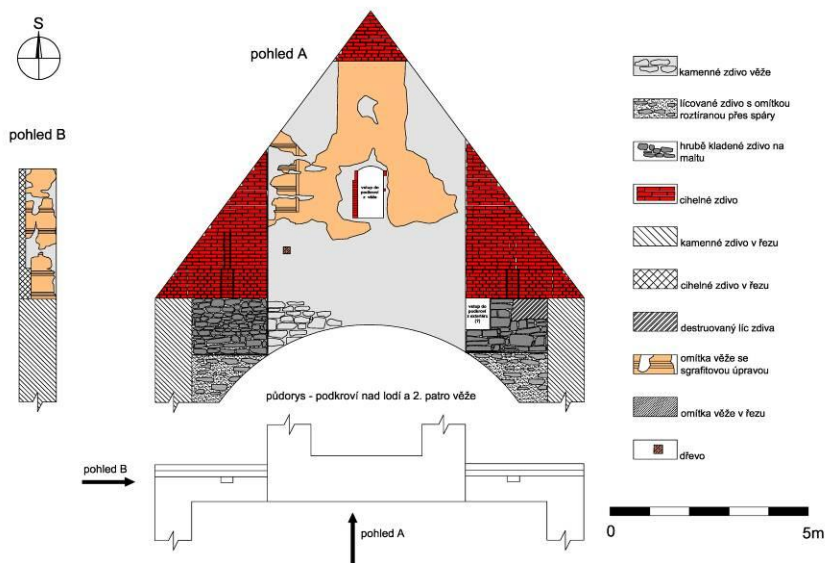
dokončenou desku a možná roku 1557, jak by indikoval poškozený letopočet na dolním okraji desky, nebo spíše až někdy později při stavbě lodi a věže lubojatského kostela, jejím prostřednictvím pietně připomněli aspoň památku svého děda Hanuše Bítovského v Lubojatech, kde byl jejich předek nejpravděpodobněji skutečně pochován. Ať už tomu bylo přibližně tak, jak se domýšlíme, anebo za neobvyklým nálezem zůstávají skryty ještě jiné příběhy, okolnosti a souvislosti, představuje lubojatský pískovcový monument pozoruhodné svědectví o pohřebních a memoriálních zvycích pozdního středověku a raného novověku.

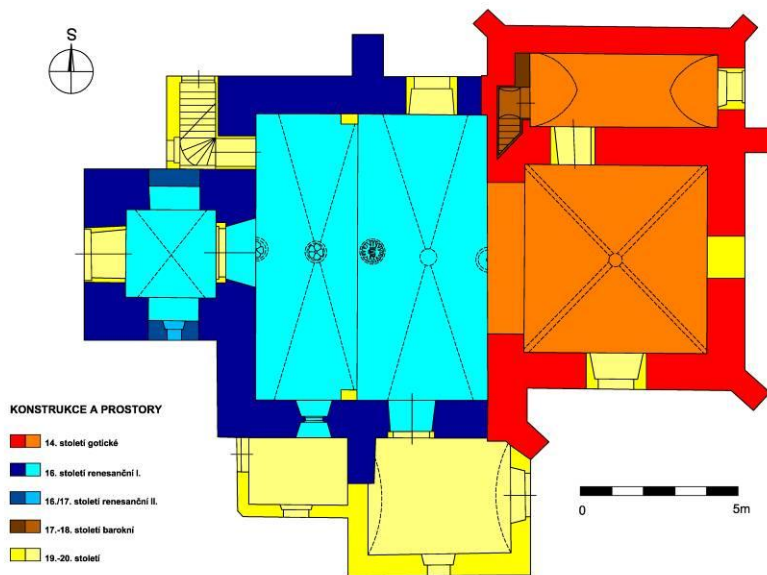
22. Lubojaty, kostel sv. Jiří, průhled rekonstruovaným krovem lodi k východu, v pozadí patrná vetknutá konstrukce sanktusní věže, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszniková)

23. Lubojaty, kostel sv. Jiří, východní zed' věže s druhotně proraženým průchodem z druhého věžního patra do podkroví lodi, pohled od západu, stav v roce 2010 (foto: Andrea Kožuszniková)

24. Lubojaty, kostel sv. Jiří, pohled na západní štítovou zeď a věž z podkroví lodí s vyznačením názevové situace (zaměření: Jiří Dudek, 2010–2011; úpravy a celkové zpracování: František Kolář, 2013)

25. Lubojaty, kostel sv. Jiří, souhrnný půdorys kostela s pokusem o vyznačení stavebního vývoje (zaměření a kresba: Dalibor Prix; úpravy a celkové zpracování: František Kolář, 2013)

26. Lubojaty, kostel sv. Jiří, renesanční náhrobek s erbem Bítovských z Bítova v podvěží kostela, stav v roce 2010 (foto: František Kolář)

Seznam použitých zkratk

- CDB V.2 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 2 (1267–1278)* (eds. Jindřich Šebánek – Saša Dušková). Praeae 1981.
- CDM IV *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens. IV. (1268–1293)* (ed. Antonius Boczek). Olomucii 1845.
- CDS VI *Registrum St. Wenceslai. Urkunden vorzüglich zur Geschichte Oberschlesiens nach einem Copialbuch Herzog Johans von Oppeln und Ratibor in Auszügen mitgetheilt* (eds. Wilhelm Wattenbach – Colmar Grünhagen). Codex diplomaticus Silesiae. VI. Breslau 1865.
- ČSM–B Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické
- ČSZM–B Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické
- NPÚ-ÚOP Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště
- VSONJ Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín
- ZDop I *Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského I. Knihy přední (1413–1484)* (ed. Jan Kapras). Historický archiv 28. Praha 1906.
- ZDop II *Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského II. Desky zemské 1. (1431–1536)* (ed. Jan Kapras). Historický archiv 31. Praha 1908.

Summary

Church of St George in Lubojaty – results of historical architectural research and an archaeological research

St. George's church in Lubojaty (Nový Jičín district) in Bílovecko region is a small single-bay church, typical for its simple structure of quadratic presbytery on the east side with attached rectangular sacristy, short and transversely rectangular bay in the middle and a narrow cuboid tower built in the axis of the western facade. This core is joined to a ground-floor hall from 1857 on the south, the adjacent younger depository and rectangular extension from 1856 with the staircase to the organ choir up to the tower. This

annex is embedded to a corner between the northern side of the tower and the western wall of the bay. The shaping of the interior suggests more complex building development: there was a ribbed vault preserved in the presbytery, which had double concave ribs, sunk on two traceried consoles and two consoles with mascarons. An original barrel vault, longitudinally segmented, was also preserved in the adjacent sacristy. On the other hand, the bay is covered by a barrel vault with two pairs of liaison sectors and decorative plaster “bolts”, evidently of late-Renaissance origin. The barrel vault with a pair of liaison sectors in the ground-floor of the tower, are of the same Renaissance character. Apart from one a study of a historian František Schwarz from 1975, who suggested that the presbytery is the oldest part of the church from the end of the 14th or the beginning of the 15th century, while the bay with a tower were added only in the 16th century, and a study of Bohumil Samek, who dated the presbytery to 1400 (Samek, 1994), this building has been so far, in the existing literature (Prix, 1988; Líbal, 2001), mistakenly dated to the end of the third fourth of the 13th century. There is a written verdict of prelates of Olomouc metropolitan Chapter from April 8 1276 upon the dispute between Budiš, an abbot of Premonstratensian monastery in Hradisko near Olomouc and Budislav from Lubojaty, who built a chapel in Lubojaty, which was seen as a legal detriment toward a monastery vicarage of St. Martin in Pustá Polom as Lubojaty were part of this parish.

A partial archaeological research under the tower of the church in 2010, constructional and historical research of the object partly without the plaster above the surface, and dendrochronologic research of wooden constructions, brought some new facts. After analysing the finds, it can be said that the oldest preserved part of the church is the quadratic presbytery with the vault, east wall of the bay with the triumphal arch and the longitudinal sacristy on the north side of the presbytery with the segmental barrel vault. On the basis of analogies it is presumed that this brick core of the church was first built in the second fourth of the 14th century, however it is more probable that it was in the second half of the 14th century, which is supported by a form of the used traceried consoles. The consoles, chipped from tuffites of Razová-Roudensko-Bruntál region, are very similar to the consoles in, so called old sacristy (originally also the chapel of St. Ann) by the presbytery of the Assumption of Mary's church in Opava from the break of the third and last fourth of the 14th century. They are also very similar to the traceried consoles from the village church of Virgin Mary in Deštné, from about the last fourth of the 14th century. It can also be mentioned that several written sources prove the fact that the owner of a village Lubojaty was, between years 1373–1382, a land administrator Mikuláš from Malenovice. This oldest preserved brick church core in Lubojaty was probably supplemented by a wooden bay on the west and also by unpreserved wooden belfry of unknown construction, which may be the base for the bell stool, made from beams from the wood cut after 1466. In 1523 a still preserved church bell was probably placed into this long destroyed belfry. There was a cemetery around the church in the Middle Ages, which is supported by the archaeological finds of graves in the area of nowadays space under the tower. The bell stool was fixed by additional ribbands during the 16th century, probably after 1565, and it was also the time when the western tower was built and also when the older bay was replaced by the present brick construction with the Renaissance barrel vault and the only preserved window on the south side. The western tower first had three segmental arcades, which enabled the access to the vaulted under-tower space and a new main entrance to the church on the fourth eastern side. Besides, the bay was accessible through the portal in the south wall. It seems that the tower used to be originally lower, and possibly had uplifted, wooden, shuttered top floor, which was replaced by a brick extension only in the 19th century. The crown of the walling on the western part of the bay, on the sides of plastered tower with engraved illusive enforcement of the corner, was originally slightly lower than today and there was a passage to the attic of the bay in the corner clasped by the northern side of the tower. This solution could remind of, for example, unpreserved and today only drawn situation of the implementation of roofs of St. Michael's church in nearby Kujavy. The bay probably got a higher saddle roof with half wagon-headed ending on the west. A renaissance tombstone from sandstone, with an embossed sign of the Bítovský family from Bítov, was found under the tower due to the archaeological research in 2010. The coat of arms, placed within a laurel, was accompanied by unusual quadruple ligature PH, which was a typical feature in the middle third of the 16th century as signum of the carving school of an anonymous master from Olomouc, and which was later identified by Ivo Hlobil as Paul Hecht. At the bottom of the tombstone there is a preserve fragment of legend, probably later appended by a year 1489 above and a fragment of a year 15_7 (maybe 1537, 1547 or 1557?) at the bottom.

The tombstone covered nowadays empty and spacious grave hole. On the basis of preserved historical notices, we suppose that the tombstone, originally prepared for Václav Bítovský from Bítov in Vladěnin (†1553), was perhaps than used by his descendants as a reminder of the final resting place of Václav's father, Jan Bítovský, who died after October 31 1489.

Petr K o z á k

ÚČET POSELSTVA STAVŮ KNÍŽECTVÍ OPAVSKÉHO KE KRÁLI LUDVÍKOVI DO UHER Z ROKU 1523: EDICE PRAMENE*

Abstract

This work is a critical edition of manuscript source from the beginning of the 16th century. It is very rare surviving register of expenses of delegates, which were sent by Opava's Estate Community to the King Louis II of Hungary in autumn 1523

Keywords: *the Duchy of Opava, Silesia, Moravia, Kingdom of Hungary, bills, edition, delegation, King Louis II of Hungary*

Účty patří bezesporu k badatelsky mimořádně zajímavému typu pramenů, jehož význam se zdaleka neomezuje „pouze“ na oblast hospodářských dějin. Účetní materiál je vědním zdrojem poznatků při výzkumu každodennosti a kulturních či sociálních dějin, současně však otevírá řadu témat z oblasti politické historie.¹ Bohužel, reprezentují účty pramen poměrně vzácný. Jednalo se primárně o pomocnou evidenci určenou ke kontrole příjmů a výdajů, která sama o sobě nezakládala právní nároky svého původce stran hmotných či nehmotných statků. Vyčerpání aktuální užitné hodnoty proto velmi často ústilo – ať již cíleně nebo z prosté ztráty zájmu – v jejich zanikání. Množství dochovaných účtů všeho druhu všeobecně klesá s časem, rozdílly jsou však rovněž geografické. Pokud se zaměříme na středověk a konkrétní příklad českého státu, musíme konstatovat, že k dispozici jsou dnes pouze žalostná torza či několik málo vzácně dochovaných homogenních účetních celků, mezi nimiž rozsahem vynikají Richardem Jechtem publikované účty hornolužického Zhořelce Josefem Neuwirthem editovaná týdenní vyúčtování stavby svatovítské katedrály,² nebo účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, jenž na počátku 16. století zastával úřad vrchního hejtmána ve Slezsku a v Lužicích.³

Editovaný účet dnes reprezentuje nejstarší dochovaný pramen svého druhu, který vznikl na území bývalého opavského knížectví. Jedná se o rozsahem nevelký, ovšem informačně velmi zajímavý registr výdajů poselstva, které opavská stavovská obec vystrojila ke králi do Uher. Vyslanci a jejich doprovod mimo jiné během svého přesunu využili obou hlavních

---

* Příspěvek je součástí řešení projektu Ministerstva kultury ČR DF11P01OVV018 (Program aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity – NAKI) *Slezsko: Paměť – identita – region*, jehož nositelem je Slezské zemské muzeum.

¹ Syntetický pohled na problematiku účtů a jejich dochování včetně úvah metodických nabídl Mark MERSIOWSKY, *Die Anfänge territorialer Rechnungslegung im deutschen Nordwesten. Spätmittelalterliche Rechnungen, Verwaltungspraxis, Hof und Territorium*, Residenzenforschung Band 9, Stuttgart 2000.

² Josef NEUWIRTH (ed.), *Die Wochenrechnungen und der Betrieb des Prager Dombaues in den Jahren 1372–1378*, Prag 1890; Richard JECHT (ed.), *Die ältesten Görlitzer Ratsrechnungen bis 1419*, Codex diplomaticus Lusatae superioris III, Görlitz 1905–1910.

³ Petr KOZÁK (ed.), *Rationes curiae Sigismundi Jagellonici, ducis Glogoviensis et Opaviensis, Silesiae et Lusatarum summi capitanei, de annis (1493) 1500–1507: Editio critica. Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmána Slezska a Lužic, z let (1493) 1500–1507: Kritická edice pramene*, Praha 2014.

cest, které tehdy spojovaly Moravu a Uhry – stavovské poselstvo překročilo zemské hranice nejprve mezi Veselím nad Moravou a Skalicí, zatímco na zpáteční cestě se rozhodlo putovat přes Trenčín a Vlárský průsmyk směrem na Vsetín.⁴ Účet uchovává Zemský archiv v Opavě v rámci fondu Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského.⁵ Jedná se o papírový list o rozměrech 30 x 22 cm; list byl podélně přeložen, čímž vznikl čtyřstránkový „sešit“. Zápisy jsou vedeny prostě za sebou, text registruje jednotlivé zastávky cestující společnosti, což verifikuje předpoklad, že záznamy byly vedeny v chronologickém pořádku. Pramen není nijak datován a anonymní je rovněž ruka pisatele. Osobu i dobu vzniku účtu lze nicméně s vysokou mírou přesnosti určit pomocí standardní historiografické analýzy.

I. Datace písemnosti a určení písarské ruky

V závěru textu anonymní pisatel hovoří, že byl najatým formanem odvezen k sobě na Novou Cerekev (Nowa Cerekwia). Je tak nepochybné, že se jednalo o majitele tamního statku Jana Donáta z Veliké Polomi a na Nové Cerekvi, aktivního opavského stavovského diplomata prvních desetiletí 16. století, jehož je tudíž současně nutno považovat nejen za zhotovitele písemnosti (psána je v první osobě), ale především za hlavu poselstva opavských stavů ke králi, jímž byl bezpochyby Ludvík Jagellonský. Jelikož v průběhu zpáteční cesty vypravila cestující delegace zvláštního posla do městečka Klimkovic („*Item v Meziříčí ... i s poslem na Klimkovic*“), lze mít za jisté, že tam tehdy již sídlil pan Hynek Bruntálský z Vrbna, vůdce panského stavu, mezi jehož politické spojence se Jan Donát počítal. Účet proto nemohl být sepsán před rokem 1513, neboť do tohoto data byly Klimkovicemi místem pobytu vdovy Johanky z Bítova. Jistě šlo také o cestu odbytou před bitvou u Moháče z roku 1526. Přelom prvního a druhého desetiletí 16. století se na vnitropolitické scéně opavského knížectví nesl ve znamení prudkého mocenského střetu, jehož průběh a výsledky určily do značné míry podobu místního stavovského systému předbělohorské doby. Formálním vnějším rámcem sporů se stal dlouholetý zápas o vliv na obsazování úřadu opavského zemského hejtmána, který vedli opavští stavové postupně s oběma českými jagellonskými panovníky. Uvnitř knížectví byly střety provázány všestranným mocenským vzestupem panského stavu na úkor donedávna dominující nižší šlechty. Strana pana Hynka Bruntálského získala ve vnitropolitických bojích na Opavsku navrch po roce 1520, resp. definitivně po jednáních opavských stavů s králem Ludvíkem v Praze v letech 1522–1523. Počátkem roku 1523 pak zároveň padl Bruntálského hlavní rival, zemský komorník Jindřich Hukovský z Ochab, kterého v úřadě (a tím i na místě formální hlavy šlechty i zemské obce jako celku) vystřídal další Bruntálského spojencem a zástupcem vítězího panstva Ojř z Fulštejna na Bílovci. Zastávky v Klimkovicích a na Bílovci, stejně jako osoba rytíře Jana Donáta, jenž se sám počítal mezi lidi soustředěné kolem Hynka Bruntálského z Vrbna, tak bezpečně zužují možný interval vzniku editovaného pramene na mezidobí let 1523–1526.⁶

⁴ K oběma trasám viz Ladislav BALETKA, *Styky Valašského Meziříčí se Slovenskem v 16. století*, in: Valašské Meziříčí od minulosti k dnešku. Příloha ke Zpravodaji města Valašského Meziříčí 1969, s. 17–30; Ladislav HOSÁK, *Zemské stezky a podružné cesty na Moravě v době předhusitské*, Časopis Společnosti přátel starožitnosti 59, 1951, s. 82–87 (zde zejména s. 85); Antonín KALOUS, *Strážnice 1458: česko-uherská jednání*, in: Ivo Vratislavský (ed.), *Okolo Strážnice*. Sborník městského muzea ve Strážnici 2009, Strážnice 2009, s. 35–46; Ivan VÁVRA, *Uherská cesta*, Historická geografie 1, 1968, s. 43–61.

⁵ Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského v Opavě (1501–1784), inv. č. 40, č. kart. 1, složka 9 (č. 263).

⁶ K zápasům, které hýbaly tehdejší vnitropolitickou situací na Opavsku, stejně jako k růstu majetku pana Hynka Bruntálského z Vrbna, srov. zevrubně Petr KOZÁK, *Mocenská uskupení ve stavovské společnosti*. *Vzestup*

Vítězství uskupení Hynka Bruntálského na vnitropolitické scéně knížectví bylo ovšem provázeno rovněž zásadním úspěchem této mocenské formace v jednání s panovníkem o vlivu na personální politiku v úřadě opavského zemského hejtmána. Obecně řečeno, král Ludvík opavským stavům na čele s Hynkem Bruntálským z Vrbna ustoupil a dne 1. září 1523 vydal „pod Vyšehradem“ český psanou listinu, jejímž zněním v této oblasti vliv českých panovníků výrazně omezil.⁷ Jestliže z účtu víme, že se opavské poselstvo vydalo za svým králem kvůli bližší nespecifikovanému „majestátu“ a že panovníka, jenž ještě před půl rokem pobýval v Praze, nezastihlo v Budíně, ale právě až ve „Vyšehradě“, lze s mírou pravděpodobnosti, jež hraničí s jistotou, říci, že dochovaný účet byl sepsán právě roku 1523 a zachycuje tudíž samotný závěr komplikovaných vyjednávání opavských stavů s králem o způsobu obsazování hejtmanského úřadu. Vyjednávání, jež bylo zakončeno vydáním listiny-majestátu, jehož osobní převzetí bylo podle všeho hlavním cílem poselstva. Ostatně výše nabídnutou tezi podporují rovněž jiná fakta vtělená do editovaného pramene. Pokud vztáhneme v účtu zachycená denní data k roku 1523, vyjde nám následující obraz: z Opavy vyjelo poselstvo 6. srpna 1523, krále zastihlo ve Vyšehradě 24. srpna 1523, načež po několika dnech, konkrétně tedy 1. září 1523, vystavila ve prospěch opavských stavů královská kancelář listinu vydanou „pod Vyšehradem“, tzn. v uherském Visegrádu. Zbývá tak doplnit, že v účtu zmiňovaný pan „Kašpar“, který po přesunu většiny delegace na druhý břeh Dunaje do Kakatu (dnešní Štúrovo) čekal na expedici „majestátu“ z královské kanceláře, byl nejspíše tehdejší opavský zemský sudí Kašpar Rotmberk z Ketře a z Drslavi.

II. Ediční poznámka

Předkládaná edice účtu poselstva opavských stavů ke králi Ludvíkovi do Uher z roku 1523 je edicí vědeckou. Aplikováním metodickým přístupem pro převod originálního textu se stala transkripce, tj. „kritický přepis textu za užití současné grafické soustavy písma a současné pravopisné normy“,⁸ ovšem za maximálně možného respektu k fonetickým a morfologickým specifickým jazyka, v tomto případě tedy češtiny. Ambicí editora bylo zasahovat co možná nejméně do zpracovávaného textu. Upozorňující komentář (*sic!*) tak odkazuje de facto pouze na nefunkční opakování téhož slova. V edici se vyskytuje dvojitý druh závorek. Škrtnutý či jinak zneplatněný text je psán kurzívou ve složených závorkách: {*majestátu*}. Všeobecně známé zkratky – ostatně nebylo jich mnoho – nebo abreviatury, jejichž smysl se z kontextu pramene jevil jako neproblematický, byly rozváděny bez dalšího grafického vyznačování. Všechny ostatní doplňky, především chybějící předložky, byly v editovaném textu zřetelně odlišovány za užití hranatých závorek: „[ve] Varadině“. Výjimku z výše řečeného tvoří pouze zkratky peněžních jednotek, jejichž grafická podoba byla (mimo v originálním prameni plně rozepsaných případech) sjednocena následujícím způsobem:

---

a pád opavského zemského komorníka Jindřicha Hukovského z Ochab († 1530), Slezský sborník 105, 2007, s. 1–19, resp. TÝŽ: *Zápas o personální politiku v úřadě zemského hejtmána mezi stavy knížectví opavského a českými králi z rodu Jagellonců (1510–1528)*, ČSZM–B 54, 2005, s. 193–210.

⁷ ZAO, Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850, inv. č. 107. Regest otiskli Colmar GRÜNHAGEN – Hermann MARKGRAF (edd.), *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter II*, Leipzig 1883, s. 551, č. 100.

⁸ Ivan ŠTŮVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002, s. 51.

Zkrácená varianta	=	Rozvedená varianta
den.	=	denár
den.b.	=	denár bílý
den. král.	=	denár královský
flor.	=	zlatý
gr.	=	groš
gr.b.	=	groš bílý
gr. mal.	=	groš malý
gr. sleský	=	groš slezský
gr. uherský	=	groš uherský

Kritický poznámkový aparát edice je dvojího druhu a odpovídá současným trendům ediční práce. Jazykové poznámky reflektují problematiku transkripce (opravy, škrty, doplňky apod.), jsou umístěny za editovaným pramenem a vedeny abecední řadou. Poznámky vysvětlující jsou pak vedeny nepřetržitou číselnou řadou. Slouží k základní identifikaci osob a míst a k převodu datačních formulí do dnes obvyklé podoby. U každé lokality je tučně vysázen aktuální úředně platný název dle současné státní příslušnosti. Pokud existuje tradiční český název (např. Budín, Ostřihom), je tento rovněž uveden. Následuje zasazení do hranic jednotlivých historických zemí, bližší zeměpisná lokalizace a konečně název státu, v jehož hranicích dané město či vesnice leží dnes. Bližší lokalizace odpovídá aktuálnímu správnímu členění toho kterého státního útvaru – v českém a slovenském případě se stal základem územní identifikace okres, v polském byl analogicky zvolen powiat, v maďarském pak župa (megye). Pokud je lokalita současně sídlem okresu, powiatu, resp. župy, není tento údaj v záznamu dublován.

Uplatněné ediční zásady se opírají především o pravidla vydávání pozdně středověkých a raně novověkých českých pramenů, jak je v posledních letech definovali Jiří Daňhelka, kolektiv pod vedením Ivana Šťovíčka, Jana Janišová a Tomáš Sterneck.⁹ Při transkripci textu byla aplikována současná česká ortografie včetně psaní velkých a malých písmen, doplněna byla chybějící interpunkce a úprav doznala rovněž hranice slov, která byla upravována podle současného úzu: např. *naspropiti* → *na spropiti*. Zdvojené souhlásky byly odstraňovány v případě jejich nefunkčnosti, tzn. všude tam, kde se nevyslovují: *Oppawie* → *Opavě*, *zlatty* → *zlatý*. Aspirované „th“ je v edici přepisováno „t“: *Gieblkuthie* → *Gieblkutě*. Ponecháváme současně grafem „t“ užívaný namísto „d“: *pruovotčimu*. U zdomácněných slov cizího původu odstraňujeme cizí pravopis: *doctorom* → *doktorom*. Digraf „ss“ přepisujeme jako „š“: tedy např. *Holesowie* → *Holešově*. Digraf „rz“ pak přepisujeme v podobě „ř“: *Wawrzinczem* → *Vavřincem*. Uvedený příklad současně naznačuje dvojí fonetickou funkci digrafu „cz“, který je v prameni užívan jak ve významu „c“, tak také „č“: tedy *Wenczle* → *Vencle*, ale *cztwrtek* → *čtvrtek*. Grafika „ie“ byla v editovaném textu užívána v zásadě dvojím způsobem. A sice jednak jako naznačení délky vokálu „í“ (*Mezrzyczie* → *Mezříčí*), jednak ve významu „ě“ (*Oppawie* → *Opavě*). Zachycování kvantity se

⁹ Jiří DAÑHELKA, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, in: Husitský Tábor. Sborník Muzea husitského revolučního hnutí 8, Tábor 1985, s. 285–301; I. ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady*, s. 49–57; Jana JANIŠOVÁ (ed.), *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě (edice rokové knihy zemského hejtmána Václava z Ludanic z let 1541–1556). Historická studie a edice*, Prameny dějin moravských 14, Brno 2007, s. 235–244; Tomáš STERNECK (ed.), *Historica Třeboň 1526–1547. Listy, listiny a jiné prameny k politickým dějinám období zrodu habsburské monarchie. Díl I. Písemnosti z let 1526–1535*, Documenta res gestas Bohemicae saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia. Series A. Volumen II-1, Praha 2010, s. 33–42.

ojediněle dělo i za pomoci zdvojení vokálu (*teez* → *též*), nejčastěji však nebylo graficky nijak vyznačováno. Diftong „uo“ byl s ohledem na fakt, že lze editovaný pramen řadit ještě k písemným památkám pozdního středověku, ponechán nezměněn a neupravován do grafické podoby „ú“, jak je to stále obvyklejší u pramenů raně novověkých: tj. např. *zuostal*. Grafém „v“ na počátku slov byl přepisován „u“, pokud měl tuto fonetickou platnost (*Vher* → *Uher*). Analogický postup byl zvolen v případě „y“ ve významu „j“ (*nayprwe* → *naj-prve*), resp. též „i“ ve významu „j“ (*maiestatu* → *majestátu*). Znak „g“ byl přepisován „j“, pokud měl tento význam (*gsme* → *jsme*) a konečně grafém „w“ byl nahrazován jednoduchým „v“ (*we* → *ve*).

III. Edice

Znamená jse útrata do Uher

Item ve čtvrtěk před svatým Vavřincem¹⁰ vyjeli jsme z domu.

Item v Opavě¹¹ dali jsme u Vencle XXIII gr.

Item za oves VIII gr., II den.b.

Item v Bílovci¹² tam jedúc I½ flor., XV gr.

Item v Jičíně¹³ XX½ gr.b.

Item k^a sobě jsem vzal II½ gr.b.

Item v Mezříčí¹⁴ II flor. a VIII gr.b.

Item v Jičíně jedúc zase najprve z Mezříčí XIII gr.b.

Item v Bílovci najprve zase jse navrátic II flor., XIII gr.b.

Item v Hranicích¹⁵ XVII gr., III den.

Item k sobě jsem vzal XVIII gr. malých.

Item v Holešově¹⁶ XVIII gr.b.

Item v Napajadlech¹⁷ XXXIII½ gr.b.

Item [ve] Vezseli¹⁸ XXV gr.b., I½ den.b.

Item v Skalici¹⁹ XLIII gr.b.

Item pruoivotčímu [z] Zkalice VIII gr.b.

Item v Jablonce,²⁰ kdež jsme jedli, XIII gr., II den.b.

Item v Trnavě²¹ v hospodě I flor., VIII gr.b. a III den.b.

Item též v Trnavě XVI½ gr.b., III den.

Item v Šintavě²² XVIII gr.b.

Item v Tardešketě²³ XXII gr.b., III den.b.

---

¹⁰ 6. srpna 1523.

¹¹ **Opava**, Opavské knížectví (Česká republika).

¹² **Bílovec** (okr. Nový Jičín), Opavské knížectví (Česká republika).

¹³ **Nový Jičín**, Morava (Česká republika).

¹⁴ **Valašské Mezříčí**, Morava (Česká republika).

¹⁵ **Hranice** (okr. Přerov), Morava (Česká republika).

¹⁶ **Holešov** (okr. Kroměříž), Morava (Česká republika).

¹⁷ **Napajedla** (okr. Zlín), Morava (Česká republika).

¹⁸ **Veselí nad Moravou** (okr. Hodonín), Morava (Česká republika).

¹⁹ **Skalica**, Uhry (Slovensko).

²⁰ **Jablonica** (okr. Senica), Uhry (Slovensko).

²¹ **Trnava**, Uhry (Slovensko).

²² **Šintava** (okr. Galanta), Uhry (Slovensko).

²³ **Tvrdošovce** (okr. Nové Zámky), Uhry (Slovensko); název vychází z maďarského označení Tardoskedd.

Item [ve] Varadině²⁴ XVII gr.b.
 Item v Gieblkutě²⁵ XXX gr.b., VI den. královských.
 Item v Oštrimohově²⁶ {od} i s^b přívozem XXXV gr.b. a V den.b.
 Item v Šatavě²⁷ XL gr.b. minus III den.b.
 Item v Budině²⁸ V flor. po XXX gr.b. [za] zlatý.
 Item též v Budině XXXVII gr.b. a I den.b.
 Item [ve] Vyšehradě²⁹ den svatého Bartoloměje³⁰ III^C den. královských a XII den. král.
 Item též [ve] Vyšehradě III flor. a XVII½ den. král.
 Item též [ve] Vyšehradě dáno na oves I flor.
 Item též [ve] Vyšehradě, když jsme počtli, v hospodě VIII^C den. královských dáno jest.
 Item též [ve] Vyšehradě při odjezdu hospodáři za za (*sic!*) seno, za dříví i za jiné věci II^C den. král. minus X den. král.
 Item Kašparovi,³¹ že po nás zuostal čekajíc {majestátu}, L den. král.
 Item Vaňkovi, který nám skupoval, při odjezdu dali sme XV gr. uherských.
 Item témuož Vaňkovi na spropití dáno X gr. uherských.
 Item v Ostřihomě³² zase jedúc utratili jsme II^C den. král. a XXXIII^C den. král.
 Item též tu za sklenici X gr. sleských.
 Item v Kakatu³³ čekajíc na Kašpara utratili jsme I^C a XL den. král.
 Item v Farnadu³⁴ XXXVI den. král.
 Item ve vsi³⁵ ležíc LXII den. král.
 Item ve vsi³⁶ pod Kýmešem³⁷ I^C den. král. minus II½ den.
 Item v Bánovci³⁸ I^C den. král.
 Item v Trenčíně³⁹ I½ den. král., XVII den. král.
 Item ve vsi⁴⁰ ležíc LXV den. král.
 Item v též vsi za chléb a za jiné věci VII gr. malých minus I den.b.
 Item [ve] Vsetíně⁴¹ XVIII gr.b., II den.b.

²⁴ **Nitrianský Hrádok** (dnes součást obce Šurany, okr. Nové Zámky), Uhry (Slovensko); název vychází z maďarského označení Várad, resp. později Kiszvárad. Viz MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997* [online publikovaná verze topografického slovníku, cit. 23. 10. 2013], <http://slovníky.korpus.sk/?w=Nitriansky+Hrádok&s=exact&c=G212&d=obce&ie=utf-8&oe=utf-8>.

²⁵ **Gbelce** (okr. Nové Zámky), Uhry (Slovensko); název vychází z maďarského označení Kőbölkút.

²⁶ **Esztergom**, čes. Ostřihom (Komárom-Esztergom megye), Uhry (Maďarsko).

²⁷ **Piliszántó** (Pest megye), Uhry (Maďarsko). Vyloučit nelze rovněž variantu, že se ve skutečnosti jedná o nedalekou ves **Királyszántó**, dnes místní část obce Pilisvörösvár (Pest megye), Uhry (Maďarsko).

²⁸ **Buda**, čes. Budín (dnes část souměstí Budapešť), Uhry (Maďarsko).

²⁹ **Visegrád**, čes. Vyšehrad (Pest megye), Uhry (Maďarsko).

³⁰ 24. srpna 1523.

³¹ **Kašpar Rotmberk z Ketře a z Drslavi** († 1537), rytíř, v letech 1511–1530 zemský sudí opavského knížectví, oženil se s Barborou z Liptyně a Bítova, po její smrti si vzal Annu Pelkovnu z Hočovic. Viz PILNÁČEK, Josef: *Rody starého Slezska III*, Brno 1996, s. 704.

³² **Esztergom**, čes. Ostřihom (Komárom-Esztergom megye), Uhry (Maďarsko).

³³ **Štúrovo** (okr. Nové Zámky), Uhry (Slovensko); název Kakat nesla původní středověká ves zničená Turky, na jejímž místě byla ve 40. letech 16. stol. vysazena obec Párkány (dnešní Štúrovo). Viz heslo v maďarské mutaci otevřené encyklopedie Wikipedia [cit. 23. 10. 2013]: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Párkány_\(település\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Párkány_(település)).

³⁴ **Farná** (okr. Levice), Uhry (Slovensko); název vychází z maďarského označení Farnad.

³⁵ Obec nelze určit, bezpochyby se jedná o jednu z osad v půli cesty mezi Farnou a Jelencem.

³⁶ **Jelenec** (okr. Nitra), Uhry (Slovensko).

³⁷ Hrad **Gýmeš** na kopci Důň (pohoří Tribeč) vypínající se nad vsí Jelenec.

³⁸ **Bánovce nad Bebravou**, Uhry (Slovensko).

³⁹ **Trenčín**, Uhry (Slovensko).

⁴⁰ Obec nelze určit, nejspíše se jedná o osadu ležící na Moravě, snad v blízkosti Valašských Klobouk.

⁴¹ **Vsetín**, Morava (Česká republika).

Item v Mezříčí XXXVII gr.b. i s poslem na Klimkovice.⁴²

Item v Bílovci v hospodě XVIII gr. mal.

Item Gregarovi XXXX gr. malých.

Item za koření, co jsme vzali na cestu, I flor., XI gr. malých.

Item Helbrantovi, že nás vozil do Bílovce, XIII gr. malých.

Item jinému formanu, že mě^{d43} z {Opavy} na Novú Cerekví⁴⁴ do Opavy vezl, VIII gr.

Item doktorom do kancelárii⁴⁵...^e

Textově kritické poznámky:

^a Předložka „k“ připsána později touž rukou a týmž inkoustem; ^b Text „i s“ vepsán nad přeškrtnuté slovo touž rukou a týmž inkoustem; ^c Písař nejprve napsal číslo „XXXII“, poté ho však upravil do podoby „XXXIII“; ^d Ve slově napsáno o dřik více, tj. v grafické podobě „mie“; ^e Záznam (pravděpodobně se jednalo o taxu spojenou s vydáním listiny) nedopsán.

Summary

The Delegation of Estates of Opava's principality bringing their bill to the King Louis II of Hungary from 1523: Edition of source

This work is a critical edition of manuscript source. It is (in the Czech context) very rare register of expenses of delegates, which were sent by Opava's Estate Community to the King Louis II of Hungary. Only with the help of standard historical analysis it was possible to determine the undated and anonymous source and the writer. The delegation of Opava's Estates undertook the journey to the Kingdom of Hungary during August and December 1523. It was led by Jan Donát from Veliká Polom and Nová Cerekev; and also another member of the delegation was identified, it was Opava's land Judge Kašpar Rotmberk from Keř and Drslav.

---

⁴² **Klimkovice** (okr. Ostrava-město), Opavské knížectví (Česká republika).

⁴³ **Jan Donát z Velké Polomi a na Nové Cerekví** (* cca 1470, † 1526); rytíř, syn dlouholetého opavského zemského komorníka Jindřicha Donáta, oženil se s Kateřinou z Vladěnina, členkou panského rodu Fulštejnů. Jan Donát byl významným opavským stavovským diplomatem, opakovaně vedl poselstva ke králi, udržoval styky např. i s mocným Zdeňkem Lvem z Rožmitálu, nejvyšším purkrabím Království českého. Viz Josef PILNÁČEK, *Genealogie der schlesischen uradeligen Familie von Donat*, Wien 1939, s. 19–21.

⁴⁴ **Nowa Cerekwia**, čes. Nová Cerekev (pow. Głubczyce), Opavské knížectví (Česká republika).

⁴⁵ Jelikož privilegium ze dne 1. září 1523 (ZAO, SSA, inv. č. 107) vydal král Ludvík jakožto český panovník, je zde nepochybně myšlena česká kancelář.

Irena Loskotová

HRA V KOULE VE STŘEDOVĚKÉM BRNĚ

Abstract

A wooden turned ball, which probably belonged to one of the favourite medieval pastimes pursued most often in municipal environs, comes from a cess-pit in the yard of the Old townhall in Brno. Material records of the "bowling game" are very rare; it is more often mentioned in written sources, eventually it appears in period graphic expression. The ball found in Brno can be dated to the first quarter of the 14th century according to the finds collection from the cess-pit.

Keywords: games, town, Middle Ages, wood

Z archeologického výzkumu nádvoří brněnské Staré radnice pochází torzo dřevěné soustružené koule, kterému se dosud nedostalo odpovídající interpretace.¹ Nepočtené nálezy podobného charakteru především z odpadních jímek středověkých měst dnes dovolují uvažovat o brněnském exempláři jako o součásti jedné z oblíbených středověkých zábav – hry v koule.

Brněnský exemplář pochází z odpadní jímky (obj. 10²) odkryté současně s dalšími sedmi objekty stejného účelu v týlu městiště sousedícího s radniční budovou na její jižní straně, které bylo v roce 1424 připojeno k radničnímu areálu³ a v uliční frontě dnes tvoří stavebně jednotný celek domu s věží v původně Ostružnické, dnes Radnické ulici 8 (č. p. 368). V první čtvrtině 14. století, kdy předmětná odpadní jímka plnila svou funkci, se však dům v čele městiště i se svým zázemím nacházel ještě v soukromém držení stejně jako v letech následujících. O konkrétních majitelích pro dobu před polovinou 14. století nás informují dochované písemné prameny,⁴ z nichž lze usuzovat, že nejen zmiňovaný dům, ale i sousední areál radnice včetně věže obývali běžní poplatníci městské berně, jejichž ekonomický potenciál by bylo možno označit za průměrný až lehce nadprůměrný,⁵ přičemž obsah sledované odpadní jímky odpovídá bohatší řemeslnické domácnosti s absencí luxusnějšího vybavení. Ohraničení jednotlivých parcel uvnitř radničního bloku sice archeologický výzkum neprokázal, mohlo se však jednat o lehké proutěné ploty s velmi mělce založenou kůlovou konstrukcí, jejíž stopy zmizely při pozdějších plošných úpravách povrchu nádvoří. Přítomnost odpadu ze stejných či příbuzných odvětví řemeslné výroby v několika odpadních jímkách i jejich kumulace zhruba uprostřed vnitřního areálu mezi dvěma studnami situovanými ve východní a západní části volného prostranství nabízí úvahu o možných

¹ Milena FLODROVÁ – Irena LOSKOTOVÁ, *Výrobky brněnských řemeslníků 14. století*, Archaeologia historica 20, 1995, s. 552, 556, Tab. 2:6.

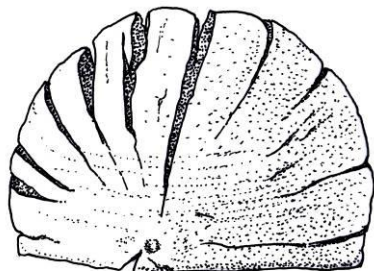
² Odpadní jímka kruhového půdorysu o průměru 1,7 m byla zahloubena 5 m do sprašového podloží. V době výzkumu v roce 1991 dosahovala spodní voda hranice 1,5 m nade dnem objektu.

³ Bohumil SAMEK, *Brněnská radnice*, Brno v minulosti a dnes 5, 1963, s. 182.

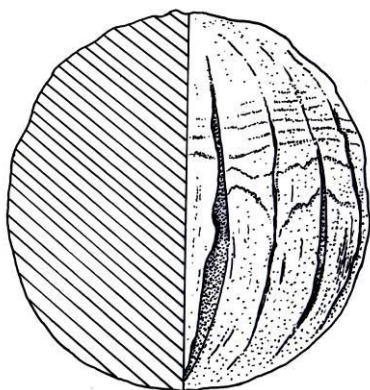
⁴ Jde především o tzv. Pamětní knihu z let 1343–1376 (Archiv města Brna, dále jen AMB, rkp. 39), berní knihu s opisy či výtahy z berních rejstříků z let 1343–1361 (AMB, rkp. 14) a berní rejstřík z roku 1348 (AMB, rkp. 16), k nim více Bedřich MENDL, *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935, s. 9–19, 50–60.

⁵ K majitelům, nájemníkům a podnájemníkům viz M. FLODROVÁ – I. LOSKOTOVÁ, *Výrobky brněnských řemeslníků*, s. 553–554; k situaci v ulici Ostružnické též B. MENDL, *Knihy počtů*, s. 68–77 a Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století*, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 258.

pravidlech společného užívání určité části vnitrobloku větším počtem obyvatel přilehlých domů. Pátrání po bližší identifikaci původního uživatele nalezené koule či důvodech jejího poškození a odložení do domovního odpadu se zde tedy pro nedostatek relevantních informací uzavírá.

1. Torzo dřevěné soustružené koule z odpadní jímky dnešního nádvoří Staré radnice v Brně, první čtvrtina 14. století. Uloženo v Muzeu města Brna, kresba Lea Chatrná

Dřevěná koule není dochována v kompletním tvaru, na jejím povrchu však lze rozeznat stopy opracování i upevnění v mechanismu soustruhu (obr. 1). Původně hladký povrch je v současnosti silně porušen prasklinami vzniklými už v době uložení předmětu ve zvodněném prostředí odpadní jímky. Z obavy před celkovou degradací následovala proto hned po vyzvednutí konzervace, díky které však už dnes dostupnými metodami není možno určit původní dřevinu, z níž byla koule vyrobena. Maximální průměr koule dosahuje 85 mm, podle nerovného průběhu některých rýh po soustružení kolem druhotných prasklin je možno usuzovat na částečnou deformaci celého tvaru a tím i na případné mírné korekce původního průměru, který je v relaci s rozměry dřevěných, většinou podobně poškozených koulí z jiných lokalit. Ty se pohybují v poměrně širokém rozpětí od 20 do 140 mm,⁶ které je však

⁶ Zde uváděný přehled nálezů je pouze orientační, postihuje však obvyklé typy koulí z lokalit s vhodnými podmínkami pro uchování dřev. Patrně nejvíce dosud publikovaných nálezů pochází většinou z odpadních jímek saského Freibergu. Z celkem sedmi exemplářů patří pouze jeden do kategorie menších kuliček (39 mm), a to právě nejmladší, kladený do období kolem roku 1600. Ostatní datované exempláře (68–100 mm) se do

dáno jejich různou rolí v pravidlech hry. V rámci této kolekce tak lze vyčlenit malé kuličky o průměru 20–40 mm a větší 65–140 mm, přičemž nejčastěji uváděné průměry se nacházejí mezi 85 a 100 mm. Zatímco koule první skupiny mohly též patřit do jiných her, větší průměr je pravděpodobně předurčoval pro hru v koule. Koule menších průměrů plnily v této hře roli cíle, k němuž se hráči snažili co možná nejvíce přiblížit větší koule vrhací (les boules) a současně odrazit od cíle koule soupeře. Podle názvu menší cílové koule se ve francouzštině hra nazývala „jeu de cochonnet“.⁷ Některé nálezy koulí malých rozměrů vzácně doprovází i další dřevěný předmět, silná, někdy zahnutá hůl k postrkování koulí, v tomto případě zvaných les billes. Hra označovaná proto billard (biliár), která se hrála pouze na zemi, se podobala spíše dnešnímu kroketu.⁸ Jako konkurenční hra pravidel podobných hře v koule se i u nás provozovala hra v touše, namísto dřevěného herního náčiní se však při ní k cíli metaly kamenné kotoučky.⁹ Závěrem tohoto výčtu her je třeba vzpomenout ještě kuželky, které v našich zemích rovněž patřily do arzenálu středověké zábavy. Při jejich hře se však původně nepoužívaly žádné koule. Drobnější soustružené kužely se srážely hodem delší dřevěné tyče.¹⁰

---

odpadu dostaly většinou na přelomu 13. a 14. století, v jednom případě o sto let později. S větší či menší přesností určené druhy dřeva, z nichž byly koule vyrobeny, tvoří rovněž pestrou směsici od javoru u nejmladších exemplářů po hrubeň, jeřáb, platan či hloh u starších. Saskou kolekci doplňuje dubová koule o průměru 65 mm z přelomu 12. a 13. století ze studny v obci Panitzsch (Borsdorf, okr. Lipsko; Verena HOFFMANN, *Allerlay kurzweil – Mittelalterliche und frühneuzeitliche Spielzeugfunde aus Sachsen*, Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege, Band 38, Dresden 1996, s. 158, 199–200). Sada šesti vrhacích a jedné cílové koule pochází z výzkumu studny ze 13. století z bavorského Würzburgu (Harry KÜHNEL, *Laster und Lust*, in: Ed. Harry KÜHNEL, *Alltag im Spätmittelalter*, Graz, Wien, Köln 1996, s. 40–41). Dvě koule z topolového dřeva o průměru 40 mm byly nalezeny v latrině augustiniánského kláštera ve Freiburgu (Badensko-Württenbersko; Judith WEISS, *Zwei Bocciankugeln*, in: *Spätmittelalter am Oberrhein, Alltag, Handwerk und Handel 1350–1525*, Katalogband, Stuttgart 2002, s. 221–222) a z města pochází i dalších 25 koulí převážně větších průměrů (89–133 mm, jedna menší, cílová 55 mm) většinou z javorového dřeva. Početná kolekce z javorového, topolového, habrového a březového dřeva je zmiňována také z Kostnice (Wibke ZÜCHNER, *Spiele für Grosse und Kleine*, in: *Spätmittelalter am Oberrhein, Alltag, Handwerk und Handel 1350–1525, Aufsatzband*, Stuttgart 2002, s. 429) a publikován je i nález ze středověkého Yorku datovaný do 15. století (jasanové dřevo, průměr 110 mm; Christine KYRIACOU – Frances MEE – Nicola ROGERS, *Treasures of York*, York 2004, s. 78). Nejstarší nálezy dřevěných koulí dubových, březových, topolových a borových jsou uváděny z polského Opole, Wrocławu a Lehnice. Pocházejí už z druhé poloviny 10. století a jejich průměry dosahují od 20 do 90 mm. Wroclavskou kolekci rozšiřují dvě blíže nedatované středověké koule o průměrech 100 a 130 mm (Agnieszka STEMPIŃ, *Pilky, kule, kręgle*, in: *Magia gry, sztuka rywalizacji*, Poznań 2012, s. 95, 96, 99).

⁷ V Anglii se pro cílovou koulí používalo označení „jack“, v Itálii „pallino“, z čehož měl vzniknout německý „Karlin“. Srov. V. HOFFMANN, *Allerlay kurzweil*, s. 157; J. WEISS, *Zwei Bocciankugeln*, s. 222; Jean VERDON, *Volný čas ve středověku*, Praha 2003, s. 135; Walter ENDREI – László ZOLNAY, *Fun and games in Old Europe*, Budapešť 1988, s. 115–116. Výstižným se jeví popis hry českého původu, jehož autorem je dle Čenka Zíbrta mistr Hus: „Když hrají hru v kule, tehdy zmietku mecí napřed a potom kulemi kotí, a ktož blíže přikotí, ten jest ziskal (vyhrál); a když se přihodí, že nemohú rozeznati, či kule jest blíže zmietce, tehdy vezmú míru a měří od zmietky k kulem a miera ukáže, která jest blíže kule“ (Čeněk ZÍBRT, *Z her a zábav staročeských. Příspěvky ke kulturním dějinám českým*, Velké Meziříčí 1889, s. 246).

⁸ J. VERDON, *Volný čas ve středověku*, s. 137; srov. též Č. ZÍBRT, *Z her a zábav staročeských*, s. 248–249.

⁹ Č. ZÍBRT, *Z her a zábav staročeských*, s. 249–252; srov. též ikonografický doklad hry s kamennými kotoučky jako zábavy mladých šlechticů (Universitätsbibliothek Heidelberg, Codex Manesse, Cod. Pal. germ. 848, Taf. 113, dostupné na <http://www.manesse.de/Manesse.php?id=360&tfl=114>; cit. 30. 6. 2013).

¹⁰ J. VERDON, *Volný čas ve středověku*, s. 136; W. ENDREI – L. ZOLNAY, *Fun and games*, s. 119–122.

2. Drolerie z Románu o Alexandrovi zobrazující hru v koule, Francie, 1338–1344

Pravidla této oblíbené hazardní hry podléhala mírným regionálním odchylkám, pod různými názvy se však hrála napříč středověkou Evropou včetně našich zemí a dodnes ji rozeznáváme v současných sportovních disciplínách i volnočasových aktivitách (pétanque, boccia, bowls). Její původ sahá do antického Řecka, kde byla považována za vhodnou pro starší.¹¹ Toto generačně zaměřené doporučení však ve středověku neplatilo, což dokládá i drolerie z románu o Alexandru Velikém ilustrovaná ve Francii vlámským malířem Jehanem de Grise a jeho dílnou v letech 1338–1344 (obr. 2¹²). Podle ohlasu v písemných pramenech se jí muselo věnovat mnoho zanícených hráčů především v městském prostředí. Vedle hry v kostky se řadila k pranýřovaným, odsuzovaným a zakazovaným hazardním hrám středních společenských vrstev, pro něž právě město skýtalo nejvhodnější prostředí k jejich provozování. Pořizovací náklady herní výbavy byly patrně srovnatelné s kostkami, jejichž převahu v oblíbě podmiňovaly nejspíše menší prostorové nároky na uložení, přenášení a především na herní prostor. Zatímco kostky bylo možno hrát celoročně kdekoli, hlavně pak v interiérech krčem, exteriérová hra v koule vyžadovala relativně rovný herní prostor a přízeň počasí. Vzdor těmto omezením ji však rovněž provázely morálně odsouzené sázky a s nimi i nutné prohry s možnými fatálními důsledky. Se zákazy i následnými tresty za jejich porušení se tak setkáváme i v našich středověkých pramenech. Nevhodnou nebyla shledávána hra sama, ale právě nebezpečí ztráty majetku a trestných činů, které hazard nutně provázely. Zákazy církevní, které u nás vydává už první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic, stídnají doporučení světská.¹³ Nařízení panovníka, městských rad a dokonce i zemských sněmů vyvarovat se hazardních her bývala formulována spíše v obecnější rovině s důrazem na nejrozšířenější zábavy tohoto druhu, kostky a později kar-

¹¹ W. ENDREI – L. ZOLNAY, *Fun and games*, s. 115.

¹² Oxford, Bodleian Library, MS. Bodl. 264, fol. 63r; dostupné na:

<http://image.ox.ac.uk/show?collection=bodleian&manuscript=msbodl264>, cit. 30. 6. 2013.

¹³ Autor jednoho z nejstarších vojenských řádů z roku 1413, královský podkomoří Jan Hájek z Hodětína v něm výslovně nabádá: „Všechny hry neslušné a neřádné aby byly stavovány a zvláště kostky, karty a koule aby nebyly u vojště dopuštěny, neb z toho dopuštění mnoho zlého pochodí, jakožto zanetbání na vartách a na ponuockách i jiné škodné věci vojskám a těm osobám, kteréž hrají.“ (Jan ŽIŽKA – Jan HÁJEK Z HODĚTÍNA – Václav VIČEK, *Staročeské vojenské řády*, ed. František SVEJKOVSKÝ, Praha 1952, s. 36). Hru v koule ve svém souboru rad pro Jiřího z Poděbrad (Jiřího Správozna) nedoporučoval ani vzdělaný český právník, filozof a lékař Pavel Židek (Č. ZÍBRT, *Z her a zábav staročeských*, s. 245) a nemocné před ní přímo varuje kněz Jednoty bratrské a lékař Viléma z Pernštejna Jan Černý (Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526*, 3•4, Praha 2002, s. 277).

ty.¹⁴ Výslovným zákazem hry o peníze v karty a koule chránili „vzácnost“ svého úřadu konšelé Kutnohorští.¹⁵ Brněnské městské právo, které v první polovině 14. století prochází obdobím mohutného rozvoje, se zákazy her nezabývalo, ale v reflexi na každodenní právní praxi soustředilo pozornost na lépe postižitelná negativa her. Vedle zákazu užívání falešných kostek pod trestem ztráty palce a propadnutí všech výher se soustředilo na ochranu dětí a dalších nesamostatných členů domácnosti, aby jejich účastí v hazardních hrách nedocházelo k zadlužení otce či pána. Od počátku 14. století tak nemohli děti, čeledíni, děvečky aj. prohrát víc, než byla cena jejich šatu. Zvláštní pozornosti se dostalo eventuálním žalobám o vymáhání dluhů z různých her a podobně jako v jiných městech, ani v Brně nebyla ve sporech o dluhy z hazardních her poskytována spravedlnost. Časté preventivní kontroly krčem se však týkaly hlavně zjišťování falešných kostek.¹⁶

I když hra v koule nepatřila mezi hazardními hrami k nejčastěji provozovaným, její roli v tomto směru nelze podceňovat. Mezi jinými se v Čechách ocitla i v dochovaném seznamu hříchů z 15. století, kvůli nimž nemohou věřící přistoupit k přijímání.¹⁷ Že se společenská nebezpečnost této hazardní hry neomezovala jen na naše země, dokládá unikátním způsobem reliéf římsového kachle druhé poloviny 14. století ze švýcarského hradu Schenkon (kanton Luzern; obr. 3¹⁸). Jde o zcela ojedinělé, po výtvarné stránce nepřilíživě zdařilé zobrazení hry v koule, které zde zcela jistě nemá jen zdobnou funkci žánrového motivu, ale podobně jako v našem kachlovém reliéfu často zobrazovaná rvačka hráčů vrhá plní roli morality, pro výstrahu ukazuje zapovězené. V korunní římsě kamen se tento reliéf střídá s další církví zavrhanou zábavou, tancem v podobě poprsí tří prostovlasých dívek s rukama spojenýma v tanečním reji ve výši ramen.

Závěrem lze konstatovat, že brněnský nález dřevěné soustružené koule dokresluje archivní a ikonografické prameny dokumentující středověkou hazardní hru v koule, jejíž obliba sice nedosahovala takové intenzity jako hry kostěné, ale i díky malému počtu hmotných dokladů se jí dosud v naší odborné literatuře nedostalo pozornosti odpovídající jejímu postavení ve středověké, především městské zábavě. V evropském kontextu je archeologickými nálezy doložena už od druhé poloviny 10. století, její rozšíření však patrně kulminuje až ve století 14. a z nálezových souborů se vytrácí s počátkem 17. století.

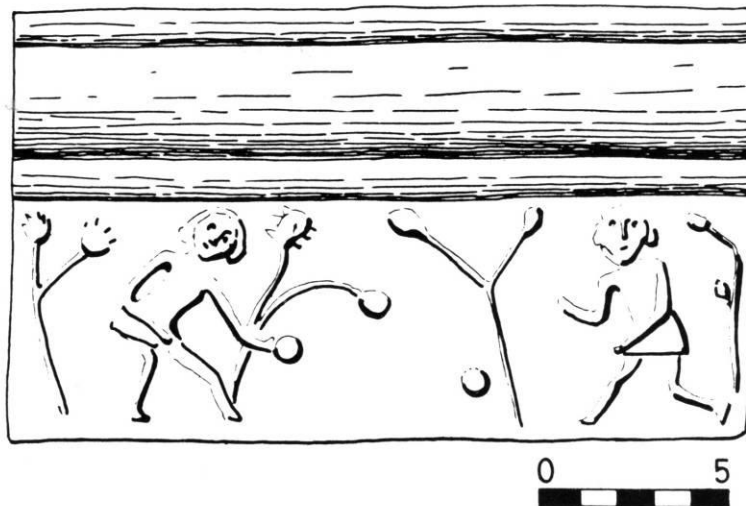
¹⁴ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst, život veřejný v XV. a XVI. věku. Díl druhý*, Praha 1892, s. 81–83.

¹⁵ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst, život veřejný v XV. a XVI. věku. Díl první*, Praha 1890, s. 689.

¹⁶ Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo*, Brno 2001, s. 210–211, 367–368, 426.

¹⁷ Č. ZÍBRT, *Z her a zábav staročeských*, s. 245.

¹⁸ Jürg TAUBER, *Herd und Ofen im Mittelalter. Untersuchungen zur Kulturgeschichte am archäologischen Material vornehmlich der Nordwestschweiz (9.–14. Jahrhundert)*, Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Band 7, Olten und Freiburg i. Br. 1980, s. 200, 202, 332.

3. Hra v koule v kachlovém reliéfu, hrad Schenkon (Švýcarsko, kanton Luzern), druhá polovina 14. století

Summary

Bowling game in medieval Brno

The A fragment of a wooden turned ball with a diameter of 85 mm, which probably belonged to one of the favourite medieval pastimes pursued most often in municipal environs, the „bowling game“, comes from a cess-pit in the yard of the Old townhall in Brno. The ball can be dated to the first quarter of the 14th century according to the findings collection. The dimensions of scarce European findings of game balls range in quite a wide span from 20 to 140 mm, whereas the most often mentioned diameters are found between 85 and 100 mm. Balls of smaller diameters fulfilled the role of the target, to which the players aimed to bring as near as possible their bigger balls and at the same time to knock the opponents balls away from the target. Rules of this favourite gamble were subject to slight regional variations; it was though played known under various names throughout medieval Europe including the Czech lands, and we can recognize it in both current sports disciplines and free-time activities (pétanque, boccea, and bowls). Alongside dice games it was a part of the denounced, criticised, and forbidden gambles of middle classes. Even though it did not belong to the most pursued, its hazardousness cannot be underestimated in this respect. As a moral warning, its depiction appeared in Swiss tile topography in the second half of the 14th century. Bowling game in European context is documented with archaeological findings as early as from the second half of the 10th century (Poland); its expansion culminates, however, in the 14th century, and it vanishes from the findings collections at the beginning of the 17th century.

Zdeňka Měchurová

DROBNÉ STŘEDOVĚKÉ A NOVOVĚKÉ NÁLEZY Z OSTRAVY VE SBÍRKÁCH SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA V OPAVĚ¹

Abstract

Some findings from the land register of Ostrava are deposited in the archaeological department collections in Silesian Museum in Opava, coming mainly from minor rescue works of Silesian Museum, Archaeological Institute in Opava, or Heritage Institute in Ostrava. It is until now neither elaborated nor published material, nevertheless, many objects do undoubtedly deserve our attention. Some collections were found during archaeological supervision in various building excavations in the town mostly in the 1960s (in some cases Ing. L. Plavec has merit in their rescue, the husband of our honoree), other finds come from the best-known archaeological locality of Ostrava region Landek and were handed over to the museum in the 1930s, 40s, 50s and 70s. For the demands of this article the collections are classified according to the date of their transfer into museum collections, which often corresponds with the discovery date. Out of the scope of the article remains the archaeological research in St. Wenceslas church in Ostrava deposited in Silesian Museum in Opava, carried out and published by PhDr. Vlasta Šikulová.

Keywords: *Silesian Museum in Opava, collection objects, finds from Ostrava, hill-fort age, Middle Ages, modern period*

Úvod

Rozsáhlé sbírky archeologického oddělení Slezského zemského muzea v Opavě obsahují některé nálezy z katastru dnešního města Ostravy, většinou ze sběrů a drobných záchranných akcí Slezského zemského muzea (dále jen SZM), Archeologického ústavu (dále jen AÚ) v Opavě či Památkového ústavu v Ostravě. Jedná se o dosud nezpracovaný a nepublikovaný materiál, přitom mnohé předměty si pozornost bezpochyby zaslouží. Některé soubory byly nalezeny při archeologickém dozoru na různých stavebních výkopech ve městě většinou v 60. letech (v několika případech se o záchranu zasloužil ing. arch. Leopold Plavec, manžel naší jubilantky), jiné nálezy pocházejí z nejznámější archeologické lokality ostravského regionu Landeka a do muzea byly odevzdány v 30., 40., 50. a 70. letech minulého století.

Cílem článku je na drobné nálezy z Ostravy upozornit, stručně je zařadit, aby mohly být propojeny s následnými objevy v téměř regionu, příp. jednotlivě zmínit některé výjimečné či obzvlášť zajímavé kusy. Mimo rámec příspěvku zůstává archeologický výzkum v kostele sv. Václava v Ostravě uložený v SZM v Opavě, který podnikla a publikovala PhDr. Vlasta Šikulová.²

Pro potřeby tohoto příspěvku jsou soubory řazeny podle data odevzdání do muzejních sbírek, což často koresponduje s datem nálezu. Uvádíme stručné informace, které jsou

¹ Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).

² Vlasta ŠIKULOVÁ, *Předběžná zpráva o výzkumu v kostele sv. Václava v Ostravě*, Přehled výzkumů za rok 1967, Brno 1968, s. 101–103, tab. 89–91; TÁŽ, *Pokračování výzkumu v kostele sv. Václava v Ostravě*, Přehled výzkumů za rok 1968, Brno 1970, s. 57–58.

zaneseny v digitalizované přírůstkové knize archeologického oddělení SZM.³ Jedná se tedy o tyto lokality:

1. Ostrava-Svinov, Fučíkova (dnes Polanecká) ul. č. 365 – r. 1960
5. 5. 1960 darovala paní Plyšová dr. Šikulové 28 ks střepů

1. Ostrava – Svinov, Fučíkova (dnes Polanecká) ul. Výběr zlomků keramiky

Jde o vrcholně středověkou keramiku šedého zbarvení klasických tvarů, mj. o čtyři oválné okraje hrnců či hrnků a jeden zlomek širokého plasticky prožlabeného ucha džbánu. K datování nelze říci nic bližšího, než nálezy označit za keramiku 14. až poloviny 15. století. Zajímavý doklad středověkého osídlení obce Svinova.

2. Ostrava – Kostelní ul. – r. 1962–1963

Výzkum Slezského muzea – výkop základové jámy spojovacího traktu (kavárna) mezi dietní restaurací a prodejnou zeleniny.

Sonda I (ohořelý škopek, kůže, dřeva, kosti) – obr. 2a,b

Sonda II – obr. 2c

V tomto případě jde o vlastní městské jádro středověké Ostravy; tyto předměty vyvolaly v téže ulici záchranný výzkum tehdejší Expozitivity AÚ ČSAV, který realizoval Jaroslav

³ Za poskytnutí materiálu k fotodokumentaci a zpracování děkuji PhDr. Markétě Tymonové, Ph.D. a Mgr. Pavle Skalické, kurátorkám archeologického oddělení SZM.

Král a při němž byly získány ze dvou středověkých odpadních jímek nejen další významné archeologické nálezy, mající čestné místo v archeologických sbírkách Ostravského muzea⁴, ale také cenné informace o konstrukci těchto pro archeologii důležitých objektů.⁵ V našem případě podniklo záchrannou akci přímo Slezské muzeum. V sondě I byly archeologické nálezy uloženy v pěti vrstvách v různých hloubkách; nejbohatší se jevila černá vrstva (č. 3), v níž mezi nálezy dominoval dobře zachovaný dřevěný škopek a další části dřevěných nádob (dýžky skládané misky) a zbytky kůže. Zlomky většinou šedých nádob svědčí o tom, že se jedná o vrcholně středověkou keramiku (z hloubky 150 cm). Dochované nálezy z organického materiálu v tmavé černé vrstvě (zbytky kůže, dřeva – ohořelý škopek, množství zvířecích kostí) ukazují na to, že zřejmě byla zachycena výplň středověké odpadní jímky, jako ostatně také při záchranném výzkumu AÚ.

2a. Ostrava – Kostelní ul., sonda I. Výběr nálezů

2b. Ostrava – Kostelní ul., sonda I. Nádobka „posypátko“ jako součást keramického kalamáře

Mělčěji v sondě I (kolem 80 cm) byla uložena pozdně středověká až raně novověká keramika. Odtud pochází zajímavý keramický typ, bohužel v torze, hnědočerveně glazovaný dutý váleček o průměru cca 5 cm s pravidelnými otvory ve dně na způsob cedníku či „posypátko“ (obr. 2b). K tomuto tvaru zatím nemáme žádné archeologické analogie. Novověká keramika 18.–19. století nás však směřuje ke dvoudílným kalamářům, které nesou v pevném podstavci dvě nádobky, vlastní válcovitý kalamář na inkoust a uzavřený váleček s perforací, sloužící k posypání, a tedy osušení popsané plochy listu speciálním jemným

⁴ Jaroslav KRÁL, *Středověké nálezy v Ostravě*, ČSM–B 13, 1964, s. 1–8.

⁵ Jaroslav KRÁL, *Nálezové prostředí městské středověké keramiky*, in: *Archeologický sborník. Ostravské muzeum, Profil Ostrava 1974*, s. 102–112.

pískem.⁶ Sonda II přinesla drobný kuželovitý kovový předmět, v přírůstkové knize popsany jako olověná střela (přír. č. 1963/459, uloženy ve stěně „b“, č. 3 – nad trámem); tuto interpretaci však specialisté v oboru militarií nepřijali⁷. Zlomek okraje překvapivě rané tuhé keramiky zdobené rýhami a nepravidelnými vícenásobnými vlnicemi, též na vzhůru vytaženém okraji (obr. 2c vpravo) by mohl znamenat zachycený pozdně hradištní (předlokační) horizont keramiky první poloviny 13. století. Bohužel v tomto případě (přír.č. 1963/463) jde o „materiál vyházený při výkopu dělníky“, takže příslušnost ke konkrétní vrstvě, ač pravděpodobná, jistá není. U druhého fragmentu (obr. 2c vlevo) se šikmým okrajem a úzkými rýhami na výduti (přír. č. 1963/452, uložení stěna „a“, č. 3 – pod kamennou zdí) je už nálezoový kontext zřejmý.

2c. Ostrava – Kostelní ul., sonda II. Výběr keramiky a drobný kovový předmět

3. Ostrava - Zeyerova ul. – r. 1962–1963

Dárce ing. Leopold Plavec (Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody Ostrava, dále jen KSPP), r. 1962

Sonda I, hl. 100 cm, obr. 3a,b

3a. Ostrava – Zeyerova ul., sonda I. Fragment kachle s tzv. zrcadlem

⁶ Claudia PESCHEL-WACHA, *Mit Federkiel, Tinte und Streusand. Keramische Schreibzeuge aus vier Jahrhunderten*, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 27, 2011, 232–241, S. 236, Abb. 5. Za konzultace nad novověkou keramikou děkuji PhDr. Aleně Kalinové (Etnografický ústav MZM Brno).

⁷ Za konzultaci děkuji Mgr. Petru Žakovskému, Ph.D. (FFMU Brno).

3b. Ostrava – Zeyerova ul., sonda I.
*Výběr novověké keramiky – fragmenty
malovaného talíře, uvnitř glazovaného
dna a hrnku s uchem*

3c. Ostrava – Zeyerova ul., sonda II.
*Výběr nálezů z organických materiálů,
dýžky misky a zbytky kůže*

Sonda II – výkop hlavního kanálu, hl. 250 cm, obr. 3c,d

Z hlouběji uložené sondy II pochází opět množství archeologických nálezů z různých i organických materiálů; kromě všudypřítomné keramiky byly objeveny nepravidelné odštířky kůží, lichoběžníkovité dřevěné dýhy (pravděpodobně z misek) a rovněž kosti, včetně části lebky koně (*Equus caballus*⁸). Zastoupení předmětů v souboru odpovídá městskému prostředí vrcholného středověku, stejně jako lokalita sama ležící nedaleko od středu Moravské Ostravy, od centrálního tržiště, kde stávaly městské domy s různými dvorními trakty, odpadními jímkami a hnojišti. Podobná skladba materiálů (dřevo, kost, kůže) je obecně typická pro městské středověké prostředí, což dosvědčují výsledky záchranných výzkumů např. v Opavě či Brně.

3d. Ostrava – Zeyerova ul., sonda II.
Zlomky středověké keramiky

⁸ Za zoo-osteologické určení děkuji Mgr. Martině Robličkové, Ph.D., ústav Anthropos MZM.

Měličí sonda I přinesla především glazovanou keramiku, střepy jednoho hrnku s uchem se žlutozelenou glazurou uvnitř, zlomek dna o nevelkém průměru polévaný uvnitř bělavou až namodralou glazurou, drobný malovaný fragment talíře či mísy (obr. 3b)⁹ a největší kus je zlomek zeleně glazovaného kamnového kachle s tzv. zrcadlem (obr. 3a).¹⁰ Celý obsah ukazuje na novověkou keramiku nejspíše 16.–18. století.

4. Ostrava – pivovar (ul. Hornopolní? pozn. autora) – r. 1965
Dárce ing. Leopold Plavec, r. 1965
celkem 1425 ks zlomků polévaných i nepolévaných nádob

4a. Ostrava – pivovar. Fragment kachle s plastickým rostlinným ornamentem ve středu, stejně zdobeného rohového kachle, zlomek malované glazované pokličky a rezné trojnožky s tulejkou

4b. Ostrava – pivovar. Torzo zevnitř glazované nádoby či pohárku s radělkovým celoplošným dekorem

Evidentně se jedná o kvalitní novověkou keramiku, mezi níž je zastoupen zlomek okrové trojnožky ještě s rozevřenou tulejí či část klasické zvonovité pokličky (typické pro vrcholný středověk, ovšem glazované a malované žlutými a hnědými soustřednými kruhy, jednoduchým dekorem oblíbeným v 16. až 19. století, typ užívaný např. na hrnec koutňák¹¹ či smetaník¹²). Výčet nálezů pokračuje zeleně glazovanými kamnovými kachli s plastickým rostlinným středovým motivem, ale jinak jednoduchého, leskle hladkého povrchu, jeden do-

⁹ Srv. Vladimír SCHEUFLER, *Lidové hrnčířství v českých zemích*, Praha 1972, příl. 21; Jiří PAJER, *Počátky novověké keramiky ve Strážnici*, Strážnice 1983, s. 207, tab. III:6.

¹⁰ Srv. J. PAJER, *Počátky*, s. 126–127, obr. 64. Autor nazývá tento typ jako kachle s medailonovým zahloubením a kamna tzv. přechodného typu z nich sestavená klade časově do doby kolem a po polovině 16. století.

¹¹ Karel ČERNOHORSKÝ, *Moravská lidová keramika*, Praha 1941, tab. 134a,b.

¹² V. SCHEUFLER, *Lidové hrnčířství*, s. 33, tab. I:23, příl. 52.

konce rohový. Zvláštností je torzo okrové uvnitř polévané nádoby s hustým celoplošným radélkovým ornamentem obloučků, bohužel její okraj se nezachoval. Vyslovit se k chronologii v této souvislosti je obtížné, pokud neznáme konkrétní nálezovou situaci. Trojnožka s rozevřenou tulejkou by mohla naznačovat ještě raně novověkou fázi keramiky, ale situace bude zřejmě složitější, kachle a poklička mohou být i mnohem mladší.

5. Ostrava – Přívoz, Na valše 10 – r. 1977?

Sklep – v hl. 60 cm od úrovně terénu

dárce ak. arch. B. Kiehr, r. 1977

6 střepů z okrajů a výdutí nádob

14.–15. stol.

5. Ostrava – Přívoz, Na valše 10. Zlomky keramiky

Již sám starobylý název ulice svědčí o minimálně několik staletí trvající historii místa. Malý soubor poměrně drobných a omlutých fragmentů keramiky pochází z prostoru sklepa v nevelké hloubce 60 cm a obsahuje několik okrajů (např. okruží) a světle šedých a šedých nezdobených zlomků výdutí. Keramika typická pro 15. století.

6. Ostrava – nám. Lidových milicí (dnes Masarykovo nám.) – r. 1979

OD Prior, dárce ing. L. Plavec z KSPP Ostrava, r. 1979

střepy nádob, zlomky 2 hřebíků a železná tyčinka s tordováním – 19 ks

Archeologický sběr na stavbě přinesl charakteristickou vrcholně středověkou keramiku, vně rýhované okraje džbánů tvaru okruží a podobné manžetovité okraje hrnců. Mezi kovy zaujala na jednom konci tordovaná tyčinka (řemeslnický nástroj nebozez – vrták nebo jeho část?¹³ či fragment závěsu na kotlík¹⁴). Nálezy dávají tušit, že ostravské městské jádro v souvislosti s archeologií ještě hodně skrývá.

¹³ Srv. např. ves Konůvky, dům č. 27 a 6, Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese*, Studie AÚ AV ČR XVII/1, Brno 1997, s. 92–93, 211, tab. LIV:2, LV:4.

¹⁴ Např. Konůvky, dům č. 7, Z. MĚCHUROVÁ, *Konůvky*, s. 122, 217. tab. LX:4.

6. Ostrava – Nám. Lidových milic (dnes Masarykovo nám.). Nálezy železných předmětů (tordovaný nástroj a hřebíky) a výběr zlomků keramiky

7. Ostrava – Koblov (Landek a okolí)

Pod bodem 7 jsou shrnuty starší povrchové nálezy a jednotlivosti darované do SZM z katastru obce Koblova, která se zatím jeví jako archeologicky nejvýznamnější terén Ostravska, neboť zde leží polykulturní naleziště vrch Landek, osídlený lidmi již od paleolitu. V našem případě se budeme zajímat o nálezy raně a vrcholně středověké.

Koblov I – dárcé Frau Lindner, Ratibor, r. 1934, obr. 7 nahoře

Koblov – „Burgwall“, Frau Ranke, r. 1943, obr. 7 uprostřed

Starý muzejní majetek r. 1933 - Landek?, obr. 7 dole

7. Ostrava – Landek. Gotický klíč s kruhovou hlavou, dutým dřívem a členěnou bradou ze starého fondu z roku 1933, nálezy keramiky z roku 1934 – Koblov I (nahoře) a 1943 – Koblov „Burgwall“ (uprostřed)

okolí Landeka, nálezy dr. Lumír Jisl – r. 1952, obr. 8a, b
hrad Landek, nálezy dr. Jisla z r. 1952, obr. 8c

8a, b. Výběr keramiky ze zjišťovacího výzkumu L. Jisla z roku 1952 z Ostravy – Koblova, hradiska a hradu Landeka

8c. Ostrava – Koblov, hrad Landek. Středověký střep okraje

9a. Ostrava – Koblou. Kolem zříceniny na Landeku. Úlomek zvonu, fragment podkovy a jiné železné předměty

Zatím objevitelsky nejstarším (a v muzeu uloženým) středověkým nálezem z Landeku bude dozajista masivní, dobře zachovaný gotický klíč s kruhovou hlavicí, dutým dříkem a výrazně členěnou čtvercovou bradou (obr. 7dole), který patří na středověkých lokalitách všeho druhu k nejčastějšímu typu.¹⁵ V již klasické typologii Rudolfa Krajíce¹⁶ figuruje tento tvar klíče jako typ X a je datován do druhé poloviny 14. a prvních dvou desetiletí 15. století.

Sběr z Koblou (jako bližší nálezové určení musí postačit „západní strana Landeku“) z třicátých let není nijak zajímavý (snad jen svou dárkyní, paní Lindnerovou až z polské Ratiboře). Představuje rovněž klasickou keramiku 15. století (fragment páskového ucha zřejmě masivního džbánu, masivní manžetovitý okraj hrnce, obr. 7 nahore) a mladší novověká příměs (vodorovně vyložený hraněný okraj hlazené či tuhované nádoby).

Nevýrazný středověký stěp výdutě bez výzdoby (obr. 7 uprostřed) měl kupodivu pohnutý osud: byl předán z Polska až r. 1962 (ačkoli darován do muzejních sbírek ve válečném roce 1943), zřejmě díky své lokalizaci na hradisko („Burgwall“) na katastru Koblou.

¹⁵ Např. Konůvky, dům č. 1, Z. MĚCHUROVÁ, *Konůvky*, s. 115–116, 216, tab. LIX:16; tam starší literatura. Nejnověji na Moravě zaniklá ves Bystřec, Ludvík BELCREDI, *Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi*, Archeologický výzkum zaniklé středověké vsi Bystřece 1975–2005, Brno 2006, s. 345–349, tab. XXXIV:4).

¹⁶ Rudolf KRAJÍČ, *Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl I.*, Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2003, s. 93–95, obr. 91; Rudolf KRAJÍČ, *Stavební železo a uzavírací mechanismy na vrcholně středověkých lokalitách Táborska*, *Archaeologia historica* 16, 1991, s. 332–333, obr. 9 a 10.

9b,c. Ostrava – Koblov. Kolem zříceniny na Landeku. Výběr keramiky

Největší zájem o Landek projevil v polovině minulého století objevitel a zakladatel slezské archeologie jako vědy Lumír Jisl,¹⁷ který dodal do Slezského muzea ze svého zjišťovacího výzkumu dosti početný i charakteristický střepový soubor, v muzejní evidenci označený povšechně jako „keramika hradištní“, ale spektrum je širší: jsou to především nálezy mladohradištní (okraje s výraznou výzdobou šikmých záseků, rýh, vlnovek, obr. 8a,b), objeví se však také středověký okraj (obr. 8c). Velkomoravský horizont byl regulérně na Landeku objeven Rostislavem Janošíkem v sedmdesátých letech¹⁸ a kontrolně moderní kontextovou metodu ověřen Pavlem Kouřilem v letech devadesátých.¹⁹

Pozoruhodný soubor „z hradiska kolem zříceniny Landeku“ nicméně do SZM odevzdal v sedmdesátých letech ze svého amatérského výkopu Jaroslav Klement Máj. Fragmenty keramiky ukazují jednak opět na mladohradištní období s typickým větvičkovitým ornamentem, vlnovkami a vícenásobnými rýhami, ale také šikmé záseky radélkem (13. století, obr. 9b), hnědočervená glazura (okraj trojnožky?) i okruží a šikmé rýhované okraje vrcholného středověku. Kromě zvířecích kostí jako evidentně kuchyňského odpadu²⁰ nechybí

¹⁷ Lumír JISL, *Slovanský kmen Holasíců ve světle archeologických nálezů*, ČSM-B 2, 1952, s. 49, 62, tab. VII:1-6.

¹⁸ Rostislav JANOŠÍK, *Archeologická zajímavost nad soutokem Odry s Ostravicí*, in: Oderský mlýn 1977, č. 1, s. 26–27; Rostislav JANOŠÍK, *Hradiště Landek nad soutokem řeky Odry s Ostravicí*, in: Oderský mlýn 1978, č. 1, s. 14–16; TÝŽ, *Landek – archeologický výzkum nejstarší historické památky na území Ostravy*, nepublikovaný rukopis; uloženo v Ostravském muzeu.

¹⁹ Pavel KOUŘIL, *Slovanské osídlení českého Slezska*, Brno – Český Těšín 1994, s. 36–42.

²⁰ Dle určení Martyiny Robličkové (ústav Anthropos MZM) části dolní čelisti prasete domácího, *Sus domestica*, a první prstní klávek skotu domácího, *Bos taurus*.

v souboru také kovy, především stavební kování a různé hřeby včetně podkováku a půlky jednoduché podkovy. Ovšem výjimečným nálezem je úlomek zvonu (či snad hmoždíře?) z těžkého barevného kovu se zesíleným vně vyhnutým okrajem a fragmentem výzdoby – jemného plastického reliéfu rostlinného ornamentu v kombinaci s geometrickými liniemi v medailonovitém obkroužení (monogram či značka výrobce?), který může být ukázkou renesanční, ale i mnohem mladší práce (obr. 9a).

10. Plánek Ostravy se značením lokalit (číslováno dle seznamu)

Závěr:

Sbírkový archeologický oddělení Slezského zemského muzea v Opavě obsahuje některé nálezy z katastru dnešního města Ostravy, které doposud unikaly pozornosti odborné veřejnosti, přitom mnohé předměty si tuto pozornost bezpochyby zaslouží. Záměrem příspěvku bylo stručně nálezy popsat, rámcově zařadit a vyzdvihnout některé obzvláště zajímavé či mimořádné.

Svoji důležitost mají nálezy z Kostelní ulice, které daly popud k rozsáhlejšímu výzkumu Jaroslava Krále a přinesly první významné archeologické objevy z centra středověké Ostravy. Zajímavostí pro studium hmotné kultury všedního dne je bezpochyby nález již novověkého „posypátka“ jako části keramického kalamáře. Při povrchovém sběru v Zeyerově ulici byl nalezen fragment raně novověkého kachle s tzv. zrcadlem a rostlinným ornamentem kolem v zelené glazuře. Od ostravského pivovaru pochází mimo jiné okrová uvnitř polévaná nádoba s hustým celoplošným radélkovým ornamentem obloučků, bohužel její okraj se nezachoval. Archeologické nálezy na dnešním Masarykově náměstí při stavbě obchodního domu Prior již koncem sedmdesátých let potvrdily existenci středověkých vrstev v centru Moravské Ostravy. Polykulturní výšinné sídliště, slovanské hradisko a středověký hrad na

Landeku v katastru Ostravy-Koblova přinesly Slezskému muzeu první nález už v r. 1933, a to masivní gotický klíč, následovaly sběry keramiky v letech 1934 a 1943, ale hlavně Jislovy nálezy slovanských střepů v r. 1952 a celkem typický soubor keramiky i želez darovaný Jaroslavem Klementem Májem v r. 1974, kde dominuje úlomek z okraje zvonu.

Archeologické nálezy z centra Ostravy se dostávaly do sbírek SZM hlavně v šedesátých letech, a to zejména díky svědomitému průzkumu a sběrům ing. Leopolda Plavce, odborného pracovníka tehdejší Krajské památkové péče v Ostravě, který tímto způsobem upozornil již tehdy na důležitost záchranných archeologických výzkumů městských jader. Trvalo ovšem ještě několik desetiletí, než se i ostravské centrum dočkalo náležitého archeologického prozkoumání.

Pozn. U vyobrazení foto Z. Měchurová, digitální úprava S. Doleželová

Summary

Minor medieval and modern findings from Ostrava in the collections of Silesian Museum in Opava

The Extensive archaeological department collections in Silesian Museum in Opava contain several finds mostly from rescue works of Heritage Institute in Ostrava or Archaeological Institute in Opava. Some collections or random findings come from amateur provider collecting. It is until now neither elaborated nor published material, nevertheless, many objects do undoubtedly deserve our attention. Some collections were found during archaeological supervision in various building excavations in the town mostly in the 1960s (in some cases Ing. L. Plavec has merit in their rescue, the husband of our honoree), other finds come from the best-known archaeological locality of Ostrava region Landek and were handed over to the museum in the 1930s, 40s, 50s and 70s. For the demands of this article the collections are ordered according to the date of their transfer into museum collections, which often corresponds with the discovery date. Out of the scope of the article remains the archaeological research in St. Wenceslas church in Ostrava deposited in Silesian Museum in Opava, carried out and published by PhDr. Vlasta Šikulová.

These list of these locations:

Ostrava-Svinov, Fučíkova Street (today Polanecká) – 1960

Ostrava - Kostelní St. – 1962–1963

Ostrava - Zeyerova St. – 1962–1963

Ostrava brewery – Hornopolní st.? – 1965

Ostrava – Přívoz, Na valše 10 – 1977?

Ostrava - Lidových milicí square (today Masarykovo square) – 1979

Ostrava - Koblov (Landek and surroundings) – small findings and gifts from various years

Finds from Kostelní Street have their significance as they contributed to a more extensive research of Jaroslav Král and brought first considerable archaeological discoveries in the centre of medieval Ostrava. A curiosity in the study of everyday material culture is undoubtedly a finding of a modern sprinkler as a part of a ceramic ink pot. By an exterior collecting in Zeyerova Street a fragment of an early modern tile with a mirror and a floral ornament around it in green glazing was found. Umber pot, inside glazed, with a dense allover moulded decoration of arches comes among others from Os-

trava brewery. Its edge is unfortunately not preserved. Archaeological finds in the present Masarykovo square confirmed the existence of medieval layers in the centre of Moravian Ostrava as early as in the late 1970s during the building of department store Prior. Multicultural elevated settlement, Slavonic hill fort, and a medieval castle in Landek in the land register of Ostrava-Koblov brought its first finding to Silesian Museum as early as in 1933. It was a solid gothic key. In 1934 and 1943 collecting of pottery followed, and mainly Jisl's findings of Slavonic potsherds in 1952 and quite a typical collection of pottery and iron donated by J. Klement and J. Máj in 1974. Archaeological finds from Ostrava came to Silesian Museum collections especially in the 1960s thanks to research and collecting activities of Ing. L. Plavec, a specialist of then Regional Heritage Institute in Ostrava, who drew the attention in this way to the significance of archaeological rescue researches of the cores of towns. Nevertheless, it took some other decades before the centre of Ostrava achieved proper archaeological research.

Zbyněk M o r a v e c

ODPADNÍ JÍMKA Z ULICE 28. ŘÍJNA V OSTRAVĚ

Abstract

The article is about the waste-water trap in 28th October Street in Ostrava during. It was uncovered in 2010 by the canalization digging. It was possible to document as well and get some finds from its inside. It is presumable that the vessels were made in local potteries.

Keywords: waste-trap, Ostrava, pottery

Úvod

V únoru roku 2010 byla zahájena rekonstrukce kanalizace na ulici 28. října. Lžíce bagru se zakousla do asfaltu vozovky v místech, kde probíhal původní starý kanalizační řád. Ve více než dvoumetrové hloubce se do čerstvě vykopané rýhy začaly z jedné ze stěn sypat větší části starých keramických nádob. Při následné dokumentaci profilu se ukázalo, že předchozí výkop pro kanalizační síť porušil zřejmě větší, zahluobenou středověkou jímku, jejíž řez novodobý zásah opět odkryl. Cílem tohoto příspěvku je publikace získaných dokladů hmotné kultury, které jímka poskytla, především tedy keramiky. Bohužel bylo možné tento odpadní objekt prozkoumat a ověřovat pouze na obnažené stěně.

Archeologické bádání v Moravské Ostravě

První záchrannou akcí v rámci Ostravy vedenou archeology profesionály byl podle všeho výzkum Jaroslava Krále, Jiřího Pavelčíka a Vlasty Šikulové na Kostelní ulici. Následoval několikaletý průzkum kostela sv. Václava, na němž se vystřídaly Vlasta Šikulová a Lea Wiegandová. Následně přišel útlum a prostor historického jádra Moravské Ostravy nebyl až do 90. let odbornému archeologickému výzkumu podroben. Výrazný zlom nastal v r. 1998, kdy bylo v Ostravě Památkovým ústavem vedeno hned několik exkavací. Od té doby až dosud již proběhlo v souvislosti se stavebními pracemi mnoho více či méně rozsáhlých archeologických průzkumů.¹ Odpadní jímky byly prozatím odkryty při výše zmíněném výzkumu J. Krále a J. Pavelčíka,² dále v roce 1998 na parcele č. 174 na ulici 28. října. Zachyceno zde bylo na 7 zahluobených objektů s vnitřní výdřevou.³ Klasické odpadní jímky ovšem nebyly zjištěny při výzkumech předních ostravských městišť, jako v budově Ostravského muzea anebo na ulici Dlouhé, kde výzkum probíhal na poměrně rozsáhlé ploše.⁴

¹ Souhrnně Zbyněk MORAVEC, *Ostrava a její blízké okolí v době kolem první poloviny 14. století*, in: D. Majer (ed.), *Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského*, Ostrava 2011, s. 107–158, cit. s. 110.

² Jaroslav KRÁL, *Středověké nálezy v Ostravě*, ČSM–B 13, 1964, s. 1–8; Emanuel OPRAVIL, *Rostliny ze středověkých nálezů v Ostravě*, ČSM–B 13, 1964, s. 9–12.

³ Michal ZEŽULA, *Archeologie a počátky Moravské Ostravy (Archeologické výzkumy v historickém jádru města v letech 1998–2002)*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 21, 2003, s. 7–44, cit. s. 27–28.

⁴ Výzkum v rámci budovy Ostravského muzea: František KOLÁŘ – Johana STRÍLKOVÁ, *Archeologický výzkum v prostorách Staré radnice v Moravské Ostravě*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 22, 2005, s. 455–472; Tereza KRASNOKUTSKÁ, *Ostrava (k. ú. Moravská Ostrava, okr. Ostrava)*, Přehled výzkumů 47, 2006, s. 269; výzkum v rámci domu na Masarykově nám. č. 32: František KOLÁŘ, *Ostrava (k. ú. Moravská Ostrava, okr. Ostrava) Masarykovo náměstí 32*, Přehled výzkumů 46,

Lokalita v proměnách času

V místech odkryvu jímky se nacházela s největší pravděpodobností již od založení města velkoměstská parcela, na níž stával dům, který při prvním číslování v 70. letech 18. století obdržel č. 62.⁵ Z anonymity se majitelé usedlosti vynořují v 1. pol. 17. století. Dům, který tehdy sloužil jako hostinec, držel (do r. 1640) Pavel Sládek zvaný Jelínek. V roce 1640 se dostal do majetku Baltazara Šnoblovského, který se živil jako kameník. K změně vlastnictví došlo o 10 let později v r. 1650, kdy se majetku ujímá švec Jiří Koranda. Za 14 let vyženil stavení a pozemek Michal Brandl, který byl v letech 1659 a 1670 ostravským purkmistrem. V roce 1720 usedlost opět změnila majitele, stal se jím řezník Jiří Mácha. Až do roku 1829 pak zůstal dům a tedy i městiště v držení této rodiny (syn Felix a pak jeho zeť Jan Míček). V tomto roce (1829) získal dům jeho poslední majitel, Jiří Horák, vystudovaný filozof, školní rektor v letech 1808–1827 a též městský pokladník. V roce 1841 byla stavba zlikvidována, aby mohla uvolnit místo rozšířené ulici Prostřední, dnešní 28. října.⁶

Co se příslušenství týká, patřil k domu půllán. Při likvidaci v r. 1841 byl dům oceněn na 3358 zl., měl být přízemní, zděný s dřevěnou předsíní, 28,4 m dlouhý a 11,4 m široký. Jeho zázemí tvořily stáje, žumpa, dvůr a zahrádka.⁷ Zdění obytného domu lze spojit patrně až s novověkou stavební aktivitou. Dům pravděpodobně několikrát shořel. Skoro jistě během velkého požáru v r. 1556.⁸

Poloha a podoba jímky

Objekt s odpadní výplní byl situován rámcově ve středové partii městiště, nejspíše v nepřilíhající velké vzdálenosti od domu, který svou čelní stěnu obracel do hlavního náměstí. Zjištěné zahloubení objektu činilo asi 1,2 m, svrchní partie stratigrafie byla bohužel poškozena, což neumožňovalo poznat, z jaké úrovně byl objekt vykopáván. Šířka jímky přesahovala lehce 1,6 m, její tvar lze odhadovat na čtvercový anebo obdélný - dokumentovaná část na profilu samozřejmě neumožnila půdorys zachytit. Svislé stěny objektu byly vydřevěny, nejspíše deskami/fošnami postavenými vertikálně jedna vedle druhé, při dně pak byly dřevěné prvky jištěny vodorovně položeným subtilním trámkem. Po výdřevě zbyl do doby výzkumu jen tenký pás zetlelého dřeva při kraji výkopu. Není příliš jasné, zda bylo takto opracovaným dřevem pokryto i dno.

Výplň jímky tvořila na nálezy bohatá hnědá jílovitá hlína situovaná ve spodní části objektu. Charakter uložení ovlivnila především vyšší přítomnost vyhozeného dřeva, které zde zetlelo a rozpadlo se na prach. Mocnost odpadní vrstvy se pohybovala mezi 66–76 cm, na ní pak v rámci objektu nasedala jílovitá hlína na bázi přemístěného podloží. Lze předpokládat, že tato vrstva byla na tlející odpadní výplň navezena z hygienických důvodů, když se obyvatelé domu potřebovali zřejmě páchnoucí jímky zbavit. V rámci objektu byly zachyce-

---

2005, s. 310–311; Marek KIECOŇ – Michal ZEZULA, *Ostrava, (k.ú. Moravská Ostrava, okres Ostrava)*, Přehled výzkumů 48, 2007, s. 499.

⁵ Miloslav KROČEK, *Osudy a podoba měštanských domů ve staré Moravské Ostravě*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 22, 2005, s. 39–58, cit. s. 39–40.

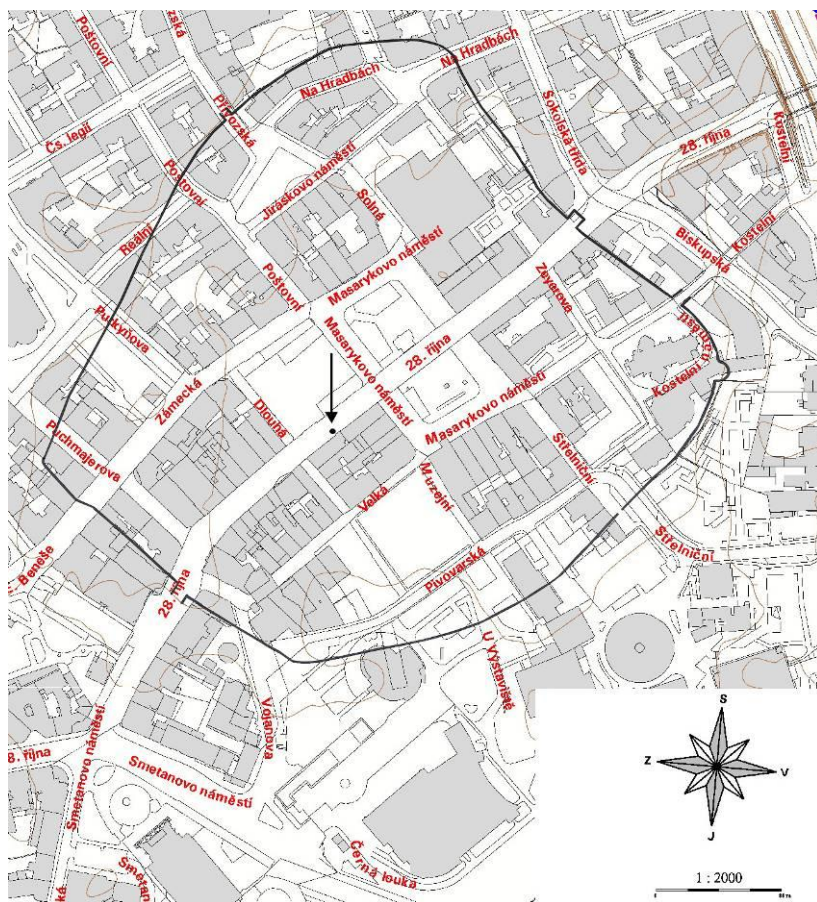
⁶ Miloslav KROČEK, *Osudy a podoba měštanských domů ve staré Ostravě II (pokračování)*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 23, 2007, s. 545–571, cit. s. 569.

⁷ Miloslav KROČEK, *Z minulosti ostravského náměstí*, Zpravodaj. Klub genealogů a heraldiků Ostrava při Domu kultury pracujících VŽSKG, Ostrava 1981, s. 21.

⁸ Eva ROHLOVÁ, *Požár Moravské Ostravy roku 1556 v biskupské korespondenci*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 22, 2005, s. 477–481.

ny tři fáze – zakládací (samotný výkop, výdřeva), užitková a likvidační, přičemž z první a třetí zmíněné postrádáme jakékoliv nálezy.

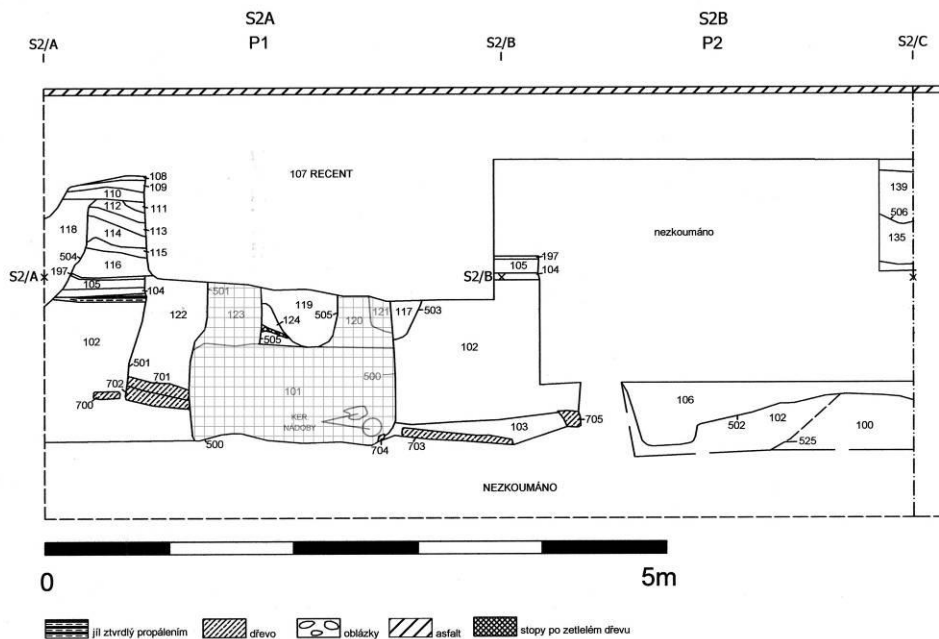
Hned vedle výše popsané jímky se nacházel další vydřevený objekt – patrně též s odpadní funkcí. Bohužel z jeho výplně nebylo možné získat žádný nález. I tak však tento objev ukazuje na preferenci odpadního prostoru v rámci městiště. Ačkoliv nebylo možné zdokumentovat přední část této městské arey, podařilo se sledovat průběh stratigrafie střední a zadní části parcely. Nikde jinde se již podobné zahloubené výkopy s odpadními výplněmi neobjevily. Lze snad tedy konstatovat, že odpadní areál domu se nacházel ve středové části parcely, snad v nepříliš velké vzdálenosti od obytné stavby.

1. Umístění jímky (černý bod se šipkou) v současné zástavbě. Černou linií vyznačen průběh hradeb a umístění městských bran

Popis a vyhodnocení nálezů

Nejobsáhlejší skupinu získaných předmětů představuje kuchyňská a stolní keramika, dále byly vyzvednuty dva zlomky keramiky kamnářské, pár fragmentů pocházejících ze skleněných nádob, osteologický a paleobotanický materiál. Předměty jsou v současné době uloženy v Ostravském muzeu pod přírůstkovým číslem 2/12.

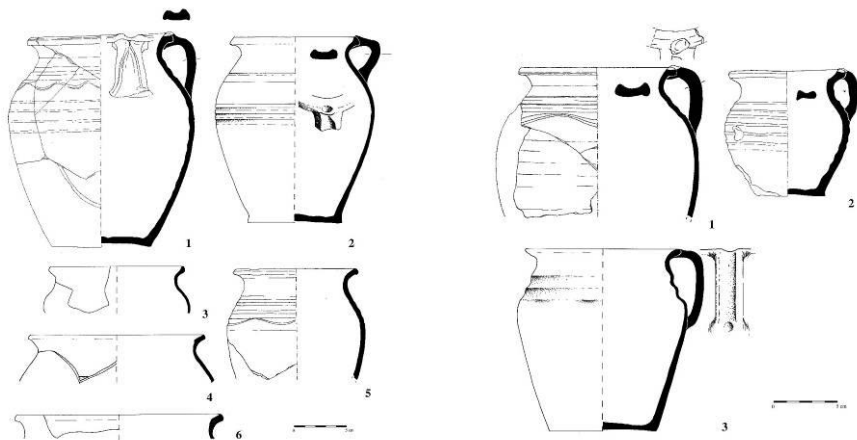
2 Nálezová situace zachycená na stěně výkopu. Jimka s.j. 500 s výplněmi je vyznačena čtvercovým vzorem

Kuchyňská a stolní keramika

Získané fragmenty, části nádob i celé tvary mohou pocházet až z 33 jedinců, přičemž nejhojněji je zastoupen hrnec, ale objevují se i jiné druhy nádob (viz níže). Pro Moravskou Ostravu bylo prozatím vyčleněno na 48 keramických tříd, nicméně soubor z jímky na ulici 28. října v tomto směru příliš velkou variabilitu neposkytuje. Dominuje zde okruh velmi tvrdě pálené keramiky míšené písčito-křemitým ostřivem se středně drsným povrchem, vypálené v redukčním prostředí do šedavých odstínů. Určitou obměnu tohoto zboží představuje typ s úpravou povrchu do podoby kovového lesku, který snad měl napodobovat glazované anebo kovové nádoby.⁹ V rámci jímky je tato úprava povrchu aplikována toliko na hrnce (z určených morfologických typů). S předchozím okruhem může souviset i další okruh, tentokrát tenkostěnné redukčně pálené keramiky, který byl v souboru identifikován pouze na jediném exempláři stolní keramiky - poháru. Poslední zde zastoupenou keramicou třídou je hrnčina pálená za přítomnosti vzduchu, v rámci níž se opět objevuje křemito-písčité ostřivo. Její použití bylo v souboru omezeno jen na džbán(y).

Na základě zastoupení jednotlivých keramických tříd a relativně průměrném provedení lze předpokládat, že veškeré nalezené nádoby byly vyrobeny v některé z místních ostravských hrnčířských dílen.

⁹ Rudolf PROCHÁZKA – Zdenka HIMMELOVÁ – Jan ŠMERDA, *Soubor nálezů z první poloviny 15. století z katedrály sv. Petra a Pavla v Brně*, Pravěk, Supplementum 3, Brno 1999, s. 66; Josef UNGER, *Život na lelekovickém hradě ve 14. století*, Antropologická sociokulturní studie, Brno 1999, s. 104.

3. Keramické nádoby z jímky na ulici 28. října (polovina až 2. polovina 15. st.). Hrnce: 1. – 12/10-101/30; 2. – 12/10-101/32; 3. – 12/10-101/3; 4. – 12/10-101/4; 5 – 12/10-101/20; 6 – 12/10-101/8. *Obr. 1, 5 kresba NPÚ ú.o.p. Ostrava, Obr. 2-4, 6 kresba Z. Moravec*

4. Keramické nádoby z jímky na ulici 28. října (polovina až 2. polovina 15. st.). Hrnce: 1. – 12/10-101/21; 2. – 12/10-101/31; 3. – 12/10-101/26. *Obr. 1, 2 kresba NPÚ ú.o.p. Ostrava, kresba Z. Moravec*

Hrnce

Celkově bylo z jímky vyzdvíženo na patnáct jedinců tohoto morfologického typu. Čtyři hrnce jsou dochované od okraje po dno a opatřeny menším páskovým uchem, z dalších zlomků vyrůstá ucho z okraje ještě na jednom exempláři.

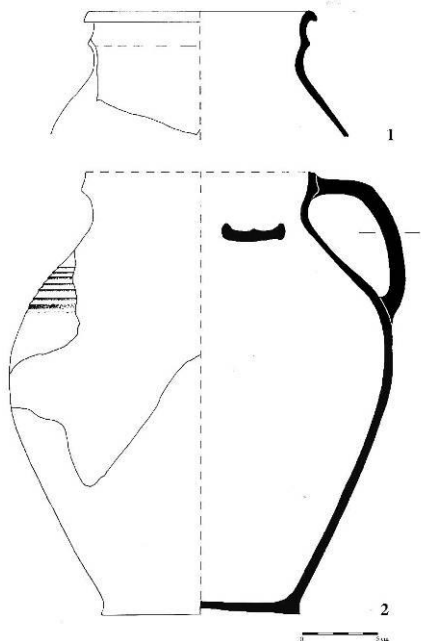
Nejhojněji zastoupený morfologický tvar je reprezentován exempláři s variantami ven vyhnutého anebo ovaleného okraje s výzdobou šroubovice anebo širších žlábků, případně tenkých rýh. Na pěti nádobách je výzdoba šroubovice na plecích doplněna jednoduchou vlnicí anebo řadou horizontálně řazených obloučků, které dohromady vlnicí vzhledem připomínají. Povrch několika hrnců byl pak dále potažen tuhou, čímž získal charakteristický lesk.

Dna všech hrnců jsou od hrnčířské desky odříznuta strunou, což podobně jako pravidelné vývalky na vnitřní straně nádob svědčí o vytváření nádoby na rychle rotujícím (nožním) hrnčířském kruhu.

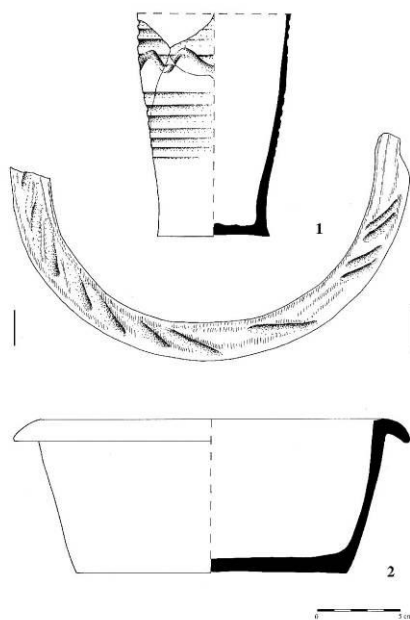
U čtyř poměrně dobře dochovaných hrnců bylo možné spočítat rámcový objem nádoby. Nejmenší hrnec, v tomto případě spíše „hrneček“ pojal maximálně 0,3 litru a není vyloučeno, že mohl skutečně sloužit jako hrnek, tedy spíše jako stolní než jako kuchyňská keramika. Objem zbylých tří hrnců činil 1,2, 1,6 a 2,6 litrů.

Hrnce nesou stopy po jejich umístění do otevřeného ohně v podobě sazí na vnějším povrchu a především druhotným opálením vnější strany nádoby.

5. Keramické nádoby z jímký na ulici 28. října (polovina až 2. polovina 15. st.). Džbány: 1. – 12/10-101/2; 2. – 12/10-101/29. Kresba Z. Moravec

6. Keramické nádoby z jímký na ulici 28. října (polovina až 2. polovina 15. st.). 1. pohár – 12/10-101/27; 2. mísa se zdobeným okrajem – 12/10-101/22. Kresba Z. Moravec

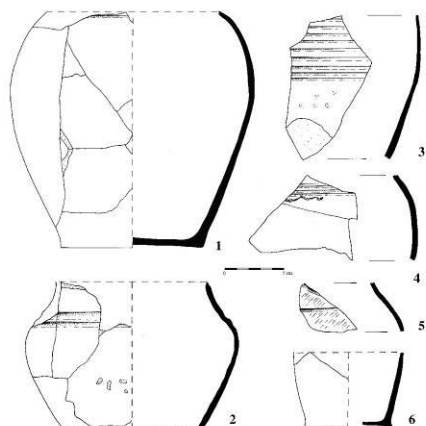
Džbány

Z jímký pochází jeden zlomek okraje s plecemi a dále téměř celá nádoba, ovšem s odlomeným horním ústím. Je velice pravděpodobné, že oba kusy byly součástí jedné nádoby. Její ústí bylo ven přehnuté a opatřeno okružím. Nádoba nese jednoduchou výzdobu šroubovice, přičemž dno je podobně jako u hrnců odřezáno od hrnčířské desky strunou. Džbán byl poměrně velký - jeho objem činil 8 litrů a mohl tedy patřit mezi zásobní či transportní nádoby.¹⁰ I tento exemplář nese stopy po druhotném opálení v otevřeném ohni. Mohlo k tomu dojít neintencionálně anebo např. za účelem ohřevu vody.

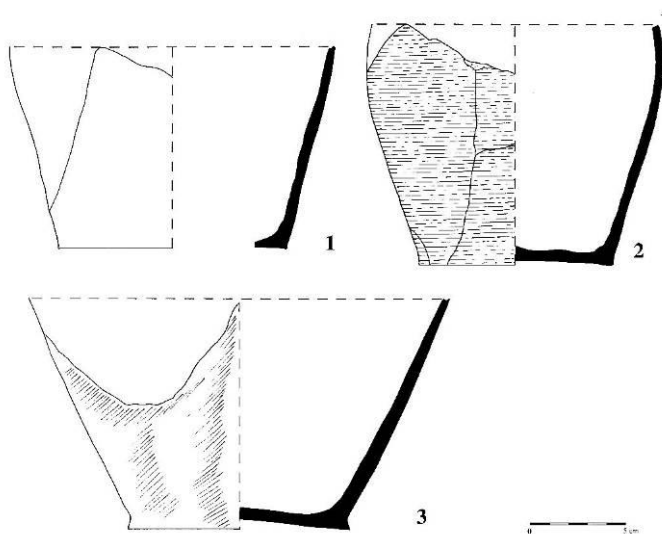
Mísa

Nalezena a slepena byla polovina mísy dochované od ven vyklopeného okraje po strunu odříznuté dno. Výzdoba se soustředila na plochu vybočujícího ústí a to v podobě šikmých žlábků rozložených na povrchu poměrně nepravidelně. Zdobený prostor je pak potažen tuhou. Nádoba pojala rámcově 2 litry tekutiny.

¹⁰ Jan KLÁPŠTĚ, *Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem*, Archeologické rozhledy L/1, 1998, s. 138–158, cit. s. 142.

7. Keramické nádoby z jámky na ulici 28. října (polovina až 2. polovina 15. st.). Dna a zdobená vyduť:
 1. – 12/10-101/28; 2. – 12/10-101/10; 3.-5. – 12/10-101/10; 6. – 12/10-101/23. Kresba Z. Moravec

8. Keramické nádoby z jámky na ulici 28. října (polovina až 2. polovina 15. st.). Dna: 1. – 12/10-101/23; 2. – 12/10-101/25; 3. – 12/10-101/24. Kresba Z. Moravec

Pohár

Tento typ stolní keramiky je doložen jedním exemplářem zachovalým pouze ve své dolní polovině. Na základě jiných nálezů tohoto druhu stolní keramiky z Moravské Ostravy lze ovšem předpokládat, že nádoba měla kónický tvar s rovně vytaženým okrajem. Výzdobu tvoří šroubovice, doplněná žlábkem, který hloubenou oběžnou linií porušuje. Dno bylo stejně jako u všech výše zmíněných nádob odříznuto strunou.

9. Zlomky kachlů z jímky na ulici 28. října (polovina až 2. polovina 15. st.). 1. – 12/10-101/11; 2. – 12/10-101/1. Kresba Z. Moravec

10. Zlomky skleněných nádob z jímky na ulici 28. října (polovina až 2. polovina 15. st.). Foto Z. Moravec

Obdobný typ pohárů neznáme pouze z Ostravy, ale také z blízkého okolí, např. z Landeku.¹¹ Tvarově nejspíše podobné jsou i poháry nalezené na hradech Vartnově, Šostýně nebo Cvilíně.¹² Hlavní těžiště výskytu takto tvarované stolní keramiky můžeme ale patrně hledat na Těšínsku.¹³

Kónické poháry s výše popsanou výzdobou byly pravděpodobně vyráběny také v ostravských dílnách, které jimi zřejmě uspokojovaly jen místní poptávku. Právě na sousedním Těšínsku lze ale pravděpodobně hledat inspirační zdroj jejich utváření.

Kamnářská keramika

Z výplně jímky byly rovněž vytaženy dva zlomky komorových kachlů – část komory a fragment okraje čelní vyhřívací stěny s přechodem v komoru. Výzdoba na druhém jmenovaném zlomku sestávala ze schodovité úpravy okrajové lišty, klesající směrem

¹¹ Pavel KOUŘIL, *Slovanské hradisko a středověký hrad*, in: Pravomil Vokřínek (red.), *Landek, svědek dávné minulosti*, Ostrava 1996, s. 46–55, cit. s. 52, obr. 35/6.

¹² Pavel KOUŘIL, *Hrad Vartnov a jeho postavení ve vývoji hradů na Opavsku*, in: *Rodná země*, Brno 1988, s. 285–304, cit. s. 293, Tab. I/44; Pavel KOUŘIL, *Hrad Šostýn a jeho archeologický výzkum*, ČSZM–B 41, 1992, s. 196–199, obr. 2–12, cit. o. obr. 8/7; Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno – Opava 2000, obr. 21.

¹³ Srovnej: Wiesław KUŚ, *Badania archeologiczne średniowiecznej wieży cylindrycznej na Górze Zamkowej w Cieszynie, województwo bielskie*, *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1994 roku*, Katowice 1997, s. 164–170, Ryc. 5/3,5; Wiesław KUŚ, *Sprawozdanie z badań archeologicznych średniowiecznej wieży cylindrycznej na Górze Zamkowej w Cieszynie, województwo bielskie*, *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku*, Katowice 1998, s. 125–133, cit. s. 125.

k nedochovanému centrálnímu reliéfnímu motivu. Na vnitřní straně vyhrívací stěny jsou stopy po sazích.

Sklo

Skleněné nálezy jsou reprezentovány čtyřmi drobnými fragmenty, převážně zbarvenými do hnědavých odstínů. V jednom případě je možné na jednom z úlomků pozorovat stopy po subtilním nataveném vláknu. Největší dochovaný exemplář si uchoval svou bezbarvosť a je možné usuzovat, že byl patrně součástí lahvovité nádoby, není ovšem vyloučeno, že je jen mladší intruzí. Zbylé tři zlomky mohou teoreticky pocházet z číše, ale jejich fragmentárnost bližší přiřazení neumožňuje.

Celkové zhodnocení

Keramikou získanou z výplně jímky na ulici 28. října spojuje jednotný ráz nejen morfologických a technologických znaků, jako ven vyhnuté, případně ovalené okraje, strunou odříznutá dna, ale v několika případech i podobnost utváření některých nádob. Například pět z identifikovaných hrnců bylo obdobně zdobeno. V tomto případě lze snad i spekulovat o tom, že všech pět nádob mohlo pocházet ze stejné hrnčířské dílny. Rozdílné objemy jednotlivých hrnců, pak mohou napovědět, že nádoby byly záměrně pořízeny různě velké. Pro kuchyňské účely bylo jistě nezbytné mít několik hrnců různé velikosti, ostatně nejenak je tomu i v dnešních domácnostech.

Jímka tedy byla patrně zaplňována předměty, které mohly být používány rámcově současně při běžném provozu domácnosti – především kuchyňského prostředí. Hlavními ukazateli pro časové zařazení nálezů jsou profilace okrajů, odříznutí dna od hrnčířské desky a především přítomnost fragmentů kamnářské keramiky. Materiál je také možné srovnat s jinými keramickými soubory z intravilánu Ostravy. Nabízí se především početný soubor z rozsáhlého objektu získaný z Kostelního náměstí v roce 2006, jehož výplň tvořil nejspíše kuchyňský odpad fary. I zde se objevují zlomky kachlů, nejen nádobkových, ale jedním kusem i kachel komorový. Okraje hrnců jsou zde převážně vyhnuty směrem ven, avšak početně je zastoupeno i ústí vypracované do podoby okruží (25%). Dna jsou zde zhruba z poloviny odříznutá strunou. Chronologické postavení souboru na Kostelním náměstí koriguje jednak zeď hradby o níž se výplň opírala a dále dutý haléř Přemka Opavského, ražený někdy okolo 30. let 15. století. Celkově je soubor řazen do 1. poloviny 15. století, přičemž odpadní farní objekt mohl být zasypán i okolo přechodu do 2. poloviny 15. století.¹⁴ Inventář pocházející z jímky na ulici 28. října se jeví jako mladší (100% odříznutých den, absence okruží, přítomnost ven přehnutého okraje džbánů, mísa s ven vyklopeným tuhovaným okrajem), zřejmě z doby okolo nebo po polovině 15. století, přičemž těžiště je nejspíše třeba hledat spíše v jeho třetí třetině. Tomu by odpovídala i přítomnost komorových kachlů, které se začínají v Moravské Ostravě objevovat právě v 2. polovině 15. století.¹⁵

Úroveň provedení všech nádob se jeví jako průměrná. Tyto kusy byly zřejmě určeny k běžnému užívání v kuchyni nebo při stolování. Jednotlivé nálezy dále napovídají i něco

¹⁴ Zbyněk MORAVEC, *Archeologický výzkum na Kostelní ulici 2 v Moravské Ostravě*, Zpravodaj Ostravského muzea XIV (chybně uvedeno XVI), 2009/1, s. 58–77, cit. s. 59–61; Marek KIECOŇ – Zbyněk MORAVEC, *Městská hradba v Ostravě ve světle archeologických výzkumů*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 25, Ostrava 2011, s. 429–450.

¹⁵ Michal ZEŽULA – Zbyněk MORAVEC – Petr KOČÁR – Zdeňka ŠŮVOVÁ, *Archeologické výzkumy na Masarykově náměstí v Ostravě a jejich výpověď k vývoji, hmotné kultuře a životnímu prostředí města ve středověku a raném novověku*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, 24, Ostrava 2009, s. 538–579, cit. s. 565.

málo o vybavení právozářečného ostravského domu v době okolo poloviny 15. století. Kuchyň zde byla opatřena otevřeným ohništěm, jak pro to může svědčit druhotné opálení některých nádob. Získané úlomky kachlů dále ukazují, že v měšťanské budově se dále nacházela světnice s kamny obloženými reznými kachli s čelní vyhřívací stěnou. Zcela hypoteticky, lze předpokládat, že kuchyňská část i prostor s kamny mohly být od sebe odděleny.

Shrnutí poznatků

Celkově lze shrnout, že jímka byla využívána někdy okolo poloviny 15. století, spíše pak v jeho třetí třetině. Odhazován zde byl převážně kuchyňský a organický odpad s větším podílem dřevěných dílů, které však do dnešních dnů zetlely a rozpadly se na prach. Obdobně tomu bylo i s dřevěným obložením jímky, které bylo snad provedeno svisle postavenými deskami nebo fošnami.

Keramické nádoby byly v jímce situovány v poměrně velké hustotě (veškerý výše posuzovaný a zkreslený materiál pochází ze vzorkování profilu) a na základě vyššího počtu celých nádob je na místě předpokládat, že se skutečně jedná o místo jejich prvotního odhození. Vyhodnocovaný keramický inventář je poměrně kompaktní a není vyloučeno, že mohl pocházet i ze stejné hrnčířské dílny a mohl být užíván rámcově současně. Pokud nedocházelo k čištění jímky, pak ji zřejmě její majitelé nevyužívali příliš dlouho, snad jen skutečně zhruba ve výše uvedeném časovém úseku. Doba jejího zasypání ale neznáme. Zavezena byla patrně z hygienických důvodů vrstvou podložního jílu.

Jímka byla situována ve středové části měšišťe, zřejmě nedaleko zadní části obytné stavby. Tendence umisťovat jímky v ostravském prostředí právě do této partie byla již v minulosti konstatována a tento předpoklad potvrdil i zde vyhodnocovaný objekt na ulici 28. října.

Summary

A waste-water trap in 28th October Street in Ostrava

The In 2010 a wall with preserved original layer sequence was uncovered in 28th October Street in Ostrava during canalization digging. It was possible to document the waste-water trap as well and get some finds from its inside. The waste-water trap was situated in the central part of the settlement that was endowed with propination apparently as early as it was dimensioned. On the one hand organic waste (e.g. wood), on the other household waste was thrown into its area. Especially a collection of pottery is numerous – mostly pots, but also a jar, a bowl, and a chalice. Also glass utensils and masonry ceramics appear in fragments. In terms of time pottery finds can be classified into the last third of the 15th century. It is presumable that the vessels were made in local potteries.

Karel Müller

ZAJÍMAVÝ HERALDICKÝ KACHEL Z KRZANOWIC

Abstract

The tiles are very interesting evidence of material culture in our country and due to their value they are objects of a research for the archaeologists, for whom they are a frequent find type, but also for the historians and the heraldists. A tile from Krzanowice, a small village on the area of the Republic of Poland nowadays, is one of the interesting examples among tiles. The origin of this particular tile can be dated between years 1613–1617. Although the tile is captured only in the picture, it is still an interesting reminder of a leading protagonist of the Opava's Estate Community at the end of the period before the battle at White Mountain. It also proves wide production of several pottery workshops operating in Opava region or in Opava itself

Keywords: heraldic tile, Krzanowice, heraldry, Opava region, material culture

Kachle náležejí k pozoruhodným dokladům hmotné kultury u nás již od raněgotického období a díky své širokospektrální vypovídací hodnotě jsou předmětem zkoumání nejen archeologů, pro které představují velmi častý nálezový typ, ale také historiků umění a v neposlední řadě i heraldiků. Erb se totiž stává významnou součástí jejich reliéfní výzdoby již od vrcholného středověku, a to nejčastěji v podobě znaků panovnických, šlechtických a později i městských. Je pochopitelné, že největší zájem v tomto směru vzbuzují kachle gotické a renesanční, zatímco těm mladším je již věnována pozornost nepoměrně menší.¹ Přesto i ony mohou být jedinečným dokladem heraldického projevu, zvláště když ten je omezen pouze na úzké teritorium či dokonce jen na konkrétní lokalitu.

K takovým exemplářům patří bezpochyby kachel pocházející z Křenovic, obce dnes sice nacházející se na území Polské republiky, v minulosti ale součástí území historického opavského knížectví.² Pozoruhodný je také tím, že se patrně nedochoval v originále, nýbrž pouze ve víceméně přesné kresbě, kterou nám zanechal křenovických farář a sběratel místních pamětihodností Franciszek Pawlar. Pro budoucnost tak alespoň sekundárně uchoval artefakt, který se snad v minulosti nacházel na faře v Křenovicích a byl údajně zničen vojáky Rudé armády v roce 1945.³

¹ Z početné literatury odkazujeme na novější publikace Čeněk PAVLÍK – Michal VITANOVSKÝ, *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance*, Praha 2004, s. 125–156 a Dana MENOŠKOVÁ – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Krásy, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska*, Uherské Hradiště 2008, s. 89–115, v němž jsou reflektovány i některé exempláře z 1. poloviny 17. století.

² Dnes Krzanowice v Polské republice, nedaleko Rohova a Strahovic na Hlučínsku. Český ekvivalent názvu kolísá mezi Křenovicemi, Křanovicemi a Chřenovicemi. My se přidržujeme první varianty – viz Bohumil SOBOTÍK a kol., *Naše země, náš lid. Hlubčicko, Ratibořsko, Kozelsko*, Opava 1946, s. 123.

³ Za upozornění na kresbu a poskytnutí kopie i dalších souvisejících údajů o jejím původu jsem zavázán dr. Norbertu Mikovi z Ratiboře, který se s prosbou o určení zobrazeného erbu na mně obrátil v roce 2012 v souvislosti s přípravou nového vydání dějin Krzanowic. Originál kresby uchovává současný starosta Krzanowic Manfred Abrahamczyk. V době přípravy tohoto příspěvku publikoval N. Mika kresbu kachle s mým určením v českém vydání dějin Křenovic – *Dějiny města a obce Křenovice*, Krakov 2013, s. 40. Zde též na s. 101–102 stručně o osobě Franciszka Pawlara.

Dominantní složku výzdoby kachle tvoří erb v podobě štítu se dvěma helmy a klenoty, situovaný do vavřínového věnce, jehož ostatní volné plochy, stejně jako kouty čtvercového pole vyplňují vegetabilní rozviliny. Štít je polcený, v pravém poli nese svatojakubskou mušli převýšenou vzhůru obráceným půlměsícem, nad nímž jsou umístěny dvě hvězdy vedle sebe, v levém poli jsou dva kůly. Na horním okraji štítu spočívající dva turnajské helmy s monile, ale bez helmových korun a příkryvadel. Klenot na pravé z nich opakuje figuru z pravého pole štítu, levý klenot tvoří vykračující ovečka přeložená přes listnatý strom.

Pro dějiny Křenovic představuje kachel zajímavou a ojedinělou heraldickou památku, spojenou s feudálními držiteli této lokality v prvních dvou desetiletích 17. století.⁴ Nepříliš obvyklým způsobem jsou zde totiž do jednoho štítu včleněny erby manželského páru Bartoloměje Ludvíka Rejzvice z Kadeřína a Uršuly Šafgočové. Bartoloměj Ludvík se narodil někdy před rokem 1580 jako syn Jana Rejzvice z Kadeřína, sudího knížectví opolsko-ratibořského. Seděním byl na Šamařovicích⁵, které koupil od Heleny Rotmberkové z Ketře v roce 1599, a o tři roky později získal od Barbory Bravantské z Chobřan Křenovice. Bartolomějovou ženou se v roce 1592 uvádí Anna, dcera Alexandra Kravařského ze Šlevic. Její muž se stejně jako jeho bratr Jiří na Petrovicích, sudí krnovského knížectví, angažoval ve stavovské politice a krátce po květnu 1610 dosáhl stejného postu v knížectví opavském. O rok později jej král Matyáš jmenoval svým radou. Bartolomějova žena Anna se v roce 1613 uvádí jako mrtvá, takže patrně někdy v této době se vdovec oženil s Uršulou, dcerou Adama Šafgoče z Tisovic na Hněvošicích. Stal se jedním s představitelů odporu proti nově jmenovanému opavskému knížeti Karlovi z Lichtenštejna. Dne 20. července 1617 byl jako opavský zemský sudí zvolen do delegace na moravský zemský sněm, ale do Brna již neodjel a 4. srpna na své tvrzi v Šamařovicích zemřel. Ještě v srpnu mu byl vypraven pohřeb a vdova Uršula se odstěhovala o rok později ze Šamařovic na Hněvošice, které v neděli drželi její bratři Jan a Jiří. Ti se také po Uršulině smrti v květnu 1626 ujali coby poručníci sirotků obou manželů, dcer Doroty a Alžběty a synů Jana Ferdinanda a Václava Maxmiliána, z nichž poslední se svou pozdější manželkou Annou Bravantskou z Chobřan zajistil pokračování rodu.⁶

Vznik popisovaného kachle lze tedy poměrně přesně datovat do období mezi léty 1613 až 1617, vymezené sňatkem Bartoloměje Ludvíka Rejzvice na straně jedné a jeho smrtí ze strany druhé. Kachel, byť dokumentovaný pouze kresebně, není jen zajímavou památkou na čelného protagonistu opavské stavovské společnosti v závěru předbělohorského období, je také dalším z dokladů širší produkce některé z četných hrnčířských dílen působících na Opavsku, ne-li přímo v samotné Opavě. Svým způsobem tak rozšiřuje řadu artefaktů získaných především archeologickými nálezy na tomto teritoriu, z nichž většina ale doposud ještě čeká na své publikační zhodnocení.⁷

⁴ Podrobně Vincenc PRASEK, *Historická topografie země Opavské*, Opava 1889, s. 313–314; stručněji Ladislav HOSÁK, *Historický mistopis země Moravskoslezské*, Praha 1938, s. 804 i Norbert MIKA, *Krzanowice i okolice. Monografia gminy*, Krzanowice 2006, s. 47–50.

⁵ Dnes Samborowice v Polské republice, nedaleko od Krzanowic.

⁶ K osobě Bartoloměje Ludvíka viz samostatné heslo Radka Fukaly in *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, seš. 4, Opava – Ostrava 1995, s. 108–109, avšak s výjimkou jména otce bez genealogických souvislostí. K Rejzvicově veřejné angažovanosti viz též např. Radek FUKALA, *Stavovská politika na Opavsku v letech 1490–1631*, Opava 2004, s. 55, 58–60. Ke genealogii i heraldice obou rodů viz např. Josef PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*, Brno 1991–1998, s. 978–981; 623–626. Zemský archiv v Opavě, Zukal Josef, inv. č. 204, 206; Nirtl, Josef, inv. č. 54.

⁷ Z obdobně koncipovaných kachlů pocházejících z Opavska je možno zmínit třeba kachel s aliančním erbem Petra Sedlnického z Choltic a Barbory Dluhomilové z Bíravý z 1. třetiny 17. století, pocházející z archeologického výzkumu Národního památkového ústavu na ulici Mnišské, viz Tereza KRÁSNOKUTSKÁ, *Středo-*

Summary

Interesting heraldic stove tile from Krzanowice

The Tiles have been remarkable evidence of material culture in our lands since the Early Gothic period and due to its wide-spectrum value they are objects of research for the archaeologist, for whom they are a frequent find type, but also for the historians and the heraldists. A tile from Krzanowice, a small village nowadays on the area of the Republic of Poland, is such example. Tile is an interesting and exceptional heraldic reminder of the history of Krzanowice, which is connected with the feudal

---

*věké a novověké kachle z Opavy. Katalog nálezů z archeologických výzkumů, Archaeologiae Regionalis Fontes 8, Olomouc 2005, s. 67, Tab. 36:1, 6:6. Na tomto místě rád vzpomínám na četné diskuse, které jsme vedli s dr. Šikulovou právě nad jejími i cizími nálezy kachlů s heraldickou výzdobou. V poslední době tuto publikační mezeru postupně zaplňuje také Markéta Tymonová, která některé z kachlů z Opavska publikovala, viz např. katalog Pavel ŠOPÁK a kol., *Paměť Slezska. Památky a pamět'ové instituce českého Slezska v 16. až 19. století*, Opava 2011, s. 44–47, kde je citována starší literatura.*

holders of this locality in the first two decades of the 17th century. The origin of this particular tile is possible to date quite exactly between years 1613 – 1617, dates restricting the wedding of Bartoloměj Ludvík Rejzvic on one side and his death on the other. Although the tile is captured only in the picture, it is not only an interesting reminder of a leading protagonist of Opava's Estate Community at the end of the period before the battle at White Mountain, but it is also another prove of the wide production of several pottery workshops operating in Opava region or in Opava itself.

Jaroslav Peška

OSADA NOSITELŮ KULTURY KULOVITÝCH AMFOR Z BYSTROČIC NEDALEKO OLMOUCE

Abstract

The This contribution presents the results of the rescue excavations in 2007 and 2008, discovering parts of the settlement dating to the Globular Amphora Culture (GAC) on the locality near Olomouc. It is dated to the younger phase with clear contacts with the Silesian (resp. Opava) and Lesser Poland group of relics of this culture. Apart from the traditional archaeological inventory, the flat surface settlement provided macro remains from the flooded fillings of the settlement pits. There are both dominating types of wheat, barley, idle oat and some weed representatives (cockle, goosefoot, dane weed). Malacologic analysis shows that it was an open landscape with various habitats – ranging from dry to inundated posts. The prevailing woods found among the charcoal were oak and ash, followed by maple, hazel, birch and others. Dating of the big amount of intentionally processed lime mortar from local carbonate rocks is also unclear. The settlement is valued in the context of contemporary finds and other settlements of the middle Moravia, which is considered in a more intensive and compact form than it was expected so far.

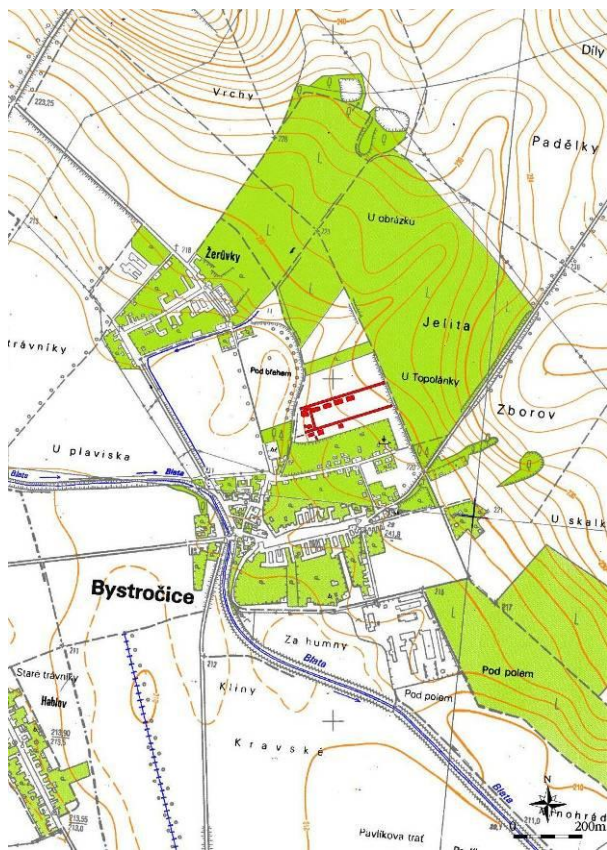
Keywords: Globular Amphora Culture, Olomouc, Silesia

Úvod

V letech 2007–2008 probíhala na lokalitě řada drobnějších záchranných akcí souvisejících s výstavbou kolonie rodinných domků (nejprve inženýrské sítě a komunikace, posléze půdorysy vlastních domů). Zatímco 11 parcel bylo archeologicky negativních, na zbylých 13 (parc.č. 341/63-71, 341/87, 341/96, 341/98, 341/99) byly zachyceny archeologické situace. Polykulturní osídlení začíná menším sídlištěm kultury s moravskou malovanou keramikou, kultury kulovitých amfor a sporadicky se objevila také keramika zvoncovitých pohárů. Mnohem výraznější je sídelní horizont ze závěru starší doby bronzové, náležící věteřovské skupině s následným velmi zajímavým přechodem ke středodunajské mohylové kultuře. Samostatnou komponentu vytváří osídlení lužických popelnicových polí, nejmladší je ojedinělý středověký objekt (VRÁNA – ŠRÁMEK 2009; 2009a; TAJER 2009). Dosud byly odborně zhodnoceny sídlištní pohřby z doby věteřovské skupiny (PANKOWSKÁ 2009; TAJER 2010), zbytek nálezů na své zpracování teprve čeká. Z katastru obce je známo více archeologických nalezišť (POSPĚCH – TYMONOVÁ 1996, 5–10) a proběhla zde i řada záchranných výzkumů (KALÁBEK 2000; 2000a; PEŠKA 2002).

Popis naleziště

Naleziště v trati „U Topolánky“ je však lokalitou novou. Nachází se na severním okraji obce na mírném ZJZ svahu s nadmořskou výškou 213-216 m a ukončením v podobě zlomu do inundačního území levobřeží říčky Blaty, která je dnes vzdálená ca 350 m (obr. 1). Území zde tvoří říční terasu v podobě sprašové návěje, která je součástí východního okraje Prostějovské pahorkatiny v mírně zvlněné krajině Hornomoravského úvalu. Ze všech archeologických zásahů je patrná koncentrace pravěkého osídlení zhruba do níže položené poloviny svahu těsně nad zlomem terasy, kopírující v pruhu ca 200 m jeho přirozenou hranu.

1. Bystročice - U Topolánky 2007–2008. Situace naleziště a prozkoumaných ploch v mapě 1: 10 000 (mapa P. Grenar)

Menší rovinné sídliště kultury kulovitých amfor (KKA) bylo situováno v dolní části svahu těsně nad hranou terasy. Během záchranných výzkumů se z něj podařilo odkrýt celkem 4 samostatné sídlištní objekty (č. 86, 96, 99 a 125) a snad i část kulturní vrstvy (označeno jako S1 kolem obj. 125). O původně větším rozsahu osady svědčí řada intruzí fragmentů nádob KKA v mladších objektech (8x) v bezprostředním okolí (obr. 2).

Rovinné sídliště

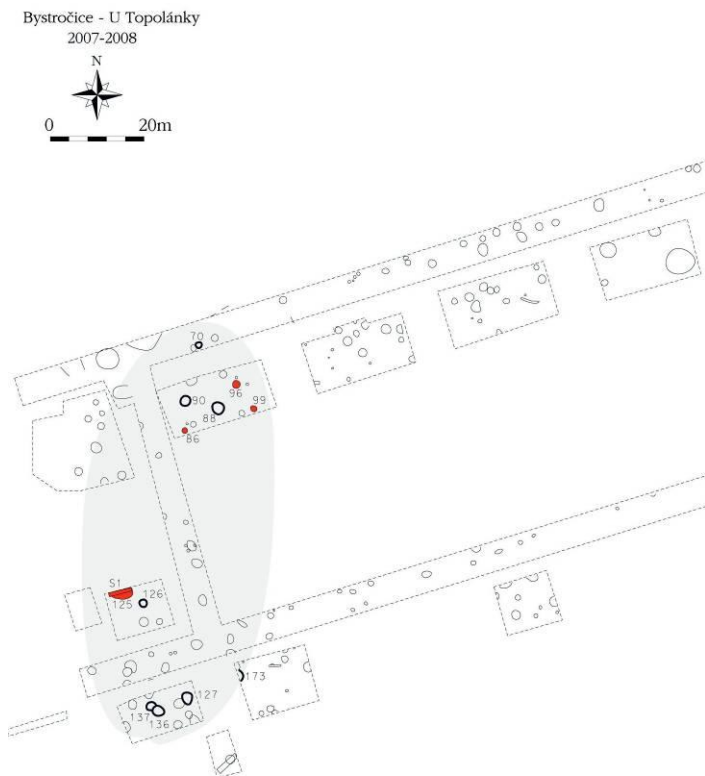
Sídlištní objekty (s výjimkou jen sondážně zkoumané jámy 125) představují kruhové nejspíše zásobní jámy válcovitého průřezu o rozměrech přibližně 1,7–2,1 x 1,5–1,9 m. Hloubka se

pohybuje mezi 0,9–1,38 m od podloží. Výplň tvoří prachová hlína tmavších odstínů (tmavě hnědá, tmavě černá, hnědá šed), někdy promísená s okolním žlutým sprašovým podložím. Jednotlivé vrstvy ve výplni by ukazovaly na postupné zanášení objektů, keramické fragmenty z téže nádoby ve výplni dvou vrstev (obj. 86) zase dosvědčují spojitost, snad i rychlejší tempo zaplnění a relativizují chronologické rozdíly ve zvrstvení těchto jam. Jakkoliv na základě nízkého počtu objektů KKA nezele činit žádné závěry, zdá se, že např. na velkém sídlišti ve Slavoníně, Horním lánu (kolem 40 zahloubených objektů) převažují exploatační jámy nepravidelného půdorysu nebo jde o jámy blíže nespécifikované funkce. S podobným obrázkem se můžeme setkat i na řadě dalších nalezišť, kde pravidelně zahloubené jámy zásobního charakteru jsou v minoritě (WIŚLAŃSKI 1979; SZMYT 1996; 2000; CZEBRESZUK – KOŠKO – SZMYT 2007; KOŠKO – SZMYT 2007; ZEZULOVÁ 2008 a další). Kónické jámy známe z Kopist nebo Hrdlovky v SZ Čechách (DOBEŠ 1995; BENEŠ – DOBEŠ 1992, Abb. 4), ale i řady jiných nalezišť (střední Německo, Slezsko, Malopolsko atd.). Relativně hojný je počet menších jam misovitého profilu, žádný z těchto objektů však nevybočuje z dosavadních pozorování na sídlištech KKA na celém území jejího rozšíření.

Materiální kultura

Náplň všech jam nás nenechává na pochybách v tom smyslu, že druhotně byly postupně zaplňovány sídlištním odpadem. O tom svědčí fragmenty keramiky, početné zlomky maza-

nice s otisky tyčí a prutů z výplně skeletu pravděpodobně sloupové stvby o síle stěny objektu až do 20 cm (*laskavé určení T. Jelínka*), velmi dobře zachované zvířecí kosti (dle stupně zvětrání a demineralizace ležící na povrchu max. 3 roky) v jejich obsahu. Menší je soubor štípané industrie, zemědělský charakter osady podtrhuje přítomnost kamenných podložek – znotěrek, stejně jako otisky několika obilek či části klasu ječmene setého v malém kousku mazanice z obj. 99 (obr. 15). Dokladem textilnictví pak může být část hranolovitého závaží s horizontálním provrtem zdobené rýžkami z obj. 86 (obr. 5:7). Problematika již dříve avizované záměrně zpracované vápenné malty z místních karbonátů (PEŠKA 2013, 240) bude muset být, s ohledem na různorodost datování ostatních objektů s jejím výskytem, řešena v samostatné studii.

**2. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Celkový plán
prozkoumaných ploch s pozicí objektů a rozsahu sídliště
KKA (plán P. Grenar)**

Analýza inventáře

Keramika

Nejpočetněji zastoupeným typem artefaktu je, podobně jako na jiných sídlištích, keramika. Pro těsto je charakteristická ostrohranná příměs drcených (většinou bílých) kamínků – nejpravděpodobněji křemenů (přes 80%), vyskytující se rovněž na velmi rozsáhlém území. Bez technologických analýz se nelze vyjádřit k jeho složení a podobnosti/odlišnosti od ostatní pravěké keramiky na lokalitě (cf. PEŠKA 2013, 240). Keramické zlomky lze přidělit

k následujícím typům nádob: nejpočetnější jsou amfory se dvěma, třemi či více uchy zdobené na hrdle a plecích a podobně zdobené hluboké misky (těžko lze stanovit profilaci), hojně jsou fragmenty hrncovitých nádob, objeví se i džbánky a hrnky. Dominuje rytá a kolkovaná výzdoba v podobě zavěšených trojúhelníků (včetně krokvic či negativní klikatky), vertikálních i horizontálních linií třásní, nehtovitých vrypů, linií vpichů a vrypů, úzké klikatky etc. Výzdoba je provedena kolkem, převládá však jemná šňůra či brázděný vpich (mnohdy nelze rozlišit), v naprosté menšině je hrubá šňůra nebo rytí. Málo je zastoupena plastická výzdoba omezující se na jednoduché či zdvojené výčnělky (obr. 7:6; 9:13).

Již při zběžném srovnání materiálu zjistíme největší podobnosti se slezskou, příp. slezsko-lubulskou skupinou KKA (cf. NOSEK 1967; WIŚLAŃSKI 1966; 1979; SZMYT 1996 etc.) a pochopitelně také s opavskou enklávou (PAVELČÍK 1993; ZEZULOVA – ŠEDO 2004; ZEZULOVA 2008), z velké části však dosud nepublikovanou. S ostatními regiony nacházíme řadu shodných znaků obecné povahy jako v celém okruhu KKA. K fragmentům zdobených amfor nacházíme analogie na celém území rozšíření, výzdoba v podobě horizontálních linií kombinovaných s řadami zavěšených, méně postavených šrafovaných trojúhelníků (obr. 4:10; 13:1,2; 14:3,5-7) je nejčastější mezi ostatním moravskoslezským, slezským či malopolským materiálem (NOSEK 1967, Ryc. 117:4,7; 128:1; BUKOWSKA – GEDIGOWA 1987, Ryc. 7:b; WIŚLAŃSKI 1979, Ryc. 162:8; 163:6; 164:4,9,11,13,14; POGORZELSKI 1997, Ryc. 14:1; PEŠKA 2013, obr. 3:1-3,5), ale objeví se také v Čechách (HÁJEK – VLČEK 1956, obr. 4:1) nebo v Německu (BEIER 1988, Taf. 36:4). Neméně častá je kombinace trojúhelníků či krokvic s úzkou klikatkou ve formě kolků či rytého ornamentu (obr. 4:5; 13:1,4; 14:1,5,7) s obdobami ve východní (WOJCIECHOWSKI 1967, Ryc. 1:d; BRONOWICKI 2003, Ryc. 11:1; PEŠKA 2013, obr. 4:19; 6) i západní oblasti KKA (HÁJEK – VLČEK 1956, obr. 1:2; SZMYT 2003, Abb. 9:5-7,9-11). Žebříčkovitý ornament vytvořený otiskem šňůry (obr. 14:3) nebo vzácněji rytím (obr. 9:8) se objevuje na Moravě mj. i ve smíšeném horizontu Strachotín – Držovice (ŠMÍD 1999, obr. 2:6; PEŠKA 2013, obr. 9:2,3), daleko častěji ve Slezsku (WOJCIECHOWSKI 1967, Ryc. 2:e; WIŚLAŃSKI 1979, Ryc. 162:15; BRONOWICKI 2003, Ryc. 14:1; GEDL 2004, Abb. 11). Výrazný je také na keramice východní skupiny KKA z výšinného sídliště řivnáčské kultury Kutná Hora - Denemark (ZÁPOTOCKÝ – ZÁPOTOCKÁ 2008, obr. 7677; Tab. 32:1-3; 94:8; 98:3; 100:4 atd.) a oblíbeným se stal zejména při zdobení nádob jevišovické kultury.

Zavěšené šňůrou zdobené trojúhelníky a krokvice na hrdle amfory z objektu 86 (obr. 4:11) vytvářejí dojem jakési asymetrické negativní klikatky, která je tak oblíbená v Z skupinách KKA, kultuře bernburské a řivnáčské. Mezi moravskoslezským inventářem jsme pro něj paralelu dosud nezjistili. Horizontální linie vrypů či kolkový otisk připomínající písmeno „C“ na výše uvedené nádobě (obr. 4:11) má vcelku početné zastoupení na Moravě mezi keramikou KKA jako např. na amfoře z Němčic nad Hanou (ŠMÍD 1999, tab. 1), na střepech z Nezamyslic (HÁJEK – VLČEK 1956, obr. 3:3), vertikálně postavené linie z Přerova-Předmostí (ŠMÍD 1999, obr. 3:13) nebo i ze smíšeného horizontu Strachotín-Držovice (ŠMÍD 1999, obr. 2:5). Další příklady (linie zdvojené, obrácené písmeno „C“) lze uvést ze širšího teritoria (NOSEK 1967, Ryc. 146:3; BEDNARCZYK ET AL. 1975, Ryc. 5:5,12; SZMYT 2000, Ryc. 23:1). Velmi zajímavá a důležitá je přítomnost tohoto motivu na střepech KKA ve smíšeném nálezovém celku bošácké a jevišovické kultury z Hajné Nové Vsi (okr. Topolčany) ze středu JZ Slovenska (WIEDERMANN 2010, Fig. 2:4), dokládající zastoupení KKA v novém regionu směrem na JV a současně proklamující současnost všech zastoupených komponent. Řadami teček zdobené ouško amfory z objektu 86 (obr. 4:5) v kombinaci s klikatkou známe proložené liniemi otisků šňůry z Klenovic na Hané (ŠMÍD 1999, obr. 4:3) nebo z oblasti kujavské (Dęby, woj. Radziejów: WIŚLAŃSKI 1966, Ryc.

27:27), ale daleko příznačnější je pro Z skupiny KKA, stejně jako pro kulturu řivnáčskou nebo chamskou.

Z objektu 86 pochází dále torzo horní části džbánu s válcovitým až slabě kónickým hrdlem a náznakem baňaté výdutí se šňůrou/brázděným vpichem zdobeným páskovým uchem těsně pod okrajem, hrdlem a minimálně horní částí těla (obr. 4:10). Podobně bohatě zdobené džbány známe z Olomouce-Slavonína, Horního lánu (PEŠKA 2013, obr. 9:3), z hrobu z Předměřic ve východních nebo ze sídliště Ohrada ve středních Čechách (HÁJEK – VLČEK 1956, obr. 1:2; 2:2).

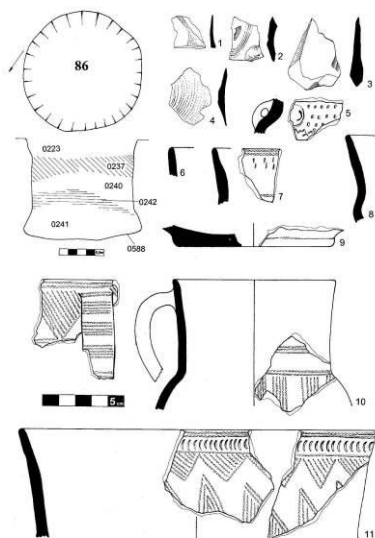
3. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Vypreparovaná sídlištní jáma – obj. 86 (foto J. Vrána)

Do třídy kalichovitých mís, resp. hlubších mís s kónicky rozevřeným odsazeným hrdlem náleží zlomek z obj. 99 (obr. 10:2). Na rozhraní hrdla a plecí je umístěno jediné zachovalé oblé horizontální ouško. I v tomto případě se jedná v KKA o běžný tvar. Na bystročickém exempláři je pozoruhodné zvlnění okraje, které není na keramice KKA tak častým jevem (NOSEK 1967, Ryc. 7:1; NAGEL 1985, Taf. 19:42), ale objevuje se s různou intenzitou (spíše sporadicky) od neolitu, mladší kultury nálevkovitých pohárů (v Polsku), přes bolearázskou a badenskou až po starobronzovou keramiku (např. v kultuře Maroš) a má jednoznačně nadregionální a nadčasový rozsah. Z mísy bude nejspíše pocházet i rytím a šňůrou zdobené vzhůru vytažené horizontální ouško (obj. 88: obr. 13:2) s analogiemi např. ve Slezsku (POGORZELSKI 1997, Ryc. 15:3).

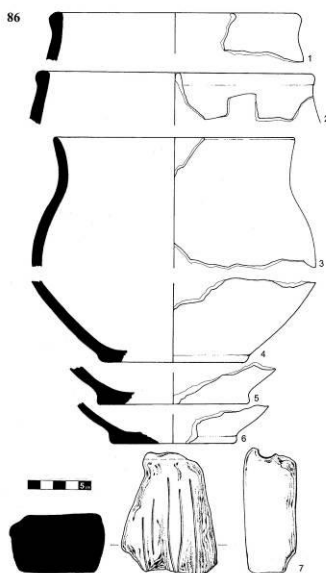
Stěp z okraje hrnce nebo poháru z výplně objektu 127 na sobě nese několik horizontálních linií otisků hrubší/silnější šňůry (obr. 14:4). Tento jev je v náplni keramiky KKA vcelku běžný a můžeme uvést řadu příkladů z různých regionů východních a západních kulovitých amfor (NOSEK 1964, Pl. 69:4; 1967, 118:6; 126; 132:1; WIŚLAŃSKI 1966, Ryc. 25:5; 37:7; BAŁABEL – KOWALSKI 1975, Ryc. 11:a; 14:a; 17:b; SZMYT 1996, Ryc. 6:9; 7:1; 2000, Ryc. 16:D2; 23:7; 26:4; 30:7; NAGEL 1985, Taf. 27:78), včetně domácího hori-

zontu Strachotín – Držovice (ŠMÍD 1999, obr. 2:4,7). Obecně je velmi těžké ba nemožné drobnější úlomky bez širších náleзовých kontextů odlišit od vlastní šňurové keramiky, kde je jejich frekvence ještě vyšší. To by koneckonců mohl být i případ sídlištních kontextů lokální šňurové keramiky na Moravě jako je např. otisky šňůry zdobený pohár a okraj dalšího ze sídliště v Olomouci-Slavoníně, na Horním lánu (PEŠKA 2000, obr. 9:10,18), stejně jako hrubší šňůrou ozdobené fragmenty z Držovic, které zatím zařazujeme do okruhu šňurové keramiky. Pomoci by mohlo složení keramického těsta s typickou ostrohrannou příměsí. Ta se však dosud u jmenovaných předmětů neobjevila.

4. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Obsah objektu č. 86 – výběr materiálu 1. část (kresby A. Pešková)

5. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Obsah objektu č. 86 - výběr materiálu 2. část

Na pomezí mezi bezúché amforovitě a hrncovitě tvary musíme řadit fragmenty z objektu 96 (obr. 7:5) a nezdobený s více vyhnutým hrdlem z objektu 86 (obr. 5:3). První má nízké odsazené válcovité hrdlo a je podobný nádobám KKA ve Slezsku a Malopolsku, ale třeba i na Kujavách (NOSEK 1967, Ryc. 119:7; WOJCIECHOWSKI 1967, Ryc. 1:w; POGORZELSKI 1997, Ryc. 22:2; SZMYT 2000, Ryc. 24:6). Výzdobu v podobě dvou oběžných linií vpichů (nebo jí podobnou) zaznamenáváme na keramice z Glogówa 79, Żukowic 34 (POGORZELSKI 1997, Ryc. 25:1; HENDEL 1993, Ryc. 19:b), ale také ve Slavoníně (PEŠKA 2013, obr. 3:9,13). Více esovitě profilované hrnce s vyhnutým hrdlem známe z Górký 3, Dobieszowic 1 apod. (POGORZELSKI 1997, Ryc. 26:1,2; BEDNARCZYK ET AL. 1975, Ryc. 3:1-4). Všechny reprezentují mladší období KKA (IIIa nebo IIIb tamní chronologie). Hrnčům patří také řada odsazených den nádob s mnoha analogiemi na Moravě, ve Slezsku i na dalším území (např. ZEZULOVÁ 2008, obr. 2:143/14; POGORZELSKI 1997, Ryc. 24:2,4; PAWLETA – ZAPŁATA 2007, Ryc. 4:2,5). K hrncovitým nádobám počítáme také torzo většího výrazně esovitě profilovaného exempláře z objektu 96 (obr. 7:6) s dvojicemi rozeklaných výčnělků a řadou vpichů na hrdle. Takové-

to typy hrnců jsou příznačné především pro jevišovickou a řivnáčskou oblast, nápadným znakem je zde vyhlazené hrdlo a zdrsňené tělo. Ke slabě zesíleným okrajům hrncovitých nádob (obr. 5:1,2) nacházíme mezi keramikou KKA jen málo protějšků, jako příklad by mohla posloužit keramika ze sídliště Gôrka 3 (POGORZELSKI 1997, Ryc. 27:1,3). Hrnce opatřené plnou obvodovou lištou (příp. dvěma) na hrdle nebo těsně pod okrajem tvoří pevnou součást typologického spektra KKA. Zlomek z objektu 127 (obr. 14:2), kde lišta téměř splývá s okrajem (přesto se nejedná o zesílený okraj), není rozhodně zastoupen tak výrazně a obdoby pro něj hledáme jen obtížně v Olomouci-Slavoníně (lišta na hrdle: PEŠKA 2013, obr. 8:3), ale také např. na Kujavách na sídlišti Žegôtka 2 (SZMYT 2000, Ryc. 29:1; 30:3).

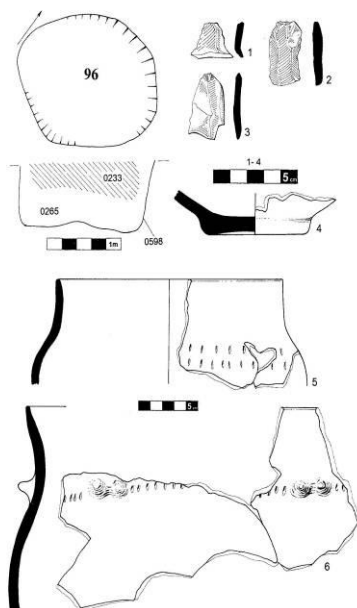

6. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Sídlištní jáma – obj. 96 (foto J. Vrána)

Zdrsňený povrch těla nádob je výrazným znakem především mladoeneolitického kulturního komplexu, ale objevuje se již na sklonku badenské kultury. V KKA nepatří k častým jevům, přesto jej lze vysledovat (BEDNARCZYK ET AL. 1975, Ryc. 6:19; SZMYT 2000, Ryc. 51:7). Zdá se, že ještě častěji se objevuje v západní skupině KKA. Na sídlišti v Dolních Zálezlech v SZ Čechách se objevilo slámování s následným přehlazením, pro něž autor nachází řadu paralel (DOBEŠ 1993, 568–569), kde nejvýraznější je zdrsňení těla hrncovitých nádob na lokalitě Brambach/Rietzmeck (BEIER 1988, Taf. 54:23,25,26,31). Zaujme i nepravidelnými otisky šňůry (?) zdrsňený povrch těla čtyřuché amfory z téže lokality (BEIER 1988, taf. 53:10). Střepey se zdrsňeným povrchem (slámováním) se objevují i ve smíšeném horizontu Strachotín – Držovice (ŠMID 1999, obr. 2:10-12). Fragmenty z objektu 90 v Bystročicích vykazují zdrsňení v podobě jakéhosi nepravidelného rýžkování, které místy působí dojmem jemné pravidelné piketáže (obr. 13:5-7), nejvíce se podobající právě německým hrncovitým tvarům. Snad se v tomto případě projevuje na keramice KKA teritoriální i časová blízkost výše jmenovaného mladoeneolitického okruhu a jeho působení v mladším období KKA.

Neúplné tkalcovské závaží hranolovitého tvaru s horizontálním otvorem z jámy 86 (obr. 5:7) je na jedné straně opatřeno pěticí nepravidelných svislých rýh (výzdoba, značka?). Je nejspíše dokladem textilní produkce na osadě, jinde na území rozšíření KKA velice vzácným.

7. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Obsah objektu č. 96 – výběr materiálu

Kamenná a štípaná industrie

Menší kolekce kamenné a štípané industrie v sobě zahrnuje dvě kamenné podložky (zrnotěrky) z místní kulmské droby a soubor štípaných artefaktů (12 ks), v němž jasně převažují úštěpy (obr. 4:1-4; 7:3; 9:1,2,4,5). Z obj. 99 pochází navíc čepel upravená na vrtáček (obr. 9:3) a z obj. 86 patinovaný úštěp se šikmou retuší, dva zlomky čepelí pak evidujeme ve výplni objektu 96 (obr. 7:1,2). Jako surovina byl určen převažující silicit krakovsko-čenstochovské jury (7x), menší zastoupení vykazuje silicit glacienních sedimentů (4x), když patinový úštěp nebylo možno klasifikovat (*laskavé určení M. Monika*). Pozorujeme tak stoprocentní zastoupení surovin z oblasti původu kultury na sever či severovýchod od našeho území, tedy z teritoria původu moravsko-slezské skupiny KKA.

Kostěná industrie a zvířecí kosti

Kostěnou industrii reprezentuje pouze menší šidlo z objektu 99 (obr. 9:7) z tibie malého savce (ovce/koza?). Jinak ze všech sídlištních jam, které připisujeme KKA, pochází relativně početný kuchyňský odpad v podobě množství velmi dobře zachovalých zvířecích kostí. Analýza M. Nývltové-Fišákové prozrazuje výlučnou přítomnost kostí domácích zvířat s převahou prasete domácího (i nejvyšší počet jedinců), následovaného turem domácím, ovci/kozou a kostmi velkého (velikost krávy či koně) a malého (velikost ovce či kozy) savce (obr. 17). Zvířata zemřela v pohlavní, resp. kosterní dospělosti. Nejčastější jsou pozůstatky zvířat chovaných pro maso (prase), maso i mléko (tur) nebo pro maso, mléko a vlnu (ovce/koza). Přepálené kosti mohly projít žářem ohně i pece. Podle stavu dochování je zřejmé, že na zemském povrchu kosti ležely maximálně 3 roky.

Měděný drátek

Z vrstvy nade dnem (uloženina 0239) objektu 99 pochází tenký jednoduchý kovový drátek ohnutý do tvaru nepravidelného „V“ s náznakem zahrocení obou konců (obr. 9:15). Rentgenfluorescenční metalografickou analýzou (XRF) jsme zjistili, že se jedná o měděný drátek z velmi čistého kovu (Cu 99,7196%) (obr. 18) (analýza M. Moník). Kovové artefak-

ty jsou v KKA opravdu velkou vzácností (WIŚLAŃSKI 1979, 286; BEIER 1988, 38; SZMYT 1996, 57-58) a omezují se pouze na kovová šídla a závěsky. V našem případě nejme z jednoduchého drátku schopni posoudit původní funkci artefaktu.

Environmentální archeologie

Z proplavených vzorků výplně sídlištních jam byl získán soubor makrozbytků. Převažovaly obilky a vidličky známých obilovin jako je pšenice jednozrnka (*Triticum monoccum*) a dvouzrnka (*T. diccocon*), objevil se také ječmen (*Hordeum vulgare*) a proso (*Panicum milliaceum*). Ječmen byl identifikován také jako otisk v mazanici z objektu 99 (obr. 9:6; 15). Předpokládá se, že nalezený oves (*Avena sp.*) byl v té době ještě planý a tvořil pouze součást kulturních rostlin (BERNADOVÁ 2009). Ty byly doprovázeny typickými plevele – koukol polní (*Agrostemma githago*) a dva druhy ruderalizovaných stanovišť – merlík (*Chenopodium sp.*) a bez chebdí (*Sambucus ebulus*).

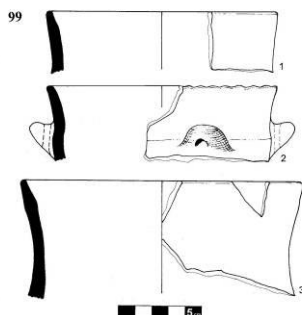
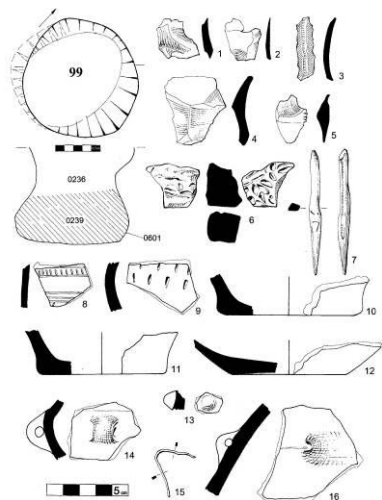
8. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Sídlištní jáma – obj. 99 (foto J. Vrána)

Na otevřenou krajinu s různě vlhkými biotopy od suchých míst až po podmáčená stanoviště (olšiny, břehy potoků či řek, stojaté vody) ukazují výsledky malakologické expertízy (BERNADOVÁ 2009), zvláště pak druh *Segmentina nitida*. Dost pestrá je skladba uhlíků palivového dříví (obr. 19) s jasnou převahou dubu (61,1%) a jasanu (29,3%), následující javor, líska obecná, bříza, buk, habr lípa a jabloňovité mají pouze procentické zastoupení. Velmi nízká je přítomnost vrby/topolu a olše (NOVÁK 2009). Dřevinné spektrum má podobu vegetace blízké druhově pestrým smíšeným doubravám s početným zastoupením dubu a jasanu. Naznačuje relativně málo intenzivní vliv lidských aktivit na okolní biotopy na rozdíl např. od starší doby bronzové (věteřovská skupina) (cf. NOVÁK 2009).

Relativní datování

Na základě dosavadních zjištění a srovnání s analogickými nálezy (nejčastěji fáze IIIa nebo IIIb v Polsku), přítomnosti bohatého ornamentu na keramických tvarech aplikovaného

převážně otiskem šňůry nebo jemným brázděným vpichem na straně jedné, absence obdélníkových či čtvercových kolků a samotného motivu/kolku typu „wiórek“ na straně druhé nás vede k přesvědčení zařadit bystročickou osadu mezi sídliště mladšího období KKA, což ostatně koresponduje s dosavadní datací lokalit Olomouc-Slavonín, Horní lán, Olomouc-Slavonín 1, U hvězdárny nebo Pravčice 2, Losky (PEŠKA 2013; PEŠKA – TAJER 2010).

9. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Obsah objektu č. 99 – výběr materiálu 1. část

10. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Obsah objektu č. 99 – výběr materiálu 2. část

Absolutní chronologie

Ze tří objektů s velmi dobře zachovalými zvířecími kostmi byly odebrány vzorky na radiokarbonové datování (obr. 16). Výsledky jsou srovnatelné s dosud publikovanou sérií ze sídliště v Olomouci-Slavoníně na Horním lánu (PEŠKA 2013, 244–246, obr. 12). Dvě data jsou prakticky totožná (obj. 86 a 96 s kalibrací 2850-2586 1σ a 2862-2577 2σ BC, resp. 2836-2581 1σ a 2859-2574 2σ BC). Objekt 125 poskytl datum řádově o 170 let starší (kalibrace 2907-2890 a 2918-2881 BC), což neodpovídá rozsahu, ale ani v zásadě jednotné keramické náplni sídlištních relikvů. Toto datum je o málo starší než celá série ze Slavonína (s výjimkou úplně nejstaršího) (PEŠKA 2013, obr. 12). Za relevantní tak považujeme obě mladší data, která jsou dobře srovnatelná s mladším úsekem slavonínské série, daty z mladší a pozdní jevišovické kultury (PEŠKA – TAJER 2009, obr. 21-23; PEŠKA 2011, 315–317, obr. 13), s počínající kulturou Somogyvár-Vinkovci (RUTTKAY 2002; 2003) etc. V Čechách je můžeme paralelizovat s daty střední a mladší řivnáčské kultury (včetně vyšinné opevněné osady Denemark u Kutné hory) (DOBEŠ - VOJTĚCHOVSKÁ 2008, 286–287; ZÁPOTOCKÝ – ZÁPOTOCKÁ 2008, 267–271, obr. 132). Osamocené zatím zůstává vysoké datum KKA z Lovosic s kalibrací 3358-3099 a 3378-3005 BC (ZÁPOTOCKÝ – DOBEŠ 2000, 140–141, obr. 15). Na Kujavách je fáze IIIa KKA nejčastěji absolutně datovaná poměrně široce mezi léta 2800/2700–2500/2300 BC a fáze IIIb jako ještě mladší (cf. SZMYT 2008, Fig. 2).

11. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Profil sídlištní jámy 125 se zbytkem kulturní vrstvy (foto J. Vrána)

Nálezy KKA v okolí

Sídliště nositelů KKA na katastru Bystročic není v okolí Olomouce izolované (obr. 20). Nachází se zhruba uprostřed skupiny lokalit na Olomoucku, které spolu s několika nalezišti z Prostějovska tvoří zatím nejjihozápadnější okraj moravskoslezské oikumeny na jejím styku s teritoriem kultury jevišovické. Skupině dominují dvě velká sídliště na katastru Slavonína (Horní lán, U hvězdárny) na dohled od sebe (vzdálenost necelý 1 km vzdušnou čarou). Zárodkem dalšího sídliště na Předhradí v Olomouci může být zlomek keramiky z Křížkovského ulice (PEŠKA 2000, 250 ad., obr. 5). Ze sousedního katastru obce Olšany u Prostějova, trať Zlatníska pochází střep KKA (FOJTÍK 2007) a ze Slatinic, poloha Na cikánce 1 sídlištní objekt (ŠMÍD 2007). Směrem na jih je situován nález keramiky z Charvát (M. ŠMÍD 1999 řadí k jevišovické kultuře), nepočtená keramika je k dispozici z povrchových sběrů kolem rybníků v Hrdibořicích. Další tři sídliště jsou evidována z Prostějova (Prostějov-Toray, Prostějov-Čechůvky – Kopaniny, Prostějov-Držovice – Loučky: ŠMÍD 1999; PEŠKA 2000; ŠMÍD 2002). Ještě jižněji jsou situována naleziště na katastrech obcí Klenovice na Hané, Kralice na Hané, Němčice nad Hanou a Nezamyslice.

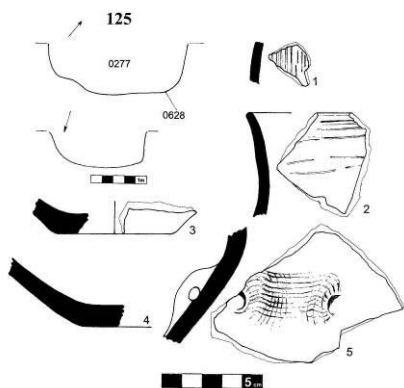
Závěr

Nově objevená a jen v nevelkém rozsahu prozkoumaná nížinná osada KKA v Bystročicích, U Topolánky přinesla menší, ale velice důležitou kolekci nálezů mladšího období jmenované formace. Největší podobnosti vykazují materiál, shodně s ostatními dosud hodnocenými celky, s nálezy KKA ve Slezsku (včetně českého) a Malopolsku, podobnosti obecné povahy nacházíme na větším teritoriu. Užitéková keramika (závaží) a kamenné podložky indikují textilní a zemědělskou produkci. Zajímavý je nález otisku několika zrn ječmene setého na fragmentu mazanice, mimořádným nálezem je jednoduchý ohnutý drátek z čisté mědi (vše obj. 99) v jinak fakticky ametalické kultuře. Štípaná industrie prokazuje

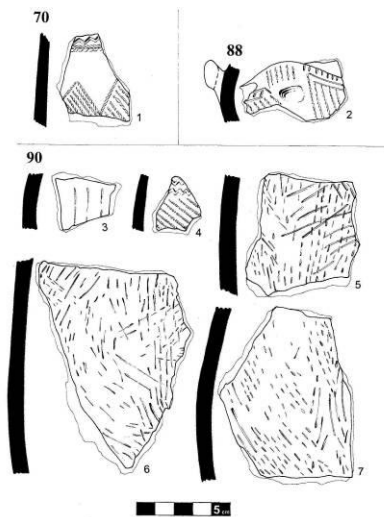

výlučně severní či severovýchodní provenienci a patrně spojení s mateřskou oblastí kultury. Skladba paleozoologického inventáře prozrazuje výlučnost domácích zvířat pro eneolit v obvyklé skladbě s převahou prasat domácích.

Paleoenvironmentální analýzy (botanika, malakologie, antrakologie) vypovídají o pěstování základních druhů kulturních plodin, neselektivním sběru palivového dříví, různorodém přírodním prostředí a vegetaci v podobě pestré smíšené doubravy s vysokým podílem dubu a jasanu v okolí osady. Sídliště dobře zapadá do sídelní struktury podobných osad na Olomoucku s jejich pokračováním jihozápadním směrem až k Prostějovu, kde probíhala hranice se soudobým osídlením jevišovickou kulturou.

12. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Obsah objektu č. 125 – výběr materiálu

13. Bystročice – U Topolánky 2007–2008. Intruze keramiky KKA z výplně mladších objektů (č. 70, 88, 90)

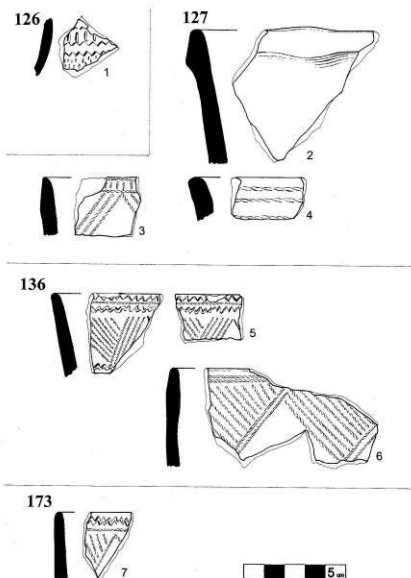
Literatura

- J. BĄBEL – K. KOWALSKI, *Osada kultury amfor kulistych w Kosowiciach, pow. Opatów*, Wiadomości Archeologiczne 40/3, 1975, s. 307–316.
- J. BEDNARCZYK – A. KOŚDKO – E. KRAUSE – T. MAKIEWICZ, *Z dabań nasd schyłkową fazą rozwoju kultury amfor kulistych (Osadnictwo kultury amfor kulistych w rynnje Jeziora Pakoskiego)*, Wiadomości Archeologiczne 40/3 1985, s. 275–290.
- H. BEIER, *Die Kugelamphorenkultur im Mittelbe-Saale-Gebiet*, Berlin 1988.
- J. BENEŠ – M. DOBEŠ, *Eine schnurkeramische Gräbergruppe und ein Objekt der Kugelamphorenkultur aus Hrdlovka (NW-Böhmen)*, in: Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Schnurkeramik-Symposium Štířín 1990, Praehistorica XIX, Praha 1992, s. 67–79.
- A. BERNADOVÁ, *Bystročice. Makrozbytková a malakologická analýza. Výzkumná zpráva o archeobotanické analýze*. Číslo analýzy 0176, rukopis uložený v archivu AC Olomouc 2009.
- J. BRONOWICKI, *Osada ludności kultury amfor kulistych oraz inne przejawy osadnictwa neolitycznego na stanowisku Ślęza 11/12, pow. Wrocław*, in: B. Gediga (red.), *Badania na autostradzie A4 część I*. Archeologiczne zeszyty autostradowe Instytutu archeologii i etnologii PAN zeszyt 2. Wrocław 2003, s. 37–65.

- J. BUKOWSKA-GEDIGOWA, *Ślady osadnictwa neolitycznego w Jordanowie Śląskim, woj. Walbrzych, Silesia Antiqua XXIX 1987*, s. 7–31.
- J. CZEBRESZUK – A. KOŠKO – M. SZMYT, *Specyfika stratyfikacyjna stanowiska oraz charakterystyka jednostek stratygraficzno-kulturowych*, in: A. KOŠKO – M. SZMYT, *Opatowice – Wzgórze Prokopiaka Tom II, Studia i materiały do badań nad późnym neolitem wysoczyzny Kujawskiej*, Poznań 2007, s. 31–52.
- M. DOBEŠ, *Sídlíště kultury kulovitých amfor u Dolních Závezel, okr. Ústí nad Labem, Archeologické rozhledy XLV, 1993*, s. 561–574.
- M. DOBEŠ, *Sídlíštní objekt kultury kulovitých amfor z Kopist, okr. Most*, in: *Archeologický výzkum SZ Čech 1983–1992, Most 1995*, s. 111–122.
- M. DOBEŠ – I. VOJTĚCHOVSKÁ, *Řivnáčské sídlíště v Holičkách, okr. Praha-západ, Archeologické rozhledy LX, 2008*, s. 261–297.
- P. FOJTÍK, *Olšany u Prostějova (okr. Prostějov)*, *Přehled výzkumů 48*, Brno 2007, s. 367.
- M. GEDL, *Die Geländeinspektion im Gebiet der Głubczyce-Hochebene in der Zeit von 1996 bis 1998, Recherches Archeologiques de 1993–1998*, Kraków 2004, s. 180–192.
- L. HÁJEK – E. VLČEK, *Kostrové hroby z Předměřic, Památky archeologické XLVII, 1956*, s. 1–30.
- Z. HENDEL, *Z badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku nr 34 w Żukowicach, woj. legnickie, przeprowadzonych w latach 1990–1991*, *Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne 2, 1993*, s. 7–47.
- M. KALÁBEK, *Bystročice (okr. Olomouc)*, *Přehled výzkumů 41 (1999)*, Brno 2000, s. 124 a 153.
- A. KOŠKO – M. SZMYT, *Charakterystyka jednostek stratygraficzno-kulturowych*, in: A. KOŠKO – M. SZMYT, *Opatowice – Wzgórze Prokopiaka Tom III, Studia i materiały do badań nad późnym neolitem wysoczyzny Kujawskiej*, Poznań 2007, s. 19–51.
- E. NAGEL, *Die Erscheinungen der Kugelamphorenkultur im Norden der DDR*, Berlin 1985.
- S. NOSEK, *Civilisation des amphores sphériques*, *Inventaria Archaeologica Corpus des ensembles archéologiques Pologne XII: Pl. 64–69, Łódź – Warszawa 1964*.
- S. NOSEK, *Kultura amfor kulistych w Polsce*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967.
- J. NOVÁK, *Bystročice. Antrakologická analýza, Výzkumná zpráva o archeobotanické analýze, číslo analýzy 0176, rukopis uložený v archivu AC Olomouc 2009*.
- A. PANKOWSKÁ, *Věteřovské sídlíštní pohřby v Bystročicích „U Topolánků“*, in: M. BÉM – J. PEŠKA, (eds.), *Ročenka 2008, Olomouc 2009*, s. 139–149.
- J. PAVELČÍK, *Kultura kulovitých amfor*, in: *Podborský a kol. Pravěk dějiny Moravy*, Brno 1993, s. 190–191.
- M. PAWLETA – R. ZAPŁATA, *Wstępne wyniki analiz z badań ratowniczych na stanowisku Budziszów Wielki 2/3, pow. Jawor, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne XLIX, 2007*, s. 61–78.
- J. PEŠKA, *K vybraným problémům relativní chronologie v období mladého a pozdního eneolitu na Moravě*, *Pravěk NŘ 9, Brno 2000*, s. 243–268.
- J. PEŠKA, *Hrob kultury se šňůrovou keramikou s vnitřní konstrukcí z Bystročic u Olomouce*, *Pravěk NŘ 11/2001, Brno 2002*, s. 131–161.
- J. PEŠKA, *Nové poznatky o jevišovickém osídlení v regionu střední Moravy*, in: M. POPELKA – R. ŠMIDTOVÁ, (eds.), *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 28. zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu (nejen) Čech, Moravy a Slovenska, Mělník 28.9. – 1. 10. 2009*, *Præhistorica XXIX, Praha 2011*, s. 297–322.
- J. PEŠKA, *K rozšíření kultury kulovitých amfor na Moravě a ve Slezsku*, in: I. ChEBEN – M. SOJÁK, (eds.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2010, Zborník referátov z 29. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska Vršatské Podhradie 27. – 30. 9. 2010, Archaeologica Slovaca Monographiae T. XV, Nitra 2013*, s. 235–250.
- J. PEŠKA – A. TAJER, *Příspěvek k poznání jevišovického osídlení na střední Moravě*, in: M. BÉM – J. PEŠKA (eds.), *Ročenka 2008, Olomouc 2009*.
- J. PEŠKA – A. TAJER, *Kultura kulovitých amfor na sídlíšti v Pravčicích 2*, in: M. BÉM – J. PEŠKA, (eds.), *Ročenka 2009, Olomouc 2010*, s. 106–117.
- W. POGORZELSKI, *Materiały kultury amfor kulistych z okolic Głogowa*, *Dolnośląskie wiadomości prahistoryczne 4, 1997*, s. 7–59.
- P. POSPĚCH – M. TYMONOVÁ, *Paměti obce Bystročice a obce Žerůvek*, Olomouc 1996.

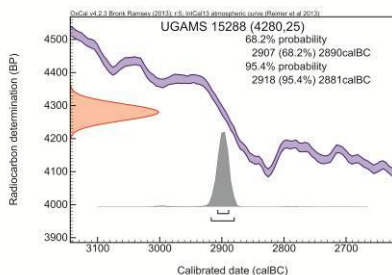
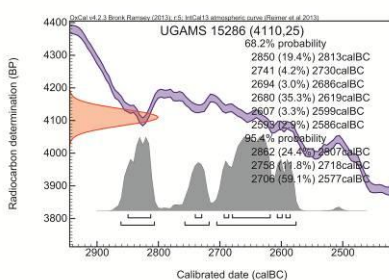
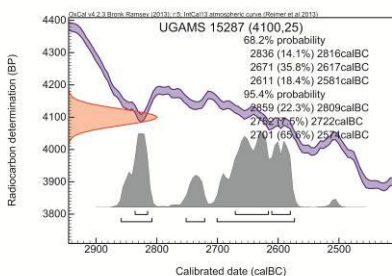
- E. RUTTKAY, *Das endneolithische Hügelgrab von Neusiedl am See, Burgenland*, Zweite Vorlage – Teil I – Die Fazies Neusiedl, Budapest Régiségei XXXVI, 2002, s. 145–170.
- E. RUTTKAY, *Das endneolithische Hügelgrab von Neusiedl am See, Burgenland*. Zweite Vorlage II. Kulturgeschichtliche Aspekte des Zentralgrabes, in: E. JEREM, – P. RACZKY (Hrsg.), *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa*. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag, Budapest 2003, s. 445–470.
- M. SZMYT, *Spoleczności kultury amfor kulistych na Kujawach*, Poznań 1996.
- M. SZMYT, *Osadnictwo społeczności kultury amfor kulistych*, in: A. KOŠKO (ed.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu transytowego*, T. III Kujawy cz. 4 Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przed Chr., Poznań 2000, s. 135–329.
- M. SZMYT, *Verbreitung und Kontakte der Kugelamphorenkultur: ein Blick auf die polykulturellen Peripherien*, Germania 81, 2003, s. 401–442.
- M. SZMYT, *Baden Patterns in the Milieu of Globular Amphorae: Transformation, Incorporation and Long Continuity. A case study from the Kujavia region, Polish Lowland*, in: M. Furholt, – M. Szmyt – A. Zastawny (eds.), *The Baden Complex and the Outside World*. Proceeding of the 12th Annual Meeting of the EAA 2006, Cracow. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 4, Bonn 2008, s. 217–231.
- M. ŠMÍD, *Nové poznatky o vývoji střední Moravy v období středního a mladého eneolitu*, in: I. KUZMA (ed.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998*. Zborník referátov zo 17. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska, Dudince 22.–24. 9. 1998, *Materialia Archaeologica Slovaca* T. II, Nitra 1999, s. 241–252.
- M. ŠMÍD, *Prostějov (k. ú. Držovice, okr. Prostějov) „Loučky“*, Přehled výzkumů 43 (2001), Brno 2002, s. 185.
- M. ŠMÍD, *Slatinice (k.ú. Slatinice na Hané, okr. Olomouc)*, Přehled výzkumů 48, Brno 2007, s. 369.
- A. TAJER, *Bystročice I*, Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu čj. 241/09 v archivu ACO a čj. 4351/10 archiv ARÚ Brno 2009.
- A. TAJER, *Pohřby v sídlištních jámách z doby bronzové v Bystročicích*, in: R. TICHÝ, *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištních, Živá archeologie – (re)konstrukce a experiment v archeologii* Suppl. 3. Hradec Králové 2010, s. 105–116.
- J. VRÁNA – A. TAJER, *Bystročice (okr. Olomouc) „U Topolánků“*, Přehled výzkumů 50, Brno 2009, s. 266 a 283.
- E. WIEDERMANN, *Idea of Cord. Culture – Tradition – Symbol – Information*, in: J. ŠUTEKOVÁ – P.PAVÚK – P. KALÁBKOVÁ – B. KOVÁR, (eds.), *PANTA RHEI. Studies on the Chronology and Cultural Development of South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75th Birthday*, *Studia Archaeologica et Mediaevalia* XI, Bratislava 2010, s. 491–505.
- T. WIŚLAŃSKI, *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław –Warszawa – Kraków 1966.
- T. WIŚLAŃSKI, *Plemiona kultury amfor kulistych*, in: W. HENSEL, – T. WIŚLAŃSKI (ed.), *Neolit (Prahistoria ziem Polskich, t. II)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 261–299.
- W. WOJCIECHOWSKI, *Kultura amfor kulistych na Dolnym Śląsku*, *Silesia Antiqua* IX, 1967, s. 7–36.
- M. ZÁPOTOCKÝ – M. DOBEŠ, *Sídlíště kultury kulovitých amfor z Lovosic. K typologii keramiky KKA v severozápadních Čechách*, *Památky archeologické* XCI, 2000, s. 119–150.
- M. ZÁPOTOCKÝ – M. ZÁPOTOCKÁ, *Kutná hora – Denemark. Hradiště řivnáčské kultury (ca 3000-2800 př.n.l.)*, *Památky archeologické – Supplementum* 18, Praha 2008.
- M. ZEZULOVÁ, *Archeologické polykulturní naleziště Vávrovce – U Palhanské cesty, sezóny 2001–2003*, Opava 2008.
- M. ZEZULOVÁ – O. ŠEDO, *Výsledky záchranného archeologického výzkumu ve Vávrovicích, okres Opava, Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002*, Katowice 2004, s. 22–31.

14. Bystročice - U Topolánky 2007–2008. Intruze keramiky KKA z výplně mladších objektů (č. 126, 127, 136, 173)

15. Bystročice - U Topolánky 2007–2008. Detail otisku zrn ječmene setého v mazanici z obj. č. 99 (foto M. Bém)

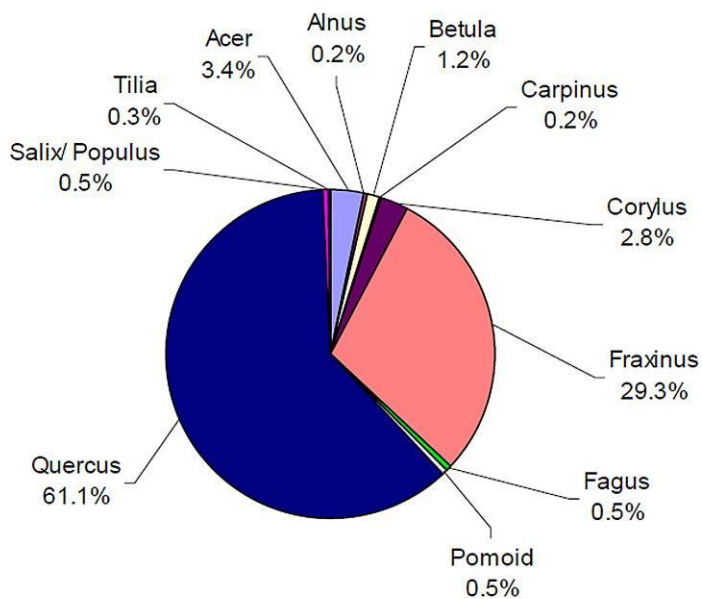
16. Bystročice - U Topolánky 2007–2008. Kalibrovaná radiokarbonová data získaná ze vzorků zvířecích kostí (obj. č. 86, 96, 125)

Druh	Počet určených kostí	% určených kostí	% kostí	počet jedinců	% počtů jedinců
Tur domácí	41	30,1	19,3	2	33,3
Prase domácí	70	51,5	33	3	50
Ovce/koza	21	15,4	9,9	1	16,7
Velký savec	3	22,1	1,4		
Malý savec	1	0,73	0,47		
Celkem určených kostí	136	100			
Neurčitelné kosti	64		30,2		
Spálené kosti	12		5,7		
Celkem	212	100	100	6	100

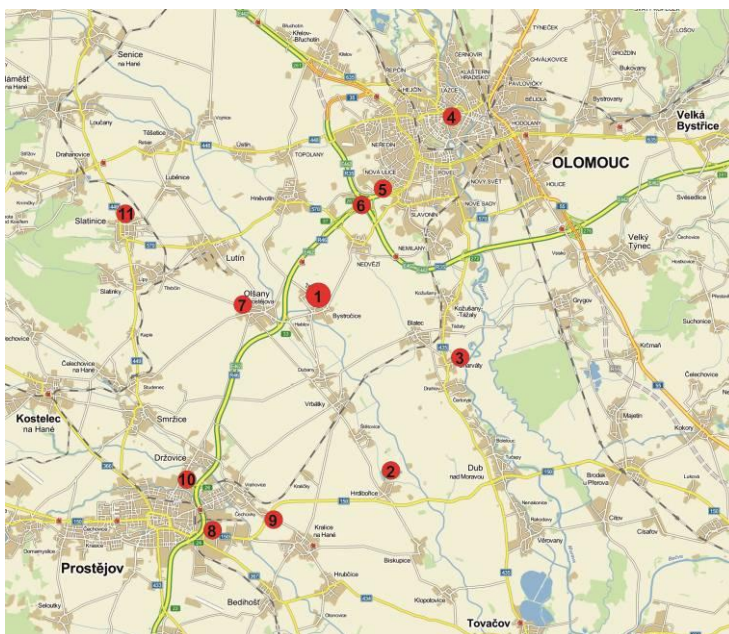
17. Bystročice - U Topolánky 2007–2008. Zastoupení zvířecích kostí na sídlišti KKA (tabulka M. Nývltová-Fišáková)

Prvek	Množství (wt %)
Cu	99,7196
Cr	0,1371
Bi	0,0564
Fe	0,05
V	0,0369
Ti	<LOD
Mn	<LOD
Co	<LOD
Ni	<LOD
Zn	<LOD
Zr	<LOD
Mo	<LOD
Ag	<LOD
Sn	<LOD
Sb	<LOD
W	<LOD
Pb	<LOD
Celkem	100

18. Bystročice - U Topolánky 2007–2008. Výsledek rentgenfluorescenční analýzy (XRF) kovového drátku z obj. 99 (tabulka M. Moník)

19. Bystročice - U Topolánky 2007–2008. Antrakologická analýza – zastoupení makrozhytků palivového dříví (graf J. Novák)

20. Mapa nalezišť KKA v okolí lokality Bystročice - U Topolánky (mapa P. Grenar)

Summary

The settlement of the Globular Amphora Culture (GAC) from Bystročice near Olomouc

The rescue excavation, which was done during the construction of family houses, discovered a minor part of the flat surface settlement of the GAC, situated on the lower part of the platform on the left bank of river Blata (sea level 213 - 216 m) (pic. 1). There are four settlement holes originally of storing character, which may be a part of cultural layer and intrusion of typical pottery in eight objects from the neighbourhood (pic.2).

There was a great number of richly decorated pottery fragments (amphoras, bowls, pots, jugs, and mugs) with cord impression or soft striated incision with paste provided with the sharp edged quartz mixture, which resembles the Silesian, resp. Silesian- Lubiąż or Lesser Poland group of Globular Amphoras Culture, less examples are to be found in the Czech lands or in the western part of GAC whatsoever. This can be, to some extent, also applied to the rough cord impression, full cordons near the edge and roughened vessels surface (pic. 14:4; 14:2; 13:5-7). The fragment of loom weight (pic. 5:7) proves textile production, 2 grinding slabs, impression of barley in daub obj. 99 (pic. 9:6; 15) and a collection of macro remains (prevailing einkorn wheat and emmer wheat, barley, panicum) prove agricultural orientation of the settlement. Smaller collection of chipped industry with blades and small borer consists entirely of materials of the northern, resp. north-eastern provenience (flint of the Krakow-Częstochowa Jura, flint of glacial sediments). Prevailing bones belong to the domestic pig followed by bos, sheep/ goat (pic. 17). A special attention should be paid to one object found in the filling of the GAC – simple bend copper wire, which function is impossible to determine. Macologic analysis offers open landscape with various habitats (from dry to inundated places) with mixed oak trees. Prevailing wood in the spectre of firewood is oak (61,1%) and ash (29,3%), generally there is only little intensive human activity on the surrounding habitat (pic. 19). The Bystročice settlement belongs to the later period of GAC (IIIa) and can be chronologically fixed to the sector 2850–2575 cal. BC (pic. 16). Although it is a new locality, it can be found approximately in the middle of Olomouc enclave (pic. 20), which, together with locality in the Prostějov region, is the most south-westwardly placed settlement in the border with the Jevišovice culture.

Rudolf Procházka – Martin Hložek

OPAVSKÝ DŽBÁN V BRNĚ? K OTÁZCE POČÁTKŮ VRCHOLNĚ STŘEDOVĚKÉ GLAZOVANÉ KERAMIKY

Abstract

Brno pottery of the Late Middle Age is typical example of the south-Moravian pottery group, at first strongly influenced by the pottery of the Austrian Lower Danube. Quite different production of the manufactures from small towns northward Brno, especially the Blanensko and Boskovice region, is noticeable in Brno collections in the second half of the 14th century. Pottery from other regions, for example from Olomouc, was identified only scarcely because it occurs only in small numbers. One of such imports is a green glazed jug from a collection found in the basement of a wood-clay house destroyed in fire at the end of the 13th century, or the beginning of the 14th century. It is possible that the type of this vessel has its origin in the area of, so called Czech Silesia, where some fragments of similar pottery are found, especially in the collections from the 13th century in Opava. In the contemporary Middle European context, where the glazed pottery occurs mainly as miniature vessels, the occurrence of the everyday utility pottery with the glaze is rather rare. It might be for the glaze that the jug had occurred in Brno – either as a purchase, gift or exceptional part of an immigrant's equipment.

Keywords: Late Middle Ages, Moravia, glazed pottery, natural scientific analysis

Charakteristika nálezů

Brněnská keramika vrcholného středověku je typickou součástí jihomoravského keramického okruhu, vyvíjejícího se od první poloviny 13. století pod silným vlivem keramiky z rakouského Podunají.¹ Teprve ve 2. polovině 14. a na počátku století patnáctého je v brněnských souborech reprezentativně zastoupena dosti odlišná produkce dílen z městeček severně Brna, z regionu Blanenska a Boskovicka.² V malých počtech se vyskytuje i keramika z jiných oblastí, např. z Olomoucka, dosud blíže nehodnocená.

K importům lze řadit také neúplný glazovaný džbán ze souboru pocházejícího ze zásypu suterénu požárem zničeného dřevohliněného domu s.j. 522 z konce 13., případně počátku 14. století v areálu minoritského kláštera v Brně (Minoritská 1, č. p. 469). Zahloubený objekt byl zčásti zkoumán po narušení sondou stavebních dělníků realizujících v letech 1987–1990 našťastí posléze nedokončený projekt výstavby nových suterénů v historických budovách konventu.³ Spodní část v zásadě dvouvrstvého zásypu měla vzhledem k mase

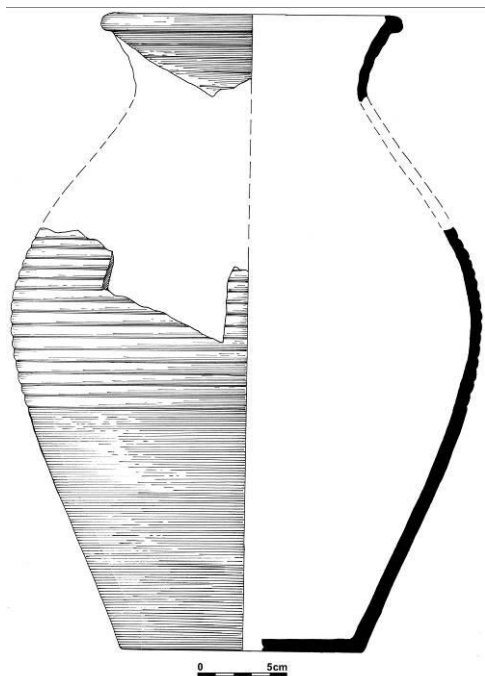
¹ Souhrnně Rudolf PROCHÁZKA – Marek PEŠKA, *Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století*, Přehled výzkumů 48, Brno 2007, s. 143–299; součástí je stať Miroslava GREGEROVÁ – Rudolf PROCHÁZKA, *Exkurs. K současnému stavu petrografického výzkumu brněnské keramiky 12.–13. století ve vztahu k distribuci surovin výrobků*, s. 271–284.

² Rudolf PROCHÁZKA, *Brněnská stolní a kuchyňská keramika 2. poloviny 14. století – počátku 15. století*, Pravěk NŘ 4/1994, 1996, s. 323–344; TÝŽ, *Keramik des 14.–14./15. Jahrhunderts aus Brno und Boskovice. Ein Beitrag zur Regionalisierung der mittelalterlichen Keramik in Mähren*, in: W. Endres – F. Lichtwark (Hgg.), *Zur Regionalität der Keramik des Mittelalters und der Neuzeit*, Beiträge des 26. Internationalen Hafnerer – Symposiums, Soest 5.10.–9. 10. 1993, Bonn, s. 122–123.

³ Rudolf PROCHÁZKA, *Archeologické výzkumy mendikantských klášterů v Brně*, Pravěk NŘ 8/1998, 1999, s. 279–288; TÝŽ, *Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech)*, in: M. Ježek – J. Klápště (edd.), *Brno a jeho region, Medievalia archaeologica 2*, 2000, s. 65–72.

vypálené mazanice výrazně požárový charakter (vrstva č. 1276) a obsahovala zčásti druhotně oxidačně přepálenou keramiku zasaditelnou do brněnského horizontu VS 2.1., tedy zhruba do poslední čtvrtiny 13. a 1. poloviny 14. století. Charakterizuje ji dominance keramické třídy 100 s hmotou ostřenou slídou (muskovitem), převaha bezuchých hrnců, nástup zvonovitých, řidčeji kónických poklic, mis a džbánů.⁴ Ve výplni se také nacházelo 10 zlomků, z nichž se podařilo sestavit část výše zmíněné nádoby, bohužel nikoliv úplný profil (obr. 1–4).

1. Brno, Minoritská 1, džbán z výplně suterénu 522

Dochovaný fragment ústí/hrdla s okrajem dovolil vcelku s jistotou určit druh nádoby o výšce přibližně 30 cm, průměru okraje i dna 15 cm. Džbán charakterizuje rovné, neodsazené dno, vejčité tělo s maximálním průměrem v horní třetině, přecházející do nálevkovitě rozevírajícího hrdla a ústí ukončeného výrazně zesíleným, ovalovým okrajem s vodorovnou horní plochou o šířce asi 8 mm. Plece, tedy plochu nad největším průměrem, člení žlábková šroubovice, přecházející poměrně náhle v rýhy v celkem pravidelných odstupech 4–6 mm. Ucho bohužel nebylo ve zkoumané části suterénu nalezeno. Takřka celý vnější povrch kryje tmavě zelenohnědá, podle výsledku analýzy olovnatá poleva; ve spodní část mísy chybí asi v důsledku otěru. Glazura se vyskytuje

i uvnitř, a to na povrchu spodní partie těla nádoby v nepravidelné výšce 2–13 cm, přičemž kapky polevy jsou rozptýleny i mimo souvisle glazovanou plochu. Ač navenek působí již „vrcholně středověkým“ dojmem, technologie utváření je ještě do značné míry tradiční. Na dno, při obtáčení dosedající na jemně až středně písčitou podsýpku (obr. 4), nasedá tělo poměrně robustní síly stěn v intervalu 4,9 mm v místě největšího průměru až po 5,9 mm vespod. Byly stavěny z válků a jen zhruba vyhlazeny rukou při patrně pomalém pohybu kruhu (obr. 3:3). Svědčí o tom výrazně nerovný vnitřní povrch i stopy kožních kapilár. Od úrovně těsně pod maximální výdutí (o něco výše než na vnějším povrchu začínají rýhy) byla úprava prováděna nejspíše dřevěnou čepelí ukončenou oblým hrotem, jak svědčí husté a mělké, většinou těsně navazující žlábky o šířce kolem 4 mm. Jejich nepravidelné odstupy nesvědčí pro hřebenovité ukončení. Struktura válků však v celé vnitřní ploše džbánu není potlačena. Obtáčení nenabýlo profilujícího charakteru, stěna není v řezu zvlňená. Spíše jemně zrnitý materiál s málo zřetelnými zrnky ostřiva do cca 0,3 mm byl rovnoměrně redukčně vypálen (či v závěru „zakouřen“) do tmavě šedých odstínů. Vypal je překvapivě tvrdý, dosažený podle výsledků analýzy při teplotě snad až 1100 °C. Je zřejmé, že při požáru

⁴ R. PROCHÁZKA – M. PEŠKA, *Základní rysy vývoje*, zv1. s. 228–232.

dřevohliněné stavby nebyl džbán druhotně oxidačně vypálen, jak se to stalo jiným keramickým tvarům. Máme zde tedy co do činění s technologicky tradiční, ovšem vzhledem k užití polevy i zformování do tvaru džbánu na brněnské prostředí progresivním výrobkem.

Pro zařazení do určité výrobní tradice nejvíce napomáhá utváření hrdla a okraje. Příslušnost k jihomoravské produkci můžeme jednoznačně vyloučit, zde v rámci slídnaté i „písčité“ keramiky analogie nenajdeme, jak potvrdila i petrografická analýza. Okraje brněnských džbánů té doby jsou vesměs odsazené a formované do okruží či říms ve třech základních skupinách typů (03 – dovnitř skloněné, 04 – svislé, 05 – vykloněné nebo dovnitř skloněné výrazným rozšířením),⁵ výjimečně se setkáme s válcovitým ústím bez zvýrazněného či odsazeného okraje (01). Především na základě osobního seznámení s opavskými keramickými soubory 13. století, kde se již na první pohled hojněji vyskytují výrobky s polevou podobného vzhledu jako pojednáváný brněnský nález, jsme při pátrání po původu nádoby obrátili pozornost právě sem.

2. Brno, Minoritská 1, fotografie těla džbánu z výplně suterénu 522

Mikropetrografický a chemický rozbor

Pro účely studia technologie byl mineralogicko-petrografickému rozboru podroben fragment výdutě studovaného glazovaného džbánu. Aplikací petrografických metod při studiu keramiky jsme se pokusili řešit otázku provenience této nádoby, která svým vzhledem ukazuje na původ v oblastech severní Moravy.

⁵ R. PROCHÁZKA – M. PEŠKA, *Základní rysy vývoje brněnské keramiky*, s. 256.

Mikropetrografický rozbor nádoby

Mikropetrografie (keramická petrografie) je analytická metoda založená na optické mineralogii a petrografii. Využívá znalostí o tvarových a optických vlastnostech minerálů a hornin, které lze identifikovat pomocí běžného optického mikroskopu. Název mikropetrografie je volen s ohledem na velmi malou velikost horninových klastů, z důvodů, že jejich identifikaci lze provést pouze s použitím petrografického mikroskopu. Petrografický polarizační mikroskop je vybaven polarizačním zařízením které dovoluje studium v procházejícím nebo v odraženém světle. Studium se provádí na výbrusových preparátech (krytých nebo leštěných) o mocnosti cca 30 μm . Moderní petrografické mikroskopy dovolují provádět fotodokumentaci studovaných jevů v PPL (Plane Polarized Light) a XPL (případně CPL = Cross Polarized Light).⁶ U úlomků minerálů a hornin analyzujeme stupeň přeměny, barevné změny, změny optických vlastností, vznik skloviny apod. Rovněž lze charakterizovat vzájemné vztahy mezi pojivem a ostrivem, absolutní velikosti úlomků ostríva. Identifikujeme sekundární mineralizaci a změny, které odrážejí často i několika tisícileté vlivy půdních horizontů a migrujících fluid. Na základě analyzovaných změn fyzikálních a optických vlastností vybraných minerálů jsme schopni orientačně určit i teplotu výpalu. Téměř u každé keramického artefaktu lze identifikovat charakter vypalovacího prostředí (oxidační, redukční) nebo zda byl keramický střep vystaven vícenásobnému žáru a na povrchu keramiky identifikovat glazuru nebo engobu. Pomocí petrografického polarizačního mikroskopu můžeme objektivně klasifikovat mikrostruktury keramiky a charakterizovat pojivo.⁷

3. Brno, Minoritská 1, fotografie okraje (1, 2) a vnitřního povrchu těla džbánu (3) z výplně suterénu 522

⁶ Miroslava GREGEROVÁ, *Mikroskopie technických hmot*, Brno 1996; Miroslava GREGEROVÁ – Bohuslav FOJT – Václav VÁVRA, *Mikroskopie horninotvorných a technických minerálů*, Brno 2002.

⁷ Miroslava GREGEROVÁ – Renata ČOPIJKOVÁ – Veronika BERÁNKOVÁ – Petr BIBR – Vladimír GOŠ – Dana HANULÁKOVÁ – Martin HLOŽEK – Blanka HOLUBOVÁ-ZÁVODNÁ – Lucie KRISTOVÁ – Zuzana KULJOVSKÁ – Jiří MACHÁČEK – Marian MAZUCH – Rudolf PROCHÁZKA – Radek ŠKODA – Dalibor VŠIANSKÝ, *Petroarcheologie keramiky v historické minulosti Moravy a Slezska*, Brno 2010.

Označení vzorku	Brno – Minoritská 1, redukčně pálená nádoba se zelenou glazurou
Zrnitost	Jemně zrnitá
Porosita	4-5%
Pojivo	Hemikrystalické (obsahující skelnou fázi)
Mikrostruktura	Fluidální
Modální složení směsi	<i>Úlomky minerálů:</i> křemen, velmi ojediněle živce, ojediněle muskovit, zčernalé závalky Fe-oxyhydroxidů (?) <i>Úlomky hornin:</i> křemence, kataklazity
Výchozí surovina	Sprašová hlína
Teplota výpalu	Teplota výpalu se pohybovala kolem 1100°C
Poznámka	Ve výbrusovém preparátu pozorujeme na povrchu střepu vrstvu zelené glazury (obr. 1, 2)

Tab. 1. Brno, Minoritská 1. Mikropetrografický popis keramického střepu nádoby

Chemický analýza glazury metodou SEM-EDX

Pro doplnění informace o chemickém složení glazury byla provedena analýza pomocí elektronové mikroskopie (obr. 5). Vzorky glazury byly analyzovány pomocí skenovacího elektronového mikroskopu s energiově-disperzním analyzátozem (SEM-EDX) v laboratorních strukturních a fázových analýz Fakulty strojního inženýrství VUT Brno na elektronovém mikroskopu PHILIPS XL 30 (obr. 6). Mikroanalýzy povrchu byly provedeny na analytickém komplexu PHILIPS-EDAX. Byla užita bezstandardová analýza s dobou načítání spektra 100 s a urychlovacím napětím 25 kV.

Wt (%)	Vzorek 1
Na ₂ O	1.92
MgO	1.36
Al ₂ O ₃	14.69
SiO ₂	63.04
K ₂ O	6.62
CaO	1.36
TiO ₂	0.70
Fe ₂ O ₃	1.88
PbO ₂	8.44

Tab. 2. Brno, Minoritská 1. Výsledky analýzy glazury pomocí SEM-EDX

Probe	Br1	Br2
Na ₂ O	<0,5	<0,5
MgO	<0,6	<0,6
Al ₂ O ₃	3,9	4,8
SiO ₂	23,0	24,8
P ₂ O ₅	<0,4	<0,3
K ₂ O	0,5	<0,2
CaO	1,1	0,9
TiO ₂	0,3	1,0
MnO	<0,2	<0,2
FeO	0,5	1,2
CuO	1,6	<0,5
PbO	68,5	66,5

Tab. 3. Výsledky rozboru glazury z lokality Fredelsloh (podle CH. Römer-Strehl Christiane et al. Werkstoffwissenschaftliche Untersuchungen, s. 83, tab. 1)

Závěry přírodovědných analýz

U zkoumané nádoby můžeme na základě složení keramické hmoty jednoznačně konstatovat, že nepochází ze sedimentů těžných ve středověku v Brně a blízkém okolí. Na základě desítek rozborů brněnské středověké keramiky lze soudit, že naprosto převažuje používání místních sedimentů se zvýšeným obsahem úlomků minerálů a hornin. Může se například jednat o sedimenty z náplav řeky Svatky, hlíny těžené uvnitř hradeb nebo sedimenty Červeného kopce. Totéž platí i o ostatních brněnských zdrojích keramických surovin – hlín těžných uvnitř hradeb nebo sedimentů Červeného kopce. Zkoumaná nádoba se liší od brněnské středověké keramiky velmi nízkým obsahem úlomků minerálů a hornin (tab. 1). Je zhotovena ze sprašové hlíny, která téměř neobsahuje karbonáty, takže dovozovala výpal teplotou 1100°C. Pokud by byly přítomné karbonáty, nádoba by se zdeformovala během výpalu. Původ keramiky můžeme s určitou pravděpodobností hledat na severu, v českém Slezsku. Laskavostí Mgr. Michala Zezuly jsme mohli výsledky petrografické analýzy naší nádoby srovnat se sérií rovněž Martinem Hložkem analyzovaných vzorků opavské keramiky včetně polévané. Ani jeden zlomek nebyl tak tvrdě vypálen, zbarvením polevy i střepu byl nejbližší fragment i.č. I27/03-375/27. Aniž bychom předbíhali detailní vyhodnocení, lze prozradit, že z hlediska původu keramické hmoty lze v rámci opavské hrnčiny rozlišit keramické jíly vesměs po výpalu bělavého zbarvení a sprašové hlíny vypálené do šedých odstínů. Do druhé skupiny, kde v ostřivu převažují úlomky křemenců a kataklazitů, lze snad zahrnout hmotu džbánu z Minoritské ulice.

Z výbrusového preparátu v tomto případě nelze vyčíst, zda byla glazovaná nádoba z Brna pálena jednou nebo dvakrát. U novověké a moderní keramiky je nejprve prováděn přezah střepu, poté se na vypálený střep nanáší glazovací suspenze a je proveden další výpal, díky němuž se na povrchu výrobku vytvoří skelná vrstva. Tento postup oproti jednomu výpalu by měl zajistit, že skelná vrstva nebude obsahovat velké množství bublin a trhlin způsobených reakcemi některých složek ve střepu.

Chemická analýza glazury pomocí SEM-EDX (tab. 2) může dokládat následující technologické postupy. Glazuru můžeme označit jako olovnatou a byla patrně připravena na principu zemitých glazur. Základ polévací suspenze tvořil nízkotavitelný sediment, ke kterému byl s největší pravděpodobností přidán popel nebo výluh z popela (flus neboli surová potaš) a sloučeniny olova. Němečtí badatelé uvádějí, že pokud byl používán výluh z popela, neměly by být v glazuře identifikovány sloučeniny hořčíku.⁸ Pokud bychom vycházeli z tohoto poznatku, tak glazura na keramice z Brna by byla připravena s přidavkem samotného popela. Pawel Rzeznik a Henryk Stoksik uvádějí, že do glazovací břečky byl přidáván jemně pomletý galenit (PbS). Spektra uvedená v jejich studii týkající se glazované keramiky z Ratiboře ukazují kromě olova na přítomnost síry, která v našich vzorcích chybí. Podíl olova je vyšší než u brněnského vzorku.⁹ To nasvědčuje na odlišnou technologii přípravy glazury analyzované na nádobě z Brna-Minoritská 1. Také pokud porovnáme složení naší glazury s výsledky analýz ze zaniklého německého sídliště Bernigerode u Fredelsloh

---

⁸ Roland HEIDRICH – Thomas W. KAMPHOWE – Klaus J. LEERS, *Einbeck – Negenborner Weg – Werkstoffanalytische Untersuchungen an mittelalterliche Keramik*, in: Andreas Heege (Hg.), *Einbeck – Negenborner Weg I. Naturwissenschaftliche Studien zu einer Töpferei des 12. und frühen 13. Jahrhunderts in Niedersachsen*. Keramiktechnologie, Paleoethnobotanik, Pollenanalyse, Archäozoologie, s. 68.

⁹ Pawel RZEZNIK – Henryk STOKSIK, *Problem of the glazed ceramics production in the pottery of medieval Silesia*, AR LXIII, 2011, s. 476, s. 476, obr. 6, s. 479, obr. 9.

(tab. 3) vidíme jednoznačný rozdíl v koncentracích oxidů olova.¹⁰ I v tomto případě byla glazura patně připravena rozdílnou technologií. Můžeme vycházet z předpokladu, že čím je vyšší koncentrace oxidů olova, tím je teplota výpalu glazury na keramice nižší a toho je dokladem i bengerodská keramika. K obdobnému závěru dochází badatelé i na lokalitě Einbeck, Negenborner Weg. Uvádějí, že při maximální koncentraci oxidů olova mohlo dojít k vytvoření skelného povlaku na střepeu již při teplotách kolem 720°C. Pokud obsah PbO v glazuře klesá a narůstá vůči němu vyšší koncentrace SiO₂, tím musí být vypalovací teplota glazury vyšší.¹¹ Nádoba z Brna byla vypálena při teplotě 1100°C, takže nebyla nutná tak vysoká koncentrace sloučenin olova v glazuře pro vznik skelné vrstvy na povrchu keramického střepeu. Bez experimentů ale nedokážeme odhadnout, zda nebyla u nádoby z Brna koncentrace oxidů olova původně vyšší, než jsou současné naměřené hodnoty. Vlivem vysoké teploty mohlo dojít během výpalu k „odpaření“ části sloučenin olova. Zde uvedené závěry a teorie ostatních badatelů bude možné potvrdit pouze napodobením možných výrobních postupů a následnou analýzou experimentálních vzorků.

4 Brno, Minoritská 1, fotografie dno s podsýpkou

Brněnský džbán v širším kontextu

Charakter pojednávané nádoby z minoritského kláštera dovoluje uvažovat o původu z oblasti tzv. českého Slezska, kde fragmenty podobné keramiky nacházíme zejména v souborech z 13. století z Opavy. V soudobém středoevropském kontextu, kde se glazovaná keramika objevuje vesměs v rámci miniaturních nádob, je výskyt běžné užitkové hrnčiny

¹⁰ Christiane RÖMER-STREHL – Antje GEBEL – Günther H. FRISCHAT – Stefan KRABATH, *Werkstoffwissenschaftliche Untersuchungen an bleiglasierten mittelalterlichen Scherben aus der Töpfereiwüstung Bengerode bei Fredelsloh, Ldkr. Northeim*, *Concilium medii aevi* 7, 83, 2004, s. 77–91.

¹¹ A. HEEGE et al., *Einbeck – Negerborner Weg I*, s. 68.

s polevou spíše výjimečný jev. Možná právě existence polevy byla důvodem, proč se džbán do Brna dostal, ať již jako koupě, dar neb výjimečná součást mobiliáře přistěhovatele.

Pro zařazení do příslušného kontextu určitého širšího okruhu se společnou výrobní tradicí je důležitý nálevkovitě rozevřený tvar ústí s mělkým vnějším žlábkováním, ukončeným zesíleným okrajem. Analogie najdeme na velkém území od českého Slezska, středních či severních Čech, přes Sasko po jihozápadní Německo a východní Francii. Na tomto velkém území se od 13. století uplatnila poměrně jednotná výrobní manýra, nesená z německých území na východ dynamickým kolonizačním pohybem. Zmíněný typ džbánu je považován ve zmíněné oblasti obecně za nejstarší, ovšem čas i míra výskytu je podle zběžné literární rešerše dost různorodá. Objevuje se někde již na počátku, jinde kolem poloviny či na sklonku 13. století, někde dokonce až ve století čtrnáctém, přičemž se jen zvolna prosazuje v konkurenci starší konvice.¹² Mezi dosud kresebně publikovanými zástupci opavské keramiky 13. století, v rámci její vrcholně středověké („kolonizační“) složky představuje blízkou analogii fragment okraje z jámy 502 pod nejstarší dlažbou Hrnčířské ulice doby před polovinou 13. století.¹³ Obdobné tvary se objevují v souborech z 13. století ve Vratislavi.¹⁴

Z městských lokalit na území Horního Saska s kvalitně rozfázovaným vývojem keramiky lze uvést např. Zwickau, kde se starší typ džbánu s nálevkovitě otevřeným ústím objevuje v pokročilém 13. století (perioda 2).¹⁵ V Čechách najdeme řadu zástupců v Mostě i na Hradištku – Sekance blíže Prahy, kde představují nejstarší typ zastoupený bezpečně ve 2. polovině 13. století.¹⁶

Zvláštní pozornost si zaslouží i skutečnost, že pojednávaná nádoba je glazovaná. Stupeň poznání brněnské rané glazované keramiky je zatím velmi nízký. Snad již před polovinou 13. století se sporadicky užívala akvamanile, ve 2. polovině jsou doloženy také miniaturní nádoby a snad i první zástupci „běžné“ keramiky. O posledně uvedených nevíme až do první poloviny 14. století dosud jen málo,¹⁷ teprve pak, od poloviny tohoto století se dostáváme na pevnější půdu.¹⁸ O to kontrastněji působí situace v českém Slezsku, zejména pak díky četným výzkumům v Opavě.

¹² Uwe GROS, *Mittelalterliche Keramik zwischen Nekkarbindung und Schwäbischer Alb*, in: Forschungen und Berichte der Archäologie des Mittelalters in Baden- Württemberg 12, Stuttgart 1991, s. 101–108; TÝŽ, *Keramik, Einführung. Der Mittelneckarraum*, in: Niklaus Flüeler (Hg.), *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*, Stuttgart 1992, s. 321, 330–332; Dorothee ADE-RADEMACHER, *Keramikgeschirr aus Konstanz*, in: N. Flüeler, N.(ed.), *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*, Stuttgart 1992, s. 338–339; Yves HENIGFELD, *La céramique à Strasbourg de la fin du xe au début du XVIIe siècle*, Caen 2005, s. 219–220.

¹³ Michal ZEZULA – Marek KIECOŇ – František KOLÁŘ, *Archeologické doklady k vývoji půdorysu, uliční sítě a parcelace středověké Opavy*, Forum urbes mediæ ævi IV, 2007, s. 130, obr. 12:24.

¹⁴ Jerzy NIEGODA, *Naczynia ceramiczne*, in: C. Buško – J. Piekalski (edd.), *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10-11 we Wrocławiu*, Wrocław 1999, s. 171–172; Paweł RZEŹNIK, *Przemiany wytwórczości garncarskiej średniowiecznego Wrocławia w czasie wielkiej reformy miejskiej*, in: Karol Wachowski (ed.), *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech, Rewolucja XIII wieku*, Wrocław 1998, s. 130, obr. 12:26; s. 137, obr. 7:4.

¹⁵ Jens BEUTMANN, *Untersuchungen zu Topographie und Sachkultur des mittelalterlichen Zwickau. Die Ausgrabungen im Nordwesten des Stadtkerns*, Dresden 2007, s. 28, 54, 116.

¹⁶ Klápštého typ D2; Jan KLÁPŠTĚ, *Keramik*, in: Jan KlápštĚ (ed.), *Archeologie středověkého domu v Mostě* (čp. 226), *Mediaevalia archaeologica* 4, Praha – Most, s. 15–16, 21; Miroslav RICHTER, *Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera*, Praha, s. 15–16, 21.

¹⁷ R. PROCHÁZKA – M. PEŠKA, *Základní rysy vývoje*, s. 225–226, 229. Současný stav poznání je ovšem negativně ovlivněn nízkým podílem vyhodnocených keramických souborů v rámci dosud získaného nálezového fondu.

¹⁸ Lze uvést zejména oboustranně glazovanou konvici s uchem a výlevkou zhruba z poloviny 14. století z Dominikánské ulice, viz Rudolf PROCHÁZKA, *Brněnská stolní a kuchyňská keramika z 2.poloviny 14.–*

Na poměrně četný výskyt polévané keramiky upozornila jubilatka v nevelké studii již před více než čtvrtstoletím. Přitom mohla vycházet z řady svých velmi pečlivě vedených záchranných výzkumu zejména (ale nejen) v historickém jádru Opavy, na něž navazovala progresivní metodika práce s keramikou za pomoci přírodovědných analýz.¹⁹ Lze jen litovat, že slibně započatá práce nepřesáhla rozměr předběžných a dílčích studií.

Pro posouzení výskytu polévané keramiky v Opavě má zásadní význam souvrství, které bylo Vlastou Šikulovou zkoumáno v dominikánském klášteře, jehož stavbě zahájené po roce 1291 předcházelo.²⁰ Již několik zlomků z požárové vrstvy, kterou autorka na základě mince klade do období konce 30. až 60. let 13. století ukázalo, že jde o nestejnorodou skupinu, která zahrnuje jednak keramiku „bělavého“ střepu se světle zelenou polevou, jednak silně ostřenou hrncinu pálenou do šedohnědých či světlehnědých odstínů s hnědou a hnědozelenou glazurou, případně je střep na lomu červený, tedy oxidačně pálený a poleva je rezavě hnědá (patrně transparentní), konečně se ještě rozlišuje šedý střep bez viditelného ostřiva a rovněž s polevou rezavě hnědé barvy. V následující uloženině se uvádějí dva polévané zlomky, a to s bílým lomem a hnědou polevou různých odstínů. Pokud správně rozumíme textu V. Šikulové, ob jednu vrstvu výše je zastoupení glazované keramiky podstatně vyšší, přičemž dominuje jemná hmota nerovnoměrného výpalu, na lomu v šedých odstínech. Poleva je umístěna na vnější straně nádob, přičemž její zbarvení se pohybuje od různých odstínů hnědé přes červenou až po žlutou. Autorka správně upozornila na ovlivnění současného vzhledu polevy jejím uložením, tedy procesem archeologizace. Vnější plochy nádoby byly zdobeny nejen ornamentem vytlačeným ozubeným kolečkem (radélkem), ale také plastickými figurálními motivy. Analogické fragmenty uvádí V. Šikulová z některých dalších opavských nalezišť, dále pak z hradu Cvilína a vsi Rešov na Bruntálsku, jakož i na severní Moravě ze Smilova Hradiska na Prostějovsku. Odtud, z někdejšího hradu ze 13. století mimochodem pochází poměrně početná kolekce rané glazované keramiky, která zahrnuje nejen miniatury bílého střepu, ale i fragmenty větších tvarů.²¹ Rešovská konvice, dnes nezvěstná, nesla také vnější hnědou polevu, výzdobu představoval radélkový motiv střídavě proti sobě orientovaných trojúhelníků kombinovaný horizontálními žlábků a navíc plastické medailony s antropomorfními a zoomorfními motivy. Autorkou speciální studie²² uváděné analogie plastické výzdoby lze rozšířit nejen o slezské, ale i o saské, severoněmecké, jihomoravské (zatím brněnské), ba dokonce i slovinské analogie vesměs z 2. poloviny 13. a 1. poloviny 14. století.²³ V případě hornosaské hornické lokality Bleiberg u Frankenbergu se plastické aplikace včetně antropomorfních vyskytly kromě glazovaného fragmentu výduti také na neglazovaném, redukčně páleném džbánů, vše datováno do 2. poloviny 13.

---

poč. 15. století, Právěk 4/1994, 1996, s. 342, obr. 3:9; oboustrannou glazuru lze zaznamenat zejména u džbánů, ale i jiných nádob vyjma pánví i později, srov. tamtéž, s. 343, obr. 4:5, 7.

¹⁹ Vlasta ŠIKULOVÁ, *Středověká polévaná keramika z Opavy*, *Archaeologia historica* 10, 1985, s. 230.

²⁰ V. ŠIKULOVÁ, *Středověká polévaná keramika*, s. 230–231.

²¹ Josef BLEKTA, *Smilovo hradisko a Starý Plumlov*, in: Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XI, 1934, s. 14; P. ŠLÉZAR, *Archeologické nálezy ze Smilova hradiska*, Bakalářská diplomová práce. Slezská univerzita v Opavě, filozoficko-přírodovědecká fakulta, ústav historie a muzeologie. Opava 1999, s. 45; katalog glazovaných miniatur na s. 59–64.

²² Vlasta ŠIKULOVÁ, *Polévaná konvice, v níž byl uložen poklad brakteátů v Rešově, okr. Bruntál*, *ČSZM–B* 40, 1991, č. 1, s. 9–13.

²³ Pavel KOUŘIL – Martin WIHODA, *Etnické trojmezí? Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku*, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 97–100; Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno – Opava 2000, s. 267. Milena FLODROVÁ – Irena LOSKOTOVÁ, *Výrobky brněnských řemeslníků 14. století*, *Archaeologia historica* 20, 1995, s. 551; Michal DOLEŽEL, *Odras hmotné kultury v archeologických pramenech odpadních jímek z nádvorí Staré radnice v Brně*, Bakalářská práce. Ústav archeologie a muzeologie filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2010, s. 105–109.

až počátku 14. století. Fragments džbánu či konvice s plastickými maskami byly nalezeny také v rovněž saské Chemnitz.²⁴ Zdá se, že jde o místní výrobky, jejichž spojovacím prvkem je kromě glazury umístění plastické výzdoby na nádoby sloužící k uchování tekutin. V pozoruhodném souboru z Opavy – Kateřinek s menšinovým podílem keramiky domácí tradice a převahou již vrcholně středověké hrnčiny nepochybně z 13. století se nacházel také zeleně glazovaný džbán s výzdobou složitějšího vzoru, než bývá běžné, provedenou ozubeným kolečkem, ovšem bez plastických motivů; také zde zelená poleva kryla především vnější stranu šedého střepu.²⁵ Zdá se, že jde o místní výrobky, jejichž spojovacím prvkem je kromě glazury umístění plastické výzdoby na nádoby sloužící k uchování tekutin. V pozoruhodném souboru z Opavy – Kateřinek s menšinovým podílem keramiky domácí tradice a převahou již vrcholně středověké hrnčiny nepochybně z 13. století se nacházel také zeleně glazovaný džbán s výzdobou složitějšího vzoru, než bývá běžné, provedenou ozubeným kolečkem, ovšem bez plastických motivů; také zde zelená poleva kryla především vnější stranu šedého střepu.²⁶ Jen na okraj podotýkáme, že v rámci opavských souborů se vyskytují velmi různorodě glazované “lahvičkovité“ nádoby bělavého až světlešedého střepu s výskytem od 13. do 16. století, které jsou nepochybně součástí širokého spektra již zmíněných miniaturních nádob a jejichž nejstarší vrstva z 13. století se považuje obdobně jako v jiných středoevropských lokalitách za import, byť přesvědčivé důkazy zatím nebyly podány.²⁷ Výskytem těchto nádobek se Opava ze středoevropské situace na tomto poli příliš neodlišuje. Je však zjevné, že v nejdůležitějším městě českého Slezska máme co do čísla s poměrně četným výskytem nádob na uchování tekutin s dekorativním, tj. vnějším umístěním glazury.

Bohužel výše uvedené analýzy opavských glazovaných zlomků mají zatím předběžný charakter, postrádají zejména stanovení procentuálních podílů jednotlivých sloučenin a pro srovnání s polemou na pojednávání džbánu je lze využít jen velmi omezeně.

I ve Slezsku je třeba počítat ve 13. století s výskytem glazované keramiky, zaznamenané ve velmi malých počtech, zvláště na různých nalezištích ve Vratislavi. Zatím jí ovšem bylo věnováno relativně málo pozornosti.²⁸ Nověji však byl analyzován džbán s převážně vnější polevou a zoomorfními aplikacemi z 1. poloviny 14. století z hornoslezské Ratiboře, přičemž se s velkou pravděpodobností prokázal jeho místní původ. Autoři kladou tuto glazovanou produkci Slezska do souvislosti se zdroji olova na pomezí Horního Slezska a Malopolska (Dąbrowa Gornica), přičemž uvažují o ovlivnění z hlediska plastické výzdoby

²⁴ Wolfgang SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau im Erzgebirgsvorland und im westlichen Erzgebirge unter besonderer Berücksichtigung der Ausgrabungen in der wüsten Bergstadt Bleiberg bei Frankenberg*, Chemnitz 2009, s. 112–113, 132–133; Frauke FASSBINDER, *Archäologische Untersuchungen zur Frühgeschichte der Stadt Chemnitz*, Dresden 2006, s. 156.

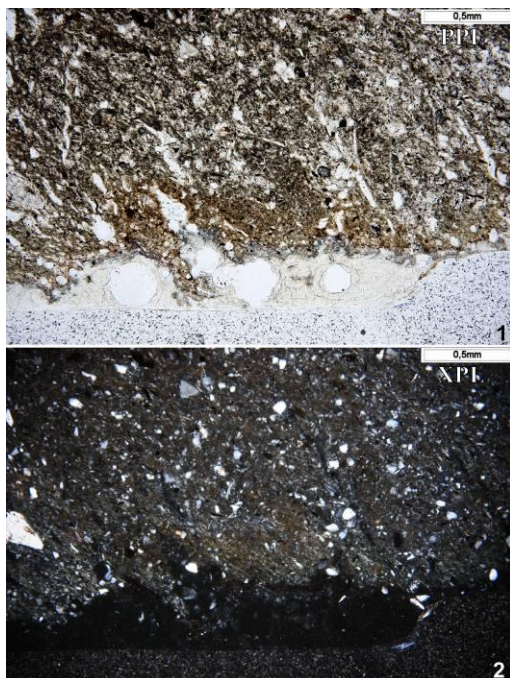
²⁵ Pavel KOUŘIL, *Polozemnice z 13. století z Opavy – Kateřinek*, *Archaeologia historica* 13, 1988, s. 107–116.

²⁶ P. KOUŘIL, *Polozemnice*, s. 108–109.

²⁷ V. ŠIKULOVÁ, *Středověká polévaná keramika*, s. 230–232; srov. P. KOUŘIL – M. WIHODA, *Emické trojmezí?*, s. 94.

²⁸ Snad zatím nejpodrobněji Jerzy NIEGODA, *Naczynia ceramiczne*, in: C. Buško – J. Piekalski (edd.), *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10-1 we Wrocławiu*, Wrocław 1999, s. 160–167, zmiňuje silný výskyt keramiky z bíle vypálené hmoty v nejstarších vrstvách; dále např. Jerzy NIEGODA – Jerzy PIEKALSKI, *Breslauer Keramik des 13.–15. Jh. Aus dem Bürgergrundstück in der Nadlergasse (Igielna) 8*, *Pravěk* Nr 6, s. 247; Paweł RZEŹNIK, *Wandlungen der Breslauer Keramik bis zur Zeit der Entstehung der deutschrechtlichen Stadt*, in: Hans-Georg. Stephan – Karol Wachowski, (Hgg.), *Neue Forschungen zur Archäologie des Mittelalters in Schlesien und Niedersachsen*, Wrocław, Seria: Monografie archeologiczne nr 8, 2001, s. 203; *Ceramika naczyniowa z wykopu nr 1 na placu Nowy Targ*, in: Cesary Buško (ed.), *Wschodnia strefa Starego Miasta we Wrocławiu w XII-XIV wieku*, Wrocław 2005, s. 106; Cesary BUŠKO – Malgorzata CHOROWSKA – Jerzy PIEKALSKI, *Średniowieczna działka mieszczańska przy ulicy Igielnej 14 we Wrocławiu*, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 37, 1996, s. 268.

z prostředí západní Evropy, např. severního Vlámska.²⁹ S blízkými zdroji olova spojil opavskou produkci nezávisle Wolfgang Schwabenicky.³⁰ Podíly glazovaných zlomků v jednotlivých zdejších souborech 13. století sice nebyly zatím zveřejněny, podle osobní zkušenosti i sdělení Michala Zezuly lze soudit, že se vyskytují ve srovnání s ostatními středoevropskými zeměmi ve spíše nadprůměrném počtu.

5. Brno, Minoritská 1. Pohled na glazuru s velkými taveninovými póry. Petrografický mikroskop Olympus BX 51. 2. Totéž místo v polarizovaném světle. Petrografický mikroskop Olympus BX 51

Je ovšem třeba zdůraznit zvláštní postavení polských zemí v oblasti počátků glazované keramiky – vyskytuje se tu totiž již v raném středověku. Tradičně bývá technologicky spojována s Kyjevskou Rusí, což ovšem nevylučuje domácí výrobu, jak byla pro dva vzorky z 12./13. století prokázána v Ratiboři. V polské literatuře se nověji spíše než cizí vlivy zdůrazňuje význam zmíněných zdrojů olova.³¹ Jak známo, Opava představovala významné tranzitní místo obchodu s olovem, putujícím přes Uherský Brod do Uher.³²

Nejstarší glazovaná keramik v německém prostředí pozdního 12. až 13./14. století zahrnuje především drobné nádoby se silným zastoupením do bělavých odstínů vypáleného střepu (základní hmota bez oxidů železa), ale i větší tvary z různorodější hmoty s vnější, někdy i oboustrannou glazurou, v některých lokalitách však prokázanou až pro 14. století.³³

²⁹ Paweł RZEŹNIK – Henryk STOKSIK, *Problem of the glazed ceramics production in the pottery of medieval Silesia*, *Archeologické rozhledy* LXIII, 2011, s. 466–484, 470–480; Henryk STOKSIK, *Technologia warsztatu ceramicznego średniowiecznego Śląska w świetle badań specjalistycznych i eksperymentalnych*, Wrocław 2007, s. 283–295.

³⁰ W. SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau*, s. 133.

³¹ Paweł RZEŹNIK – Henryk STOKSIK, *Problem of the glazed ceramic production in the pottery of medieval Silesia*, *Archeologické rozhledy* LXIII, 2012, zvl. s. 239, 240.

³² Pavel KOUŘIL, *Život v rané středověké městě ve světle archeologie*, in: Karel Müller – Rudolf Žáček (edd.), *Opava, historie / kultura / lidé*, Praha 2006, s. 39.

³³ D. ADE-RADEMACHER, *Keramikgeschirr*, s. 335; Uwe GROSS, *Mittelalterliche Keramik zwischen Neckarkarmündung und Schwäbischer Alb*, *Forschungen und Berichte der Archäologie des Mittelalters in Baden-Württemberg* 12, Stuttgart 1991, s. 83; Stefan KALTWASSER, *Keramik in Breisgau*, in: Niklaus Flüeler (Hg.), *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*, Stuttgart 1992, s. 324–327; Christine KELLER, *Gefäßkeramik aus Basel*, *Untersuchungen zur spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Gefäßkeramik aus Basel. Typologie – Technologie – Funktion – Handwerk*, Basel 1999, s. 105; Jochen FROMMER – Daniel GUTSCHER, *Laufen Rathausplatz. Eine hölzerne Häuserzeile in einer mittelalterlichen Kleinstadt*, in: Hausbau, Sachkultur und Alltags. Bern – Stuttgart – Wien 1999, s. 154–164; 105; v Sasku lze uvést Frankenberg – Treppenhauer nebo Grojč; Wolfgang SCHWABENICKY, *Der mittelalter-*

Také v některých saských lokalitách, např. v Zwickau, se polévaná keramika objevuje poměrně pozdě, až od první či dokonce druhé poloviny 14. století.³⁴ Naopak v severoněmeckém přimoří lze s výskytem polévaných nádob sporadicky počítat již před polovinou 12. století.³⁵ K nejstarším přesně datovaným nálezům tohoto druhu z oblasti středního Dunaje náleží pokladnička z dolnorakouského Pernhofenu kladená na základě mincovního nálezu do doby kolem roku 1246 z do červena vypálené hmoty.³⁶ V českém prostředí se objevuje od pokročilého 13. století.³⁷

Nástup vnitřních glazur lze v prostoru střední Evropy spojit především s mladším obdobím počínaje zhruba polovinou 14. století. Tehdy se v užitkové roli objevuje především na pánvích a hrncích a souvisí s novými technologiemi přípravy pokrmu, zejména smažením.³⁸ Vnější dekorační glazura však nemizí, uplatňuje se nadále zvláště na nádobách sloužících k uchovávání tekutin.

Teprve další, zejména petrografické a chemické analýzy keramické hmoty i glazur spolu s dalšími nálezy možná ukážou, jestli Opava byla centrem výroby rané polévané keramiky, jaká byla její distribuce a zda její zastoupení bylo výraznější než v jiných soudobých městech okolních zemí. Otevřená ovšem zůstává otázka eventuální produkce v jiných místech Horního Slezska, zejména uvažujeme-li o souvislosti s výše zmíněnými zdroji olova. Ač charakter brněnského džbánů z Minoritské ulice dovoluje uvažovat o jeho opavském původu, teprve metodicky a vypovídací hodnotou srovnatelné analýzy tamní produkce mohou přinést další indicie a důkazy. Zdá se, že již ve 13. století byly na Moravě i v sousedství distribuovány poměrně velké glazované nádoby, a to nikoliv jako obaly, ale jako žádané užitkové předměty samy o sobě.

---

liche Silberbergbau im Erzgebirgsvorland und im westlichen Erzgebirge unter besonderer Berücksichtigung der Ausgrabungen in der wüsten Bergstadt Bleiberg bei Frankenberg, Chemnitz 2009, s. 132, 133; Hans Joachim VOGT, *Die Wiprechtsburg Groitzsch: eine mittelalterliche Befestigung in Westsachsen*, Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte, Bd 15, Berlin 1987, s. 123–124, 131–132.

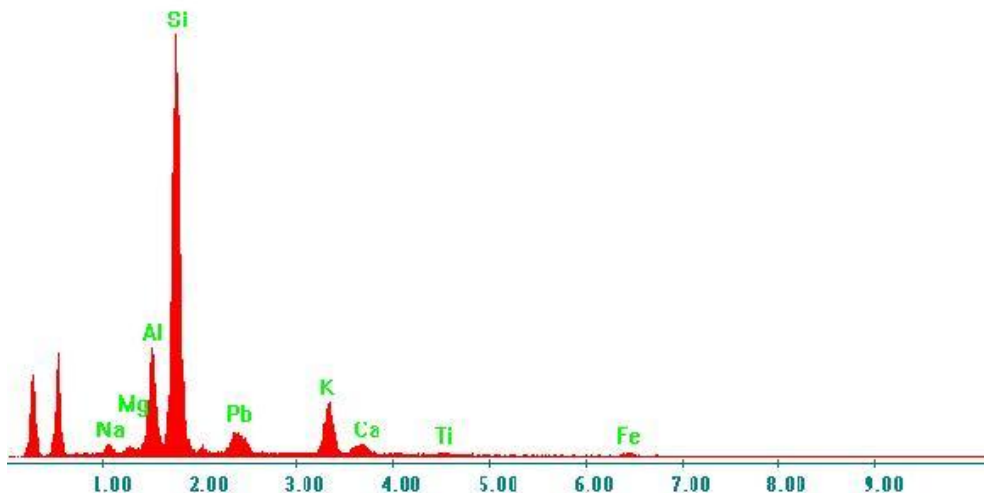
³⁴ Jens BEUTMANN, *Untersuchungen zu Topographie und Sachkultur des mittelalterlichen Zwickau. Die Ausgrabungen im Nordwesten des Stadtkerns*, Dresden 2007, s. 48, 54; obdobně pro Chemnitz F. FASSBINDER, *Archäologische Untersuchungen*, s. 174.

³⁵ Thomas HOLTKEN, *Die Keramik des Mittelalters und der Neuzeit aus dem Elsachtal*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn 2000, s. 69–70.

³⁶ Hermann STEININGER, *Die münzdatierte Keramik in Österreich. 12.–18. Jahrhundert*, Wien 1985, s. 26, č. kat. 10; k dalším dokladům nejstarší polévané keramiky na území Dolního Rakouska např. Sabine FELGENHAUER-SCHMIEDT, *Die hochmittelalterliche Burg Möllersdorf*, Beiträge zur Mittelalterarchäologie Österreichs 2, 1986, s. 17; TÁŽ, *Niederösterreichische Keramik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Pravěk NR 6/1996, s. 234, 235.

³⁷ Např. Jan KLÁPŠTĚ, *Keramika*, in: Jan Klápště (ed.), *Archeologie středověkého domu v Mostě* (čp. 226), Mediaevalia archaeologica 4, Praha – Most 2002, s. 22; Miroslav RICHTER, *Hradištko u Davle. Městečko ostrovského kláštera*, Praha 1982, s. 129–132.

³⁸ V našem prostředí např. Ladislav ČAPEK, *Příspěvek k chronologii vrcholně středověké keramiky z Českých Budějovic*, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 23, 2010, s. 252; R. PROCHÁZKA, *Brněnská stolní a kuchyňská keramika*, s. 330, 331; Josef UNGER, *Základní horizonty keramiky 12.–15. století na soutoku Jihlavy a Svatky*, Archeologické rozhledy 36, 1984, s. 294; Pavel VÁŘEKA, *Proměny keramické produkce vrcholného a pozdního středověku v Čechách*, Archeologické rozhledy L, 1998, s. 128; Pavel BOLINA – Jana NĚMCOVÁ – Pavel ŠLĚZAR, *K počátkům hradů na Moravskotřebovsku*, Castellologica bohemia 11, 2008, s. 55. Některé zevnitř glazované nádoby z Olomouce kladené do 14. století považuje Josef Bláha za importy; Josef BLÁHA, *Komunikace, topografie a importy ve středověku a raném novověku (7.–17. století) na území města Olomouce*, Archaeologia historica 23, s. 149–150.

6. Brno, Minoritská 1. SEM-EDX spektrum analyzovaného vzorku glazury

Summary

Opavian jug in Brno? To the question of the beginnings of the Late Middle Ages glazed pottery

During the rescue research of the Minorite Monastery in Brno, several fragments of a glazed jug were found in the backfill of the sunken part of the wood-clay house, which was destroyed in the fire at the end of the 13th century. The neck is extending into funnel mouth, which is ended by bead rim. The outer surface, and partly also the inside, covered dark green-brown glaze, the body had densely spaced horizontal grooves. The jug was obviously formed from rolls or strips, the winding round did not have the profiling character. The vessel, especially forming of the rim and glaze, has the heterogeneous appearance among the contemporary Brno pottery environment.

Material was subjected to a micropetrographic analysis with the help of the polarizing microscope, the structure of the glaze was analysed with the scanning electron microscope with energy-dispersive analyser (SEM-EDX). Microanalyses of the surface were done on the analytical complex PHILIPS-EDAX. The non-standard analysis with the loading time of the spectrum 100 and with the accelerating voltage 25 kV was used.

The explored vessel differentiates from Brno Middle Age pottery by a very low content of mineral and rock fragments (tab. 1). It is made from loess clay, which has almost no carbonates so it allowed firing at 1100°C. The origin of the pottery may be, with certain probability, found on the north, somewhere in the Czech Silesia. Glaze was marked as plumbic and could be prepared on the principles of earthy glazes. The basis of the glazing suspension was formed by low-fusing sediment, probably with addition of ash or the ash extract (flus or potash black ash) and lead compound. The low

portion of lead in the glaze has a connection with the high temperature of the firing; this distinguishes Brno's jug from similar glazed vessels from Upper-Silesian Ratibor in many ways, and even from compared German examples from localities in Einbeck, Negerborner Weg and Bernigerode by Fredelsloh. Therefore it is presumed that the higher temperature of the firing, the less lead is needed to create a glaze.

Authors made an attempt to include the particular vessel into a wider context, which is mainly the vast area from the eastern France to Upper Silesia. Quite unusual is the occurrence of the already Early Middle Age glaze on the Polish area, connected with the influence of the Kievan Rus, and also especially in last years, with the local sources of the lead ore (especially Dabrowa Gornica on the borderline of Lesser Poland and Upper Silesia). The pioneering work in this field, for the region of the Czech Silesia, was done by Vlasta Šikulová many years ago; and she proved quite a considerable occurrence of the glaze production, especially in Opava. The shape of the jug mouth corresponds with the oldest time layer of these types of vessels, appearing with various intensity during the 13th century. The presence of glaze in the particular period is not very common in the area around Brno and south Moravia, other minor examples, within the evaluated pottery collection, can be set even into other parts of the observed area. Furthermore, majority of the glazed pottery consists of small vessels from the material fired into white shades. The rare occurrence of big vessels with outer decorative glaze, which served mainly for storing the liquids, is typical for the late 13th and the first half of the 14th century. Some pieces were decorated with the plastic motives, usually of the anthropomorphic character. Although it is very rare, this type also occurs in the observed area, including the otherwise different south-Moravian locality. It is possible that Opava was one of the centres where the early glazed pottery was produced. Since the 2nd half of the 14th century, the inner, strictly utilitarian glaze begins to prevail, especially on the three-legged frying pans.

The obtained indicia seem to include the Brno jug into the Opava's district, however further ideas will be given by detailed analyses of the Opava's glazes of the 13th century. It is possible that in Moravia, big glazed vessels were distributed already in the 13th century, however not as the containers but as desired utilitarian objects as such.

Pavla Skalická

LENGYELSKÝ HROB Z VELKÝCH HOŠTIC

Abstract

Within the newly discovered prehistoric settlement in the land register of Velké Hoštice also a relatively richly equipped grave was explored in which no skeletal relics preserved. For its confirmation, phosphate analysis was used with positive result. Based on the analysis of the grave equipment formed by two pieces of chipped industry, a ground hatchet, and mainly several typical buckets, we date these findings into the latest phase of Upper Silesian lengyel group.

Keywords: *Enolithic, Upper Silesian lengyel group, grave, phosphate analysis, settlement*

Úvod

Při archeologickém výzkumu nově objeveného pravěkého sídliště na východním okraji katastru obce Velké Hoštice v trati „Pod flaky“ byl v prosinci roku 2011 prozkoumán lengyelský hrob s poměrně bohatou výbavou.

Nálezová situace

Záchranný výzkum vyvolala realizace terénních úprav spojených s vyrovnáním plochy pro cvičné odpaliště nedalekého golfového hřiště, která nebyla včas ohlášena Archeologickému ústavu Akademie věd České republiky a velkou část plochy narušila nepřiměřená skrývka. Sídlíště leželo ve výhodné poloze 1,5 km od řeky Opavy na levobřežní terase v mírném, k jihu orientovaném svahu (obr. 1). Jižní okraj vymezovala dnes již zaniklá vodoteč. V důsledku zemědělského využití parcely se nedochovala kulturní vrstva, avšak ani ve skryté zemině nebylo promísení nálezy zvláště intenzivní. Velikost osady nelze na základě prozkoumané části odhadnout. Na ploše 300 m² bylo odkryto 28 sídlištních objektů, 47 sloupových jam a až na jedinou superpozici se všechny objekty respektovaly. Vlivem nešetrné skrývky nebylo možné zrekonstruovat úplně půdorysy minimálně tří sloupových staveb. Při jižním okraji sídliště se nacházel hliník lemovaný šesticí sloupových jam v pravidelných rozestupech. Hrob ležel v severním sektoru, kde se koncentrovaly sídlištní a zásobní jámy.

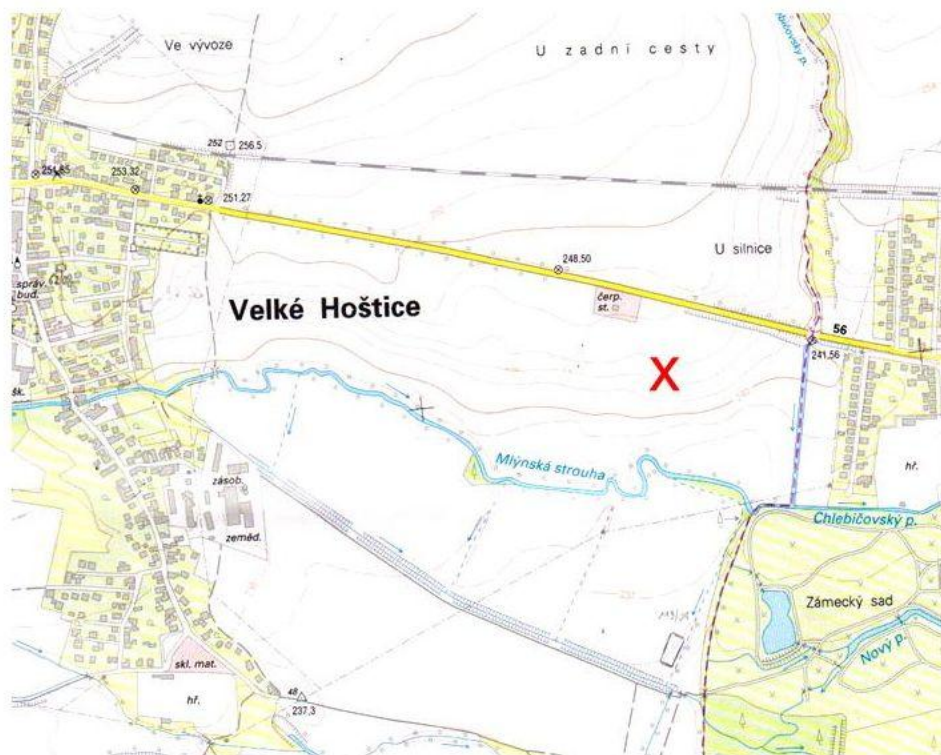
Keramikou ze zásobních jam v okolí hrobu, ale i z ostatních lépe datovatelných objektů, lze přiřadit lengyelskému kulturnímu okruhu. Morfologie, zejména výskyt zatažených mís a mís s oblou stěnou, absence mís se zesílenými plecemi, převaha páskových uch nad tyčinkovými atd., předběžně nasvědčují zařazení do závěrečné fáze lengyelského vývoje, který je ve Slezsku definován jako IV. fáze hornoslezské lengyelské skupiny (HLS IV)¹. Tomu odpovídá také výskyt jordanovských elementů v podobě svazků protilehlých krokvičovitě sestavených rýh na několika zlomcích.² Z hliníku pochází četné střepy pohledově

¹ HLS a její periodizace viz Vratislav JANÁK, *Die Lengyel-Kultur in Oberschlesien*, in: J. K. KOZŁOWSKI – P. RÁCZKY (edd), *Lengyel, Polgár and related Cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*, Kraków 2007, s. 217–232.

² Další lengyelské sídliště odkryté v roce 2010 v trati „Na papežovém“ 0,5 km jižněji bylo datována do nejstaršího stupně (HLS I); více k tomu Jindřich HLAS, *Velké Hoštice – Silesia relax a Golf resort Kravaře*, nálezořá zpráva uložená v archivu archeologického pracoviště NPU Ostrava, č. j. 120/11.

odlišného složení keramické hmoty a jediný typický fragment zdobený otisky šňůry sestavenými do řad, který pravděpodobně náleží epišňůrovému příkarpatskému kulturnímu komplexu.³ V inventáři hlínku nebyly jednoznačně zjištěny lengyelské prvky a je tedy možné, že hlíník patří tomuto komplexu.⁴ Úplná absence materiálu či absence typických keramických zlomků ve výplních ostatních objektů jejich dataci neumožňuje.

1. Velké Hoštice – lokalizace sídliště v mapě 1:10000, mapový list 15 – 32 – 20

Popis hrobu a fosfátová analýza

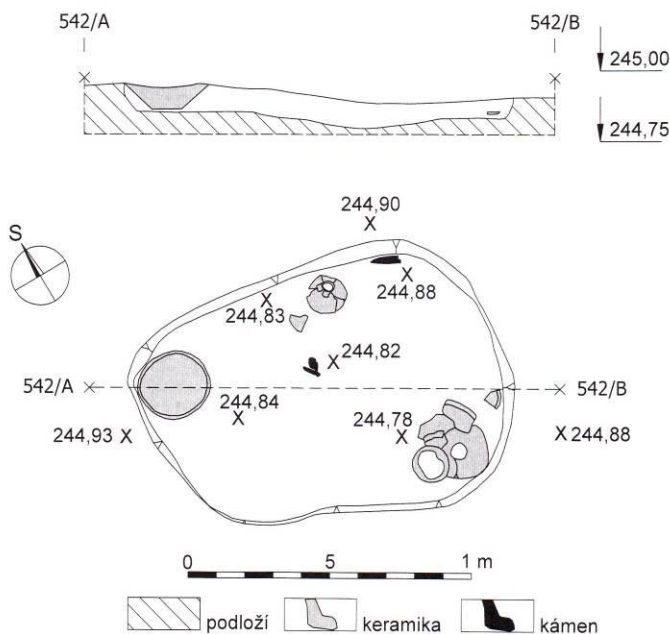
Úroveň podloží byla v místě hrobu snížena skryvkou o více než 30 cm a zahlobení hrobu ji o pouhých 12 cm přesáhlo. Hrobová jáma měla v půdorysu nepravidelný obdélný tvar se silně zaoblenými rohy a její rozměry činily 147 x 101 cm. Delší osou byla orientována z jihovýchodu na severozápad (obr. 2).⁵ V hrobě se nedochovaly žádné kosterní pozůstatky.

³ Dříve označovanému jako skupina Chlopice-Veselé, Jaroslav PEŠKA, *K vybraným problémům relativní chronologie v období mladého a pozdního eneolitu na Moravě*, Pravěk NR 9, Brno, 262.

⁴ Za konzultaci autorka děkuje J. Hlasovi, V. Janákoví a M. Zápotockému.

⁵ U HLS je orientace hrobu na SZ-JV či V-Z částá. Hrob v Otčích-Rybníčcích byl orientován V-Z, viz Jiří JUCHELKA, *Otice-Rybníčky (č. akce 19/09)*, nálezořá zpráva uložená v Archivu ARÚ AV ČR Brno, č. j. 1406/10; hrob z Velkých Hoštic byl orientován SZ-JV viz Vratislav JANÁK, *Hroby hornoslezské lengyelské skupiny z Velkých Hoštic a komplex skupin se smíšenou keramickou náplní* (Příspěvek k poznání postlineárního osídlení severní části střední Evropy), *Pravěk – Supplementum* 8, 2001, s. 326; hrob z Malých Hoštic měl delší osu ve směru SZ-JV, viz Jiří JUCHELKA, *Nové nálezy eneolitických hrobových celků z českého Slezska*, *Acta Musei Moraviae. Scientiae sociales* XCIV, 2009, s. 89–90.

Jelikož se rozklad organických hmot v půdě projevuje deponováním fosforu, byly k jeho indikaci za účelem zpřesnění interpretace v případě hrobu z Velkých Hoštic odebrány vzorky půdy. Analýzu provedl A. Majer podle vlastní metody publikované v roce 1984,⁶ již později modifikoval pro jednotlivé typy půd. V prostoru hrobu se projevilo osm anomálních výsledků ve shlučích, které se svým rozmištěním nejeví jako náhodné a nasvědčovaly by uložení dospělého jedince ve skrčené poloze (obr. 3).⁷ Uložení skrčené kostry odpovídá i velikost hrobové jámy; polohu hlavy nelze odhadnout, a to ani na základě umístění výbavy. Samozřejmě nelze vyloučit, že se nejednalo o lidský pohřeb. Ve vzorcích odebraných z přiložených nádob nebyla prokázána žádná organika.

2. Velké Hoštice – plán hrobu s. j. 542 (R. Kadlubiec – P. Skalická)

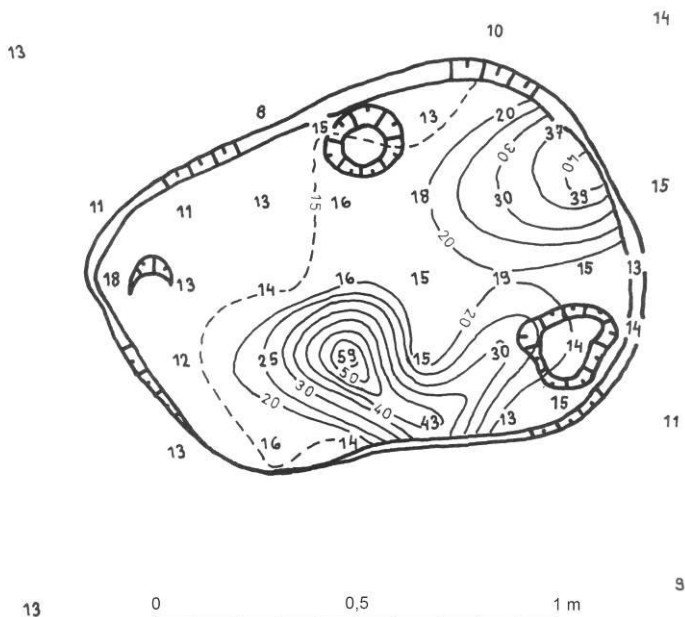
Hrobová výbava

Výbava byla i přes značné narušení poměrně bohatá. Při západním okraji hrobové jámy se nacházela tenkostěnná široce se rozvírající větší nádoba poškozená skrývkou (obr. 4:1). Dochovala se pouze její spodní část, která musela být pro zmírnění dalšího rozpadu vyzvednuta v bloku hlíny. Po rozplavení výplně se v jejích útrokách objevil malý pohárek s mírně stlačeným kulovitým tělem a největší výdutí ve spodní třetině nádoby (obr. 4:2). Z okraje pohárku vystupovala úchopka s odlomeným koncem. O tom, že se jedná o úchop-

⁶ Antonín MAJER, *Relativní metoda fosfátové půdní analýzy*, Archeologické rozhledy XXXVI, Praha 1984, s. 297–313.

⁷ Antonín MAJER, *Kravaře 2012. Zpráva o fosfátové analýze hrobu*, 2012, in: Pavla SKALICKÁ, *Velké Hoštice – golf (odvodnění a cvičné odpaliště), nálezová zpráva uložená v archivu archeologického pracoviště NPU Ostrava*, č. j. 120/11.

ku, a ne o páskové ucho, svědčí absence stop na těle po dolním napojení. Na protější straně hrobu se nacházela skupina zlomků nejméně ze dvou nádob. Šlo o kónickou nožku a část plecí široce z nejspíše též mísy s rozevřenými mírně zesílenými plecemi a zaobleným okrajem (obr. 4:4). Na největší výduti byla opatřena výzdobou v podobě husté řady drobných polokulovitých výčnělků. Z druhé nádoby s takřka kulovitým tělem se zachovala pouze spodní část (obr. 4:3). Při severní hraně hrobu ležela silně poškozená vyšší nožka s prohnutými stěnami. Vedle ní pak zlomek okraje mísy se zesílenými plecemi členěnými na jejich rozhraní se spodkem řadou nehtových vrypů. Oba fragmenty snad pocházejí z jedné mísy (obr. 4:5, 4:6). Zhruba ve středu hrobové jámy se nacházely dva kamenné artefakty - laterálně retušovaná čepel (obr. 4:7) a malé jádro s několika negativy (obr. 4:8); severně od nich při okraji jámy pak ležela sekerka s mírně asymetrickým ostřím (obr. 4:9). Mineralogické určení předmětů provedl V. Wertich. Oba fragmenty štípané industrie by měly být zhotoveny ze silicitu glacienních sedimentů, případně z páskovaného rohovce. Broušená sekerka byla vyrobena ze serpentinitu, jak nasvědčuje její vysoká magnetická susceptibilita a charakteristická patina.

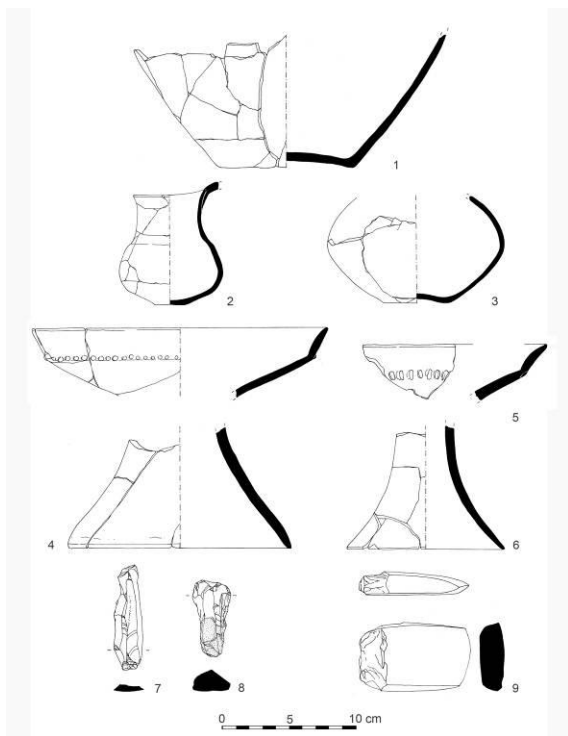
3. Velké Hoštice – vyhodnocení výsledků fosfátové analýzy hrobu s. j. 542.
 Mapa izolinií ppm P_2O_5 (A. Majer)

Datování hrobu

Přítomnost mís na nožce s mírně zesílenými rozevřenými plecemi (obr. 4:4–4:6) je jedním ze znaků, který by dovoľoval zařadit hrob do kontextu mladší fáze hornoslezské lengyelské skupiny HLS III.⁸ Tvarově se mísy přibližují nálezům závěrečného období kultury

⁸ Srovn. Vratislav JANÁK, *Severovýchodní vlivy v Horním Slezsku v časném a starém eneolitu*, ČSM–B 40, 1991, s. 100.

lengyelsko-polgárské,⁹ ale i třetí fáze hornoslezské lengyelské skupiny. Podobně také výzdoba v podobě drobných kulových vrchlíčků na lomu mísy se vyskytuje častěji v tiszapolgárské skupině,¹⁰ a jako charakteristický výzdobný prvek fáze HLS III je jmenována v kandidátské práci V. Janáka.¹¹ Mísy se zcela analogickým provedením výzdoby pocházejí opět z výzkumů Valentových v Opavě-Kateřinkách, které jsou ovšem nestratifikovány.¹²

4. Velké Hoštice – nálezy z hrobu s. j. 542 (I. Tichá, H. Hučková)

Nejdůležitější součástí hrobové výbavy se zdá být pohárek s hákovitou úchopkou (obr. 4:2), který byl vložen dovnitř větší nádoby. Z české části Horního Slezska evidujeme nálezy dalších tří analogických exemplářů. Dva téměř totožné pohárky pocházejí z výzkumů amatérského archeologa A. Valenty.¹³ První nádobku s úplnou hákovitou úchopkou

⁹ Anna KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA, *Lendzielsko-polgarskie społeczności w dobie rozkwitu*, in: Witold HENSEL – Tadeusz WIŚLAŃSKI (edd.), *Prahistoria ziem polskich II – neolit*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, Ryc. 50/14.

¹⁰ Stanislav ŠÍŠKA, *Tiszapolgárska kultúra na Slovensku*. *Slovenská archeológia* XVI, 1968, Tab. VI, VII a X; srovn. V. JANÁK, *Severovýchodní vlivy*, s. 97–109.

¹¹ Vratislav JANÁK, *Morava na rozhraní starého a středního eneolitu*, rkp. kandidátské disertační práce, Brno 1989, Tab. 29:2.

¹² Moritz HOERNES, *Neolitische Wohnstätten bei Troppau*, *Mittheilungen der prahistorischen Commission der kais. Akademie der Wissenschaften*, Band 1., Wien 1903, Fig. 21–25.

¹³ Podle M. Hoernesa by obdobné velikosti a tvaru měly být ještě další dvě nádoby, jedna pochází z Loštic a měla by se nacházet ve sbírkách vídeňského muzea, k druhé bližší údaje uvedeny nejsou: M. HOERNES, *Neolitische Wohnstätten*, s. 407.

objevil Valenta v roce 1886 v prostoru cihelny F. Wallika nedaleko Kaple sv. Kříže v Opavě-Kateřinkách a o dva roky později ji sám předal do sbírek Gymnasiálního muzea v Opavě,¹⁴ jak o tom vypovídá jeho vlastnoručně psaný deník.¹⁵ Druhý pohárek (s odlomeným koncem úchopky) nalezl roku 1890 pravděpodobně v cihelně F. Riczneho. M. Hoernes jej publikoval spolu s dalšími jako součást hrobové výbavy, přičemž náleзовé okolnosti a počet hrobů nelze na základě popisu rekonstruovat.¹⁶ Další pohárek byl nedávno vyzvednut z hrobu¹⁷ při záchranném archeologickém výzkumu lengyelského sídliště v Oticích-Rybníčkách. Morfologicky se od předešlých poněkud liší; spodek je spíše kónický, pod největší výdutí se nachází výzdoba v podobě dvojice drobných výčnělků a zaostřená hákovitá rukojeť vybíhá poměrně vysoko nad okraj.

Výbava hrobu nevykazuje žádné ze znaků, které by jej dovolovaly spojit s první a druhou fází hornoslezské lengyelské skupiny.¹⁸ Na základě mís by mohl být soubor datován do III. fáze HLS. Ovšem pohárek s hákovitou úchopkou umožňuje podle dosavadních analogií ještě pozdější dataci. Inventář hrobu v Oticích-Rybníčkách, který obsahoval jeden z výše popsanych pohárků, byl totiž shodně jako sídliště jednoznačně zařazen do kontextu IV. fáze HLS;¹⁹ také u obou nálezů z Kateřinek je tento kontext pravděpodobný.²⁰ Shodné morfologické znaky na keramice ze zmíněných lokalit shledáváme u materiálu na sídlišti ve Služovicích/Hněvošicích, které bylo datováno do fáze HLS IV.²¹ Dataci hrobu z Velkých Hoštic do této fáze nasvědčuje také skutečnost, že k ní náležely všechny datovatelné sídlištní objekty v jeho okolí.

Předběžně se tedy zdá, že hrob z Velkých Hoštic bude možno přiřadit doposud poměrně málo známé nejmladší fázi hornoslezské lengyelské skupiny. Kromě části osady na rozhraní katastrů Služovic a Hněvošic, kde byly prozkoumány dvě jámy (ostatní pouze vzorkovány),²² jí dále náleží sídliště a hrob z Otic-Rybníčků (viz výše), část osady v Malých Hošticích,²³ velmi pravděpodobně naleziště v Opavě-Kateřinkách, a v neposlední řadě sídliště

¹⁴ Za okupace se Gymnasiální museum stalo součástí Zemského muzea, dnes Slezského zemského muzea.; vice Lumír JISL, *Počátky archeologického bádání ve Slezsku a opavská muzea*, in: 150 let Slezského muzea, Ostrava 1964, s. 121–129. Pohárek byl do sbírek Gymnasiálního muzea zapsán pod jedním z nejstarších čísel GM 4, nyní se nachází ve sbírce Slezského zemského muzea pod inv. č. P 1516, Markéta TYMONOVÁ, *C4.2.6–C4.2.7 Dva kamenné sekeromlaty, džbáněk*, in: P. ŠOPÁK a kol. *Paměť Slezska*, Opava 2011, s. 217.

¹⁵ *Nálezový deník Arnošta Valenty* uložený v archivu Archeologického pracoviště Slezského zemského muzea, č. arch. 1395, s. 1.

¹⁶ Pohárek nebyl prozatím identifikován v původních Valentových denících. Příslušnost k hrobovému celku mu byla M. Hoernesem přisouzena na základě přibalených bronzů, jejichž shodný původ však nelze prokázat, srovnej Moritz HOERNES, *Neolitische Wohnstätten*, s. 407, Textfig. 8.

¹⁷ Ačkoli se v jámě nedochoval osteologický materiál, podle rozmístění a charakteru výbavy to lze předpokládat, že se jednalo o kostrový hrob; více viz Jiří JUCHELKA, *Otice–Rybníčky*, s. 19.

¹⁸ V. JANÁK, *Die Lengyel-Kultur*, s. 222.

¹⁹ Srovň. J. JUCHELKA, *Otice–Rybníčky*, nálezová zpráva č. j. 1406/10, s. 18, obr. 25.

²⁰ Ačkoli se jedná o nestratifikovaný materiál, vyskytují se v kateřinském materiálu spolu s pohárky nádoby typické pro IV. fázi HLS, například hrnce kulovitého těla či pokličky s několika drobnými ušky. M. HOERNES, *Neolitische Wohnstätten*, Textfig. 14–15, Taf. XI/2.

²¹ Srovň. Vratislav JANÁK, *Nástup eneolitu v českém Slezsku (hornoslezská lengyelská skupina a kultura nálevkovitých pohárů)*, rkp. habilitační práce, Opava 2006, s. 110–126.

²² Vratislav JANÁK, *Staroneolitická lokalita mezi Služovicemi a Hněvošicemi*, Přehled výzkumů za rok 1986, Brno 1989, s. 24–25; V. JANÁK, *Nástup eneolitu*, s. 110–126.

²³ Jiří JUCHELKA, *Eneolitické jámy s kultovními předměty z Malých Hoštic (okr. Opava)*. Příspěvek k problematice kultovních míst hornoslezské lengyelské skupiny v českém Slezsku. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity M14–15, Brno 2009, s. 222. Jiří JUCHELKA, *Nové nálezy eneolitických*, s. 89–97;

v Příboře-Hájově,²⁴ které však již leží v Oderské bráně. Z polské strany Horního Slezska se uvádí několik lokalit údajně s nálezy jordanovských nádob, jež mají dokladovat styky s Dolním Slezskem.²⁵ Co se týká hrobových celků, pak v této fázi kromě hrobů z Velkých Hoštic a Otic-Rybníčků další nálezy z Horního Slezska nevidujeme.

Závěr

Hrob z Velkých Hoštic spolu s materiálem z přilehlého sídliště rozšířil pramennou základnu pozdní fáze hornoslezské lengyelské skupiny (HLS IV). Aplikace fosfátové analýzy při zpracování hrobu znamená významný metodický přínos, zvláště v regionu, kde se vlivem odvápněných sprašových usazenin v podloží v hrobech málokdy nacházejí úplné či vůbec nějaké kosterní pozůstatky. Na základě pozitivních výsledků analýzy můžeme takřka vyloučit možnost interpretace nálezu jako kenotafického pohřbu.

Poděkování/Acknowledgements:

Předložený článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č. IGS201309/2013 Středověká a raně novověká Opava ve světle archeologických pramenů I. */This article was financially supported by the Ministry of Culture of the Czech Republic by institutional financing of long-term conceptual development of the research institution (the Silesian Museum, MK000100595), internal grant of the Silesian Museum No. IGS201309/2013.*

Summary

Lengyel grave in Velké Hoštice

During an archaeological research of a prehistoric settlement in the land register of Velké Hoštice a ritually laid grave was explored which most likely belongs to the fourth phase of Upper Silesian lengyel group on the basis of the equipment analysis. The importance of the findings consists mainly in the fact that it is only the second grave dated like this in the area of Upper Silesia, and together with the material from the accordingly dated settlement they enrich the source base of this little known phase. The grave equipment represented at least two bowls on a stem, a bucket with a spherical underpart, a beaker with a hold inside a pot, two pieces of chipped industry, and a ground serpentinite hatchet. A significant advance was the use of phosphate analysis in the locality where skeletal relics are not preserved.

---

²⁴ Vratiskav JANÁK, *Sídliště lidu s moravskou malovanou keramikou v Příboře – Hájově*, okr. Nový Jičín, závěr lengyelského vývoje na Moravě, *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* 1, 1995, s. 5–19.

²⁵ Edelgarda M. FOLTYN – Eugeniusz FOLTYN, *Ziemie Górniego Śląska od epoki kamienia do wczesnego średowiecza*, Katowice 2012, s. 73; dále např. Irena LASAK, *Badania wykopaliskowe na osadzie wielokulturowej w Bieńkowicach, woj. Katowice*, *Silesia antiqua* XXI, 1979, s. 15–30.

Pavla Skalická – Barbara Marešová

STŘEDOVĚKÁ DŘEVOHLINĚNÁ ZÁSTAVBA DOMOVNÍHO BLOKU – PŘEDBĚŽNÉ SHRNTÍ VÝSLEDKŮ PŘEDSTIHOVÉHO VÝZKUMU V PROSTORU BÝVALÉ RADNIČNÍ ULICE V OPAVĚ

Abstract

This article presents new findings recessed portions of medieval wood-and-clay buildings. Basements were uncovered during archaeological research of the house block, defined by the southern front of Horní náměstí, the rear of the buildings on Ostrožná street, Popská street and Rybí trh in the historic center of Opava. Residential area, was forming in the middle of the 13th century and later than the end of the 13th century created frontage along the emerging communication. In the first half of the 14th century, this area shall cease and empty place was first used as a deposit of civic waste, and later as a manufacturing area.

Keywords: Silesia, Opava, wood-and-clay buildings, town, 13th and 14th century

Úvod

V Opavě se prostřednictvím archeologických výzkumů opakovaně potvrzuje dobrý stav dochování pozůstatků středověké dřevohliněné zástavby v historickém jádru města i mimo něj. V letech 2010–2011 proběhl v prostoru jižně od Horního náměstí v souvislosti s plánovanou výstavbou obchodního domu rozsáhlý plošný archeologický výzkum (odkrytá plocha přesahovala 270 m²), při kterém bylo prozkoumáno hned několik objektů interpretovaných jako suterény obytných domů. Představená zjištění znamenala nejen rozšíření pramenné základny, ale především významný posun v představách o urbanistickém vývoji doposud málo prozkoumané jihozápadní části historického jádra města.

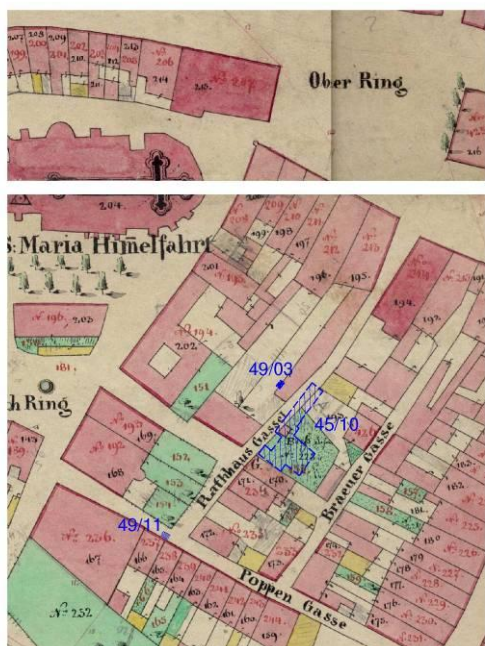
1. Historický kontext

Domovní blok, v němž byl výzkum realizován, je vymezen zadními částmi parcel jižní fronty domů na Horním náměstí, východní fronty Ostrožné ulice, Rybím trhem ze západu a ulicí Popskou z jihu (obr. 1). Písemné prameny vztahující se přímo k místu se týkají pouze majetko-právních vztahů, nebo jsou součástí jiných zpráv.¹ Nejdůležitější poznatky o urbanismu lokality tak přineslo shromáždění a rozbor dochovaných vedut a plánů města v rámci archivní rešerše.² Velmi schematicky je prostor domovního bloku mezi Horním náměstím a Rybím trhem ztvárněn již na tzv. požárním obrazu ze závěru 17. století. Na mladší Schwartzzerově vedutě z roku 1709 lze rozpoznat organizovanou uliční frontu na Rybím trhu, zatímco plocha uvnitř domovního bloku a na ulici Popské je zastavěna nesou-

¹ Souhrnně Josef ZUKAL, *Paměti opavské, črty kulturní a místopisné*, Opava 1912; Jaroslav BAKALA, *Počátky města Opavy*, Časopis Slezského muzea, Zvláštní číslo k 750. výročí města Opavy, 1974, s. 285.

² Následující text je pouze stručným shrnutím rešerše Petra KANIOVÁ – Romana ROSOVÁ – Michal ZEŽULA, *Opava-vnitroblok. Almužnická-Ostrožná-Horní náměstí-Popská*, strojepis uložený v archivu NPÚ - ÚOP v Ostravě, Opava 2009; dále Peter KOVÁČIK – Petra KANIOVÁ – Romana ROSOVÁ – Michal ZEŽULA, *Opava City Center – Archeologická zpráva – rešerše* (Zpráva shrnující výsledky archivního průzkumu a archeologické rešerše sledující urbanistický vývoj, proměny zástavby a dosavadní poznatky archeologických a geologických průzkumů městského vnitrobloku v Opavě, vymezeného ulicemi Rybí trh, Horní náměstí, Ostrožná a Popská), strojepis uložený v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, Opava – Olomouc 2009;

visle. Tento pramen jako vůbec první zobrazuje dnes již zmizelou/zrušenou Radniční ulici, od jejíž existence se odvíjela interpretace některých nálezových situací při archeologickém výzkumu. Před rokem 1758 dále vznikl anonymní, tzv. Lundwallův, plán města, ukazující již poměrně pravidelný půdorys domovního bloku.³ Jižní frontu Horního náměstí zaujímal 12 domů se sedlovými střechami na dlouhých úzkých parcelách. Také Ostrožná ulice byla zástavěna souvislou řadou budov, na Rybím trhu lze rozpoznat sirotčinec sv. Michala a při něm několik domů situovaných na kratších parcelách.

1. Vynesení lokalit s nálezy suterénů v JZ sektoru opavského historického jádra do indikační skici stabilního katastru z roku 1836

Na ulici Popské se zástavba její severní strany omezila na pět malých domů. Plocha celého domovního bloku byla rozdělena v severojižním směru dvěma rovnoběžnými uličkami – Radniční a Pivovarskou (od r. 1906 Poštovní). Jejich podobu nejpřesněji zachycuje tzv. indikační skica stabilního katastru z roku 1836. Zástavba domovního bloku je ve většině případů zděná, prostor mezi zmiňovanými ulicemi nemá pravidelnou strukturu a nacházejí se zde jen drobné stavby a přístavky. K dalším změnám dochází ještě před koncem 19. století; souvisejí s přestavbou domu č. p. 213 na c. k. poštovní úřad a vybudováním hasičské zbrojnice v letech 1875–1899, která obě ulice propojila. Po událostech druhé světové války

a bombardování v jejím závěru utrpěla řada domů v centru města závažné škody. V případě zkoumaného domovního bloku a jižní fronty Horního náměstí však nedosahovaly ani zdaleka takových rozměrů, jaké nakonec vyplynuly z poválečné asanace. Na místě velké části jižní fronty náměstí zela téměř dvacet let proluka, stavebně uzavřená teprve v 60.–70. letech 20. století obchodním centrem Slezanka. Vnitřní prostor domovního bloku zůstal nadále využit jako městská zeleň.

Cenné podklady pro utváření představy o možné podobě osídlení přinesla sumarizace výsledků předešlých archeologických výzkumů.⁴ Středověké souvrství několikametrové mocnosti a doklady zástavby (např. dřevěná vrata) byly dokumentovány již při výstavbě ob-

³ Romana ROŠOVÁ, *Zmizelá Opava – vývoj tzv. vnitrobloku s příklady asanovaných historických domů*, in: Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě, Ostrava 2009, s. 114.

⁴ Michal ZEŽULA, *Archeologické výzkumy v prostoru domovního bloku Horní nám. – Ostrožná ul. – Popská ul. – Rybí trh* (rešerše), in: Pavla SKALICKÁ, *Záchranný archeologický výzkum u bývalé Radniční ulice v Opavě*, Opava City Center, nálezová zpráva uložena v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, č. j. 45/10, s. 24–29; následující text shrne výsledky archeologické části rešerše.

chodního centra Slezanka a přilehlé výškové budovy v 60. letech 20. století.⁵ Podobná zjištění přinesly v 80. a 90. letech výzkumy na parcelách domů západní fronty Ostrožné⁶ a nedávno také Popské ulice.⁷

Jediný záchranný archeologický výzkum přímo sousedící se zkoumanou plochou byl realizován v severní části domovního bloku. V jeho rámci se podařilo v superpozici s mladší odpadní jámkou zachytit suterén dřevohliněného domu, který byl předběžně spojován se zástavbou zadní části parcely jižní fronty Horního náměstí.⁸

Archeologické výzkumy v prostoru dalších opavských domovních bloků⁹ opakovaně prokázaly, že souvrství ze 13. a 14. století dosahují mocnosti dva až tři metry. Nárůst terénu je důsledkem planýrek zeminy a provozu spojeném s ukládáním odpadu na parcelách a také v okolí, kde se postupně měnil v kompaktní uloženiny. V mladších obdobích pozdního středověku a raného novověku se pak tento jev výrazně zpomalil v souvislosti se zvyšováním počtu odpadních jímek a jiných hygienických zařízení.

2. Stručný popis nálezové situace archeologického výzkumu při bývalé Radniční ulici

Při zpracování výzkumu bylo zejména na základě vertikální stratigrafie, absolutně datovatelných nálezů a rozboru keramického materiálu vyčleněno šest nálezových horizontů.¹⁰ Ačkoliv inventář některých objektů neumožňoval dataci, bylo jejich chronologické vyme-

⁵ Např. Vlasta ŠIKULOVÁ, *Záchranné akce v areálu středověké Opavy*, Přehled výzkumů 1967, 1968, s. 107–111; Jaroslav KRÁL, *Opava, středověk, Popská ul. Zachraňovací akce Martinek – Šlinger*, nálezová zpráva uložena v Archivu ARÚ AVČR Brno, č. j. 1034/67; Jaroslav KRÁL, *Opavské středověké nálezy II*, ČSM–B 10, 1961, s. 19–36; Vlasta ŠIKULOVÁ, *Záchranné akce v areálu středověké Opavy*, Přehled výzkumů 1967, 1968, s. 107–111.

⁶ Hana TERYNGEROVÁ, *Opava, Ostrožná č. 10/č.p. 211. Rejstříkové číslo památky 3179*, nálezová zpráva uložena v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, bez č. j., Opava 1997; Hana TERYNGEROVÁ, *Opava, Ostrožná č. 10, č. p. 211 (parc. č. 250) – I. etapa*, Přehled výzkumů 38, 1997, s. 223–225; Hana TERYNGEROVÁ, *Opava, Ostrožná ul. 10 – II. etapa*, Přehled výzkumů 38, 1977, s. 225–226; Hana TERYNGEROVÁ, *Opava, Ostrožná č. 10/č.p. 211. Rejstříkové číslo památky 3179*, nálezová zpráva uložena v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, bez č. j., Opava 1998; Hana TERYNGEROVÁ, *Kostěné artefakty z archeologického výzkumu na Ostrožné ulici v Opavě*, in: Sborník prací památkového ústavu v Ostravě, Ostrava 1996, s. 69–72; Hana TERYNGEROVÁ, *Dřevěné konstrukce z archeologických výzkumů historických jader v Opavě a Ostravě* (v sezónách 1992–1998), in: Památkový ústav v Ostravě – výroční zpráva, Ostrava 1999, s. 109–112; Jiří JUCHELKA, *Opava Město, Ostrožná 8/č.p. 210, parcela číslo 251*, nálezová zpráva uložena v Archivu ARÚ AVČR Brno, č. j. 600/03; Jiří JUCHELKA, *Opava (okr. Opava). Ostrožná ul.*, Přehled výzkumů 43, 2002, s. 285; Jiří JUCHELKA, *Doklady drátenictví v archeologických nálezích z Opavy, Ostrožné ulice*, Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002, Katowice 2004, s. 253–255.

⁷ Marek KIECOŇ – Pavla SKALICKÁ, *Opava – Popská ulice*, nálezová zpráva uložena v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, č. j. 49/11.

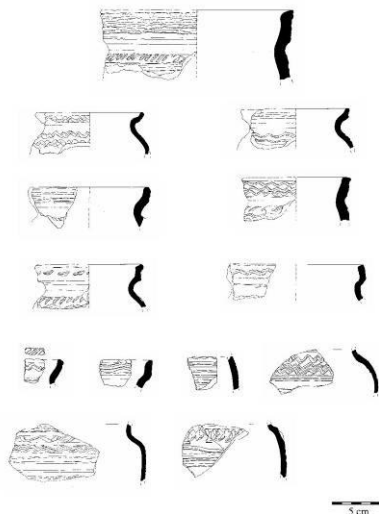
⁸ Marek KIECOŇ – Michal ZEŽULA, *Opava, Horní náměstí, parcela č. 239/1*, nálezová zpráva uložena v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, č. j. 49/03.

⁹ Srovnej např. Marek KIECOŇ – Michal ZEŽULA, *Opava (k. ú. Opava-město, okr. Opava) Drůbeží trh*, č. p. 606. Přehled výzkumů 48, Brno 2007, 494–496; Marek KIECOŇ – František KOLÁŘ – Pavel MALÍK – Michal ZEŽULA, *Opava (k. ú. Opava-město, okr. Opava) Vnitroblok ulic Mezi Trhy, Mnišská a Dolní náměstí*, p. č. 363 a 357/2. Přehled výzkumů 50, Brno 2009, 420–422; František KOLÁŘ, *Opava (k. ú. Opava-město, okr. Opava) U Jakařské brány 8*, č. p. 156, p. č. 135. Přehled výzkumů 51, Brno 2010, 462–465; Marek KIECOŇ – Michal ZEŽULA, *Opava – Drůbeží trh*, předběžná nálezová zpráva uložena v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, č. j. 50/05; Barbara MARETHOVÁ, *Opava – ulice Podkovní – revitalizace vnitrobloku u kina Mír*, nálezová zpráva uložena v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, č. j. 10/2010;

¹⁰ Základní členění Pavla SKALICKÁ – Barbara MARETHOVÁ, *Archeologický výzkum při bývalé Radniční ulici v Opavě*, Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 2011–2012 roku, Katowice, v tisku 2013.

zení možné prostřednictvím rozboru materiálu z bezprostředně navazujících náleзовých situací, podpořené získanými dendrochronologickými daty. Za nejstarší náleзовý horizont, zastoupený pouze sporadicky, lze považovat dvě menší pravěké jámy hloubené do povrchu půdního typu. Výplň jednoho z těchto objektů obsahovala několik zlomků keramiky kultury s kulovitými amforami z pozdní doby kamenné. Druhotně přemístěná pravěká keramika se poté až na výjimky nevyskytovala ani v mladších zásypech. Pravděpodobně se již pohybuje za předpokládanými hranicemi sídlištních areálů, které byly v pravěku vázány na řeku.

Tab. 1. Keramika z přelomu 12. a 13. století – první třetiny 13. století (H. Pravdová)

Druhý horizont představovalo osídlení spojené s předlokační osadou či již počátky institucionálního města. Představa o jeho charakteru je ovlivněna stavem dochování; náleзовé situace se projevíly pouze v jihovýchodní části zkoumané plochy, kde je sice nenarušily rozměrné mladší zahloubené objekty, ale veškeré stratigrafické vztahy k okolí byly na sklonku 19. století zničeny při výstavbě skle-pů požární zbrojnice. I přes tyto nepříznivé náleзовé okolnosti byl výzkumem zachycen někdejší komunikační horizont na povrchu půdního typu. Tvořila ho hnojištní nášlapová vrstva, v níž se projevovalo pět nepravidelných zahloubených objektů ve vzájemné superpozici. Zásypy obsahovaly typickou keramiku raně středověké výrobní tradice

z přelomu 12. a 13. a první poloviny 13. století (tab. 1).¹¹ Jednalo se o sídlištní jámy, kterým nelze přiřadit konkrétní funkci. Kromě této skupiny objektů byla ve střední části zkoumané plochy nalezena oválná odpadní jáma podobného stáří.

Středověké situace datované do období okolo poloviny 13. až první poloviny 14. století jsou spjaty s velkými změnami v organizaci prostoru domovního bloku, potažmo urbanismu městského jádra. Nejspíše ještě před polovinu 13. století lze předpokládat budování suterénů dřevohliněných obytných staveb, zachycených v ploše výzkumu. Ty se pak projevují dvěma hlavními stavebními horizonty (označené dále jako starší a mladší fáze). Pro

¹¹ M. Zezula vymezuje tento horizont jako období přelomu 12. a 13. století – 30.–40. léta 13. století, naposledy např. František KOLÁŘ – Michal ZEZULA, *Die Straßen und Ringe im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Opava/Troppau*, in: S. KRABATH – J. PIEKALSKI – K. WACHOWSKI (eds.) *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy środkowej. Wratislavia Antiqua 13*, Wrocław, s. 219–247 (zde v poznámce pod čarou č. 1 na s. 221); Michal ZEZULA, *Kuchyňská a stolní keramika (kapitola)*, in: K. VOJKŮVKOVÁ – M. ZEZULA, *Předměty vyprávějí*, Opava, Ostrava 2012, s. 28–31. Jedná se o silnostěnné zboží vyráběné v místních podmínkách a z místních surovin. Nádoby mají vzhůru vytažené římsovité a vně vykloněné okraje většinou zdobené jednoduchou či vícenásobnou vlnkou, záseky, liniemi či jiným typem vhloubené výzdoby. Ve fragmentárním materiálu převažují výduti bezuchých hrncovitých nádob, zdobených v horní polovině nádoby. Často se vyskytují masivní zásobnice s přídavkem grafitu v keramické hmotě. Dna jsou podsýpaná, v náleзовém souboru se vyskytují pouze minimální doklady jinde poměrně běžných značek.

jejich datování jsou zásadní dendrochronologická data získaná z dochovaných konstrukčních prvků staveb. V případě starší fáze se nepodařilo získat absolutní datum, lze pouze konstatovat, že ke stavbě nedošlo dříve než ve 30. letech 13. století. Data získaná z výdřevy dvou ze tří mladších objektů se pohybují v rozmezí let 1275 až 1279. Obytná zástavba byla opuštěna nejspíše ještě v průběhu první poloviny 14. století a objekty pozvolna zanikaly.

Nezastavěný prostor se záhy stal místem pro deponování odpadu nejen z přilehlých domácností, ale také řemeslnických dílen. Neregistrujeme zde žádné zpevnění povrchu ani zástavbu. Souvrství tvořené hnojištními vrstvami prokládanými hlinitými dorovnávkami narostlo v některých částech zkoumané plochy až o jeden metr. Při přesnější lokalizaci nálezů byly identifikovány dvě výraznější koncentrace odpadu, které mohou poukazovat na místa deponování materiálu z kostářské dílny.¹²

Volné prostranství bylo posléze opět systematicky využito nejpozději v závěru 14. století. Tehdy se zde etabloje výrobní areál spojený s provozem teplovzdušné pece; archeologický výzkum zachytil několik stavebních fází tohoto technologického zařízení. Nejmladší z nich se dochovalo in-situ, jedná se o unikátní pec půdorysného tvaru písmene „T“ sklenutou z pálených cihel gotického formátu. Po jejím zániku byla do okolí rozplanřována spáleništní vrstva obsahující organické makrozbytky. Podle archeobotanické analýzy jsou tvořeny z převážné většiny charakteristicky naklíčeným ječným sladem.¹³ Tato skutečnost spolu s doklady analogických zařízení¹⁴ vedla k interpretaci nálezu jako hvozdové sladovnické pece. Keramika z izolačních vrstev pece je datovaná na přelom 14. a 15. až počátek 15. století a zánikový horizont nepřesahuje polovinu 15. století. Interiér hvozdu vymezovaly kamenné zdi, dále severně v prostoru dvora se nacházely dvě menší dřevěné stavby (obr. 2). Zánik celého takto utvářeného výrobního areálu mohl souviset s některým

¹² Souvrství obsahovalo také několik nálezů, které významně podpořily jeho dataci. I s přihlédnutím možnosti dlouhodobého oběhu či uschování byl datačně důležitý pražský groš Václava II. ražený v absolutním rozmezí let 1300–1305, viz Jiří MILITKÝ, *Numismatický posudek k souboru mincí objevených při archeologickém výzkumu na lokalitě Opava OCC1*, in: Pavla SKALICKÁ, *Záchranný archeologický výzkum u bývalé Radniční ulice v Opavě, Opava City Center, nálezořvá zpráva uložená v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, č. j. 45/10*. Dále byl vyzvednut zlomek oboustranně malovaného skla z čišky benátské produkce (1280–1350), srovnaj Pavla SKALICKÁ, *Benátské sklo (kapitola)*, in: K. VOJKŮVKOVÁ – M. ZEŽULA, *Předměty vyprávějí, Opava, Ostrava 2012*, s. 66–67. Z jedné z hnojištních vrstev pochází ztracený poutní odznak ze známého mariánského poutního místa – Čách. Olovená plaketka je datována do první poloviny 14. století a dokresluje spolu se dvěma dalšími odznaky nalezenými v Opavě představu o projevech zbožnosti středověkého člověka, více Jan HRDINA– František KOLÁŘ– Barbara MARETHOVÁ– Aleš MUDRA – Pavla SKALICKÁ – Hana TERYNGEROVÁ, *Neue Pilgerzeichenfunde aus Opava (Troppau) und Typologie der älteren Aachener Pilgerzeichen im Kontext der Zeugnisse zur Aachenfahrt aus den böhmischen Ländern im 14. Jahrhundert*. Europäische Wallfahrtsstudien Band 10, Frankfurt am Main 2013, s. 321–359.

¹³ K interpretaci vzorku zuhelnatělého ječmene jako sladu vedla především délka klíčku obilek, která se pohybovala okolo dvou až pěti milimetrů. Při této délce bylo podle dobové technologie výroby pivního sladu klíčení obilí zastaveno sušením, viz Petr KOČÁR, *Nálezořvá zpráva o archeobotanické analýze*, 2012, in: Pavla SKALICKÁ, *Záchranný archeologický výzkum u bývalé Radniční ulice v Opavě, Opava City Center, nálezořvá zpráva uložená v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, č. j. 45/10*, s. 91 a násl.

¹⁴ V českých zemích bylo v minulosti prozkoumáno několik objektů stavebně i funkčně blízkých opavské peci, např. Vladimír NEKUDA, *Mstěnice I. Zaniklá středověká ves. Hrádek – tvrř – dvůr – předsunutá opevnění*, Brno 1985, s. 60–63; Helena OLMEROVÁ, *Nález středověkého pivovarského zařízení na Novém Městě*, in: *Staletá Praha XIII, Praha 1983*, s. 211–217; Rudolf KRAJÍČ, *Středověká sladovna v Sezimově Ústí*, *Památky archeologické LXXX*, Praha 1989, s. 159–187; Josef UNGER, *Život na lelekovickém hradě ve 14. století*. Antropologická sociokulturní studie, Brno 1999, s. 24–27; Petr LISSEK, *Středověká sladovna z Jenišova Újezdu*, *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1998–2002*, 2006, s. 89–114. Ve všech případech jsou spojovány se sušením obilí, zejména pro výrobu pivního sladu, kdy je klíčení zrna uměle zastaveno sušením na hvozdu, k tomu více Josef STANĚK, *Blahoslavený sládek*, Praha 1984, s. 115.

z písemně doložených požárů (např. 1431),¹⁵ či jej mohla způsobit například neopatrná manipulace s topivem. Jedná se o první doklad středověké sladovny v Opavě, který v současnosti podléhá zpracování a bude podrobně publikován na jiném místě.

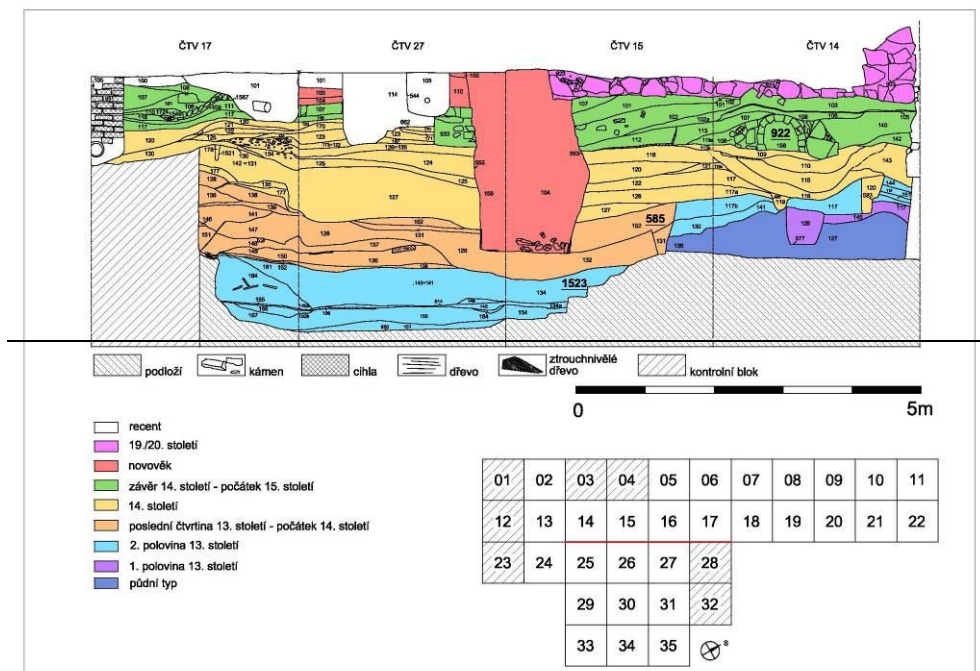

2. Půdorysná podoba sladovnického areálu s pecí (R. Kadlubiec – P. Skalická)

Poslední vymezený nálezový horizont zahrnuje dlouhé období závěru středověku a průběhu raného novověku. Od konce 15. století se nárůst terénu v rámci zkoumané plochy značně zpomalil. Zanesené pochozí úpravy již nebyly nadále převrstvovány, ale spíše docházelo k jejich plošnému odstranění a obměně. Obecně lze říci, že je toto období charakteristické pokročilejším nakládáním s běžným odpadem, deponovaným především v odpadních jámkách a nikoliv již – jako dříve – planýrovaným v dvorových částech domovních parcel. V následujících staletích již celkový obraz vývoje domovního bloku spoluvytvářejí dochované ikonografické prameny. Podle vyobrazení na tzv. požárním obrazu Opavy bylo v závěru 17. století na místě pouze spáleniště, což lze archeologicky jednoznačně potvrdit. V prostoru přiléhajícímu v 18. století k Radniční ulici měly podle Lundwalovy veduty stát v jižní části dva domy orientované štíty k ulici Popské, avšak zbylou část, již se dotkl výzkum, tvoří nezastavěný, byť rozparcelovaný prostor. Napříč celou zkoumanou plochou při její západní hraně byla zachycena ohradní zeď s cihelnými vynášecími pasy a k ní přiložená menší zděná budova zohledněná na indikační skice z roku 1836. V závěru 19. století zde byla realizována stavba nové požární zbrojnice. Výzkum odhalil dva její doposud neznámé sklepy, o jejichž realizaci bylo rozhodnuto nejspíše až během stavby (chybí v plánech pro-

¹⁵ Srovnej Dalibor PRIX, *Útlum v pozdním středověku*, in: K. Müller – R. Žáček (ed.), *Opava*, Praha 2007, s. 369–385.

jektu).¹⁶ Dále byla zachycena celá západní polovina severní obvodové zdi hlavní budovy se základy příček jednotlivých místností, první pilíř a roznašecí pas garážové haly a relikty ohradní zdi dvora při Radniční ulici.

3. Východní řez jižní částí zkoumané plochy s dvěma následnými fázemi suterénu (s. j. 585 a 1523) (R. Kadlubiec – P. Skalická).

3. Pozůstatky dřevohliněné zástavby

Těžiště předkládaného článku tvoří shrnutí a popis nalezených dokladů dřevohliněné zástavby. Je zatím předčasné pokoušet se na základě dochovaných relikvů uvažovat o vnitřním uspořádání celého domovního bloku, lze však vysledovat několik společných rysů v jednotlivých obdobích. Domy se projevují výhradně svými zahloubenými částmi – suterény, které samy o sobě pravděpodobně nesloužily k obytným, ale spíše ke skladovacím či výrobním účelům (obr. 3).¹⁷ O existenci nadzemních podlaží uvažujeme pouze na základě analogií. Částečně je tomu tak proto, že dochované objekty takovými doklady nedisponují, ale především výzkumem mnohdy nebyly zachyceny celé půdorysy staveb, neznáme tudíž ani celkovou situaci na parcelách. V opavských podmínkách jsou obvykle objekty tohoto typu interpretovány jako suterény obytných domů. Nepřímou oporou obytné funkce je s opatrností také charakter redeponovaných nálezů (keramika, kuchyňský odpad, doklady

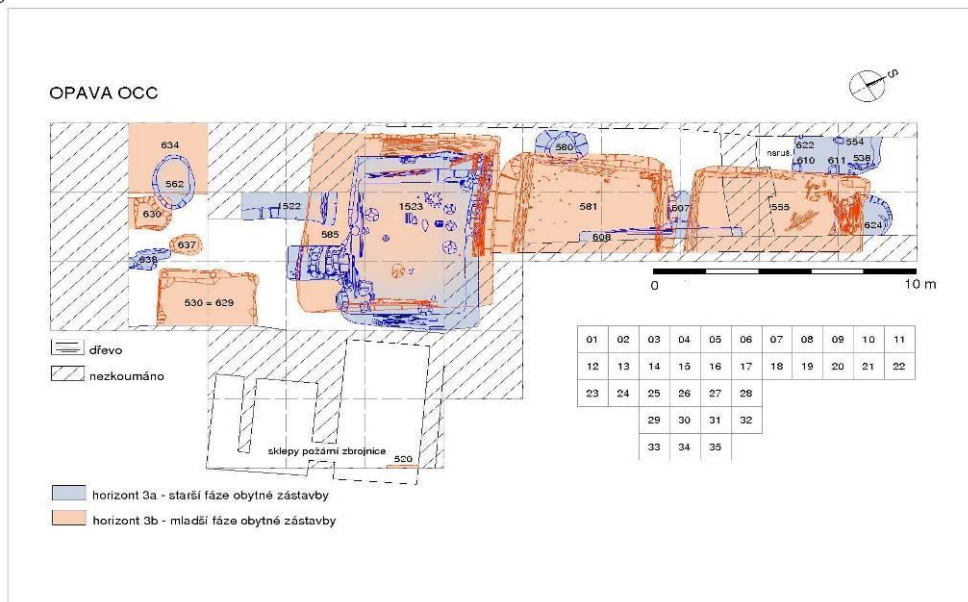
¹⁶ Viz Die Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Troppau 1884–1895, s. 242–247, reprodukováno Pavel ŠOPÁK, *Klasicistní architektura Opavy let 1780–1850*, Opava 2003.

¹⁷ Srovnej F. KOLÁŘ – M. ZEZULA, *Das städtische Grundstück im Opava (Troppau) des 13. und 14. Jahrhunderts aus archäologischer Sicht*, Praehistorica XXXI, Praha 2013, s. 558.

osvětlovacích a drobných výrobních zřízení, hračky), které se dostaly do zásypů při demolicí objektů.¹⁸

Jak již bylo naznačeno výše, na základě náleзовé situace bylo možné vyčlenit starší a mladší fázi zástavby, odpovídající dvěma navazujícím horizontům zahrnujícím období po polovině 13. století do první poloviny 14. století. Jednotlivé objekty však samy o sobě vykazují znaky několikerych přestaveb a úprav, proto nelze považovat členění za apriori odpovídající reálnému stavu. Nelze prokázat jejich vznik v rámci jedné stavební akce, zanikly však s jistotou současně. V dalším textu se pokusíme shrnout dosavadní poznatky učiněné při výzkumu a začlenit je do celkového obrazu urbanismu jihozápadní části historického jádra.

4. Rozložení objektů souvisejících s obytnou zástavbou starší a mladší fáze (R. Kadlubec – P. Skalická)

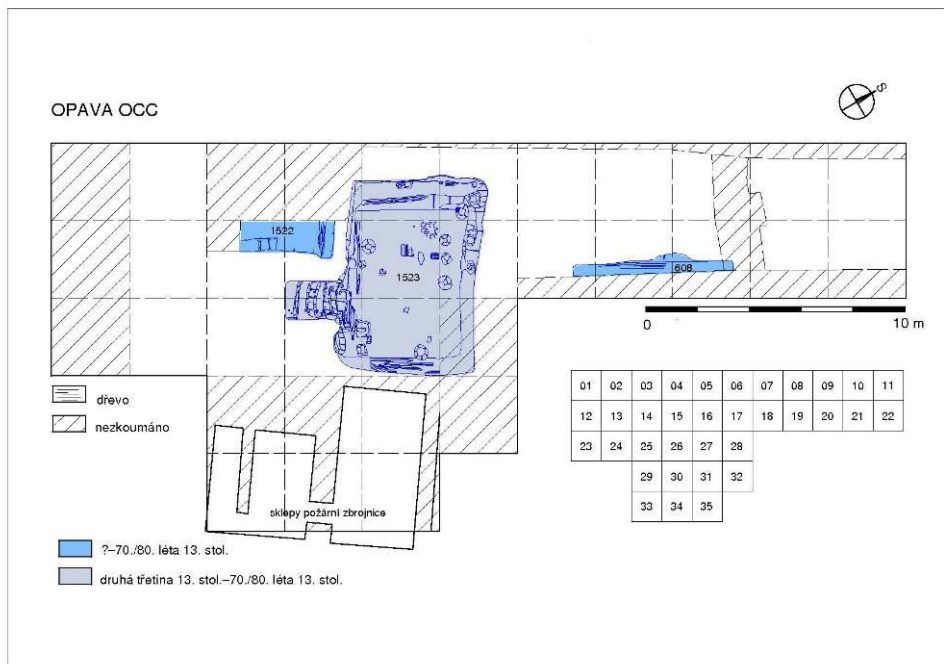
3.1. Starší fáze obytné zástavby

Starší fáze obytné zástavby domovního bloku je datována vertikální stratografií a jako datační prostředek slouží získaný keramický materiál.¹⁹ Její počátek lze pouze rámcově zařa-

¹⁸ Srovnej Marek KIECOŇ – Michal ZEZULA, *Dřevohliněná zástavba v Opavě ve středověku (současný stav výzkumu)*, Forum urbes medii aevi II, s. 26–43, zde také další literatura k tématu.

¹⁹ Keramika druhé poloviny 13. století vykazuje známky postupného přechodu od keramické produkce raně středověké výrobní tradice s grafitovými silnostěnnými střepy a vhloubenou výzdobou ke keramice vrcholně středověké, technologicky vyspělejší, světlejších šedých odstínů s kovovým leskem. Bývá již spojována se specializovanou řemeslnou produkcí (tab. 2). Na vnější straně nádob – hrnců a džbánů – se vyskytuje zelenká poleva, tohoto prvku bude v dalším období spíše ubývat. Starší keramika je tmavě šedá až černá, okraje hrnců formovány do podoby nízkých měkce profilovaných okrajů, džbány mají okraje vysoké zesílené či profilované do několika vývalků, rozevřené či válcovité. Jako v podstatě jediný výzdobný, či spíše praktický, prvek figuruje na podhrdlí někdy i silně vhloubená vývalková šroubovice, málokdy dosahující poloviny nádoby. Pokličky jsou zvoncovité a stopy po odřezání strunou na jejich knoflíku svědčí o pronikání znalostí rychle rotujícího hrnčířského kruhu. Dna hrnců jsou však stále většinou podsýpaná, poměrně často se na nich objevují značky v podobě křížků a dělených čtverců. Na přelomu 13. a 14. století používání značek na

dit do období okolo poloviny 13. století; závěr datujeme kromě stratigrafie také absolutně (dendrochronologickými daty získanými z trámových věnců mladších objektů) mezi léta 1275 a 1278. Prokazatelně této fázi náleží dva dřevohliněné suterény (s. j. 1523 a 608) a velmi pravděpodobně ještě třetí relikv zahlobeného objektu (s. j. 1522) s náznakem schodišťové šíje v jižní části plochy (obr. 4). Prostorově omezený výzkum nepřinesl odpověď na všechny otázky, se kterými bude nutno se vypořádat. Především neznáme vnitřní uspořádání jednotlivých parcel a parcelaci obecně, chybí příslušná hygienická řízení. Hospodářské zázemí by mohl představovat lehký přístřešek kůlové konstrukce (sloupové jámy s. j. 554, 610, 611 a 622) a několik kruhových jam nejspíše zásobního či exploatačního charakteru v blízkosti domů (např. s. j. 624, 580).

5. Obytné objekty starší fáze zástavby (R. Kadlubiec – P. Skalická)

Objekt s. j. 1523, druhá třetina 13. stol.–70./80. léta 13. stol.

Jedná se v opavském prostředí o jeden z nejlépe dochovaných půdorysů obdélné stavby o rozměrech 5,2 x 7,5 m²⁰ přístupné vstupní šíjí z jižní stěny objektu (obr. 5). Drobné kůlové jamky se zbytky dřeva pravidelně rozmístěné při okrajích a ve středu pod hranou schodových stupňů šíje byly pozůstatkem jejich prkenného pobití. Větší sloupové jámy po ob-

dnech vrcholí, v závěru sledovaného období se již na lokalitě nevyskytují. V období druhé poloviny 13. století a první poloviny století následujícího se také nejčastěji setkáváme s miniaturními nádobkami a luxusnější tenkostěnnou keramikou s medově zlatými, okrovými a hnědými odstíny polevy a plastickou výzdobou.

²⁰ Pro srovnání rozměry dalšího celkově prozkoumaného suterénu domu na Pekařské ulici činily 6 x 4 m a suterénu na Krnovské ulici přibližně 5 x 4 m: Marek KIECOŇ – Michal ZEZULA: *Počátky a rozvoj města Opavy ve 13. a 14. století ve světle poznatků z archeologických výzkumů v l. 2000–2002*, in: *Počátky i rozvoj miast Górneho Šlaska–Studia interdyscyplinarne, Muzeum w Gliwicach, Seria monograficzna nr. 10, Gliwice 2004, s. 57–78.*

vodu celé šíje vypovídaly o její vnější úpravě – zpevnění stěn a snad i nosné konstrukci střechy či patra. Dno objektu se nacházelo v hloubce 4,6 m od současného povrchu, zahloubení měřené od ústí vstupní šíje na povrch dosahovalo 1,6 m.²¹ Konstrukční články byly vsazeny do jam a ukotveny kameny, kvůli nestabilnímu podloží tvořenému říčními štěrkopísky musely být často zdvojeny.²² Nosné prvky se dochovaly pouze v jediném případě – ten představoval ojedinělý doklad reparace uhnílého středového trámu, který byl podložen dřevěným hranolem a pomocí dalších dvou krátkých fošen vztyčen do požadované výšky. Tři následné fáze podlahových úprav v podobě sypaného písku a snad i dřevěných desek svědčí o pravidelné údržbě. Tímto docházelo nejen k vyrovnaní povrchu dna suterénu, ale i ke zlepšení ukotvení konstrukčních prvků. Každá ze stavebních úprav s sebou nesla mírné zvětšení půdorysu objektu. V průběhu třetí třetiny 13. století (nejpozději roku 1278/9 – viz výše) byl dům opuštěn a konstrukce rozebrány. Důvodem mohly být právě statické problémy stavby.

Objekt s. j. 1522, ? – 70./80. léta 13. století

V těsné blízkosti suterénu s. j. 1523 jižním směrem se dochoval relikv jamy se dvěma schodovými záseky, jež by mohl být s opatrností interpretován jako zbytek vstupní šíje vystupující z půdorysu více než 1 m zahloubeného objektu (obr. 8). Dno se nacházelo v hloubce shodné s předešlým suterénem. Bohužel kvůli narušení pilířem základové zdi požární zbrojnice a umístěním na okraji zkoumané plochy není možno rozhodnout, zda se skutečně jedná o součást další obytné stavby či nikoli. Zániková výplň obsahovala velké množství středověké kuchyňské keramiky a dodatečně jí narušil mladší objekt s. j. 585.

Objekt s. j. 608, ? – 70./80. léta 13. století

Při východní hranici zkoumané plochy se dochoval relikv nejméně šest metrů dlouhé západní stěny zahloubeného objektu. (obr. 8). Od severní hrany domu se suterénem s. j. 1523 se tento nacházel ve vzdálenosti čtyři metry severním směrem, kvůli narušení mladšími zásahy však nelze přesvědčivě prokázat, zda oba sousední domy vznikly současně. Na rozdíl od předešlého objektu byla v tomto případě použita pokročilejší a vzhledem k charakteru podloží jistě trvanlivější samonosná konstrukce, jejíž základ tvořil trámový věnec. I tento objekt zaniká nejpozději v 80. letech 13. století, kdy byl nahrazen mladším objektem s. j. 581. Dům patrně zanikl v důsledku požáru, neboť zánikovou výplň představovala požárová planýrka, rovněž trámový věnec byl částečně spálen.

3.2. Mladší fáze obytné zástavby

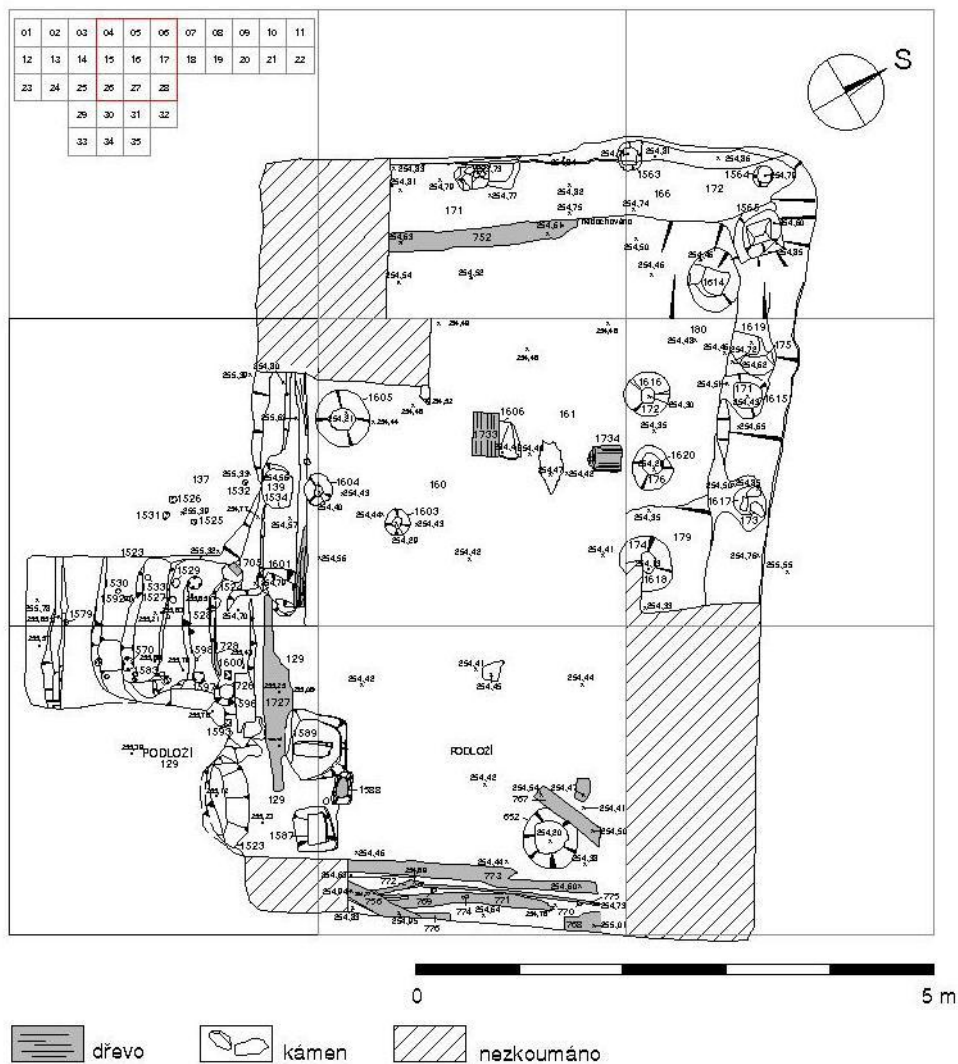
Zánik výše uvedených staveb starší fáze se i přes některé nejasnosti jeví jako současný, a to patrně v souvislosti s výraznou změnou v uspořádání daného prostoru. Původní stavby nahradily tři (resp. čtyři)²³ zahloubené obdélné objekty se západními stěnami v jedné linii. Všechny zkoumané suterény měly do základové jámy vloženou skeletovou konstrukci nesenou trámovými věnci se začepovanými svislými prvky. Tyto základy od sebe byly vzdáleny pouhého 1–1,5 m, nadzemní části tedy musely stát velice blízko sebe nebo dokonce měly společné severo-j jižní stěny. Zatímco suterény s. j. 581 a 555 zasahují svou východní polovinou mimo zkoumanou plochu, objekt s. j. 585 je dochován téměř celý, včetně

²¹ Zahloubení samotné jámy přesahuje 1 m a je ve svrchní části narušeno mladším objektem.

²² Lokálně se v podloží objevují písky a štěrky fluvialního původu související se zaniklým ramenem říčky Hvozdnice.

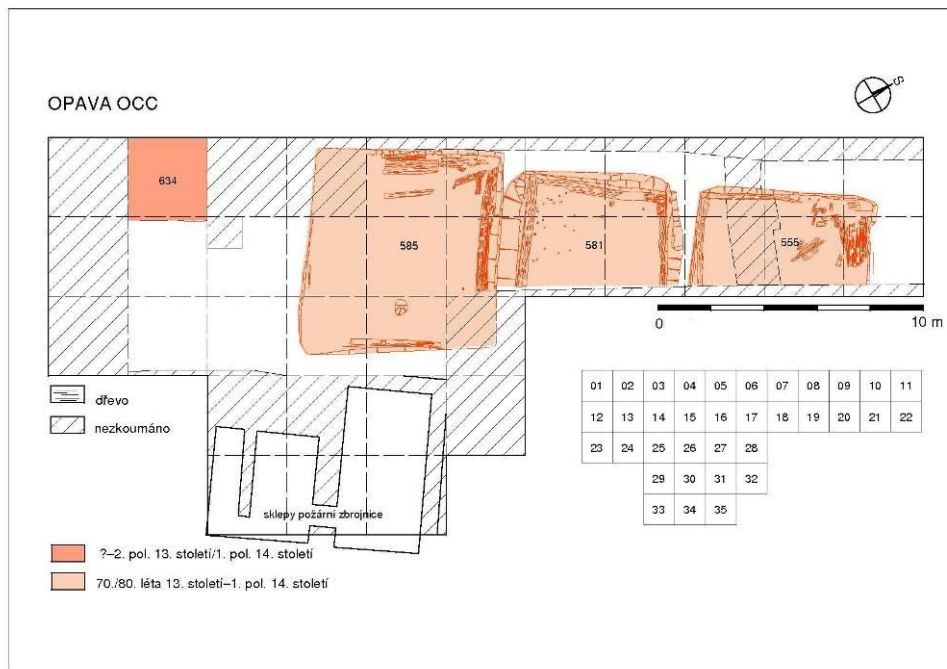
²³ Čtvrtý objekt s. j. 634 je doložen při jižním okraji plochy, avšak kvůli narušení nelze prokázat jeho současnost (viz Exkurz v závěru článku).

přílehlého zázemí v podobě menší zahloubené stavby kůlové konstrukce (s. j. 629) umístěné jihovýchodně a vydržené odpadní jímky (s. j. 520) několik metrů východně za domem (obr. 6). Bohužel podobu dvora vzhledem k narušení sklepy požární zbrojnice neznáme, mohlo zde pochopitelně být objektů více. Mezi suterény s. j. 581 a 555 byla zachycena řada drobných kůlových jamek. Kvůli blízkosti základů by plot mezi domy komplikoval eventuální průchod, domníváme se proto, že se jedná spíše o vymezení pozemků před výstavbou či po jejím započítí.

6. Půdorys nejlépe dochovaného objektu 1523 se vstupní schodišťovou šíjí (R. Kadlubec – P. Skalická)

Uspořádání zahlobených částí domů v souvislé linii dovoluje uvažovat o existenci komunikace, podél níž by byly situovány. Ve shodné linii spojující Horní náměstí s Popskou ulicí je na vedutách a plánech města od 18. století doložená ulice Radniční, která tak může navazovat na středověké uspořádání. Existenci starší komunikace či zpevnění okolí domů nasvědčují i vrstvy šterku střídající se s jílovými na západním profilu zkoumané plochy.

7. Obytné objekty mladší fáze zástavby (R. Kadlubiec – P. Skalická)

Objekt s. j. 585, 70./80. léta 13. století – 1. pol. 14. stol.

Zahlobená část objektu půdorysně zasáhla starší předchůdce s. j. 1523 a 1522; podlaha se nacházela o jeden metr výše, zhruba v úrovni půdního typu (obr. 9). Na rozdíl od předchozího domu se v tomto případě nepodařilo zachytit vstup – nacházel se patrně ve východní stěně dodečně narušené obvodovou zdí sklepa požární zbrojnice. Do mělké jámy o rozměrech 7 x 7,8 m byla vložena čtveřice trámů základového věnce, každý se třemi až čtyřmi pravouhlými čepy pro ukotvení svislých prvků (obr. 7). Za nimi se na několika místech dochovalo vodorovné pobití přisýpané jílovou ucpávkou, které se po zániku objektu tlakem okolní zeminy vyklonilo do interiéru. Podlaha byla tvořena vrstvou písku a na něm položenými dřevěnými deskami. Otopné ani osvětlovací zařízení výzkumem zjištěno nebylo. Z trámů základového věnce a z desky pobití stěny se podařilo získat několik vzorků pro druhové určení a dendrochronologické datování, podle něhož se jedná o jedle skácené v letech 1275/6 a 1278/9. Dřevo pro stavby se obecně nemohlo nechat dlouho sesychat, protože by se hůře opracovávalo, vznik objektu tedy můžeme snad klást před rok 1280; toto datum současně znamená nejmladší možnou dobu zániku starších předchůdců. Ze spodní části zánikové výplně pochází jeden z nejvýznamnějších nálezů – jedná se o čtveřici stříbrných brakteátů neznámé ražby v měděné válcovité krabičce datovaných do druhé poloviny

13. století.²⁴ Sesedání starších výplní způsobilo přelomení a proklesnutí části trámového věnce, což vedlo ke statickým problémům celé stavby.

Objekt s. j. 581, 70./80. léta 13. století – 1. pol. 14. stol.

Stavební jáma zasahovala svou východní polovinou mimo zkoumanou plochu a nacházela se ve vzdálenosti jeden metr severně od předešlého objektu (obr. 9). Délka trámového věnce západní stěny byla 5,2 m a jáma jej přesahovala o více než půl metru na každé straně – zde byla mezera mezi výdřevou a stěnou vyplněna nepropustným jílem. Na dně se zachoval pískový posyp a několik zetlelých desek podlahy, v jednom místě lokálně ohořelých. Podle okolní situace (ostatní dřevěné prvky nevykazovaly stopy požáru a ani ve výplni se nekoncentroval spáleništní materiál) není pravděpodobné, že by objekt zanikl požárem, ani se s největší pravděpodobností nejedná o topeniště; spíše je možné uvažovat o zahoření při demolici či uhašený lokální požár. V podlaze se nacházely řady drobných kúlových jamek, které mohou být pozůstatkem jisticích kolíků nebo vnitřního vybavení. Z in situ uchovaných dřev se nepodařilo získat dendrochronologická data. Zániková výplň obsahovala trám opracovaný někdy po roce 1272, dále zlomky běžné kuchyňské keramiky datované do počátku 14. století.

Objekt s. j. 555, 70./80. léta 13. století – 1. pol. 14. stol.

Jedná se o nejsevernější z trojice suterénů (obr. 9) shodných rozměrů jako předešlý objekt (západní stěna 5,2 m), který se od ostatních lišil kombinovanou konstrukcí stěn. Zatímco v ostatních případech se svislé prvky stěn kotvily v základových trámových věncích, zde byla takto řešena pouze jižní stěna. Ze severu již věnec nedostačoval a byl zesílen do země zapuštěnými hraněnými sloupy (jeden z nich byl absolutně datován do let 1277/1278), za nimiž byly vodorovně sesazeny desky opatřené břitem na jedné straně a dlabem na druhé na způsob šindele. Toto velice důmyslné zpevnění mělo bránit velkému tlaku zánikové výplně staršího objektu, částečně narušeného aktuální stavební jámou. Odolnost konstrukce dokládá i to, že po zániku domu zůstaly desky zasunuty do sebe a celá stěna se pouze vyvrátila dovnitř objektu (obr. 8).

8. Část základového trámového věnce objektu s. j. 585 s čepy pro svislé prvky (archiv fotodokumentace NPÚ)

Východní hrana suterénu, hloubená naproti tomu přímo do sprašového podloží disponovala stěnou tvořenou pouze výpletem z proutí. Podlahová úprava suterénu i úroveň jejího povrchu v niveletě 255,5 m n. m. se shodovala s oběma sousedními suterény, rovněž vrstvy překrývající zánikové horizonty všech tří suterénů byly totožné. Na základě nálezových okolností se tak domníváme, že všechny tři objekty (s. j. 585, 581 a 555) vznikly v krátkém časovém období nejpozději v 80. letech 13. století a zanikly současně, podle doprovodných nálezů snad ještě před polovinou století následujícího.

²⁴ Jiří MILITKÝ, *Numismatický posudek*, in: Pavla SKALICKÁ, Záchraný archeologický výzkum u bývalé Radniční ulice v Opavě, Opava City Center, nálezová zpráva uložená v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, č. j. 45/10; Barbara MARETHOVÁ, *Pouzdro s brakteáty (kapitola)*, in: K. VOJKŮVKOVÁ – M. ZEŽULA, *Předměty vyprávějí*, Opava, Ostrava 2012, s. 60–61.

Objekt s. j. 634, 2. pol. 13. století

Východní hrana objektu se kryla s rozhraním dvou čtverců při jižním okraji plochy (obr. 9). Dispozičně je přesahoval, a tedy jeho minimální rozměry činily více než devět metrů čtverečních. V ploše se projevovaly otisky prken, pruh zetlelého dřeva byl zjištěn také po celé dochované délce východní stěny. Stav dřev neumožnil zjistit charakter konstrukce. Míru původního zahloubení vzhledem k mladšímu narušení neznáme. Podlahová úprava se nacházela v hloubce 255,4 m, což zhruba odpovídá úrovni podlah trojice suterénů s. j. 585, 581 a 555. Souvislost mezi nimi nelze prokázat, neboť objekt a s ním související situace jsou od okolní plochy odděleny základy mladších zdí. Materiál ze zánikové výplně odpovídá svým charakterem 2. polovině 13. století či snad počátku století následujícího, současnost objektů tedy vyloučit nemůžeme.²⁵

9. Konstrukce severní stěny objektu s. j. 555 zhroutilá do interiéru (archiv fotodokumentace NPÚ)

4.1. Horní náměstí, parcela č. 239/1 (dnes 239/3)

Výzkum byl vyvolán výstavbou veřejného WC v prostoru předmětného domovního bloku jižně Horního náměstí v roce 2003 (obr. 9). Jedná se o parcelu sousedící s plánovaným obchodním domem Opava City Center (viz výše), a tedy i s plochou námi referovaného

²⁵ Suterénní část domu s. j. 634 je oproti linii tří sousedních objektů, navozující jejich štítovou orientaci ke komunikaci, mírně vysunuta západním směrem. Bohužel relevantní západní stěna se nacházela již mimo zkoumanou plochu. Pokud by byly objekty současné, znamenalo by to jistý posun od rekonstrukce publikované v roce 2012 (srovnej David MERTA, *Opava v „době dřevěné“ – k podobě Radniční ulic ve 13. a 14. století (kapitola)*), in: K. VOJKŮVKOVÁ – M. ZEZULA, *Předměty vyprávějí*, Opava, Ostrava 2012, s. 16–17, s. 17 obr. b), kdy zpracování výzkumu ještě nebylo ukončeno. Čtvrtý suterén s. j. 634 se nacházel v západním předpolí kůlové stavby hospodářského charakteru, která byla v roce 2012 na základě nálezové situace přičleněna jižnímu z trojice tehdy známých suterénů. Nyní bude nutno vzít v úvahu možnost, že kůlová stavba tvořila zázemí čtvrtého domu, a pokud přijmeme přináležitost všech obytných staveb ke komunikaci, mohl být tento k ní orientován okapově.

výzkumu. Situaci narušovaly sklepy demolovaných domů Almužnické ulice, pod nimi se však podařilo zdokumentovat dochované středověké souvrství a několik objektů.²⁶

Objekt s. j. 501, 1. pol. 13. století

Z velké části se objekt nacházel mimo položenou sondu. Jeho severní stěna dosahovala 3 m, západní byla dochována v délce 2,2 m a stáčela se k východu vně půdorysu objektu, v tomto místě je předpokládán vstup. K oběma spodním hranám suterénu přiléhala trámový věnec identifikovaný pásy zetlelého dřeva, v jednom případě dokonce s čepem pro ukotvení svislého prvku skeletové konstrukce. Podlahu tvořila vrstva dusaného jílu se zašlapanými uhlíky, která ji odizolovala od říčních šterků v podloží. Svrchní část objektu se nedochovala, ale minimální zahloubení 0,7 m, rozměry i celkový charakter umožňují interpretovat jej jako suterénní část domu. Keramický materiál ze zánikové výplně souvisí s počátky vrcholně středověké keramické produkce, které uzavírá zhruba období okolo poloviny 13. století.²⁷ Nedochovaly se žádné doklady, které by zánik suterénu spojovaly s požárem nebo jiným náhlým koncem, za příčinu lze tedy považovat spíše jeho opuštění.

4.2. Opava – Popská ulice, oprava kanalizace, parcela č. 596

Výzkum vyvolaly výkopové práce v říjnu roku 2011 v souvislosti s havárií a následnou výměnou kanalizace podél bývalé řádové nemocnice, kde byla k roku 1705 doložena tzv. Velká sladovna (staré čp. 236).²⁸ Sonda, v níž byl prozkoumán relikt zahloubeného suterénu, se nacházela zhruba v polovině Popské ulice podél zdiva rekonstruované budovy jižní uliční fronty.²⁹

Objekt s. j. 502, ?–14./15. stol.

Do hloubky 2,5 m zasahovaly strojově odebrané zásypy recentních sítí, při východní stěně pak byla zachycena středověká kulturní vrstva, v jejímž povrchu se projevila východní hrana objektu s. j. 502, který se většinou svého půdorysu nacházel mimo sondu (minimální délka 3 m v ose východ – západ), pravděpodobně zahloubeného suterénu obytného domu. Konstrukce stavby byla samonosná na trámovém věnci, nad nímž se dochoval otisk desky východní stěny. Ucpávka mezi stěnou a výdřevou obsahovala atypickou vrcholně středověkou keramiku. Podlahová úprava byla tvořena dvěma vrstvami šedého a černého písku s otisky spálených prken, na jejich povrchu byly nalezeny pozůstatky ohořelého vnitřního vybavení, např. vědra ze štípaných segmentů spojených lýčím či vázovité nádoby. Výplň byla promíšena požárovými komponentami a pochází z ní množství šedé, redukčně vypálené keramiky datované do přelomu 14. a 15. století a masivní keramická dlaždice s rostlinným ornamentem polévaná žlutou glazurou. O zániku objektu požárem svědčí ohořelé trámy stropní/střešní konstrukce či výdřevy stěn nalezené v interiéru. Pod podlahou se v podloží vyrýsovalo dispozičně mírně vyosené severozápadní nároží (s. j. 504) – zahloubená část domu tedy mohla mít dvě fáze či jí předcházela starší objekt.

Umístění suterénu napovídá, že v minulosti došlo k rozšíření Popské ulice a posunu jižní fronty. Starší fázi suterénu nelze datovat. Datace a způsob zániku mladší fáze dovoluje

²⁶ Marek KIECOŇ – Michal ZEŽULA, *Opava, Horní náměstí, parcela č. 239/1*, nálezořá zpráva uložena v archivu archeologického pracoviště NPÚ, ÚOP v Ostravě, č. j. 49/03.

²⁷ M. KIECOŇ – M. ZEŽULA, *Dřevohlíněná zástavba*, s. 30, obr. 8.

²⁸ Romana ROŠOVÁ, *Zmizelá Opava – vývoj tzv. vnitrobloku s příklady asanovaných historických domů*, in: Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě 2009, Ostrava 2009, s. 112.

²⁹ Marek KIECOŇ – Pavla SKALICKÁ, *Opava – Popská ulice*. Nálezořá zpráva uložena v archivu Odboru archeologie NPÚ, ÚOP v Ostravě, č. j. 49/11.

úvahy o souvislosti s požárem sladovny, doložené v roce 2010 při výzkumu na sousední parcele v nitru domovního bloku, na počátku 15. století. Nabízí se také možná souvislost s některým z doložených velkých požárů Opavy např. v roce 1431 (viz výše).

5. Shrnutí podoby dřevohliněné zástavby domovního bloku

Ačkoli byl celý půdorys suterénů prozkoumán pouze ve dvou případech, jednalo se vždy o pravoúhlé objekty. Míra zahloubení základového výkopu nepřesahovala 1,6 m, přičemž se však nedá předpokládat, že byla zachycena skutečná původní úroveň terénu. Potvrzuje to i skutečnost, že u žádného z publikovaných objektů nebyly zjištěny nadzemní části. Z uvedených případů se svou konstrukcí vymyká pouze jediný – s. j. 1523 z výzkumu při bývalé Radniční ulici, jehož základem byly sloupy ukotvené v jamách vyložených kameny. Ostatní objekty, včetně pravděpodobně nejstaršího suterénu z parcely 239/3, disponovaly vyspělejší samonosnou konstrukcí na základovém trámovém věnci. Podoba stěn se jeví závislá na aktuálním charakteru podloží, do něhož byly zahloubeny příslušné stavební jámy. V případech, kdy byly stěny výkopu vedeny do kompaktní ulehle spraše, postačil pouze jednoduchý výplet konstrukce stěn suterénu. Většina stavebních jam ale kvůli intenzivnímu využívání plochy již od 13. století zasáhla do neulehlých zásepů starších objektů, což si vyžádalo jejich fixaci prostřednictvím prkenného pobití stěn. Někde byly desky pouze zasunuty za svislé konstrukční prvky, jinde byly desky naopak vzájemně sesazeny pomocí systému „na pero a drážku“. Pochozí povrch interiéru tvořila v polovině dokumentovaných případů záměrně či užíváním udusaná spraš, u ostatních se jednalo o drenážní vrstvu písku krytou dřevěnými prkny. Většina objektů měla více fází oprav či přestaveb. Přítomnost topenišť prokázána nebyla.³⁰

Závěr

V souladu s doposud publikovanými studii³¹ se i v případě zkoumaného domovního bloku jižně Horního náměstí potvrzuje, že středověká zástavba spojená s počátky města Opavy byla z převážné části dřevohliněná. V jihozápadním sektoru historického jádra – v dnes nezastavěném prostoru mezi Popskou ulicí a Horním náměstím – můžeme za současného stavu poznání vyčlenit několik fází zástavby tvořené domy se suterény, projevující se svými suterénními částmi. Jako nejstarší se prozatím jeví objekt s. j. 501, jehož zánik je možné datovat nejpozději do poloviny 13. století. Podle původní interpretace autorů výzkumu byl umístěn v zadní části jednoho z městišť jižní fronty Horního náměstí.³² Na námi zkoumané sousední parcele se obytné objekty v první polovině 13. století nepotvrdily, avšak s obytnou zástavbou může souviset několik takto datovaných menších zahloubených jam spíše hospodářského charakteru. Alespoň po nějaký čas mohl suterén s. j. 501 koexistovat s některým (či se všemi) z trojice domů se suterény s. j. 608, 1522 a 1523 tzv. starší fáze, jejichž zánik je absolutně datován nejpozději k 80. letům 13. století. Prozatím pouze částečně zodpovězenou otázkou zůstává podoba parcelace prostoru po celé 13. a 14. století,

³⁰ Srovnej Irena LOSKOTOVÁ – Rudolf PROCHÁZKA, *Brněnské zemnice (Příspěvek k vývoji městské zástavby 13. století)*, Brno v minulosti a dnes 13, Brno 1995, s. 112, 115, 125–126; Petr HOLUB – Václav KOLÁŘÍK – David MERTA – Marek PEŠKA – Dana ZAPLETALOVÁ – Antonín ZÚBEK, *Ke stavu poznání nezděné měšťanské architektury vrcholně středověkého Brna*, in: Forum urbes medii aevi II., Brno 2005, s. 51–57.

³¹ M. KIECOŇ – M. ZEŽULA, *Dřevohliněná zástavba*, s. 26–43 (tamtéž také shrnutí analogických nálezů suterénů dřevohliněné zástavby nejen v Opavě, ale také v dalších moravských a slezských lokalitách); nejnověji František KOLÁŘ – Michal ZEŽULA, *Das städtische Grundstück*, s. 549–570.

³² M. KIECOŇ – M. ZEŽULA, *Dřevohliněná zástavba*, s. 30, 41; František KOLÁŘ – Michal ZEŽULA, *Das städtische Grundstück*, s. 549–570.

situace objektů však v podstatě vylučuje orientaci parcel v severojižním směru.³³ V úvahu připadá možnost, a za současného stavu poznání se jeví jako pravděpodobná, že se již v tomto období začala formovat budoucí Radniční ulice, jejíž východní frontu v 70./80. letech 13. století vytvořila trojice domů tzv. mladší fáze se suterény s. j. 585, 581 a 555. V případě, že by se v budoucnu tato domněnka potvrdila, bylo by nutno zvážit možnou příslušnost objektu s. j. 501 k západní frontě této komunikace. Existenci komunikační osy jako takové nasvědčují šterkové vrstvy na západním profilu zkoumané plochy za hranou objektů. V případě domů se suterény s. j. 585, 581 a 555 se lze přiklonit k jejich západovýchodní štítové orientaci v linii komunikace. Vyvozujeme tak z odlišného charakteru souvrství ve východní části plochy (hnojištní a dorovnávkové vrstvy) a umístění hygienického zázemí.³⁴ Délka nepodsklepené části mohla dosahovat až k prozkoumané odpadní jímce (max. 12 m), avšak nemáme pro ni přímé doklady. Čtvrtý zahloubený objekt s. j. 634 v téže linii je zachycen pouze okrajově a dobu jeho vzniku se zjistit nepodařilo. Není možné ani prokázat, ale ani vyloučit, současnost s kúlovou hospodářskou stavbou vzdálenou od východní stěny pouhé tři metry.³⁵ V tomto případě nelze jednoznačně rozhodnout, zda byl objekt orientován okapovou či štítovou stranou, a jakou podobu tato dispozice měla. Všechny objekty byly opuštěny v první polovině 14. století. Poslední suterén dřevohliněného domu byl zachycen v ulici Popské, kde tvořil součást její severní fronty před tím, než se rozšířila jižním směrem. Objekt zanikl požárem na přelomu 14. a 15. či v první polovině 15. století. Pravděpodobně měl staršího předchůdce, kterého půdorysně přesáhl; datovat se jej nepodařilo a nelze potvrdit ani vyvrátit, zda mohl existovat současně s ostatními.

Objekty nalezené na Popské ulici vykazují znaky kontinuity zástavby v čele parcely při uliční čáře, která si i přes zhruba metrový posun (rozšíření ulice) udržela svou linii do současnosti.³⁶ Naproti tomu obytná zástavba vnitřní plochy domovního bloku mezi Popskou ulicí a Horním náměstím byla ve 14. století opuštěna a objekty postupně zanikly. Na základě archeologických pozorování (šterkové vrstvičky) můžeme podél západní fronty dřevohlinitých staveb předpokládat zpevněný povrch, snad středověkou komunikaci. Obvodové zdi sladovny ze 14. století tvoří linii v místech uvažovaného východního okraje uličky. Zdá se tedy, že na rozdíl od obytné zástavby, se komunikační trasa přes prostranství vnitrobloku dochovala až do novověku a můžeme ji ztotožnit s Radniční ulicí, která je vyobrazena na mapových podkladech z 18. století.

---

³³ K otázkám podoby středověkých parcel ve vztahu k měšťanské zástavbě a umístění domů na parcelách více Tomáš VELÍMSKÝ, *Archeologie a problematika studia středověkého městského domu a parcely*, *Archaeologia historica* 20/95, Brno 1995, s. 71–90. V této práci jsou také shrnuty analogické nálezy suterénů a tzv. polozemnic, jejichž výzkumy proběhly do poloviny 90. let 20. století.

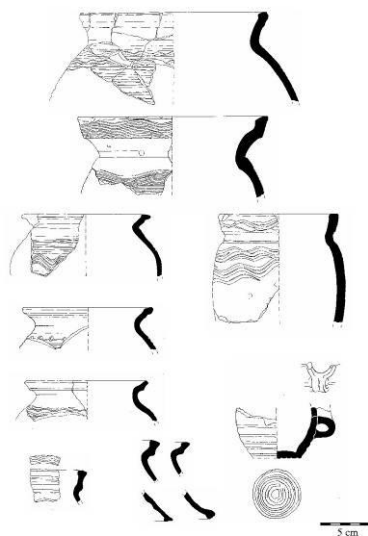
³⁴ David MERTA, *Opava v „době dřevěné“ – k podobě Radniční ulic ve 13. a 14. století (kapitola)*, in: K. VOJKŮVKOVÁ – M. ZEŽULA, *Předměty vyprávějí*, Opava, Ostrava 2012, s. 16–17.

³⁵ Viz pozn. 25.

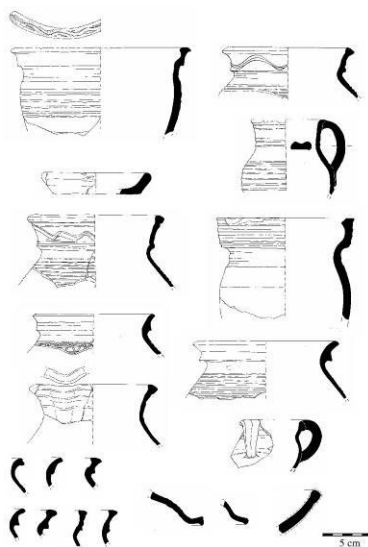
³⁶ Srovnej F. KOLÁŘ – M. ZEŽULA, *Das städtische Grundstück*, s. 558–560.

Poděkování / Acknowledgements:

Předložený článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č. IGS201309/2013 Středověká a raně novověká Opava ve světle archeologických pramenů I. /*This article was financially supported by the Ministry of Culture of the Czech Republic by institutional financing of long-term conceptual development of the research institution (the Silesian Museum, MK000100595), internal grant of the Silesian Museum No. IGS201309/2013.*

Tab. 2. Keramika ze zánikových výplní objektů starší fáze obytné zástavby - po polovině 13. století - 70. léta 13. století (H. Pravdová)

Tab. 3. Keramika ze zánikových výplní objektů mladší fáze obytné zástavby - závěr 13. století - první polovina 14. století (H. Pravdová)

c. vzorku	laboratorní kód	dřevina	délka	konec	datování	kontext	čtverec	popis
92	S5323	jedle	108+1wwk	1274	1275/1276	759	5	fosna uložena pod /18, konstrukce stěny mladší fáze jižního suterénu s. j. 585
139	S5334	jedle	65+3wwk	1275	1278/1279	1711	6	trám ve vyplni s. j. 585 - spadá konstrukce stěny či střechy
141	S5342	jedle	101+5ak	1229	po roce 1234	1733	16	trám ležící na podloží (báze s. j. 1523), zřejmě ve funkci podkladu pod svislou konstrukcí
145	S5346	dub	165+6ak	1190	po roce 1201	1734	16	půlkuláč ležící na podloží (báze s. j. 1523)
128	S5329	jedle	102+1wwk	1277	1278/1279	1710	17	základový trámový věnec s. j. 585
130	S5331	jedle	90+1wwk	1277	1278/1279	1710	17	základový trámový věnec s. j. 585
47	S5307	jedle	60+4ak	1268	po roce 1272	131	19	protorčlá vrstva ve vyplni s. j. 581
142	S5343	jedle	59+1ak	1200	po roce 1201	795	21	součást spadlé konstrukce stěny či střechy ve vyplni severního suterénu (nad jeho dnem)
144	S5345	jedle	63+15wk	1262	1277/1278	1703	22	trám svíslé konstrukce stěny s. j. 555
94	S5324	jedle	53+3ak	1256	po roce 1259	735	26	prkno v půdorysu na dně s. j. 585
91	S5322	jedle	30+1ak	1275	po roce 1276	136	27	fosna ve vyplni s. j. 585, pravděpodobně spadlá stěna či střecha
32	S4886	jedle	40+1ak	1137	po roce 1138	122	34	vyplň obj. 539
9	S4874	dub	69+1ak	1135	po roce 1141	706	35	rohový trám v obj. 520 - stojka svíslé konstrukce jímky

standardní chronologie	T.test 1 (podle Baillie & Pilcher)	T.test 2 (podle Hollisteina)	souběžnost křivek v letech	překrytí křivek v letech	datování	kontext	čtverec	popis
Opava, occ1, průmí								
Jedle-Morava 2005	11,36	13,52	83	149	1277	viz výše	viz výše	základový trámový věnec s. j. 585
vzorek č. 145								
Morges2 005	5,77	6,36	64	165	1190	1734	16	půlkuláč ležící na podloží (báze s. j. 1523)
vzorek 32								
Jedle-CR 2005	5,95	7,01	83	40	1137	122	34	vyplň obj. 539
vzorek 9								
CZGES20 05	5,62	6,8	74	69	1135	706	35	rohový trám v obj. 520 - stojka svíslé konstrukce jímky

Tab. 4. Souhrnná tabulka výsledků dendrochronologické analýzy (M. Rybníček, upravila P. Skalická)

Summary

Medieval wood-and-clay housing development of the house block – premillenary summary of archeological research in the former Radniční street in Opava

Archaeological research clarify ideas about urbanism of southwestern sector of the historic center of Opava. Under the earlier assumptions there was rather expected background in the backyards of houses plots belonging to the southern front of the Horní náměstí, or the western front of Ostrožná street on this location. However Finding situation showed that the Radniční Street was found at the site of the medieval communication. Along this street was established in two successive stages medieval buildings. Older stage was dated to the period after the middle of 13th century, younger phase to the 70s and 80s of the 13th century. During this period the western walls of the objects were the line of the street. When the buildings was left, the open area was used for depositing waste and in the end of the 14th century the malting area was placed there. The residential function of the inner part of the house block was not restored.

Václav Štěpán

SOUPIS POZŮSTALOSTI DAVIDA MOŠOVSKÉHO Z MORAVČINA JAKO PRAMEN K POZNÁNÍ ŽIVOTNÍHO STYLU ŠLECHTY NA KONCI 16. STOLETÍ

Abstract

The lists of the hereditament of important people are great written sources, which help us to look inside the everyday life of people in previous centuries. David Mošovský from Moravčín was the owner of Dolní Benešov estate, which then belonged among the most profitable estates in Opava region. The castle in Dolní Benešov became his residence and it was first built as a fortress in the first half of the 14th century. This fortress began to change into a renaissance castle in the second half of the 16th century under the ownership of Beneš and Alena from Drahotuše and David Mošovský from Moravčín. This reconstruction was followed by adding the baroque annex buildings in the 17th century.

David's life at Dolní Benešov castle was marked by several disputes with the relatives of the former owner. The lingering disputes about this estate were not finished neither by a sudden death of David Mošovský from Moravčín on the 10th October 1593 because he had not written his last testament. The Mošovský's family arrived in Opava region immediately and claimed their demands for releasing the Dolní Benešov estate as they considered it to be their lawful legacy. According to David's death without direct lineal descents and without leaving his last testament, which would sort his property, his possession was sequestered and given under the interim administration of a land commissioner of Opava. He ordered to do the inventory and list of all the left property. This list of property on the Duchy of Opava region, which is a subject of this study, is also the only preserved document from this period.

Keywords: nobility of Opava, David Mošovský from Moravčín, Dolní Benešov estate, list of hereditament, Dolní Benešov castle

Není mnoho písemných pramenů, jež by nám umožňovaly detailně nahlédnout do každodenního života lidí v minulých staletích. Patří mezi ně mj. soupisy pozůstalostí významných osob, jež se nám z těch časů dochovaly. Při svém bádání o historii Hlučínska jsem našel v tomto směru pramen značné hodnoty – soupis pozůstalosti po rytíři Davidu Mošovském z Moravčina z roku 1593.¹ Využil jsem jej již při psaní dějin některých obcí na Hlučínsku – zejména Bolatic a Bohuslavic – a zde jsem se rozhodl podat jeho detailnější popis.

David Mošovský z Moravčina byl členem rodu, pocházejícího pravděpodobně z nynější polské části Slezska – ves Moravčín se nachází poblíže známého kláštera v Třebnici. Rod používal erbu, hojně rozšířeného i v Polsku pod zázvem Choleva – dvě stříbrné neboli bílé sanice na červeném štítě. Pověst o vzniku tohoto erbu zaznamenal polský kronikář, spisovatel a genealog Bartoloměj Paprocký z Hlohól v díle „Zrcadlo slavného markrabství moravského“ zároveň s údaji o členech rodu Mošovských do doby vydání zmíněného díla v roce 1593.² Jestliže v pověstech o počátcích rodu a získání erbu Choleva Paprocký bájil, v líčení osudů svých současníků a jejich bezprostředních předků byl relativně spolehlivější, i když ani tam se nevyhnul některým chybám. Nepochybně byl s pány Mošovskými ve styku a měl od nich informace.

¹ Zemský archiv v Opavě, fond Hejtmanský úřad knížectví opavsko – krnovského, inv. č. 984, kart. č. 210.

² Bartoloměj PAPROCKÝ Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného markrabství moravského*, Olomouc 1593, fol. CCCCXXV. – CCCCXXXIII.

Rod Mošovských z Moravčina se někdy v 15. století usadil na Opavsku. Prvním spolehlivě zde zjištěným členem rodu byl Felix Mošovský z Moravčina, zvaný Frabel (Vrabec), připomínaný r. 1511. V pramenech je uváděn jako hejtman knížectví ratibořského. Na Opavsku držel původně asi jen polovinu Držkovic a dům v Opavě, r. 1553 však přikoupil lenní statky olomouckého biskupství Dolní Životice a Hertice. Nashromáždil poměrně slušné bohatství na hotovosti. Zemřel v r. 1558 a byl pohřben v rodinné hrobce, kterou zřídil v opavském minoritském kostele sv. Duha.

Zanechal po sobě syny Tobiáše, Davida a Jana. Ti se o otcovský majetek rozdělili tak, že Tobiáš dostal Dolní Životice a Hertice, David opavský dům a Jan polovinu Držkovic. Měli se zřejmě také rozdělit o otcovy truhlice s penězi, ale těch se zmocnil Tobiáš a vyvolalo to jeho soudní spory s Davidem. Tobiáš měl rovněž vleklé spory se svými poddanými, jimž svévolně zvyšoval povinnosti. Zemřel někdy v l. 1573–1574 a zanechal syny Felixe, Jana, Jiřího a Petra. Jan Mošovský z Moravčina polovinu Držkovic r. 1572 prodal, neměl pak už nic a zemřel r. 1576. Zůstali po něm tři nezletilí sirotci, o nichž však nemáme bližších zpráv a pravděpodobně také brzy zemřeli.

Pokračovateli linie rodu a šifiteli jeho proslulosti se stali Tobiášovi synové Felix, Jan, Jiří a Petr. Z nich ovšem měli děti pouze Jan a Petr, protože Felix se věnoval duchovní kariéře v řádu johanitů, kde se stal několikanásobným komturem, a Jiří se pro svou vojenskou aktivitu, o níž ještě uslyšíme, pravděpodobně ani nestačil oženit. Tím, komu však Štěstěna dopřála největší majetkový zisk, jímž zabezpečil celému rodu solidní majetkovou základnu, byl prostřední syn David, který zprvu vypadal jako úplný outsider.

Na bratru Tobiášovi vysoudil část otcových peněz, což mu umožnilo koupit si svobodný zemanský statek Malý dvůr na Ratibořském předměstí (nyní Opava – Kateřinky). Byl tedy poté šlechticem na úrovni trochu více zámožného zemana. V písemnostech zemského soudu knížectví opavského se objevuje dosti často jako poháněný i pohánějící, také jinak se účastnil veřejného života. Kariéru však udělal především díky svým třem sňatkům, z nichž bohužel neměl žádné děti. Musel se proto smířit se skutečností, že to, co přinese svému rodu, zdědí jeho synovci Felix, Jan, Jiří a Petr. Podle dochovaných zpráv se o ně po smrti jejich otce Tobiáše staral, vytvářel jim zázemí pro budování jejich společenské a politické kariéry a i později v létech jejich dospělosti s nimi udržoval velmi úzké styky.

První manželkou Davida Mošovského z Moravčina byla Eliška Vlková z Konecchlumí. Po její smrti si vzal Evu Bohdanovskou ze Slimákova a když i ta zemřela, uzavřel třetí sňatek s Kateřinou Lichnovskou z Voštic. Toto jeho třetí manželství bylo pozoruhodné skutečností, že pan David byl stejně tak jako všichni ostatní členové rodu Mošovských katolík, zatímco paní Kateřina náležela k velmi významnému luteránskému rodu. Takovéto sňatky mezi osobami různé víry nebyly tehdy v 2. polovině 16. století vzácností. Nic nenasvědčuje tomu, že by rozdílná náboženská orientace byla mezi manželi Davidem a Kateřinou Mošovskými důvodem k nějakým zásadním rozporům.³

Nejvíce však David Mošovský z Moravčina výtěžil ze svého druhého sňatku s Evou Bohdanovskou ze Slimákova. Její bratr Kašpar Bohdanovský ze Slimákova byl manželem paní Aleny z Drahotuš, poslední členky větve významného moravského panského rodu, sídlící od 1. poloviny 14. století na panství Dolní Benešov. Zemřel někdy mezi 17. prosincem 1576 a 11. květnem 1577. Bezdětná paní Alena z Drahotuš se již podruhé nevdala a sídlila na zámku v Dolním Benešově jako vdova a dědička panství. Ve správě tohoto panství jí pomáhal David Mošovský z Moravčina a získal si její důvěru natolik, že když se přiblížila

³ O rodu Mošovských z Moravčina nejpodrobněji Petr TESAŘ, *Nejstarší dějiny enkláv moravských na Opavsku. Na Životících a Herticích rod Mošovských z Moravčina*, Věstník Matice Opavské 26, 1921, s. 1–44, 27, 1922, s. 1–21.

chvíle, kdy stárnoucí paní Alena z Drahotuš měla rozhodnout o osudu svého majetku po své smrti, byl na prvním místě mezi jejími event. dědici. Alena z Drahotuš mu svou závěť z 28. července 1588 dolnobenešovské panství odkázala. Zemřela 2. ledna 1590 a již 6. ledna 1590 se panství ujal David Mošovský z Moravčina. 5. ledna 1591 pak přijal na dolnobenešovském zámku hold poddaných.

Dolnobenešovské panství tehdy patřilo na Opavsku k nejnýnosnějším. Na území knížectví opavského k němu patřily městečko Dolní Benešov a k němu přiléhající stejnojmenná ves, dále vesnice Bohuslavice, Kozmice, Závada, Kobeřice a Štěpánkovice, na území knížectví krnovského vsi Rohov, Petřatín (nyn. polský Pietraszyn) a Boleslav (nyn. polská Bolesław). Sídlem vrchnosti a správy panství byl zámek v Dolním Benešově. Dále zde byly tvrze v Kobeřicích, Rohově a Boleslavi z dob, kdy tyto vesnice předtím, než se v 1. polovině a na začátku 2. poloviny 16. století staly součástí dolnobenešovského panství, tvořily samostatné vladycké statky. Ty ovšem po přestavbách v 16. století nabyly charakteru spíše trochu výstavnějších panských domů, obklopených hospodářskými dvory. V Zavadě se nacházely zbytky hrádku, zbudovaného asi kolem roku 1280 a zaniklého kolem roku 1318, v Bohuslavicích pak zbytky tvrze, pocházející z 13. století, písemně doložené v l. 1492–1523 a krátce po tomto datu zaniklé. Podle daňových příznání, podávaných v l. 1576–1578 Kašparem Bohdanovským ze Slimákova a Davidem Mošovským z Moravčina, byla hodnota dolnobenešovského panství oceněna na 17 465 tol. pokud šlo o majetek vrchnosti a 9868 tol. pokud šlo o majetek poddaných. Dále měla paní Alena z Drahotuš od r. 1575 v zástavě za 3000 tol. majetek velehradského kláštera ves a dvůr Bolatice. V těch byl podle zmíněných daňových příznání z let 1576–1578 oceněn majetek vrchnosti na 1500 tol. a majetek poddaných na 548 tol. Tento majetek poddaných získal klášter zpátky počátkem 80. let 16. století, zatímco majetek vrchnosti, reprezentovaný dvorem, zvaným volenství, mu připadl až po smrti Aleny z Drahotuš. Hned jej zastavil Stanislavu Oplovi z Bartultovic, avšak od něho koupila zástavu dvora v l. 1592–1593 Kateřina Lichnovská z Voštic. Dvůr podle dochovaných záznamů převzala 23. března 1593.

V podmínkách Opavska představovalo takovéto panství velmi slušnou hodnotu i pro příslušníky panského stavu a pro pouhého rytíře znamenalo neuvěřitelný majetkový vzestup. V případě Bolatic můžeme srovnáním jejich zástavní sumy s hodnotou, vykazovanou v daňových příznáních, zjistit, že nemovitosti byly již tehdy předmětem majetkových spekulací, nemluvě o tom, že asi byl i rozdíl mezi účetní hodnotou, sloužící mj. pro daňové účely a hodnotou faktickou, resp. tržní. Samozřejmě také byla snaha vykazovat v daňových příznáních co nejmenší hodnotu majetku, pokud to šlo, i něco zapřít. Ovšem nejvíce nás zarazí nepoměr mezi hodnotou majetku vrchnosti a poddaných. Hospodářský vzestup dolnobenešovského panství můžeme zaznamenat již v 15. století v důsledku budování rybníků. Pokračoval v 1. polovině 16. století za Jana a Vavřince z Drahotuš, kteří přitom dbali také hmotných zájmů svých poddaných. Ovšem v 2. polovině 16. století za Beneše z Drahotuš a jeho sestry Aleny nastal jiný trend – intenzivnější a modernější hospodaření s využitím stávajících i nově budovaných dvorů, což ovšem znamenalo vzrůst robot a dalších poddanských povinností. Výsledkem byl zjev obvyklý tehdy i později na řadě jiných statků – hospodářství vrchnosti bylo lepší než hospodářství poddaných. Na velkých domíniích, jakými byly tehdy v Čechách velkostatky Smiřických ze Smiřic, Trčků z Lípy a Vchynských ze Vchynic, na Moravě majetky Ladislava Velena ze Žerotína a pánů z Vrbna, se přitom na přelomu 16.–17. století projevovalo vytváření protokapitalistických vztahů, což přinášelo užitek jak vrchnosti, tak poddaným. To ovšem případ dolnobenešovského panství nebyl.⁴

⁴ Václav ŠTĚPÁN, *Dějiny obce Závada*, Opava 2007, s. 18; TÝŽ, *Bolatice od pravěku k současnosti*, Opava 2010, s. 26–29.

David Mošovský z Moravčina žil po r. 1590 na dolnobenešovském zámku a formálně tam měli své sídlo také jeho bratřenci, kteří se ovšem po většinu času zdržovali někde jinde. Podle dochovaných zpráv Felix, Jan a Petr sloužili ve španělské armádě, pravděpodobně v bojích, které sváděla v Nizozemí a Francii. Jan a Petr se někdy během 80. let 16. století vrátili domů, Jan převzal léna Životice a Hertice, Petr koupil vsi Útěchovice a Jakubovice (nyn. Uciechowice a Jakubowice v Polsku), ale Felix působil ve službách Španělů ještě i v 90. letech. R. 1591 vedl jako níže postavený velitel pod španělským vojevůdcem vévodou Alexandrem Farnesem vojenskou pomoc ze severní Francie do Španělského Nizozemí (nyn. Belgie). U Rouenu stál proti němu ve službách francouzského krále Jindřicha IV. pan Karel st. ze Žerotína. Zdá se, že oba muži byli od té doby nepřáteli na život a na smrt. Jiří sloužil vojensky na druhém konci Evropy na nynější Ukrajině ve službách knížat Konstantina a Janusze Ostrožských. Podle Paprockého se zúčastnil na počátku 80. let 16. století livonské války s Rusy a pak četných bojů s Turky, Tatary a Valachy, pravděpodobně však také potlačení kozáckého povstání pod vedením Kryštofa Kosiňského v letech 1591–1593.

Davidův život na dolnobenešovském zámku ale nebyl poklidnou idylou. O panství se hlásila řada dalších příbuzných Aleny z Drahotuš, kteří nechtěli uznat právoplatnost její závěti. Na prvním místě šlo o rytíře Šipy z Branice, jejichž zástupce Jiří Šíp z Branice vznesl 1. listopadu 1591 vůči Davidu Mošovskému z Moravčina kvůli držbě dolnobenešovského panství žalobu. Vznikla z toho vleklá rozepře, do níž zasáhla smrt Davida Mošovského z Moravčina 10. října 1593. Co bylo její příčinou, nevíme, podle všeho přišla dost nenadále, takže ani nestačil vyhotovit závět'. Páni Mošovští se okamžitě sjeli na Opavsko a domáhali se vydání dolnobenešovského panství, které považovali za své dědictví. Vzhledem k Davidovu úmrtí bez přímých dědiců a pořízení o svém majetku i nárokům pánů Šípů z Branice i jiných zájemců o panství – které, jak uvidíme, byly uplatňovány dosti neomaleným způsobem – byl však Davidův majetek sekvestrovan a dán do prozatímní správy zemskému hejtmánovi opavskému Ondřeji Bzencovi z Markvartovic do doby, než bude soudně rozhodnuto o nárocích jednotlivých zájemců.⁵ Na příkaz pana Bzence pak byly provedeny 11. listopadu 1593 inventarizace a soupis zanechaného majetku Davida Mošovského z Moravčina. Dochoval se pouze soupis majetku na území knížectví opavského, kde inventarizaci prováděli jako delegovaní komisaři Albrecht Donát z Velké Polomi a Stanislav Opl z Bartultovic, soupis vyhotovil zemský písař Jindřich Hynal z Kornic. Nepochybně byl inventován a sepisován také majetek ve vsích na území knížectví krnovského orgány správy tohoto knížectví, jeho soupis se však nedochoval.

Hlavní zájem komisařů platil zámku v Dolním Benešově, kde bylo nashromážděno nejvíce Davidova majetku. Z pořízeného seznamu je možno zjistit, že velká část majetku pocházela z dob Aleny z Drahotuš, jejíž nepopiratelnou zámožnost dokazuje skutečnost, že mohla v r. 1575 půjčit velehradskému klášteru 3000 tol. na hotovosti. Něco však dodali také David Mošovský z Moravčina a jeho bratřenci. Vcelku inventář pozůstalosti podává obraz životního stylu šlechtického zbohatlíka, jenž se ze skrovných počátků vyšvihl na velmi slušnou společenskou úroveň a pravděpodobně on sám nebo jeho bratřenci aspirovali na ještě vyšší postavení.

Dolnobenešovský zámek vznikl podle novějších výzkumů původně jako tvrz v 1. polovině 14. století. Ta byla přestavována a rozšiřována za pánů z Drahotuš v 15. a 1. polovině 16. století. Ve 2. polovině 16. století za Beneše a Aleny z Drahotuš a Davida Mošovského z Moravčina byla zahájena postupná přestavba objektu na renesanční zámek. Pokračovala

⁵ P. TESAŘ, *Nejstarší dějiny enkláv*, 1921, 1922; V. ŠTĚPÁN, *Dějiny obce Závada*, s. 19.

pak v 17. století barokními přístavbami. Podle dochovaných pozdějších vyobrazení byl zámek umělecky dosti hodnotný a lze jen litovat, že jeho stavební úprava za Rotschildů ve 2. polovině 19. století, kdy sloužil pruským úřadům, mnoho z jeho památkové podstaty a hodnot setřela.⁶

V r. 1593 byl zámek na přechodu mezi původní starou tvrzí a novým moderním renesančním zámekem, což dokazují názvy jeho jednotlivých prostorů, jež komisaři za účelem sepsání pozůstalosti prošli. Šlo o spižírnu, zadní sklep, zadní pokoj, prostřední komoru, sklep dole v novém stavení, kamenný pokoj, nahoře dřevěnou světnici, nahoře starou síň, komoru za komínem, pokoj nad bránou, pokoj nad druhou dolní bránou, několik obývacích pokojů, vdovskou světnici, komoru proti ní, komoru s mrtvým tělem (v ní byla uložena rakev s tělem pana Davida Mošovského z Moravčina do doby, než budou podle tehdejšího zvyku vyřízeny všechny náležitosti z jeho pozůstalosti, teprve pak mohla být pohřbena), vinnou pivnici, starou komoru, lázeň, kuchyni, malý sklípek pod bránou a v bezprostřední blízkosti zámku sladovnu a mlýn. Všude nacházeli mnoho zajímavých věcí.

Nápadný byl dosti velký počet různých šperků a jiných cenností. Komisaři poznamenali, že Jiří Mošovský z Moravčina si vzal drobný zlatý řetízek po paní Aleně z Drahotuš. Pan David Mošovský z Moravčina měl po paní Aleně kus jednorozce a na svém psacím stole stříbrnou pozlacenou sošku medvěda. Nádobí bylo vesměs ze stříbra nebo cínu. Bohaté zásoby potravin a nápojů – figurovaly zde zejména velké čtvrti uzeného masa a slaniny, množství šatů, kožichů, ložního prádla a koberců dokazovaly, že dolnobenešovští páni opravdu nouzí netrpěli.

Horší už to bylo s potravou duchovní. V almaře v kamenném pokoji, od níž měl klíče Jiří Mošovský z Moravčina, našli komisaři českou kosmografii a český herbář. S velkou pravděpodobností šlo o „Kosmografii českou“ Zikmunda z Púchova z r. 1554, překlad známé latinské kosmografie Sebastianiana Münstera a „Herbář jinak bylinář“ Tadeáše Hájka z Hájku z r. 1562. První z těchto knih zřejmě sloužila pánům Mošovským jako orientační pomůcka při jejich cestách po Evropě, druhá byla velmi užívanou lékařskou příručkou, z níž byly převzaty četné recepty lidového lékařství. Jiné knihy na zámku nebyly. David Mošovský z Moravčina si jako zbohatlík nepochybně více cenil statků hmotných než duchovních.⁷

Ve sklepeš našli komisaři jeden ze zdrojů bohatství Davida Mošovského z Moravčina: 7 velkých kusů soli. Obchod se solí byl provozován ve větším měřítku za pomoci dalekých fůr poddaných, kteří pro ni museli jezdit do Polska do solných dolů ve Wieliczce a Bochnii. Nevíme, kdy přesně a jak byl tento obchod zahájen, velmi pravděpodobně však přitom napomohl Jiří Mošovský z Moravčina.

Hotový poklad pro historiky se skrýval v dřevěné světnici v úzké dlouhé černé truhle, plné různých listů. Šlo o rodinný archiv pánů Mošovských. Komisaři bohužel museli do zápisu o inventuře poznamenat, že páni Mošovští nechtěli dát obsah truhly k zinventování. Dnes už se můžeme jenom dohadovat, co vše tam mohlo být – dopisy Felixe, Jana a Petra z vojenské služby u Španělů, Jiřího z vojenské služby na Ukrajině u knížat Ostrožských, Felixovy záležitosti z činnosti v řádu johanitů, staré rodové listiny, atd. To vše se v následujících desetiletích ve zmatcích doby třicetileté války nenávratně ztratilo. A my se můžeme

⁶ Magda a Vilém PLAČKOVI, *Dolní Benešov a Zábřeh v proměnách času*, Dolní Benešov 2002, s. 21 a násl.

⁷ V protikladu k tomu např. biskup Stanislav Pavlovský poslal 22. října 1585 Janu Bravanskému z Chobřan na Bořutině (nyn. polský Borucin) do češtiny přeložené zprávy o legaci králů (spr. císařů) japonských u papeže Řehoře XIII. jako „dobré čtení pro každého křesťana“ (Zemský archiv Opava, pob. Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc – nelistinná část, inv. č. 95 – kopiář korespondence biskupa Stanislava Pavlovského z r. 1585, fol. 252–252v.). Také řada jiných pánů katolických i protestantských dbala na větší vzdělání a rozšiřování svého světového rozhledu, měla proto u sebe více knih.

pouze s lítostí domnívat, o co by naše poznání dějin nejenom Dolního Benešova a Opavska, nýbrž i velké části Evropy mohlo být bohatší, kdyby inventující komisaři mohli aspoň pořádkem soupis těchto dokumentů. Podle všeho jich však mohl aspoň zčásti využít Bartoloměj Paprocký z Hlohol.

Neméně důležité materiály obsahovala v téže místnosti almara s registry. Byly v ní dlužní úpisy na peníze, půjčované panem Davidem Mošovským a ostatními členy rodu různým osobám a institucím. Z nich se páni Mošovští na naléhání komisařů uvolili pořádkem pro jejich potřebu výtah. Buď to ale svému slibu nedostáli nebo se onen výtah nedochoval, zkrátka adobře nic o něm nevíme. Máme však doloženo odjinud, že páni Mošovští a zejména pan Petr skutečně peníze půjčovali a nepočínali si přitom tak, jak se na počestné muže a tím více šlechtice slušelo. Petr Mošovský z Moravčina půjčil velké sumy zvláště těžce zadluženému městu Opavě a podle dokladů o revizi městského hospodaření z r. 1595 přitom „hrubě lichvaril“. Nemuselo se mu to vyplatit. Východočeský rytíř Jiří Voděradský z Hrušova za podobnou činnost skončil v r. 1580 na popravišti. Ale správně tehdy před smrtí řekl: „Na mně se to začalo a na mně se to skončí.“ Petr Mošovský z Moravčina se snad kromě výtek těch, kteří se jeho činností cítili dotčeni a s nimiž se za to soudil, už ničeho obávat nemusel.⁸

Jak jsem již podotkl, všichni Davidovi bratřenci byli vojáci a v zámku to připomínaly četné předměty. Na stěně zmíněné dřevěné světnice viselo 9 dlouhých ručnic (pušek), ve vedlejší komoře bylo nalezeno 7 zbrojí rejtarských (brnění) a 6 šturmhauzů (druh helmic), které patřily Felixi Mošovskému z Moravčina a byly nepochybně památkou na jeho působení ve službách Španělů. Jan Mošovský z Moravčina měl tamtéž v truhle hodinky v pouzdře. V místnosti nad dolní bránou se nacházely 2 šperlochy (plachty) na vojenské vozy, z nichž jeden patřil Jiřímu Mošovskému z Moravčina. Měl jej patrně ze styků s kozáky, kteří tehdy ještě používali bojových vozů jako obvyklého druhu zbraně. V téže místnosti komisaři zapsali 2 vojenské stany, 2 bubny a 2 korouhve, pravděpodobně válečnou kořist.

Po prohlídce zámku šli komisaři do dolnobenešovského dvora a tam zinventovali doklady hospodářské činnosti pánů Mošovských. Bylo zapsáno 8 koní jízdních, z nichž 4 náležely paní Kateřině Lichnovské z Voštic, 8 koní robotných tažných, 31 kusů rohatého dobytka, z nichž 8 patřilo Elišce Lichnovské z Voštic a ty paní vdova (Kateřina Lichnovská) dala přihnat z Neplachovic (tehdejší rodové sídlo Lichnovských – pozn. V. Š.), 6 telat, 171 prasat, 2 kopy (120 kusů) menších prasat, 3 okované vozy, 3 napravené pluh, 2 pluh železné, 3 páry napravených bran, 2 nové nenapravené pluh, 7 neokovaných kol na vozy, starý kožený vůz paní Aleny z Drahotuš, 14 měchů na obilí, 10 čtvrtní chmele (v městečku se nacházel prosperující pivovar, na jehož činnosti participovala vrchnost spolu s měšťany) a 1 čtvrtně semence. Ke dvoru patřily 3 stodoly, v nichž byly uloženy zásoby obilí a pohaneky.

Poté se komisaři odebrali do Bohuslavic. Tamní tvrz nebyla nijak do inventáře pozůstalosti pojata, což dokazuje, že tehdy buď již zcela zanikla nebo byla každopádně neobyvatelná. Dnes ovšem o ní víme, že stála na východ od Bohuslavic na vrcholu svahu nad Lihovarským rybníkem v sousedství Velkého dvora, s nímž později její areál splynul.⁹ Komisaři prohlédli pouze Velký dvůr, jenž ovšem je v soupise pozůstalosti nazýván jako dvůr v Bohuslavicích – název velký dvůr vznikl až v 18. století. Byla v něm dobrá stodola, bezmála z polovice plná hrachu, pšenice v ní byly 2 brstvy (vrstvy?) nad humenicí v jedné čtvrti až po horní humno podle téže stodoly, v poslední čtvrti též až po druhé humno rži (žita)

⁸ V. ŠTĚPÁN, *Dějiny obce Závada*, s. 20.

⁹ V r. 1955 při stavbě haly lihovaru ve Velkém dvoře byly vykopány zbytky jejich základů (vzpomínky pana Jaromíra Kvasnici).

2 brstvy nad humenicí. Ve vedlejší stodole byl uskladněn ječmen v její vrchní polovině v obou čtvrtích až po rygel. Prostřední stodola obsahovala způlky velmi travnatý hrách a asi 20 mandelů pohanky. Ve stodole podle ovčírny se nacházely v jedné čtvrti 4 brstvy žita, v druhé čtvrti 2 brstvy, ve třetí oves po rygel. V polní stodole (mimo dvůr) leželo odspodu v jedné čtvrti něco ječmene a na tom až po rygel neplně oves, zbytek stodoly vyplňovala sláma. V chlévech a kurnících ve dvoře bylo chováno 21 koní, 4 loňská hřibata, 4 letošní hřibata, šafář hlásil, že pan Jiří Šíp z Branice vzal jednoho valacha, 24 dojníc a 50 kusů dvouletého a loňského dobytka. Čeládka ohlásila, že asi před dvěma lety přihnala paní Káče (tak říkali Kateřině Lichnovské z Voštic) 5 jalovic z Neplachovic. Komisaři dále napočítali 711 dosti skrovných ovcí. Ovčír měl mezi nimi svých vlastních 16. Drůbež se skládala zjedné kopy (60 kusů) hladných hus, 3 kop slepic a 7 slepic indiánských (krůt). Z 48 drobných sviní podle oznámení čeládky 7 v jedné noci zemřelo. V sýpce bylo uskladněno 9 čtvrtní zadního žita velmi stoklasného. Jako hospodářské nářadí měl dvůr 3 dobré vozy, 2 napravené pluhy, 3 rolní háky a 4 páry bran s hřebíky. Šafář a čeládka oznámili, že pan Jiří Šíp z Branice vzal předchozího dne do Kobeřic 3 kusy hovězího dobytka, 1 tele, 18 hus a 12 ovcí.

V Kobeřicích komisaři rovněž zinventovali pouze dvůr. Panský dům sice stál, ale byl zřejmě už jen sídlem šafáře a dalších úředníků, nanejvýš ještě mohl posloužit vrchnosti jako místo dočasného pobytu při náhodné návštěvě. Ve dvoře se nacházelo 15 koní tažných dělných, 6 letošních hřibat, 24 dojníc, 13 jalovic, 8 loňských telat, 6 telat letošních, 2 volí, 718 ovcí, z toho 28 patřilo ovčákovi, 3 vozy, 3 napravené pluhy, 3 železné háky, 4 páry bran pobitých železnými hřebíky, 30 hus, 13 kachen, něco přes kopy slepic, 2 slepice indiánské, 1 kohout k nim (krocán). Z vybavení panského domu byly zapsány do inventáře 4 nepovlečené peřiny a 2 peřiny, na nichž líhal šafář. V 6 stodolách, náležejících ke dvoru, bylo nalezeno 12 obilních měchů a zásoby obilí, hrachu, lněného a konopného semene.

Jako poslední prohlédli komisaři bolatické volenství. V něm nalezli 20 krav, 10 jalovic, 1 vola, 4 býky, 324 hodných skopců, mezi nimi 1 ovcí, 19 velkých a malých sviní, 9 tažných robotných koní, 3 letošní hřibata, asi 42 slepic a kapounů, 2 okované vozy, 2 pluhy s řetězy, 2 železné háky rolné, 2 páry bran s hřebíky, 1 měch vlny ve špýcharu, zásoby másla, 3 vepřové plece, 2 čtvrtně cibule, 6 železných mříží do oken, 1 kotel na 3 nožkách, 2 řezačky, 1 kosu travnou, 15 obilních měchů, 2 ovčí kůže, 2 nové osy nákolní k velkému vozu, 7 věrtelů vymláčené pšenice, 9 věrtelů hrachu, 2 věrtelky konopného semene, v dolní stodole 2 čtvrtně pšenice, skoro půl stodoly hrachu, ve druhé stodole 1 čtvrtni ječmene na setí, 1 čtvrtni ova na setí, 1 čtvrtni žita, po 1 čtvrtni žita a ova na setí, ve třetí stodole 5 vozů hrachu, 5 mandelů pohanky, 105 mandelů ova, vespod trochu hrachu, 44 mandelů ječmene. O tom všem tvrdil úředník na statku Arnošt Litvic ze Starého Rudna, dvořák (šlechtický nebo svobodnický držitel poddanské usedlosti pánů Tvorkovských z Kravař v Mokřých Lazcích), že to je jeho. Komisaři rovněž neopomněli poznamenat, že dvůr koupila paní vdova, tj. Kateřina Lichnovská z Voštic.

O dalším průběhu sporů o dědictví dolnobenešovského panství poznamenejme pouze tolik, že zemský soud knížectví opavského přiřkl 16. června 1594 jeho držbu pánům Šípům z Branice, ale Mošovští se prostřednictvím pana komtura Felixe, jenž se v r. 1595 stal na císařském dvoře v Praze podstolím a r. 1599 purkrabím hradu pražského, domohli zvratu tohoto rozhodnutí. Apelační soud v Praze rozhodl 11. dubna 1598 po jednání s císařem Rudolfem II., že dolnobenešovské panství náleží Mošovským. Ovšem Petr Mošovský z Moravčina sídlil v Dolním Benešově již v druhé polovině roku 1597. Páni Mošovští si nepochybně byli předem jistí svým vítězstvím v situaci, kdy se politické poměry v zemích Koruny české začínaly obracet ve prospěch katolíků vůči nekatolíkům – a paní Šíповé

zBranice byli protestanté. Dolnobenešovského panství se však ujali už jen Felix, Jan a Petr. Jiří Mošovský z Moravčina se brzy po sepsání inventáře Davidovy pozůstalosti vrátil na Ukrajinu a tam o něm zprávy mizejí. Pravděpodobně zahynul v některém z bojů, k nimž na Ukrajině v následujících letech došlo.¹⁰

A nám nyní zbývá zhodnotit poznatky, jichž jsme nabyli prostudováním soupisu pozůstalosti Davida Mošovského z Moravčina. Mohli jsme se dočíst o pramenech bohatství pánů Mošovských z Moravčina, jejich nectnostech, o tom, co si přinesli ze svých pobytů ve světě, způsobech hospodaření a správy svých statků. Inventáře dvorů nás poučují o významu pojmu „intenzivní hospodaření vrchností ve vlastní režii“, o způsobech zemědělské výroby, pravdivosti tehdejšího rčení „ovčičky mají zlaté nožičky“ a módním zavádění chovu krocanů a krůt, jednoho z produktů, dovezených do Evropy dobyvateli amerického Nového světa. Znalci gastronomie by ze soupisů potravin a zemědělských surovin vyčetli způsoby stravy pánů Mošovských a lidí, kolem nich se pohybujících. I laik ale může poznat, že byly v oblibě vepřové a pravděpodobně také skopové maso, uzené maso, slanina, husy a ti krocani a krůty sloužili stejně jako dnes v USA pro slavnostní hostiny při různých společenských příležitostech. Protože na panství nadále existovaly rybníky, jistě se konzumovaly i ryby. Zřejmě byla také oblíbena moučná jídla. Jako příloh k masitým jídlům nebo samostatných jídel se používalo hrachu a pohanky, jež tehdy lidem nahrazovaly brambory. Tato jihoamerická plodina sice byla v té době již známa, ale jen jako okrasná květina, ve větším měřítku se začala pěstovat jako užitková zemědělská plodina až v 1. polovině 18. století. Nejvíce nám však soupis pozůstalosti Davida Mošovského z Moravčina vypovídá o době svého vzniku, která byla dobou zlomu, přechodu od dosavadních starých zžitých zvyklostí k novému světu, jehož výsledná podoba však byla nejistá a záleželo na mnoha okolnostech, jaká bude. Vzhled dolnobenešovského zámku – zpolovice staré tvrze a zpolovice již nového renesančního zámku – byl v tomto směru více než symbolický.

Vidíme to už jenom na tom familiárním oslovení pro Kateřinu Lichnovskou z Voštic „paní Káče“, které bylo pozůstatkem doby, kdy mezi poddanými a vrchností ještě existovaly patriarchální vztahy. O 50 let později by se už nikdo takto svou vrchnost oslovit neodvážil. A jen stěží by byl možný sňatek dvou partnerů, z nichž každý vyznával jiné náboženství, jako tomu bylo v případě Davida Mošovského z Moravčina a Kateřiny Lichnovské z Voštic. Nová nadcházející doba totiž nabízela dvě možnosti řešení stávajících problémů, k nimž se rodily předpoklady již na sklonku 16. století. Tu první reprezentovali páni, propagující protokapitalistické vztahy ve svém hospodaření a s nimi spojené vrstvy zámožného a vzdělaného měšťanstva. Vedla k pokusu o vytvoření nového stavovského státu na základě ústavy, která byla pod názvem Česká konfederace přijata v době českého stavovského povstání r. 1619 a vycházela z protifeudálních zdrojů monarchomachismu, rovnosti všech lidí, parlamentarismu, konstitucionalismu a tolerance. Zdroje k ní pocházely zčásti z Nizozemí, zčásti byly vlastní české. V jejím rámci byly učiněny také pokusy o řešení problematiky poddaných, vrcholící požadavky na zrušení poddanství a vznik tzv. čtvrtého stavu. Porážka povstání v bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620 však tyto snahy odsunula do říše neuskutečněných snů.¹¹

Na dlouhou dobu pak zvítězila druhá tendence, kterou bychom mohli v zásadě charakterizovat jako pokusy o realizaci idejí španělského absolutismu a návrat do minulosti. Jak se v důsledku toho začalo utvářet další postavení poddaných, není třeba blíže rozvádět. Do kterého tábora v tomto střetnutí patřili páni Mošovští z Moravčina, vyplývá již z pouhého

¹⁰ V. ŠTĚPÁN, *Dějiny obce Závada*, s. 20–21.

¹¹ Jiří JUROK, *Příčiny, struktury a osobnosti husitské revoluce*, České Budějovice 2006, s. 172.

faktu jejich služby ve španělské armádě. Bylo více než symbolické, že Petrův syn Karel Mošovský z Moravčína, rovněž člen řádu johanitů a poslední mužský potomek svého rodu, se v oddílech pověstného císařského plukovníka Gauchiera zúčastnil bitvy na Bílé hoře.

Můžeme však pro oba tyto tábory najít v době na přelomu 16.–17. století jednu společnou věc – oba se otvíraly světu, oba se snažily (samozřejmě každý z jiných důvodů) překonat dosavadní uzavřenost, resp. malou otevřenost české politiky a společenského života vůči okolnímu světu, najít aktivní zapojení Čechů, Moravanů a Slezanů ve velké světové politice a přispět tak k vítězství idejí svého tábora. A z tohoto hlediska pro nás může být každopádně pozoruhodné, že přes zámek v Dolním Benešově tehdy – řečeno obrazně – šly dějiny Evropy.

Summary

The list of hereditament of David Mošovský from Moravčín as a source for understanding the life style of the nobility at the end of the 16th century

There are not many written sources which would enable us to look inside the everyday life of people in last centuries. They are usually the lists of hereditament of important people, which were preserved from those times. David Mošovský from Moravčín was a descendant of a family originating probably from the nowadays Polish part of Silesia – a village Moravčín is near famous monastery in Třebnice. The Mošovský's family from Moravčín had settled in Opava region approximately in the 15th century. The first reliably determined member of this family was Felix Mošovský from Moravčín, who died in 1558 and had three sons – Tobiáš, David and Jan.

David Mošovský from Moravčín became important by his marriage with his second wife Eva Bohdanovská from Slimákov because he managed to gain the Dolní Benešov estate from her family, previously belonging to Anna from Drahotuše. He got possession of this estate on 6th January 1590.

Dolní Benešov estate was the most profitable in Opava region. The town Dolní Benešov belonged to the Duchy of Opava together with villages Bohuslavice, Kozmice, Závada, Koberice and Štěpánkovice, in the Duchy of Krnov there were villages Rohov, Petřatín (now polish Pietraszyn) and Boleslav (now polish Bolesław). A castle in Dolní Benešov became a residence of the nobility and administration of the Duchy.

According to the latest research, the castle in Dolní Benešov was a fortress in the first half of the 14th century. It was then rebuilt and broadened by the family from Drahotuše in the 15th century and the first half of the 16th century. Later, in the second half of the 16th century, the owners Beneš and Alena from Drahotuše and David Mošovský from Moravčín started gradual reconstruction aiming at creating the renaissance castle. Finally the reconstruction continued by adding baroque style annex buildings in the 17th century.

David's life was full of dramatic moments because several family members of the previous owner Alena from Drahotuše refused to accept her last will and raised the claim to the Dolní Benešov estate. It led to a lingering dispute which was hit by a sudden death of David Mošovský from Moravčín. The reason of his death is unclear but because it was very sudden, he did not leave his last will. Therefore the Mošovský's family immediately arrived to raise their claims, considering the estates as their legacy. The fact that David died without any descendants and without his last will, his property was sequestered and given to the interim administration to Ondřej Bzenec from Markvartovice, the land commissioner of Opava, until the Court would decide about claims of the interested individuals. He

ordered to make the inventory and listing of left property of David Mošovský from Moravčín on 11th November 1593. The only preserved document is a list of property in the Duchy of Opava. This list reveals the sources of fortune of the Mošovský's family from Moravčín, their foul habits, souvenirs from their journeys from all over the world, about their economy management and administration of estates. The inventory of farm yards informs us about the agricultural production, types of food of the Mošovský's family and people around them. The most interesting and valuable are the facts about the period of its origin, which was the period of great changes from the old and established customs towards the new world; however its image was uncertain and too many circumstances could influence its final image. The appearance of the Dolní Benešov castle – half an old fortress and half already new renaissance castle, is more than symbolic.

Josef U n g e r

KONTINUITA ČI DISKONTINUITA STŘEDO- A MLADO- HRADIŠTNÍCH POHŘEBIŠŤ NA JIŽNÍ MORAVĚ

Abstract

The autor deals with an interesting topic of grave fields. The middle and late hill-fort grave fields are well identifiable. The question is, to what extent the disappearance of power centres of Great Moravian Empire reflected in settlement structure whose reflection are also grave fields. The article disserts upon possible strong discontinuity of country settlement in south Moravia from the beginning of the 10th century till the beginning of the 11th century. Further it deals with the end of burying in late hill-fort row grave fields at the end of the 11th century.

Keywords: middle and late hill-fort grave fields, Moravian Empire, south Moravia

Základní a stále citovanou prací týkající se pohřebišť z mladší doby hradištní na Moravě je článek Vlasty Šikulové z roku 1958¹ vycházející z její diplomové práce obhájené roku 1956. Archeologickými výzkumy v dalších desetiletích byla pramenná základna podstatně rozšířena, z čehož vyplynuly i nové pohledy na náplň a chronologii tohoto období. Zdeněk Měřínský v práci z roku 1980 rozdělil období od 10. do 12. stol. z hlediska pohřebišť na tři části. V druhé polovině 10. stol. doznívalo pohřbívání u opuštěných velkomoravských kostelů, ve druhé a třetí třetině 10. stol. končil velkomoravský vývoj a 11. a 12. stol. je charakterizováno druhým horizontem nekropolí mladohradištního období.² Otázkou kontinuity osídlení mezi střední a mladší dobou hradištní se zabýval tentýž autor v práci z roku 1986 se závěrem, že „...shledáváme pokračující, i když slábnoucí osídlení a jeho kontinuitu přes 10. do 11. století. Rozhodně nelze ani na jižní Moravě hovořit o nějakém vylidnění či totálním zpusoštění země.“³ Stav poznání moravských mladohradištních pohřebišť do roku 1997 představil tento autor ve zvláštním článku, v němž při srovnání především s belobrdskými pohřebišti, stanovil některé prvky výbavy hrobů, které by mohly svědčit o datování některých moravských pohřebišť do pokročilého 10. stol.⁴

Názory na to, jak se změnila struktura osídlení a počet obyvatelstva v 9. až 11. stol., se u některých autorů poněkud liší. Josef Poulík se domníval, že „...velkomoravská hmotná kultura prokazuje místní vývoj až do počátku 11. stol.“⁵ Milan Stloukal předpokládal, že „...vpád Maďarů sice zničil lidská sídla, ale počet obyvatel se výrazně nezmenšil, jeho růst se snad dokonce zrychloval.“⁶ Vyhodnocení archeologicky zkoumané situace na „Valách“

¹ Vlasta ŠIKULOVÁ, *Moravská pohřebišť z mladší doby hradištní*, Pravěk východní Moravy I, 1958, s. 88–162.

² Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Slovanská pohřebišť z 2. poloviny 10. až 1. poloviny 13. století na Moravě (stav výzkumu a jeho další perspektivy)*, in: IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie Sofia, Nitra 1980, s. 94–99.

³ Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů*, Památky archeologické LXXVII, 1986, s. 67.

⁴ Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *K problematice nekropolí druhé poloviny 10. až počátku 13. století na Moravě*, in: Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, Brno 1997, s. 87–93.

⁵ Josef POULÍK, *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*, Praha 1963, s. 128.

⁶ Milan STLOUKAL, *Od pravěku do raného středověku*, in: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1996, s. 9–34.

u Mikulčic prokázalo tuhé boje při likvidaci tohoto mocenského centra, kde někteří usmrčení jedinci byli jen chvatně pohřbeni.⁷ To neodpovídá staršímu názoru Zdeňka Klanici, který se domníval, že „Pokud se Mikulčic samotných týká,...žádné výrazné stopy náhlé změny v charakteru osídlení nebyly ve větší míře zaznamenány.“⁸ Přestože v archeologickém materiálu z této lokality lze vystopovat nevýraznou sídlištní aktivitu také v první polovině 10. stol.,⁹ zničení tohoto mocenského centra znamenalo podstatnou redukci osídlení nejen tohoto centra samotného, ale i jeho okolí. Také další opevněné lokality na jižní Moravě nesou stopy po zničení Maďary na přelomu 9. a 10. století.¹⁰ Podle Zdeňka Měřinského, Martna Wihody a Pavla Kouřila se projevuje rozdíl mezi jižní Moravou, kde v první polovině 10. stol. osídlení slábne a pauperizuje se a střední či jihozápadní Moravou, kde osídlení přžívá, či dokonce se zvyšuje. Nejčastěji se v literatuře přejímá názor, že osídlení na Moravě, především na Moravě jižní, po zániku mocenských center sice sláblo, ale ve ztenčené míře pokračovalo až do počátku 11. stol., kdy byla Morava připojena k státu Přemyslovců.¹¹ Na pohřebištích je tato skutečnost dokumentována existencí hrobů se středověkým mladohradištním inventářem. Kontinuálnímu pohřbívání na některých středověkých mladohradištních pohřebištích na Moravě se ve speciální práci věnoval Šimon Ungerman, který došel k názoru, že typický ženský mladohradištní šperk – esovité záušnice, se na jihomoravských venkovských pohřebištích objevují až někdy od 20. let 11. stol. a prostý velkomoravský šperk podunajského charakteru měl dlouhou životnost po celé 9. i 10. stol. a do hrobů se dostával ještě během první čtvrtiny 11. stol. Na venkovských pohřebištích se tedy nedá vyčlenit přechodový horizont druhé poloviny 10. stol., takže bude nutno počítat pro velkomoravská pohřebiště se střední dobou hradištní od konce 8. do první čtvrtiny 11. stol.¹² Na některých pohřebištích se kontinuita spíše předpokládá, než aby byla prokázána.¹³

Otázka kontinuity či diskontinuity středověkého a mladohradištního osídlení byla sledována na pohřebištích v Divákách – Padělkách za humny, které se nachází na nevýrazně ostrožně svažující se od JZZ k SSV (Obr. 1). Každý z hrobů prozkoumaných v letech 2000 až 2009 byl zařazen do některé ze čtyř kategorií: 9. stol. (hroby se středohradištními náušnicemi, keramikou, ostruhami, sekerou, srpem, výklenkové hroby, hroby se stopami dřevěné úpravy); pravděpod. 9. stol. (hroby bez nálezů hlubší než 100 cm a nacházející se mimo areál hrobů

⁷ Pavel KOUŘIL, *Archeologické doklady nomádského vlivu a zásahu na území Moravy v závěru 9. a v 10. století*, in: Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska, Bratislava 2008, s. 120; Marian MAZUCH, *Výzkumy severního předhradí hradiště Valy u Mikulčic: k otázce násilného zániku velkomoravských mocenských center na počátku 10. věku*, in: Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelů, kolegů a žáků. Brno 2012, s. 137–159.

⁸ Zdeňek KLANICA, *K vývoji sídlištní struktury zázemí Mikulčic v 6.–13. století*, in: XVI. Mikulovské sympozium 1986. Praha 1987, s. 127–133.

⁹ Lumír POLÁČEK, *Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století*, *Archeologické rozhledy* 51, s. 740–759; Andrea BARTOŠKOVÁ, *Výpověď keramiky z polohy Žabník k vývoji pohřbívání a sídlení v mikulčickém předhradí*, *Archeologické rozhledy* 59, 2007, s. 675–712.

¹⁰ P. KOUŘIL, *Archeologické doklady*, s. 121; Rudolf PROCHÁZKA – Martin WIHODA – Dana ZAPLETALOVÁ, *V raném středověku*, in: Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku, s. 471.

¹¹ Z. MĚŘÍNSKÝ, *Morava*, s. 18–80; Martin WIHODA, *Morava v době knížecí 906–1197*, *Lidové noviny* 2010; Pavel KOUŘIL, *Frühmittelalterliche Kriegergräber mit Flügellanzens und Sporen des Typs Biskupija-Crkvina auf mährischen Nekropolen*, in: Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, Brno 2005, s. 67–99; Zdeňek MĚŘÍNSKÝ, *Historický vývoj východní Moravy v 10. až 14. století a přínos archeologie k poznání jejich dějin*, in: Východní Morava v 10. až 14. století, Brno 2008, s. 7–39. Svědectvím přítomnosti lidí na jižní Moravě v 10. stol. mohou být i nálezy mincí. Například Jan VIDEMAN, *Neznámý typ denáru bavorského vévody Oty (976–982) nalezený na jižní Moravě*, *Folia numismatica* 24, 2010, s. 13–21.

¹² Šimon UNGERMAN, *Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě*, in: Zaměřeno na středověk, *Lidové noviny* 2010, s. 220–239.

¹³ Např. Pavel FOJTÍK, *Slovanské osídlení Prostějovska ve světle hrobů a pohřebišť*, Olomouc 2008, s. 45.

z 11. stol.); 11. stol. (hroby se záušnicemi a denáry); pravděpodobné 11. stol. (hroby mělké bez nálezů nacházející se v areálu vymezeném mladohradištními hroby). Na pohřebišti nebyly shledány důkazy pro kontinuitu pohřbívání v 10. a na počátku 11. stol. a byl vysloven názor, že po zániku mocenských struktur souvisejících s Velkomoravskou říší, venkovské obyvatelstvo zde bez vojenské ochrany nemohlo žít a věnovat se zemědělství, ale bylo nuceno sídliště opustit. Jakým způsobem se to stalo, a kam se obyvatelé přesunuli, zůstává zatím otevřenou otázkou.¹⁴ Na problematičnost apriorního předpokládání kontinuity velkomoravského a mladohradištního osídlení na základě přítomnosti mladohradištních hrobů na velkomoravských pohřebištích poukázal také Marian Mazuch.¹⁵ Zásadní problém je v tom, že se nepodařilo na těchto pohřebištích spolehlivě vyčlenit hroby z 10. a samotného počátku 11. stol.¹⁶

Jako hypotézu, kterou by bylo třeba ještě testovat, je možno formulovat názor, že po zničení jihomoravských mocenských center Maďary na počátku 10. stol. došlo ke kolapsu celého systému ovládajícího rozsáhlé území, který se projevil podstatnou redukcí venkovského osídlení. Namísto toho se vytvořila menší mocenská centra ovládající území v okruhu jen několika kilometrů, která patrně byla nějakým způsobem vázána na Maďary. Takové centrum mohlo být na Starých zámčích u Líšně, Pohansku u Břeclavi, Valech u Mikulčic a jinde.¹⁷ Na druhé straně nelze ani vyloučit hypotézu kontinuálního pohřbívání na některých pohřebištích. Vzhledem k tomu, že možnosti předmětů hmotné kultury, především šperků, pro datování pohřebního inventáře 10. stol. jsou omezené, bylo by možné využít datování lidských kostí z pohřebišť přírodovědnou metodou 14C, umožňující datování s přesností ± 25 let.¹⁸ Jako další perspektivní metoda se jeví palynologie. Helena Svoobodová při vyhodnocení pylového diagramu z Mistrína na jižní Moravě zjistila ve svrchních partiích slatinného profilu v hloubce 0,35 m větší podíl pylu borovice, vrby, jasanu a menší podíl synantropních druhů a obilovin, což by svědčilo o dočasném vylidnění krajiny. V hloubce 0,1 m přibyla pylová zrna ostřic a obilovin, což bylo interpretováno jako zvýšení intenzity osídlení. Tyto části profilu nebyly radiokarbonově datovány, ale předpokládalo se, že k poklesu intenzity osídlení došlo v souvislosti se zánikem některých vesnic v okolí v 15. stol.¹⁹ Přestože jsem se tehdy jako konzultant na těchto závěrech podílel, je třeba přiznat, že výrazné snížení intenzity osídlení se nemuselo týkat období 15., ale možná již 10. stol. Vyžádalo by si to ovšem ověření na dalších radiokarbonově datovaných profilech.

Bez problémů není ani datování konce mladohradištních řadových pohřebišť na jižní Moravě, který podle mincí v hrobech lze klást do posledního desetiletí 11. stol. Souvisí s hlubší christianizací přemyslovského státu a počátky farní organizace, která se odrazila

¹⁴ Josef UNGER, *Archeologický výzkum pohřebišť z 11. stol. v Divákách – Padělky za humny*, Jižní Morava 48, 2012, s. 220–260.

¹⁵ M. MAZUCH, *Výzkumy severního předhradí*, s. 154.

¹⁶ Zatím těžko prokazatelné je datování počátků pohřebišť do konce 10. stol., jak je tomu u Dětkovic. Pavel FOJTÍK, *Dětkovice (okr. Prostějov)*, Přehled výzkumů 52/2, 2011, s. 142–143.

¹⁷ Sídliště z 10. stol. v zázemí Pohanska u Břeclavi s 40% kostí lovné zvěře se rýsuje v trati Zadní hrůd u Kotic. Jiří MACHÁČEK, *Archeologie údolní nivy aneb Proč možná zanikla Velká Morava*, Vesmír 91 (142), 2012, 566–569. Příklady kolapsu, který znamenal nahrazení větších mocenských útvarů menšími, jsou uvedeny ve sborníku Miroslav BARTA – Martin KOVÁŘ a kolektiv autorů, *Kolaps a regenerace: Cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*, Praha 2011.

¹⁸ Datování vzorku z Divák a Boleradic provedl Alexander Cherkinsky z Center for Applied Isotope Studies University of Georgia.

¹⁹ Helena SVOBODOVÁ, *Rekonstrukce přírodního prostředí a osídlení v okolí Mistrína. Palynologická studie*, Památky archeologické LXXX/1, 1989, s. 188–206.

v opatřeních zachycených v Kosmově kronice k roku 1092.²⁰ „Zákaz pohřbů, jež se děly v lesích a na polích“ byl, na rozdíl od snahy Břetislava I. formulované v Hnězdně v souvislosti s translací těla biskupa Vojtěcha roku 1039, zřejmě velmi účinný, protože mince ražené ve 12. stol. se na Moravě nacházejí jen u kostelních hřbitovů.²¹ Také dva denáry ražené olomouckým úředníkem Svatoplukem (1095–1107), které by mohly posouvat frekvenci prušaneckého pohřebiště do prvního desetiletí 12. stol.,²² mohou svědčit o razbě těchto mincí na samém počátku vlády tohoto ambiciózního Přemyslovce, který se nakonec dostal až na pražský knížecí stolec. S trváním mladohradištních řadových pohřebišť by bylo možno tedy počítat v rozsahu asi sedmdesáti až osmdesáti let. Z archeologického hlediska jsou hroby 12. stol. těžko rozpoznatelné, protože zřejmě obsahovaly minimum inventáře a byly převrstveny mladšími hroby na kostelních hřbitovech. O jiný výklad se pokusili Karel Ludíkovský a Robert Snášil při datování mladohradištního pohřebiště u Velkých Hostěrádek. Za hroby z 12. stol. považovali ty bez inventáře, které tvořily zvláště vydělený areál ne zcela prozkoumaného pohřebiště,²³ což může nasvědčovat přežívání některých pohřebišť do 12. stol.

Z uvedeného vyplývá, že pro upřesnění chronologie středo- a mladohradištních pohřebišť by bylo třeba využít i přírodovědné metody. Zatím je možno s jistou rezervou počítat s tím, že na jižní Moravě po zániku Velké Moravy na počátku 10. stol. došlo k silné redukci osídlení, které bylo po stu letech nahrazeno kolonizací. Potvrzení tohoto názoru by znamenalo, že se blíží tisícileté výročí založení mnoha jihomoravských vsí. Rovněž i archeologické doklady související s koncem pohřbívání na mladohradištních pohřebištích a počátcích kostelů, které v mnoha případech mohly být dřevěné, by jistě posunuly naše znalosti o podobě farní organizace ve 12. století.

---

²⁰ Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna Českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 193; Ivo ŠTEFAN – Ladislav VARADZIN, *Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie*, in: *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 8, Praha 2007, s. 33–54.

²¹ Barbara MERETHOVÁ, *Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů)*, *Studia mediaevalia Pragensia* 8, 2008, s. 7–44. Pohřebiště u Nové Dědiny (okr. Kroměříž) s nálezy mincí datovaných do počátku 12. stol. se nachází v trati „Kostelík“ takže lze předpokládat, že se jednalo o pohřby u kostela.

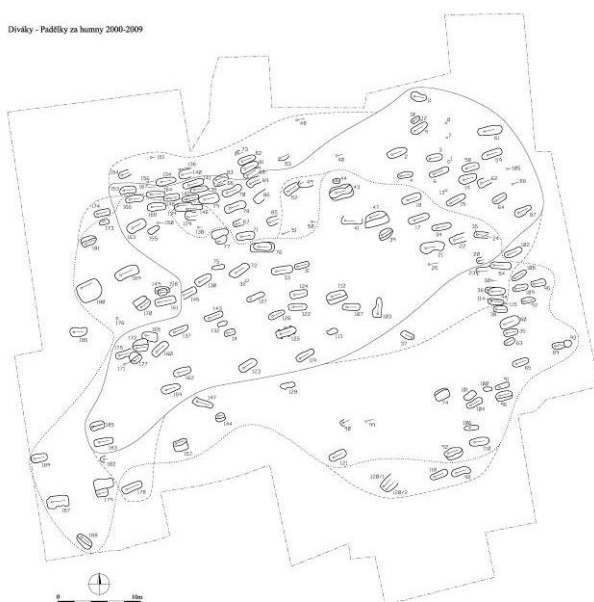
²² J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 190.

²³ Karel LUDIKOVSKÝ – Robert SNÁŠIL, *Mladohradištní kostrové pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách (o. Břeclav)*, Praha 1974, s. 60.

Summary

Continuity or discontinuity of grave fields in middle and late hill forts in south Moravia

The According to a distinctive inventory, middle and late hill-fort grave fields are well identifiable. The question is, to what extent the disappearance of power centres of Great Moravian Empire reflected in settlement structure whose reflection are also grave fields. Surviving of middle hill-fort jewellery, especially earrings, until the beginning of the 11th century is sometimes considered continuity proof of burying in some grave fields where there are graves with distinctive middle and late hill-fort inventory. In other cases, an early occurrence of distinctive sigmoid hair pin as early as in the first half of the 10th century is considered continuity proof. The article disserts upon possible strong discontinuity of country settlement in south Moravia from the beginning of the 10th century till the beginning of the 11th century. Further it deals with the end of burying in late hill-fort row grave fields at the end of the 11th century.

1. Diváky – Padělky za humny, rozsah pohřebiště. Plná čára – pohřebiště z 11. stol., tečkovaně – pohřebiště z 9. až počátku 10. stol., čárkovaně – pravděpodobné rozšíření rozsahu pohřebiště.

Vendula Vráňová – Jakub Vrána

SHRnutí VÝSLEDKŮ ARCHEOLOGICKÉHO PRŮZKUMU STUDNY NA HRADĚ TEPENEC

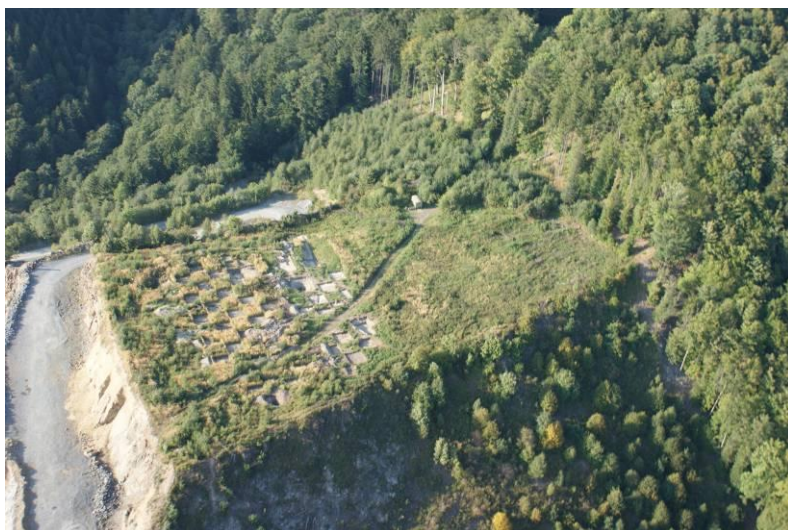
Abstract

The topic of this article is the summary of findings from archaeological research of a well discovered in 2008 during a rescue archaeological research in the bailey of Tepenec castle ruin (land register Jívová) in central Moravia which contributed to extensive survey in this locality.

Keywords: *archaeological research, well, Tepenec castle, Jívová, central Moravia*

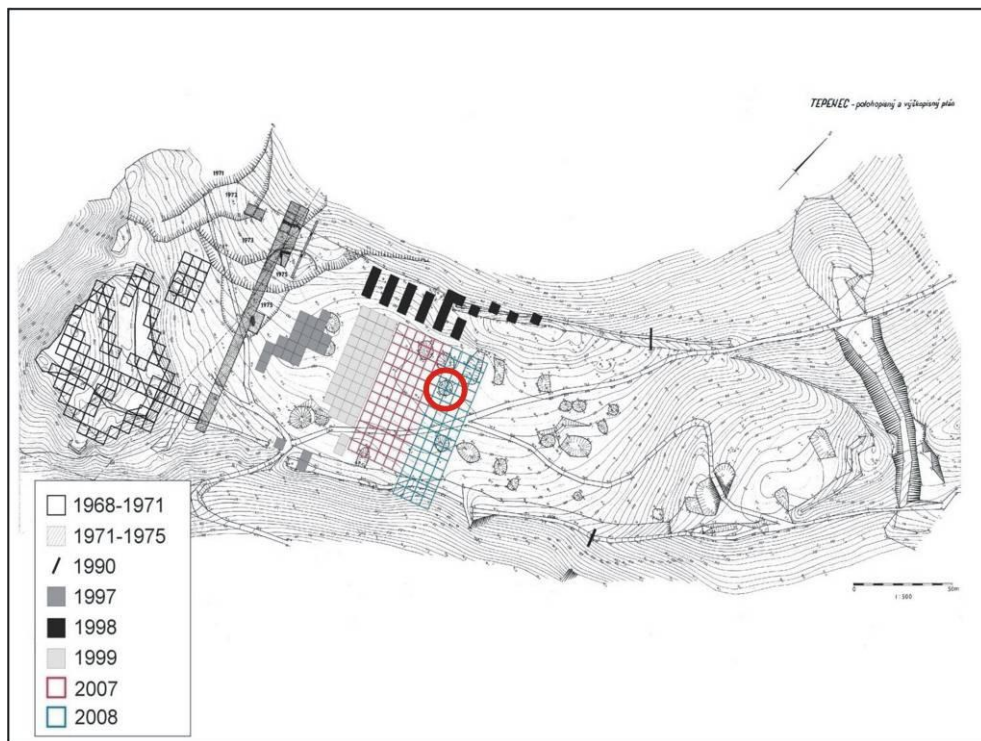
Tématem tohoto článku je shrnutí výsledků archeologického průzkumu studny objevené v roce 2008 během záchranného archeologického výzkumu na předhradí zříceniny hradu Tepenec (k. ú. Jívová) na střední Moravě, které výraznou měrou přispěly k rozšíření poznání této lokality.

Lokalita Jívová – Tepenec leží na okraji Nízkého Jeseníku, poblíž obce Jívová, zhruba 15 km severovýchodně od Olomouce. Na ostrožně (480–519 m.n.m.) nad údolím, kterým protéká Bělkovický potok, se nachází hradisko popelnicových polí z pozdní doby bronzové a ve 14. století zde byl postaven hrad, který roku 1340 založil Karel IV. Hrad neměl dlouhého trvání. Za války moravských markrabat, bratrů Jošta a Prokopa, je Tepenec dvakrát dobyt. Poprvé v roce 1381 a podruhé kolem roku 1400, poté hrad již nebyl znovu obnoven. Nepochybný doklad o dobytí hradu nám poskytují olomoucké zemské desky zápisem z 9. ledna roku 1406, který uvádí hrad Tepenec jako zříceninu. Markrabě Jošt daruje roku 1405 Tepenec kartuziánům v Dolanech a ti jej vlastní až do jejich zrušení v roce 1782 (podrobně prameny k dějinám hradu viz BURIAN 1979). Doposud archeologické výzkumy nepřinesly doklady, které by svědčily o výraznějších aktivitách na lokalitě v době jejího vlastnictví kartuziány. Bylo objeveno jen minimum keramiky a ostatních nálezů, jejichž datování je možné do období mladších, než je 14. století.

1. Jívová – Tepenec, letecký snímek předhradí během výzkumu v roce 2008 (foto. M. Kalábek)

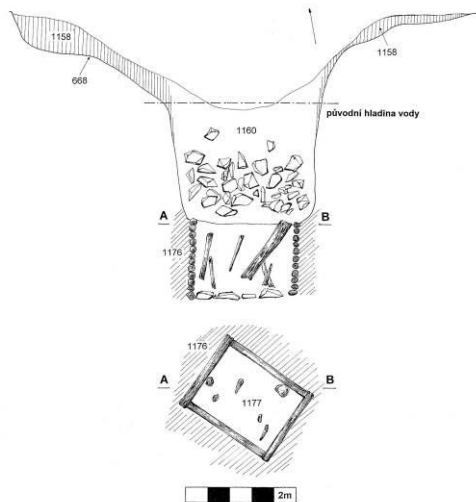
Hrad byl vystavěn v místech hradiska z pozdní doby bronzové na oválné ostrožně, která je na severovýchodní straně oddělena od zbytku hřebene šijovým příkopem vytesaným do skály (obr. 1, 2). Hrad byl tvořen hradním jádrem a opevněným předhradím. Hradní jádro bylo chráněno a od předhradí odděleno dvěma pásy hradeb, mezi nimiž byl nasypán zemní val. Hradní jádro bylo devastováno kamenolomem již dlouho před příchodem archeologů, a proto neznáme jeho přesnou podobu. Opevnění předhradí nebylo nikdy dokončeno. Na jižní straně je tvořeno pouze pravěkým valem. Severní stranu opevnění tvoří do pravěkého valu zasazená středověká hradba vystavěná z lomového kamene na jílovito-vápenitou maltu o mocnosti 150–160 cm. Na základě dat získaných archeologickým výzkumem lze konstatovat, že zástavba předhradí byla tvořena různými druhy staveb, mimo jiné budovami se zahloubeným suterénem či sklepem, které lemují lichoběžníkovitý areál, uvnitř kterého nebyla výzkumem prokázána žádná zástavba. Výjimku představuje pouze studna nalezená v roce 2008.

2. Jívová – Tepenec, celkový plán lokality s vyznačením plochy výzkumů. Polohu studny označuje červený kroužek

Výzkum na lokalitě Jívová – Tepenec probíhá s přestávkami od roku 1968 až doposud, protože kopec, na němž hrad leží, je postupně ničen těžbou kamene. Metodika záchraného archeologického výzkumu na Tepenci je vždy založena na rozměření výzkumné plochy do čtvercové sítě (čtverce 5x5 m). V posledních šesti etapách (1997–1999, 2007–2008, 2012) výzkum probíhá na ploše předhradí a zejména z časových důvodů zde byly čtverce zkoumány šachovnicově (KALÁBEK – TYMONOVÁ 1998, 1999, PROCHÁZKOVÁ 2001, VRÁNOVÁ – VRÁNA 2005, VRÁNOVÁ 2008a, 2008b, 2009a, 2009b, v tisku). V jednotlivých čtvercích dochází ke snižování kulturní vrstvy po mechanických úrovních (cca 20 cm) a následně také k prozkoumání objevených archeologických zahloubených objektů. V roce 2008 byl mimo jiné na zkoumané ploše, zhruba uprostřed předhradí, objeven relikv studny – objekt č. 167 (obr. 2).

Studna byla zkoumána po jednotlivých vrstvách, které tvořily její výplň a z těchto vrstev byly také odebírány vzorky dřeva a vzorky pro archeobotanické analýzy. Před započítím výzkumu se objekt studny jevil jako mělká prohloubenina (hloubka cca 1,5 m) vyplněná vodou. Během průzkumu musela být voda neustále odčerpávána čerpadlem. Přítok vody nebyl velký, ale stabilní. Ačkoliv v okolí několika metrů od cisterny vystupuje rostlá skála již v hloubce zhruba 2,5 metru od dnešního povrchu, celá studna je zahroubena do podloží, které tvoří zvětralá skála. Na závěr výzkumu v roce 2008 byla studna s dřevěným roubením znovu zasypána pro zachování a možnost pozdějšího vyjmutí dřevěné konstrukce. V roce 2012 Olomoucký kraj uvolnil prostředky pro vyzvednutí a konzervaci roubení ze studny. Během odebírání jednotlivých konstrukčních prvků byl zaznamenán přítok vody nevelkým, ale zřetelným pramenem. Vyzvednutá dřeva byla omyta čistou vodou, zabezpečena proti vysychání a v současné době jsou na konzervaci na pracovišti Národního památkového ústavu, ÚOP v Ostravě. Po ukončení konzervace má obec Jívová zájem roubenou konstrukci znovu sestavit a vystavit.

3. Jívová – Tepenec, kresebná dokumentace zkoumané studny (kresba A. Pešková)

Výkop studny měl kruhový půdorys a jeho horní část se nálevkovitě zužovala z průměru cca 5 metrů na 3 metry. Celková hloubka studny dosahovala 6,8 metrů. V hloubce 4,5 metru bylo do kruhové jámy vsazeno dřevěné obdélné roubení z kuláčů a půlkuláčů, hluboké 2,2 metru (obr. 3, 4, 5). Roubení bylo zachováno ve vynikajícím stavu díky stále vlhkému prostředí. Dno bylo nepravidelně vloženo velkými plochými kameny místní proveniencí (kont. č. 1178).

Výplň studny tvořily čtyři uloženiny (kont. č. 1158, 1160, 1176 a 1177; obr. 3).

Uloženina č. 1158 tvořila povrch zkoumaného objektu. Jedná se o tmavě hnědou středně ulehrou jílovitohlinitou vrstvu obsahující značné

množství zlomků keramiky. Nálezy: zlomky pravěké, středověké a raně novověké keramiky, Fe artefakty, brídicové kolečko, kamenný drtič.

V horní části studny, nad roubením, se nacházel bahnitý tmavošedý středně ulehlý jílovitý zásyp (uloženina č. 1160), ve kterém se vyskytovalo velké množství lomového kamene střední i větší velikosti, pravděpodobně zhroutené obložení stěn. V dolních partiích této uloženiny byl zachován početný organický materiál, především větve a kůly. Nálezy: zlomky pravěké, středověké a raně novověké keramiky, struska, Fe artefakty, mazanice, kamenné kolečko.

Prostor uvnitř roubení, spodní část studny, byl vyplněn tmavě hnědým středně ulehlým jílovitohlinitým zásypem (uloženina č. 1177). Také v této uloženině se nacházelo velké množství menších i větších dřev, některá s konstrukčními prvky. Tato dřeva patrně představují reliktů ze zřícené nadzemní konstrukce studny. Mimo jiné zde byla nalezena i hřídel rumpálu (obr. 7). Nálezy: zlomky středověké a raně novověké keramiky, zlomek dna skleněné číše.

Prostor mezi dochovaným roubením a výkopem studny byl vyplněn vrstvou silně ulehlého tmavošedého jílu (uloženina č. 1176). Bez nálezů.

Dřevěné roubení studny bylo dochováno ve velmi dobrém stavu (obr. 4, 5, 6). Roubená konstrukce měla obdélný tvar o rozměrech: vnější 1,4 x 1,8 m a vnitřní 1,2 x 1,6 m a hloubce 1,6 m a byla vsazena do okrouhlé jámy studny (obr. 3, 4). Roubení se skládá z 58 dřevěných prvků, převážně kuláčů (55 ks) a 3 půlkuláčů (dřevo č. 704–750, 759–769). JV a SZ stěny roubení byly postaveny z 15 dřev a JZ a SV stěna ze 14 dřev. Půlkuláče tvoří vždy první vrchní dřevo, pouze na SZ je nahrazen kuláčem. Půlkuláče jsou otočeny ztesanou částí dovnitř studny. Dřeva jsou vzájemně překládána přes sebe a na koncích jsou opracována tak, aby pasovala na kolmé dřevo, tzv. přeplátování (obr. 6). V 8 přípa-

dech byly kuláče lehce otesané sekerou a jsou mírně zploštělé. Průměr dřev se pohybuje v rozmezí od 7,5 do 18 cm. Nejvíce kuláčů má průměr 10–12 cm. Při vyzvedávání dřev se ukázalo, že všem kmenům tvořící konstrukci studny byla ponechána kůra. Čtyři tenké kuláče o průměru 7,5–8 cm (709, 729, 737, 744) nemají na koncích seřiznutí pro přeplátování a tvoří jakousi dorovnávkou výškového rozdílu jednotlivých stěn roubení. Ve dvou případech byla z vnější strany mezi desátou a jedenáctou řadou kuláčů (počítáno odshora) v SZ a JZ stěně roubení vložena plochá deska trojúhelníkovitého průřezu tvořící klínek (rozměry téměř totožné 62×16,5×20 cm a 63×16,5×16 cm). V JV stěně roubení byl mezi kuláči tvořící devátou a desátou řadu vložen menší kámen (obr. 6) a tím se mezi kuláči vytvořila mezera, kterou do studny přitékala voda. Při vyzvedávání roubené konstrukce se ukázalo, že právě v těchto místech byla v jílovitém utěsnění konstrukce dutina, kterou prýštila voda (patrně hlavní vodní zdroj studny).

4. Jívová – Tepenec, celkový pohled na studnu po ukončení preparace zásypu (foto V. Vránová)

Pro přesnější datování vzniku a také určení druhu dřeva, z něhož bylo roubení postaveno, byla v Ústavu Nauky o dřevě Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně provedena dendrochronologická analýza (RYBNÍČEK – KOLÁŘ – PŘEMYSLOVSKÁ 2009). Pomocí Presslerova přírůstového nebozezu nebo odřezáním příčných kotoučů byly odebrány vzorky 14 dřev z konstrukce stěn studny a dřev z jejího zásypu. Vzorky byly zpracovány podle standardní dendrochronologické metodiky (COOK – KAIRIUKSTIS 1990, RYBNÍČEK 2004). U vzorků byly změřeny letokruhové sekvence. Byly vytvořeny tři průměrné letokruhové křivky, které bylo možné datovat podle české jedlové, moravské jedlové a moravské dubové standardní chronologie do roku 1548 (podrobně viz VRÁNOVÁ – RYBNÍČEK – KOLÁŘ 2010).

U vzorků použitých pro dendrochronologickou analýzu byl také určen druh dřeviny. Všech 8 vzorků z roubení studny je jedlové dřevo, které je ve vodě velmi trvanlivé. Použití druhů dřeva u nadzemní konstrukce studny bylo pestřejší, analyzované prvky byly z jedle, smrku a jilmu (RYBNÍČEK – KOLÁŘ – PŘEMYSLOVSKÁ 2009, 3).

U vzorků odebraných z kontextů 1160 a 1177 byla na pracovišti LAPE Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích provedena antrakologická analýza, při které bylo zjištěno 14 druhů dřevin (NOVÁK 2009). V získaném souboru jsou dominantní jedle bělokorá (30,3%) a lípa (27,2%). Po-

měrně hojně je zastoupena také světlomilná bříza (9,2%) a líska obecná (9,8%). Dále se v souboru vyskytuje také javor, habr, buk (okolo 5 %) a sporadicky také jasan, borovice, dub, vrba/topol, jablkovitě a zimolez (okolo 1%). Skladba souboru naznačuje poměrně intenzivní využívání vegetace blízkého okolí, k jehož indikátorům patří jedle a světlomilné dřeviny (líska, bříza). Podstatně výraznější lidský vliv v okolí lokality než ve středověkém období naznačuje pokles zastoupení buku a dubu (středověk 12,4% a 11,8%, novověk 5,7% a 1,4%). Velmi neobvyklý v antrakologických vzorcích je výrazný nárůst lípy v období časného novověku. Její vysoké zastoupení může naznačovat nutnost obstarávání palivového dřeva i z těžko dostupných suťovitých stanovišť. Lípa, ale i v souboru se vyskytující javor a habr, jsou charakteristickými druhy suťových lesů (NOVÁK 2009, 4–5).

5. Jívová – Tepenec, foto dřevěné roubené konstrukce ve spodní části studny (foto V. Vránová)

Vrcholně středověký a novověký keramický materiál nalezený během preparace studny v uloženinách 1158, 1160 a 1177 je relativně rozsáhlý, celkem se jedná o 1626 kusů. Minimální počet keramických zlomků – 31 kusů byl zjištěn v uloženině 1177, která vyplňovala dřevěné roubení. V uloženině 1160, nacházející se v horní části zkoumané studny, bylo zjištěno 976 keramických zlomků. Z uložení 1158, která tvořila povrch zkoumané plochy, pochází 619 keramických zlomků. Uložení 1176, která vyplňovala prostor mezi výkopem studny a roubením, neobsahovala žádný archeologický materiál. Zkoumaný soubor je bohužel značně fragmentární a bylo možné rozpoznat pouze několik základních typů stolní keramiky: hrnce, poháry, mísy, pokličky, džbány, pánve a talíře či mísy s talířovitým podokrajím. Ze stavební keramiky byl zjištěn pouze jeden zlomek kachle (obr. 9.11), přesněji zlomek jeho komory. Dle materiálu, ze kterého byl tento kachel vyroben, ho lze zařadit do V.skupiny.

Nalezené keramické zlomky lze podle materiálu, ze kterého byly vytvořeny, rozdělit do šesti skupin.

I. skupina je oxidačně tvrdě pálená keramika žluté barvy, která má tzv. krupičkovitě drsný povrch (obr. 8.9, 8.13–15, 9.1–5, 9.8, 9.12–13). Tato keramika má jemné ostřívo, které tvoří písek a je často zdobena červeným malováním v podobě linky. Rytá výzdoba je méně častá. Skládá se z jednoduché

vlnice, jednotlivých či vícenásobných rýh a jejich případné kombinace se šroubovicí. Okraje u této skupiny převažují v podobě jednoduchých okruží či ovalených okrajů, ale objevují se i okraje oble zesílené a zevnitř odsazené. Tělo nádob často pokrývá vývalkovitá šroubovice, pouze v jednom případě byla zjištěna jednoduchá plastická lišta. Na dnech jsou patrné stopy po podsýpce i po odříznutí. Do této třídy náleží 1127 keramických zlomků.

II. skupina je redukčně, tvrdě pálená keramika, světle až středně šedé barvy, ostřívo zde tvoří výhradně jemný písek (obr. 8.1–2, 8.6, 9.7, 9.9, 9.16, 10.1). Výzdoba je pouze rytá a skládá se z jednoduchých vlnic, rýh a vícenásobných rýh či jejich kombinace. Méně často se objevuje výzdoba ve formě vrypů a krátkých vseků. Okraje u této skupiny převažují ve tvarech římsovitě, nepravé okruží. Na dnech jsou stopy po podsýpce i po odříznutí. Do této třídy náleží 41 keramických zlomků.

6. Jívová – Tepenec, detailní pohled na východní roh roubené konstrukce. Ve spodní části JV stěny je patrný vložený kámen umožňující snadnější přítok vody (foto V. Vránová)

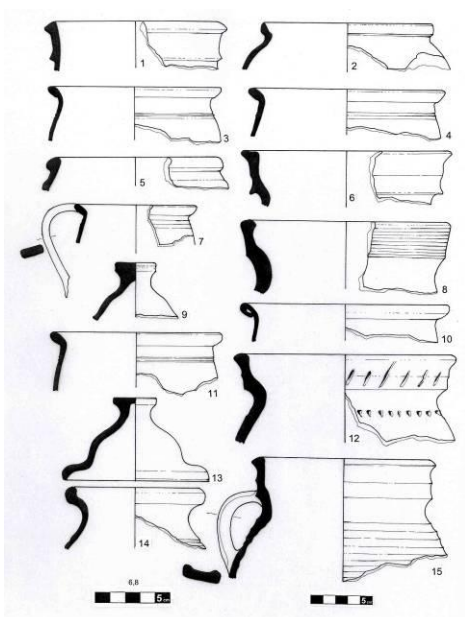
7. Jívová – Tepenec, hřidel rumpálu vyzvednutá ze zásypu uvnitř dřevěného roubení (foto V. Vránová)

III. skupina je redukčně, tvrdě pálená keramika, světle až středně šedé barvy, ostřívo zde tvoří písek, slída a malé kaménky (obr. 8.8, 8.12). Výzdoba je pouze rytá a skládá se z jednoduchých vlnic a rýh, vícenásobných rýh či jejich kombinace. V podhrdlí a méně často na okraji se objevují šikmo kladené vseky a vpichy. Okraje u této skupiny převažují ve tvarech římsovitě, vně vyhnuté a vytažené vzhůru a nepravé okruží. Na dnech jsou stopy po podsýpce. Do této třídy náleží 104 keramických zlomků.

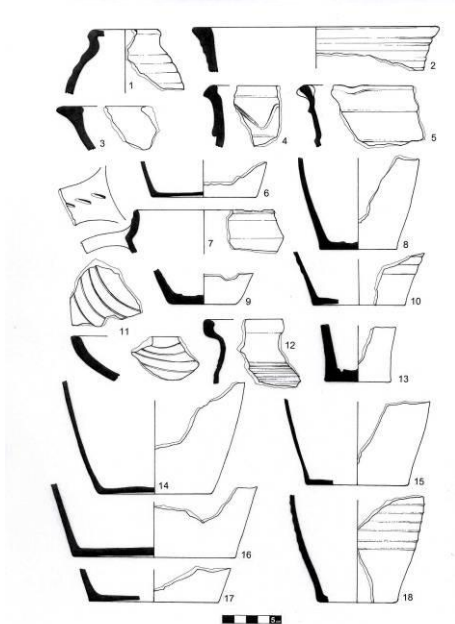
IV. skupina je redukčně pálená hrubší keramika s příměsí tuhy, která není tak tvrdě vypálená jako předešlé skupiny. Ostřívo zde tvoří písek a malé kaménky. V této skupině byly zjištěny pouze římso-

vité okraje. Jedná se o keramiku ručně obtáčenou s příměsí tuhy, na dnech se stopami podsýpky. Výzdoba je pouze rytá a skládá se z jednoduchých rýh. Do této třídy náleží 10 keramických zlomků.

V. skupina je oxidačně tvrdě pálená tenkostěnná keramika světle červené barvy, s jemným pískem jako ostřívo (obr. 8.3–5, 8.7, 8.10–11, 9.6, 9.10–11, 9.14–15, 9.17–18, 10.2–3). U této skupiny převažují okraje jednoduché vně vyhnuté, vně zesílené, se zaoblenou hranou, mnohdy uvnitř odsazené, ale také se vyskytují okraje ovalené, vně vyhnuté a zesílené. V této skupině se v hojném počtu vyskytuje glazura a to v barvě zelené, hnědé a světle hnědožluté. Rytá výzdoba je méně častá. Skládá se z jednotlivých rýh. Více se vyskytuje hustá šroubovice. Uvnitř nádob jsou patrné stopy po jejich vytáčení na rychle rotujícím kruhu, na dnech jsou stopy po odříznutí. Do této třídy náleží 341 keramických zlomků.

8. Jívová – Tepenec, výběr keramického materiálu ze studny. Měřítko vlevo se vztahuje k nádobám č. 6 a 8 (kresba A. Pešková)

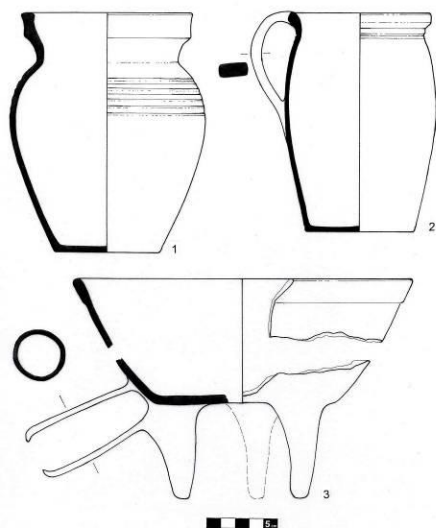
9. Jívová – Tepenec, výběr keramického materiálu ze studny (kresba A. Pešková)

VI. skupina je oxidačně tvrdě pálená keramika bílé barvy, z jemně plaveného materiálu. Z této skupiny byly zjištěny pouze dva menší zlomky, jeden je knoflíčkovité držadlo poklice a druhý je část dna pohárku, který nese stopy po odříznutí. Do této třídy náleží 2 keramické zlomky.

Ve sledovaném keramickém souboru naprosto převažuje skupina I a relativně početná je ještě skupina V. Skupiny II, III, IV a VI se v tomto souboru vyskytují pouze v malém až marginálním množství. Zjištěná četnost jednotlivých keramických skupin v souboru ze zásypu studny je v souladu s členěním keramického zboží z Olomouce (BLÁHA – SEDLÁČKOVÁ 1998, 15) či z celé oblasti, kde také keramika tzv. olomouckého okruhu převažuje (ŠLÉZAR 2005, 106). Redukčně pálenou keramiku ze skupiny II, III a IV lze ztotožnit s I. fází olomoucké vrcholně středověké keramiky z období cca mezi lety 1250–1300 (BLÁHA – SEDLÁČKOVÁ 1998, 15), která, mimo tzv. kolonizační zboží (skupina II a III), zahrnuje také domácí keramiku pozdně hradištních tradic, která se

postupem času vytrácí (skupina IV). Nejhojněji zastoupenou je ve sledovaném souboru oxidačně pálená keramika I. skupiny, kterou je možné začlenit do II. fáze olomoucké vrcholně středověké keramiky, jejíž datace spadá cca do období 1300 – konec 14. st. (BLÁHA – SEDLÁČKOVÁ 1998, 15). Také početně nejmenší keramická skupina VI má analogie nalezené v Olomouci. Ovšem ani v prostoru Olomouce se nejedná o hojně rozšířenou keramickou skupinu. Její datace spadá na konec 13. a počátek 14. století (BLÁHA 1987, 7). Druhou nejpočetněji zastoupenou keramickou třídou je tenkostěnná oxidačně pálená keramika ze skupiny V, která odpovídá IV. fázi olomoucké keramiky datované do období okolo roku 1500 – druhé poloviny 17. století (BLÁHA – SEDLÁČKOVÁ 1998, 15).

10. Jívová – Tepenec, výběr keramického materiálu ze studny (kresba A. Pešková)

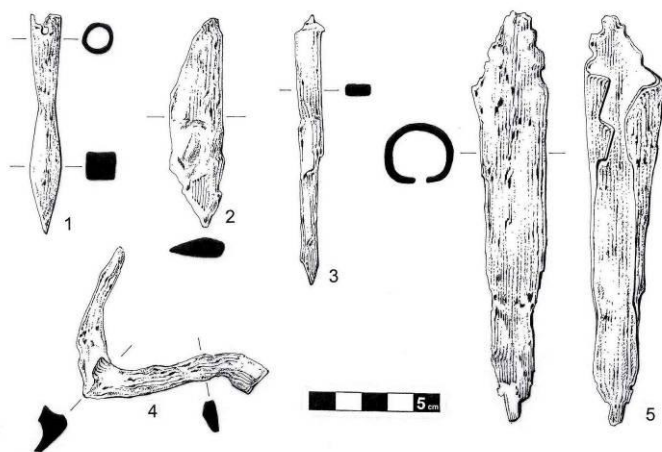
Popisované keramické skupiny I – IV a VI je možné datovat do doby vrcholného středověku. Datování V. skupiny keramiky analyzovaného souboru do novověku podporuje také v ní zaznamenaný výskyt talířů či mís s talířovitým podokrajím, které se dle J. Pajera (1983, 28) objevují až od konce I. třetiny 16. století. Také určité znaky zaznamenané na pánvích, především velikost a tvar držáku či absence ryté výzdoby, řadí námi zkoumané tvary do období raného novověku (PAJER 1983, 32).

Vrcholně středověká i raně novověká keramika byla nalezena v uloženinách 1158, 1160, 1177, kdy mimo uloženin 1177 vrcholně středověká keramika výrazně nad keramikou novověkou převažuje. Tento fakt odráží pravděpodobně skutečnost, že hrad byl intenzivněji osídlen ve středověku. Z uloženin 1177, která vyplňovala prostor dřevěného roubení, pochází relativně malý počet keramických zlomků (31 ks), ale novověká keramika zde tvoří dvě třetiny (20 ks).

Při zániku funkce studny, v průběhu novověku, nejprve došlo patrně v krátkém časovém úseku ke zhroutilí nadzemní konstrukce a zaplnění prostoru dřevěného roubení – uloženin 1177, což může být důvodem zde převažujícího výskytu novověké keramiky. Kdežto uloženin 1158 a 1160 vznikly v důsledku dlouhodobých postdepozičních procesů, kdy se do zaniklé studny postupně dostávala část kulturního souvrství z okolního prostoru, obsahující také značné množství pravěké a středověké keramiky.

Během výzkumu zásypu studny byly, kromě převažujících keramických zlomků, také objeveny menší kusy mazanice, struska, nepočetný kovový inventář (např. nůž, ostruha, militária, hřebíky; obr. 11), zlomek dna skleněné číše (obr. 12), kamenný drtič a 2 kamenná kolečka, která však patrně dle poznatků získaných výzkumy na lokalitě Tepenec náleží do období existence hradiska popelnicových polí.

Za zmínku v neposlední řadě stojí také nález fragmentu keramické nádoby (skupina I) s železitou hmotou na vnitřní straně, která představuje nepřímý doklad zpracování železa v prostoru předhradí. Dle provedené laboratorní analýzy na Katedře geologie Univerzity Palackého v Olomouci vznikla železitá hmota pravděpodobně „...na podlaze kovárny, kam padaly kusy silikátové strusky spolu s okujemi aj. mikrofragmenty zpracovávaného železa“ (MONÍK 2013).

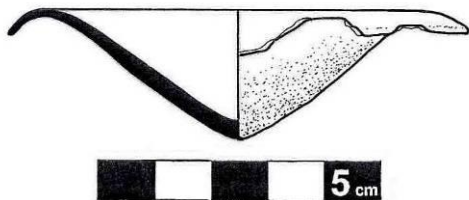
11. Jívová – Tepenec, výběr kovových artefaktů nalezených v zásypu studny, kontext 1158 (kresba A. Pešková)

ZÁVĚR

Z hlediska dosavadního archeologického poznání lokality Tepenec byly při prvním pohledu výsledky dendrologického datování dřevěného roubení studny do roku 1548 poměrně překvapující. Původní představa o Tepenci v 16. století, kdy náleží ke kartuziánskému klášteru v Olomouci, dříve v Dolanech, předpokládá, že hrad je v této době pustý. Z archeologického hlediska nemáme na lokalitě pro toto období žádné výrazné doklady osídlení, které by naznačovaly důvod stavby studny. Ve světle nových poznatků se domníváme, že zkoumaná studna na předhradí Tepence je středověkého původu a v polovině 16. století byla znovu využita, včetně vsazení dřevěného roubení, a to v souvislosti s osazením zpustlé nedaleké vsi Jívová v roce 1547 (BARTOŠ – KOVÁŘOVÁ 1999, 16). Jak naznačují i výsledky antrakologické analýzy prostor hradu Tepence byl po znovu osazení vsi patrně poměrně intenzivně využíván – k obstarávání palivového a stavebního dřeva, letniny, k letní pastvě dobytka aj. Zřícenina hradu mohla být také zdrojem stavebního materiálu při obnově Jívové. V úvahu by v souvislosti s obnovením studny přicházela například i existence salaše v místech rozsáhlého předhradí Tepence.

Literatura:

- J. BARTOŠ – S. KOVÁŘOVÁ, *Dějiny obce Jívová*, Šternberk 1999.
- J. BLÁHA, *Archeologický průzkum v Olomouci, Staveniště obchodního domu Prior, objekty 5/78, 59/79, a 68/79 (Keramika)*, Archeologické prameny k dějinám olomoucké oblasti I/2, Olomouc 1987.
- J. BLÁHA – H. SEDLÁČKOVÁ, *Slavnostní keramika*, in: H. Sedláčková (ed.), *Skló, slavnostní keramika a kachle*, Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1973–1996, Olomouc 1998, s. 15–18.
- V. BURIAN, *Tepenec – moravský hrad markraběte Karla*, Umění XXVII/3, Praha 1979, s. 245–249.
- E. R. COOK – L. A. KAIRIUKSTIS, *Methods of Dendrochronology – Applications in the Environmental Sciences*, Kluwer Academic Publisher and International Institute for Applied Systems Analysis, Dordrecht, Boston, London 1990.
- M. KALÁBEK – M. TYMONOVÁ, *Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu, lokalita Tepenec, 1.–3. část*, archiv AÚ AV Brno 1998, čj. 1393/01, 1394/01, 1315/02.
- M. KALÁBEK – M. TYMONOVÁ, *Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu, lokalita Jívová – Tepenec, 2. etapa*, archiv AÚ AV Brno 1999, čj. 1395/01.
- M. MONÍK, *Laboratorní analýza keramiky s železitou hmotou z hradu Tepence*, uloženo archiv ACO 2013.
- J. NOVÁK, *Jívová – Tepenec 05/2008, antrakologická analýza (č. 0176)*, uloženo archiv ACO 2009.
- J. PAJER, *Počátky novověké keramiky ve Strážnici*, Strážnice 1983.
- P. PROCHÁZKOVÁ, *Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu, lokalita Jívová – Tepenec, 3. etapa, 1,2*, archiv AÚ AV Brno 2001, čj. 73/02.
- M. RYBNÍČEK, *Dendrochronologická analýza krovu kostela Nanebevzetí Panny Marie a Sv. Ondřeje ve Starém Hobzí*, Acta univ. agric. et silvic. Mendel. Brun. 2004, LII, No. 5, s. 155–168.
- M. RYBNÍČEK – T. KOLÁŘ – E. PŘEMYSLOVSKÁ, *Dendrochronologická analýza – závěrečná zpráva, Jívová – Tepenec*, uloženo archiv ACO 2009.
- P. ŠLÉZAR, *Předběžná zpráva o objevu „Antiqua Civitas“ na Starém městě v Litovli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle*, Přehled výzkumů 46, Brno 2005, s. 103–110.
- V. VRÁNOVÁ, *Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu, lokalita Jívová – Tepenec, IV. etapa rozšíření dobývacího prostoru*, archiv ACO 2008a čj. 263/2010.
- V. VRÁNOVÁ, *Jívová – Tepenec (okr. Olomouc)*, Přehled výzkumů 49, Brno 2008b, s. 308–309, 405–406.
- V. VRÁNOVÁ, *Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu, lokalita Jívová – Tepenec, V. etapa rozšíření dobývacího prostoru*, archiv ACO 2009a čj. 295/2011.
- V. VRÁNOVÁ, *Jívová (okr. Olomouc)*, Přehled výzkumů 50, Brno 2009b, s. 287, 393–394.
- V. VRÁNOVÁ, *Jívová (okr. Olomouc)*, Přehled výzkumů 53, Brno, v tisku.
- V. VRÁNOVÁ – M. RYBNÍČEK – T. KOLÁŘ, *Evaluation of results from the examination of timber casing of an underground cistern in Tepenec Castle*, Interdisciplinaria Archaeologica, Natural Sciences in Archaeology, I/1–2, Olomouc 2010, s. 61–66.
- V. VRÁNOVÁ – J. VRÁNA, *Jívová – Tepenec, Pravěké hradisko a Karlův hrad – Tepenec*, Archeologické památky střední Moravy, sv. 9, Olomouc 2005.

12. Jívová – Tepenec, kresba části dna skleněné číše, uloženína 1177 (kresba A. Pešková)

Summary

Summary of findings from archaeological research of a water well in castle Tepenec

The locality Jívová – Tepenec lies on the edge of Nížký Jeseník, near the village of Jívová and about 15 km north-east to Olomouc. On the promontory (480–519 m) above the valley, through which Bělkovický brook flows, a hill fort from the Late Bronze Age can be found and in the 14th century a castle was built here, founded by Charles IV in 1340. The castle did not last for a long time. During the war of Moravian margraves, brothers Jošt and Prokop, the castle is conquered twice. First in 1381 and then around 1400; after that the castle was not rebuilt again.

The research in this locality has been going on with some pauses from 1986 until now because the hill upon which the castle lies is gradually destroyed by stone mining. The methodology of the rescue archaeological research in Tepenec is always based on dimensioning of the area into square grid (squares 5 x 5 m). In the last 6 stages (1997–1999, 2007–2008, and 2012) the research has been running in the bailey, and especially for time reasons the squares have been explored in chessboard style. In 2008 a well relict (object No. 167) was found among others in the researched area, approximately in the middle of the bailey.

The upper part of the well narrows like a funnel from the diameter of c. 5 metres to 3 metres. The total depth of the tank is 6.8 metres. In the level of 4.5 metres, wooden rectangular puteal, 2.2 metres deep, from round billets and half round billets was embedded into a circular pit (pic. X). The puteal has been preserved in excellent state thanks to permanently wet environs. The well was filled with grey muddy backfilling, in whose upper part, over the puteal, there was a huge amount of quarry stone, most probably collapsed panelling. In the lower part plenty of woods were found as well, obviously from the upper roof construction. The space between the preserved puteal and the well pit was filled with a layer of strongly stick dark grey clay. Although unmade rock rises above in about 2.5 metres from the present surface in several metres around the tank, the whole well is countersunk into the subsoil formed by weather-worn rock.

The most frequent finds in the sediments filling in the well are fragments of pottery (1324 pieces). In the ceramic collection, pottery dated to the 14th century prevails quite obviously, which can be classified into 5 groups. The largest representation has the pottery fired under oxidizing conditions, the so called gritty pottery. Less frequently is represented the pottery fired in reducing atmosphere, which can further be divided into 3 classes according to addition agents. Very rarely white pottery from finely washed clay superior in design and firing can be found. In smaller degree also pottery dated to the urn-fields period and the Modern Age was discovered in the well sediments. Modern pottery is more fragmentary compared to the pottery of High Middle Ages, which can be caused by the fact that this pottery fired under oxidizing conditions is thin-walled with soft frit. Dozens of animal bones, daub, and iron slag were also found during the well exploration. Sporadically glass fragments (medieval goblet) and iron artifacts appear here.

Samples were withdrawn from the wooden puteal and their dendrochronological and archaeobotanical analysis was carried out by Ing. Michal Rybníček, Ph.D. and Ing. Tomáš Kolář, Ph.D. (VRÁNOVÁ – RYBNÍČEK – KOLÁŘ 2010, 61–66). The results of this analysis date the origin of the puteal construction into 1048 and state that predominantly spruce was used to build the puteal.

It is assumed that the researched well in the bailey of Tepenec castle is of medieval origin. In the middle of the 16th century it was utilized again including puteal embedding, which related to colonization of the near abandoned vilage Jívová in 1547 (BARTOŠ – KOVÁŘOVÁ 1999, 16).

Michal Z e z u l a

HRNČÍŘSKÁ PEC Z VELKÝCH HERALTIC A JEJÍ VZTAH K NEJSTARŠÍMU HORIZONTU OPAVSKÉ STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY

Abstract

The article is concerned with a small archaeological rescue research in Velké Heraltice (Opava region) during which a simple pottery kiln was uncovered. Ceramic artefacts with production defects gained from the kiln pit show many identical features with the pottery production of the „Early Middle Ages production tradition”, which is already known from Opava collections from the period between the last quarter of the 12th century and the 30's and 40's of the 13th century. Therefore the focus is on the origin of this production, which seems to be the result of influence coming from Moravia and Poland, or Silesia. Moreover, the article aims to evaluate the established situation in the context of the up to present rare evidence of pottery production in the Czech lands of the 13th century and their immediate neighbourhood. On the basis of comparison of the gained finds and the oldest Opava pottery horizon, the article will also be concerned with the question of the settlement process of the Opava region and also the relation of the town of Opava and its rural background.

Keywords: *pottery kiln, pottery production, Early Middle Ages, High Middle Ages, Opava, Velké Heraltice, Opava region, Middle Ages settlement*

V roce 2007 byl v západní části intravilánu Velkých Heraltic (okr. Opava) realizován drobný záchranný výzkum vyvolaný oznámením ing. Radomila Dostála, vlastníka nemovitosti čp. 199, který při opravě základů zahradní besídky našel fragmenty středověkých keramických nádob. Následný terénní odkryv, provedený archeologickým pracovištěm Národního památkového ústavu v Ostravě, identifikoval v místě nálezu hrnčírskou pec, z jejíž výplně se podařilo získat další keramické nálezy dokládající produkci tohoto řemeslného pracoviště.¹ Předkládaný příspěvek si klade za cíl² zhodnotit zjištěnou situaci v kontextu doposud málo početných dokladů hrnčírské výroby 13. století v českých zemích a v jejich bezprostředním okolí a dále se dotknout na základě komparace získaných nálezů a nejstaršího opavského keramického horizontu otázky osídlovacího procesu Opavska a také vztahu města Opavy a jeho venkovského zázemí.³

Velké Heraltice se nacházejí ve vlněné krajině Heraltické pahorkatiny 15 km severozápadně od Opavy.⁴ Středověké jádro obce (obr. 1), představované dvěma řadami usedlostí s navazující lánovou plužinou, se rozkládá na jihovýchodním úbočí vrchu Světlá (436 m n. m.) ve vyvýšené poloze nad soutokem Heraltického a Horeckého potoka. Nadmořská výška se v intravilánu pohybuje mezi 340–380 m n. m. Zatímco severní řada usedlostí zakončená na východním okraji vrchnostenským dvorem lemuje původní průběh cesty spojující Opavu s Bruntálem, jižní řada usedlostí se ve východní části intravilánu od této komu-

¹ Tereza TICHÁ KRASNOKUTSKÁ, *Velké Heraltice (okr. Opava), Okružní č.p. 199 – rekonstrukce besídky, Nálezová zpráva z akce č. 14/07* uložená v archivu odboru archeologie NPÚ ÚOP v Ostravě.

² Článek vznikl v rámci výzkumného cíle „*Archeologie 1.2 Průzkum archeologického potenciálu vybraných památkových území a objektů ČR*“ financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (DKRVO)“.

³ Ladislav VARADZIN, *Hrnčírská výroba ve východní části střední Evropy*, Archeologické rozhledy LXII, 2010, s. 17–71.

⁴ Jaromír DEMEK, (ed.) *Zeměpisný lexikon České socialistické republiky. Hory a nížiny*, Praha 1987, s. 191.

nikace odklání směrem k jihu, a takto uvolněný prostor zaujímá trojúhelníkovitá náves, které do poloviny 20. století dominovala dědičná rychta. Dnes je náves druhotně zaplněná novověkou zástavbou. Zhruba uprostřed, nad jižní řadou usedlostí, je umístěn farní kostel Panny Marie, poprvé zmíněný k roku 1465.⁵ Jeho současná podoba je výsledkem barokní přestavby připisované krnovskému staviteli Georgu Friedrichu Gansovi v letech 1751–1755.⁶ Na severovýchodním okraji vsi se nachází barokní zámek se starším jádrem v podobě středověkého hradu, jehož stavitelé využili mírně vyvýšenou polohu na hraně údolí Heraltického potoka. Proluka, která původně hrad a ves oddělovala, byla podobně jako náves v průběhu novověku zčásti zastavěna, potoční nivu pod vsí zaujal rybník a pod ním situovaný lihovar a mlýn.

1. Velké Heraltice. Indikační skica stabilního katastru z roku 1836 s vyznačením místa nálezu hrncířské pece. Dnes je pozemek před jižním průčelím hospodářské budovy součástí sousední nemovitosti (č.p. 77 dle indikační skici). (Zemský archiv Opava)

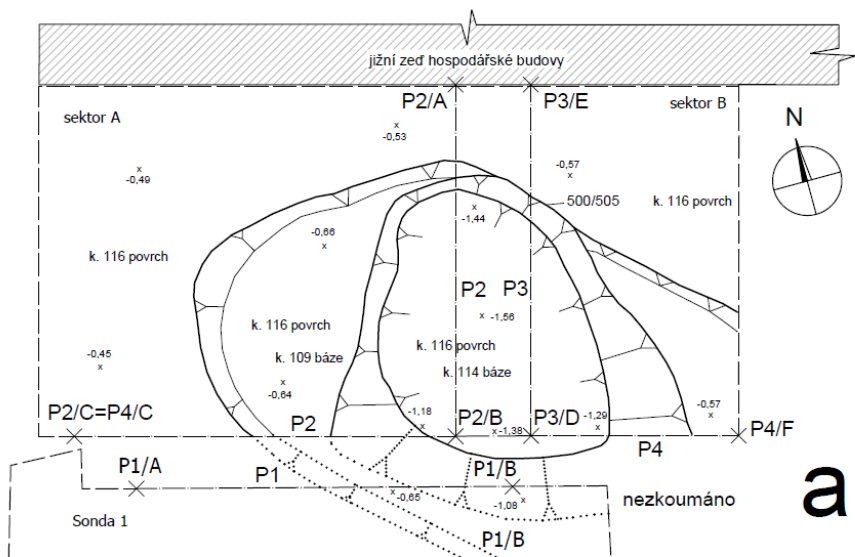
Starším dějinám a stavební podobě šlechtického sídla ve Velkých Heralticích věnovala pozornost řada badatelů,⁷ na základě novějších výzkumů lze jeho středověké jádro rekonstruovat jako obdélnou dispozici s válcovou věží v severozápadním nároží a palácem při jižní obvodové hradební zdi. Později, patrně někdy v průběhu 15. století, byl hrad doplněn o branskou budovu přistavěnou k západní zdi paláce. Hradní areál byl chráněn ze tří stran příkopem a jeho poloha umožňovala vynikající kontrolu v severním sousedství situované komunikace.

⁵ *Zemské desky krnovské. Svazek I. 1403–1522* (ed. Dalibor Prix), Opava 2008 (dále jen ZDK I), s. 152, č. 238, fol. 45v.

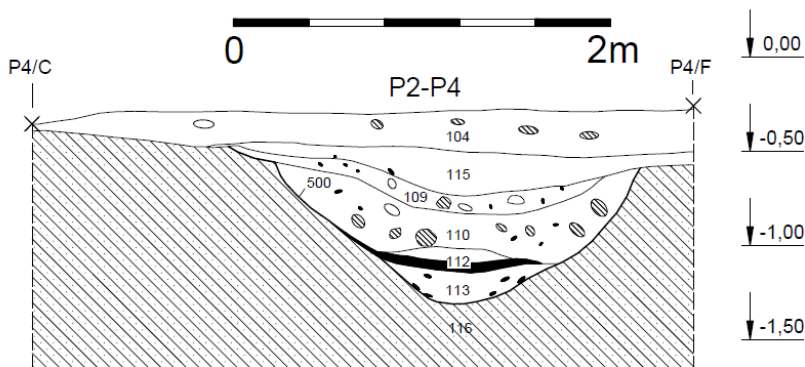
⁶ Dalibor PRIX, *Průzkum kostela sv. Bartoloměje v Malých Heralticích a jeho výsledky*, Průzkumy památek II/1996, s. 134, pozn. 36.

⁷ Shrnutí a přehled písemných zpráv a dosavadní literární produkce se vztahem k hradu spolu s podrobným popisem a zaměřením dochovaných pozůstatků starších stavebních fází zpracovali Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno 2000, s. 156–165.

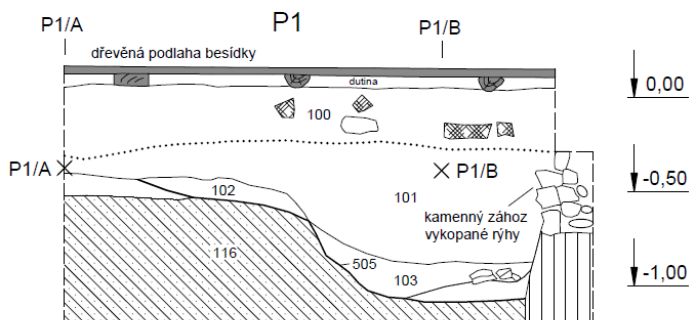

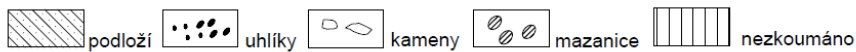
a

b

c

2. Velké Heraltice, č. p. 190, archeologický výzkum 2007. Půdorys hrnčířské pece s.j. 500 a řezy její výplní. (Digitalizovaná terénní dokumentace NPÚ ÚOP v Ostravě)

První písemná zmínka o hradu pochází z let 1295–1296,⁸ jeho výstavba je připisována významnému příslušníkovi místní provinciální nobility Vojslavovi z Lublic a Heraltic, který vystupuje v písemných pramenech poprvé v roce 1255, přičemž v letech 1265 a 1269 je výslovně uváděn s přídomkem odkazujícím na Heraldice.⁹ Jakým způsobem se uvedení šlechtic k držení Heraltic dostal, není známo. Pravděpodobně se tak stalo díky jeho vztahům k zeměpanskému prostředí. Uvažována též bývá Vojslavova příslušnost k mocnému rodu Benešoviců,¹⁰ jejichž přílehlé rozsáhlé dominium s centrem v Horním Benešově, vysazeném roku 1253, mohlo mít svůj původ již v královské donaci z počátku 40. let 13. století.¹¹ Jisté je, že stavební podoba opevněného sídla ve Velkých Heralticích, které lze považovat za nejstarší šlechtický hrad v opavské provincii, byla přímo ovlivněna příkladem nedlouho předtím vystavěného hradu na Cvilině (Lobenštejn). Jeho vznik v době kolem poloviny 13. století je přitom spojen s působením královského podkomořího Beneše jako nejdůležitějšího představitele Benešoviců na Opavsku.¹²

3. Velké Heraldice, č.p. 190, archeologický výzkum 2007. Hrnčářská pec s.j. 500 od severozápadu. (Foto Tereza Krasnokutská, 2007)

⁸ *Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II.* (ed. Johann Loserth), Prag 1896, s. 38–39, č. 21, k tomu Martin WIHODA, *K počátkům feudálního sídla ve Velkých Heralticích, okres Opava*, Časopis Slezského muzea, série B 38, 1989 (dále jen ČSM–B), s. 148–154 a P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 156.

⁹ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 1 (1253–1266)* (eds. Jindřich Šebánek – Saša Dušková), Prague 1974, s. 640–642, č. 432; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 2 (1267–1278)* (eds. Jindřich Šebánek – Saša Dušková), Prague 1981 (dále CDB V-2), s. 182–184, č. 592 srov. P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 156 a 434.

¹⁰ M. WIHODA, *K počátkům feudálního sídla ve Velkých Heralticích*, s. 154.

¹¹ Tak uvažuje Dalibor Prix v pasážích věnovaných počátkům Horního Benešova, publikované v rámci studie Marek KIECOŇ – Dalibor PRIX – Michal ZEZULA, *Měšťanské domy čp. 30 a 31 v Horním Benešově, Průzkumy památek XIII-2/2006*, s. 68–69.

¹² K osobě Beneše ze Cvilína srov. Robert ANTONÍN – Dalibor PRIX, *Slezský a opavský region ve 13. století a prvních desetiletích 14. věku*, in: *Slezsko v dějinách českého státu. Od pravěku do roku 1490* (ed. Zdeněk Jirášek), Praha 2012, s. 246–247; P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 424 a 435–436.

Pojmenování vsi Heraldice odkazuje ke jménu lokátora, ale kdo dal impuls ke kolonizaci území situovaného severně od řeky Moravice mezi stěbořickým újezdem v majetku Velehradského kláštera a zeměpanským krnovským újezdem (nálezicím krátce v roce 1240 tišnovským cisterciáckám), není jasné. Patrně se ale jednalo o výsledek aktivit zeměpanských úředníků a lokátorů ve 30. a 40. letech 13. století, na což ukazuje sídelní forma vesnice, která bývá, podobně jako okolní řadové a silniční návsní vsi v bezprostředním okolí (Malé Heraldice, Sosnová, Brumovice) i jinde v rámci opavské provincie (Staré Město u Bruntálu, starší vrstva vsí na Osoblažsku), spojována právě s ranými fázemi vrcholné středověké transformace moravsko-slezského pomezí před polovinou 13. století.¹³ Předpokládá se přitom účast opavských a bruntálských měšťanů na organizaci kolonizačního procesu. Vůbec prvním jménem známému opavskému měšťanovi Ekkerhardovi je tak možno patrně připsat podíl na kolonizaci stěbořického újezdu velehradských cisterciáků, jak naznačují pojmenování vsi Jakartovice („*Ekhartstorf*“), situované jižně od Velkých Heraldic, a v severovýchodním sousedství Opavy se rozkládající Pusté Jakartice. V těchto uvažovaných souvislostech není bez zajímavosti, že kolem roku 1269 se v pramenech mezi příslušníky městské elity objevuje i jistý Herold.¹⁴

Archeologickým výzkumem dotčená plocha přiléhá k jižní štitové stěně hospodářské budovy příslušné v 1. polovině 19. století k zemědělské usedlosti čp. 76 ve vlastnictví Johanna Weisse.¹⁵ Ačkoliv většina katastru vsi v průběhu novověku byla nově rozměřená, stopu středověké záhumenicové plužiny uchovaly zahrady přiléhající v původní šíři k jednotlivým usedlostem. Lze tak rekonstruovat středověké jádro zástavby, jehož součástí jistě byla i námi sledovaná usedlost. K ní příslušný stavební soubor zahrnoval v době před polovinou 19. století zděný dům s obytnou částí, štítem orientovaný směrem k návsi, který uzavíral ze západní strany poměrně rozlehlé nádvoří, vymezené na severu dřevěnou stodolou a ze západu přímo k parcelní hranici přistavěnou další hospodářskou budovou. Ve středu nádvoří, avšak blíže návsi, pak byl situován výminek (?) s kvadratickou zděnou komorou. V této podobě se usedlost nijak nevymykala z celkového obrazu zdejší vesnické zástavby, o jejímž středověkém a raně novověkém vývoji nemáme k dispozici žádné relevantní informace. Na základě nečetných archeologicky zjištěných dokladů lze v širším prostoru moravsko-slezského pomezí předpokládat v těchto vývojových etapách určitý podíl dřevohliněné zástavby vybavené kvadratickými, případně obdélnými polosuterény.¹⁶ Z hlediska námi sledované problematiky je ale podstatné, že soubor archeologických nálezů získaný v průběhu výzkumu zahrnuje keramické fragmenty širokého časového rozpětí (13.–19.

¹³ Této problematiky se dotkl Dalibor PRIX, *Barokní kostel sv. Kateřiny v Sosnové. Na okraj poznání díla krnovské stavitelské rodiny Gansů*, Časopis Slezského zemského muzea, série B, 47-1998 (dále jen ČSZM-B), s. 108–121, zde na s. 114–115, pozn. 5; dále k tomu Dalibor PRIX – Michal ZEZULA, *Středověké osídlení Bohušova (okr. Bruntál) a počátky kostela sv. Martina*, Archaeologia historica 28, 2003, s. 449.

¹⁴ CDB V-2, s. 204–206, č. 606; CDB V-2, s. 182–184, č. 92; blíže k tomu viz Pavel KOURIL – Martin WIHODA, *Etnické trojmezí? Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku*, Archaeologia historica 28, 2003, s. 79, Martin WIHODA, *Opavští patricijové: lokátoři, kupci a podnikatelé*, in: Opava. Dějiny českých, moravských a slezských měst (eds. Karel Müller – Rudolf Žáček), Praha 2006, s. 54–56.

¹⁵ Zemský archiv Opava, fond: Stabilní katastr slezský, inv. č. 332, sign. Sl. 470, č. kart. 80.

¹⁶ Např. Tereza KRASNOKUTSKÁ – Marek KIECOŇ – Michal ZEZULA, *Hladké Životice (k.ú. Hladké Životice, okr. Nový Jičín), usedlost čp. 8, Záchraný předstihový výzkum. Přehled výzkumů 49*. Brno 2008, s. 397–398; dále byl polozahlobený suterén dřevohliněné stavby odkryt záchraným výzkumem v areálu fary ve Stěbořicích (akce NPÚ ÚOP v Ostravě č. 67/12, nepublikováno).

století), které ukazují na dlouhodobou kontinuitu osídlení východní části velkoheraltického intravilánu.¹⁷

K nálezům středověkých keramických fragmentů došlo při podkopávání základů přeneseného dřevěného zádveří, využívaného majitelem domu čp. 199 jako zahradní besídka. První fáze archeologického výzkumu se proto soustředila na dokumentaci profilu (obr. 2/c), začištěného v úzké rýze pod jižní stěnou této drobné stavby, zčásti již zasypané kamenivem. V podloží zahradního horizontu označeného jako s.j. 100 zde byla zaznamenána hnědá prachová hlína s.j. 101 vyplňující přibližně 0,6 m hlubokou jámu hloubenou z úrovně povrchu podloží. Těmito pracemi byly získány další keramické zlomky, jimiž bylo možno doplnit části nádob předaných Ing. Dostálem, byla tedy možná identifikace původně nestratifikovaného souboru právě s dokumentovanou výplní. Nápadným znakem tohoto keramického souboru byly defekty v podobě šedočerných skvrn a povrchových prasklin, vzniklé nerovnoměrným působením žáru při výpalu, respektive chybnou regulací jeho oxidační a redukční fáze.¹⁸

Další část archeologického odkryvu se soustředila na interiér besídky, kde měly být sníženy podlahové vrstvy. I zde byla zaznamenána zahradní vrstva (s. j. 104, 115), nasedající přímo na žlutohnědou ulehlou podložní vrstvu. V ní se projevila výplň zahloubeného objektu, rozčleněná v průběhu jeho preparace do dvou základních částí (s. j. 109 a 110; s. j. 113) oddělených uhlíkatou vrstvou s. j. 112. V rámci svrchní části výplně se pak při severovýchodní stěně jámy objevil blok (s. j. 111) vypálené hlíny cihlově červené barvy promíchané kameny střední velikosti (místní droby a břidlice). Výraznou příměs kamenů vykazovala také spodní část výplně s. j. 113 s četnou příměsí uhlíků, pod kterou se již nacházelo dno objektu, v severní části překryté tenkou (cca 5 cm) šedočernou hlinitou vrstvou. Vypreparovaný objekt s. j. 500 byl orientovaný delší stranou ve směru sever – jih, měl jednoduchý oválný půdorys a jeho maximální zjištěné rozměry dosahovaly 1,82 × 1,7 m, maximální hloubka se pohybovala kolem 1 m. Stěny a konkávní dno byly vypáleny do cihlově červené barvy (obr. 2–4).

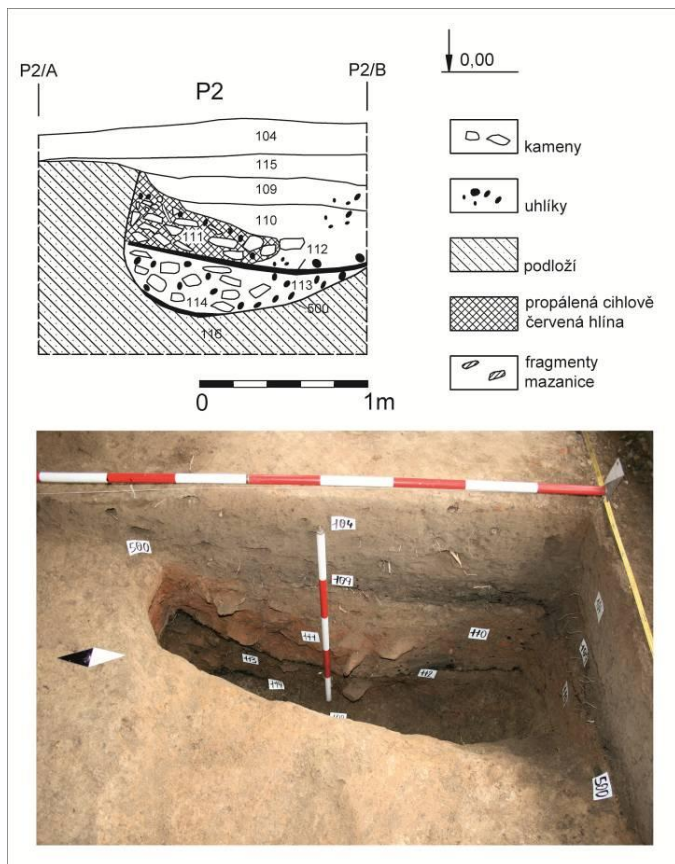
Popsanou situaci interpretujeme, zejména s ohledem na přítomnost defektní keramické produkce, jako pozůstatek jednoduché oválné hrnčířské pece vertikální bezroštové konstrukce, s jejíž destruovanou kopulí patrně souvisejí kamenné koncentrace a přepálená hlína vyskytující ve výplni její zahloubené části. Terén v okolí vypalovací komory byl mírně (do 10 cm) snížen, jeho původní úroveň se ale nedochovala, půdní horizont, případně kulturní vrstva vytvořená v době funkce tohoto zařízení byly zcela homogenizovány dlouhodobou zemědělskou kultivací.

Interpretace zkoumaného objektu jako hrnčířské pece je založena jednak na přítomnosti výrobních defektů na části keramických nálezů z jeho výplně, jednak na obecné shodě s podobnými pyrotechnologickými zařízeními datovanými do období 12./13.–13. století. Jejich přehled podal nedávno Ladislav Varadzin, jenž uvádí z prostoru České republiky,

¹⁷ Totéž ukazují i výsledky drobného nepublikovaného výzkumu, kterým byla v roce 2011 v základových pasech novostavby rodinného domu situované mezi čp. 63 a 64 dokumentována část sídlištní jámy a kulturní vrstva. I zde soubor keramických nálezů z poslední třetiny 13. století prokazuje dlouhodobou sídlištní tradici východní části intravilánu, tentokrát ale v případě jižní řady usedlostí (akce NPÚ ÚOP v Ostravě č. 52/11, nepublikováno).

¹⁸ Mikropetrografický rozbor tří fragmentů nádob spojovaných s produkcí vypalovanou v peci (vz. č. 1 – viz obr. 5/4, vz. č. 2 – obr. 6/14, vz. č. 3 – obr. 5/3) a jednoho zlomku silnostěnné nádoby s příměsí grafitu (vz. č. 4) realizoval Martin Hložek, který rovněž provedl posouzení teploty výpalu a příčin vzniku povrchových defektů nádob. Výsledky rovněž porovnal s již dříve provedenými analýzami opavské středověké keramiky. Martin HLOŽEK, *Mikropetrografické rozborů středověké keramiky z Velkých Heraltic*, strojopis uložený v archivu Odboru archeologie NPÚ ÚOP v Ostravě.

Slovenska a Polska celkem pět lokalit (Bruntál, Česká Lípa, Kostelec nad Orlicí, Mohelnice, Tisová), v nichž byla zachycena jedna či více jednoprostorových pecí. Z jejich nálezového kontextu, respektive přítomnosti vsádky či výrobního odpadu, vyplývá spojitost s hrnčářskou výrobou.¹⁹ Ve všech případech se jedná o kruhové či oválné jámy s vypálenými stěnami a dnem, na které v některých případech navazuje předpecní jáma (např. Tisová – Staré Mýto).

4. Velké Heraltice, č.p. 190, archeologický výzkum 2007. Řez výplní hrnčářské pece s.j. 500 od západu. (Digitalizovaná terénní dokumentace NPÚ ÚOP v Ostravě a foto Tereza Krasnokutská, 2007)

¹⁹ L. VARADZIN, *Hrnčářská výroba ve východní části střední Evropy*. s. 66 a n. Dataci hrnčářského areálu v Mohelnici upřesní teprve celková publikace výzkumu. K výzkumu hrnčářských pecí na Moravě srov. Vladimír NEKUDA, *Nálezy středověkých hrnčářských pecí na Moravě*. Časopis moravského musea, Vědy společenské XLVIII, 1963. s. 57–84; Richard ZATLOUKAL, *Archeologické doklady hrnčářství ve 13. až první polovině 16. století na Moravě a ve Slezsku*, Archeologia technica 11, s. 60–74; nejnověji pak Rudolf PROCHÁZKA, *Mittelalterliche Töpferöfen in Mähren*, v tisku, který označuje uvedený typ pecí jako „jednoduché jednodomové“ (bez středového soklu) a situaci na Moravě hodnotí vzhledem k širšímu evropskému kontextu, srov. Andreas HEEGE 2007, *Töpferöfen – Pottery kilns – Four de potiers. Die Erforschung frühmittelalterlicher bis neuzeitlicher Töpferöfen (6.–20. Jh.) in Belgien, den Niederlanden, Deutschland, Österreich und der Schweiz*, Basler Hefte zur Archäologie 4. Basel 2007, s. 9–203.

Z archeologického odkryvu pece z Velkých Heraltic pochází celkem 164 fragmentů keramických nádob, zhruba polovina (76 ks) těchto nálezů byla značně fragmentarizována a nacházela se v zahradní vrstvě s.j. 104. Jednalo se převážně o vrcholně středověkou produkci, kterou je možné na základě nejčastěji zastoupených okrajů (okruží s ovalenou vnitřní plochou a oboustranně prožlabenou) datovat do poslední třetiny 13. až 1. poloviny 14. století, kdy se zřejmě postupný proces zaplnění objektu završil a jeho prostor byl nivelizován s okolním terénem.²⁰ S produkcí hrnčířské dílny, k níž pec náležela, naproti tomu můžeme s vysokou mírou pravděpodobnosti spojit keramické nálezy z výplně jižní části vypalovací komory zkoumané z exteriéru (s. j. 101) a ze svrchní části její výplně (s. j. 109, 115) dochované v interiéru zahradní besídky, které minimálně v jednom případě (obr. 4/3) pocházejí z jedné nádoby. Z uvedených situací bylo získáno celkem 41 větších fragmentů keramiky, 29 z nich přitom náleží 4–5 částečně rekonstruovaným nádobám vykazujícím řadu shodných znaků, takže je lze považovat za součást jedné vsádky (obr. 5, 6/14). Jedná se o bezuché hrnce, z nichž se ve dvou případech dochovala torza jejich horní částí s výdutí, ve zbývajících dvou případech se jedná o okraj s podhrdlím, respektive dno, jehož souvislost s některou z uvedených nádob je pravděpodobná, nikoliv však prokazatelná.

Výchozí surovinu pro výrobu nádob představovala cihlářská, respektive slídnatá sprašová hlína (tab. 1). Ačkoliv přímo ve Velkých Heralticích tvoří půdotvorný substrát jílovité břidlice, prachovce a droby jesenického kulmu, v bezprostředním severním sousedství obce se objevují kvartérní sedimenty, nejbližší dostupná lokalita s výskytem sprašových hlín se nachází podle geologických map při cestě spojující Velké Heraltice s Brumovicemi, zhruba ve vzdálenosti 500 m od zkoumaného výrobního areálu.²¹ Z technologického hlediska se jedná o poměrně dokonale obtáčenou keramiku s hladkým povrchem, nerovnoměrně vypálenou při teplotách odhadovaných v rozmezí 600–700°C. Špatně zvládnutý vypalovací proces, při němž se nejprve uplatňovala redukce vzduchu vystřídaná oxidačním plamenem, je příčinou variabilní barevnosti, ve které převažuje světle červená barva přecházející do světle šedé s šedočernými skvrnami. Také na řezu stěpu lze pozorovat nepravdivý sendvičový efekt, kdy cihlově červená barva přechází do oranžové a černé. Několik fragmentů ukazuje, že při výpalu došlo také k destrukci některých nádob, kdy se z vnější strany oddělila část povrchové vrstvy (obr. 5/4, srov. též tab. 1).

Okraje všech nádob jsou vně vyhnuté a profilované, ve třech případech se již značně blíží oboustranně prožlabenému okruží charakteristickému pro starší horizont vrcholně středověké produkce. Výzdoba sestává z vlnic, které jsou aplikovány na podhrdlí nádob, případně na vnější ploše okraje, výdutě pokrývá rytá šroubovice, doprovázená stupňovitými vývalky. Jediné dochované dno je opatřeno značkou s ne úplně zřetelným mřížovitým motivem (obr. 6/14).

Soubor rekonstruovaných nádob doprovázely ve výplni pece (s. j. 109 a 115) i další keramické fragmenty, z nichž část vykazuje shodnou materiálovou charakteristiku a vzhled,

²⁰ Obecným vývojovým tendencím středověké keramiky v prostoru moravskoslezského pomezí v průběhu 13. st. srov. např. František KOLÁŘ – Michal ZEZULA, *Die Straßen und Ringe im mittelalterlichen und frühneuzeitigen Opava / Troppau aus der archäologischen Hinsicht*, *Wratislavia Antiqua* 13, s. 221; Michal ZEZULA – Zbyněk MORAVEC – Petr KOČÁR – Zdeňka SŮVOVÁ, *Archeologické výzkumy na Masarykově náměstí v Ostravě a jejich výpověď k vývoji, hmotné kultuře a životnímu prostředí města ve středověku a raném novověku*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 24. Ostrava 2009, s. 538–579 (zde s. 558–563); případně geograficky blízký soubor z hradu Vartnova: P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 352–372.

²¹ Mapový server České geologické služby

http://www.geology.cz/app/ciselniky/lokalizace/show_map.php?mapa=g50&v=508800&x=1082600&s=1,
zobrazeno dne 31. 10. 2014.

a patrně tedy s nimi souvisí (obr. 6/2–7, 12, 14). Kromě toho se zde ale vyskytly i zlomky náležející jiným materiálovým třídám. Jedná se o fragmenty pocházející ze silnostěnných nádob s příměsí grafitu v keramické hmotě, jejíž výchozí surovinou bylo eluvium grafitických břidlic, které se v této části Nížkého Jeseniku nevyskytují, takže tyto fragmenty patrně s produkcí vypalovanou ve zkoumané peci nemají souvislost (obr. 6/1, 8, 13; tab. 2/vz. č. 4). Mezi nálezy z vrstvy s. j. 101 nacházíme také fragmenty redukčně vypalované vrcholně středověké keramiky (obr. 6/, 10, 11). Tyto nálezy ale nejspíše náleží až výše uloženému zahradnímu horizontu, jehož spodní hranici se v úzké rýze pod základy besídky nepodařilo spolehlivě určit (srov. obr. 2/c).

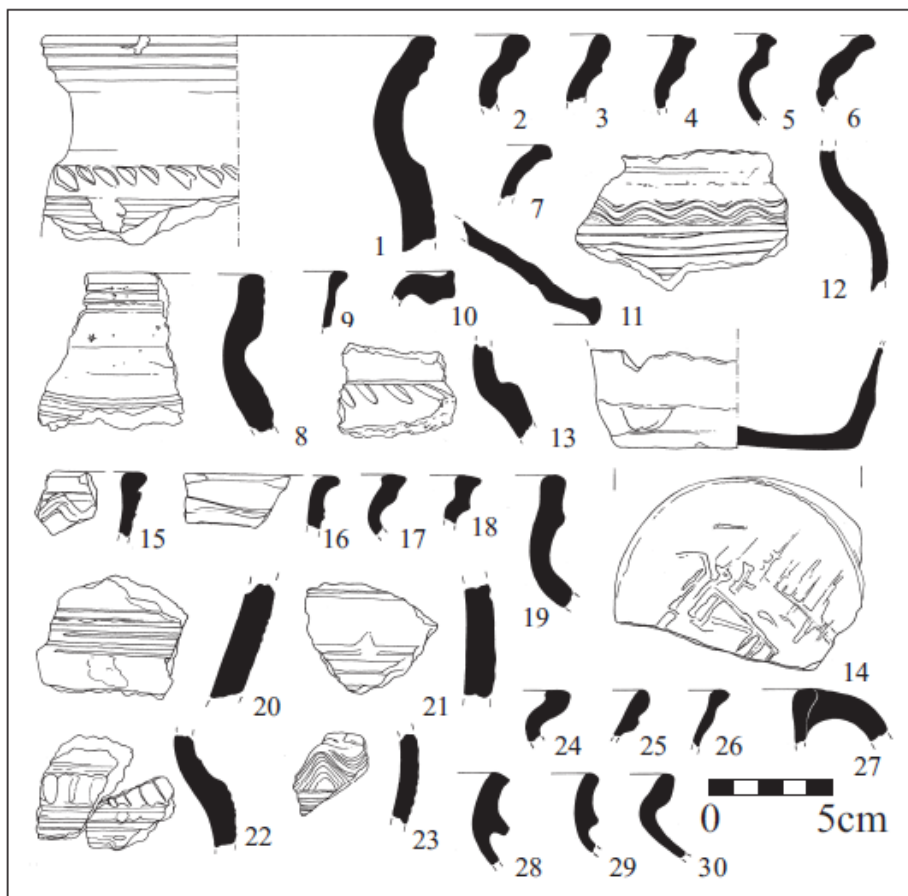
5. Velké Heraltice, č.p. 190, archeologický výzkum 2007. Částečně rekonstruované nádoby ze svrchní části (s.j. 101 a 109) výplně pece s.j. 500. (Foto Tomáš Ott, kresba Hana Pravdová, zpracování Michal Zezula, 2007)

Keramické nálezy, které lze spojit s produkcí hrnčířské dílny, jejíž součástí byla zkoumaná pec, svoji obecnou charakteristikou vykazují řadu shodných znaků s opavskými soubory označovanými jako „keramika raně středověké výrobní tradice“ a spojovanými s osadou předcházející lokaci města a s prvními desetiletími jeho existence, tedy s časovým intervalem vymezeným poslední čtvrtinou 12. století až 30.–40. léty 13. století.²² Charakteristic-

²² Výběr souborů náležících nejstaršímu opavskému keramickému horizontu je dostupný např. v následujících článcích a studiích: Vlasta ŠIKULOVÁ, *Záchranné akce v areálu středověké Opavy*, Přehled výzkumů 1967, Brno 1968, s. 107–108, tab. 97–101; Vlasta ŠIKULOVÁ, *Pokračování záchranných akcí v areálu středověké Opavy*, Přehled výzkumů 1970, Brno 1971, s. 69–71, tab. 55–57; Hana TERYNGEROVÁ, *Opava (okr. Opava), Ostrožná ul. č. 10 – I. a II. etapa, Ostrožná ul. č. 31, Dolní nám. 22, Dolní nám. 18*, Přehled výzkumů 1993–1994, Brno 1997, s. 223–228; Marek KIECOŇ – Michal ZEZULA, *Počátky a rozvoj města Opavy ve 13. a 14. století ve světle poznatků z archeologických výzkumů v l. 2000–2002*, in: *Początki i rozwój miast Górnoego Śląska – Studia interdyscyplinarne*, Muzeum w Gliwicach, Seria monograficzna nr. 10 (red. Dominik

kým znakem této produkce je zhruba rovnoměrné zastoupení keramických tříd s obsahem grafitu, které se vážou především na silnostěnné nádoby se vzhůru vytaženými („římsovitými“) okraji a keramických tříd, kde se grafit ve výchozí surovině neprojevuje. Tato část keramické produkce je, podobně jako hrnce z Velkých Heraltic, charakterizována hladkým povrchem s modelačními rýhami a shodnými výzdobnými motivy, sestávajícími z jednoduchých, vícenásobných a hřebenových vlnic a obvodových rýh, respektive. šroubovice.

6. Velké Heraltice, č.p. 190, archeologický výzkum 2007. Výběr keramických nálezců z vrstev s. j. 109 (2 – 6, 13, 14), 101 (1, 7, 8, 10 – 12) a 104 (9, 15 – 30). (Kreslila Hana Pravdová)

Ablamowicz – Mirosław Furmanek – Monika Michnik, Gliwice, 2004, s. 68, obr. 9; Michal ZEZULA – Marek KIECOŇ – František KOLÁŘ, *Archeologické doklady k vývoji půdorysu, uliční sítě a parcelace středověké Opavy*, in: Forum urbes medii aevi IV, 2007, s. 124, obr. 4/1–12; František KOLÁŘ – Petra KANIOVÁ – Romana ROŠOVÁ – Michal ZEZULA, *Opevnění města Opavy (současný stav výzkumu)*, in: Forum urbes medii aevi V. Městské fortifikace ve vrcholně středověkých zeměpanských městech střední Evropy, Brno 2008, s. 184, obr. 16; Michal ZEZULA, *Kuchynská a stolní keramika*, in: Předměty vyprávějí (eds. Kateřina Vojkůvková – Michal Zezula), Opava – Ostrava 2012, s. 28–31.

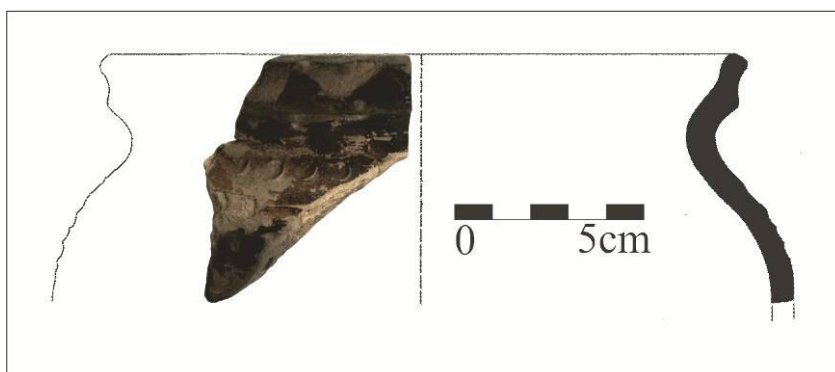
Okraje těchto nádob jsou nejčastěji utvářeny jako vně vyhnuté a vzhůru vytažené s velmi variabilní profilací, ve které se velmi často uplatňuje reziduum oblé lišty při spodní hraně okraje, takže v kombinaci s obvyklým prožlabením vnitřní i vnější plochy připomínají tyto okraje okruží charakteristická pro mladší vrcholně středověkou keramiku; ta ale vychází z odlišné, importované tradice.²³ Důležitá je okolnost, kdy se v této skupině keramických náleží jen výjimečně setkáváme se vzhůru vytaženými přímými („římsovitymi“) okraji, a to na rozdíl od keramických tříd s příměsí grafitu. Systematická evidence keramických značek opavské středověké keramiky dosud není k dispozici, předběžně je však možné konstatovat, že pro její nejstarší horizont jsou charakteristické složité motivy, což opět spojuje velkoheraltický soubor s opavskými nálezy. Při porovnání výsledků dosud (výběrově) provedených mikropetrografických analýz opavské středověké keramiky (srov. obr. 7, tab. 2) a nálezů z Velkých Heraltic nacházíme nejvíce shodných znaků v případě nádoby (obr. 5/3), jejíž výchozí surovinou byla slídnatá sprašová hlína velmi se blížící opavské keramické třídě OP001. Naproti tomu v Opavě doposud nebyla identifikována žádná keramická třída, která by odpovídala zbylé části hodnocených velkoheraltických nálezů, jež se navíc odlišují i červeným zbarvením povrchu. Není ovšem jasné, zda se nejedná o nechtěný výsledek nezávládnuté oxidační fáze výpalu. Za stávajícího stavu znalostí tedy nemůžeme jednoznačně potvrdit, zda nádoby vypalované ve zkoumané peci byly určeny pro opavský trh, i když tomu řada indicií nasvědčuje. V každém případě ale lze považovat hrnčířskou dílnu ve Velkých Heralticích za součást regionálního výrobního okruhu,²⁴ který zásoboval jak obyvatele předlokační opavské osady a dalších sídlišť v jejím okolí, tak i první generace měšťanů. Vzhledem k předpokládanému vysazení Velkých Heraltic ve 2. čtvrtině 13. století bez přímé návaznosti na starší osídlení je přitom nutné považovat představený soubor nálezů za doklad závěrečné fáze raně středověké výrobní tradice. V této souvislosti vyvstává otázka, zda okrajová profilace těchto nádob nereflakuje spíše než předchozí vývoj nové importované vzory.²⁵

²³ Problematikou transferu vrcholně středověké keramické tradice do prostoru moravskoslezského pomezí z oblasti severozápadní části střední Evropy (zejména Sasko, Lužice) se souběžně v tomto svazku zabývá Rudolf Procházka: Rudolf PROCHÁZKA – Martin HLOŽEK, *Opavský džbán v Brně? K otázce počátků vrcholně středověké glazované keramiky*, ČSZM–B, 62, 2013, s. 231–244. Z keramických souborů velmi blízkých opavské produkci 2. poloviny 13. století je možné výběrově zmínit alespoň saský Cvikov: Jens BEUTMAN, *Untersuchungen zu Topographie und Sachkultur des mittelalterlichen Zwickau. Die Ausgrabungen im Nordwesten des Stadtkerns*, Dresden 2007, s. 28, 54, 116; příp. Groitsch: Heinz-Joachim VOIGT, *Die Wiprechtzburg Groitsch. Eine mittelalterliche Befestigung in Westschlesien*, Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Dresden, Band 18. Berlin 1987, zejm. s. 117–124.

²⁴ K problematice hrnčířských regionálních okruhů srov. Jan KLÁPŠTĚ, *Paměť krajiny středověkého Mostecká*. Most 1994, s. 92 a n.; Jan KLÁPŠTĚ, *Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem*, Archeologické rozhledy L, 1998, s. 138–140; Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 311–315; L. VARADZIN, *Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy*, s. 42 a n.

²⁵ Ke kontaktu starších „domácích“ tradic s novými technologiemi a tvary srov. instruktivní příklad produkce hrnčířských pracovišť ve Starém Mýtě, kde v případě nádob skupin C, D a F nacházíme rovněž blízké analogie k našemu souboru. Miroslav RICHTER, *Hrnčířská pec ze Starého Mýta (k otázce počátků vrcholně středověké keramiky)*, Mediaevalia Archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Supplementum 2, s. 145–157. Pro „přechodný“ horizont opavské keramiky je charakteristická vysoká variabilita okrajové profilace, kdy se vedle „kolonizačních“ oboustranně prožlabených okruží a souběžně s nimi nastupujících ovalových okrajů s vnitřním prožlabením, setkáváme s širokou škálou vně vyhnutých a různě profilovaných okrajů, která je výsledkem interakce nové a domácí tradice, viz M. ZEZULA – M. KIECOŇ – F. KOLÁŘ, *Archeologické doklady k vývoji půdorysu, uliční sítě a parcelace středověké Opavy*, s. 130, obr. 12/1–8; Michal ZEZULA – Marek KIECOŇ, *Dřevohliněná zástavba v Opavě ve středověku (současný stav výzkumu)*, In: Forum urbes medií II., 2005, s. 34, obr. 9. Podobně uvažuje Paweł RZEŹNIK, *Lokalne i ponadregionane akcenty przemian ceramiki w XIII-wiecznym Wrocławiu*, Mediaevalia archeologica 1, 1999, s. 125–136,

Vzhledem ke skutečnosti, kdy prostor moravskoslezského pomezí byl po celý raný středověk kontaktní zónou mezi českým a polským státem, je přirozené, že se zde v hmotné kultuře, keramickou výrobní tradici nevyjímaje, prolínají vlivy z Moravy a Polska, respektive pozdějšího Slezska. Místní raně středověké hrady (Hradec nad Moravicí, Kylešovice, Landek) ale plnily od konce 10. až do 1. poloviny 12. století spíše funkci vojenských pevností a opěrných bodů přemyslovské nebo piastovské moci. Předpokládá se přitom, že zemědělské osídlení koncentrované v té době při středním toku řeky Opavy a v prostoru Opavské (Hlubčické) pahorkatiny náleželo do sféry vlivu raného polského státu, který nejpozději kolem poloviny 12. století organizoval jeho správu prostřednictvím kastelánie se sídlem v Holasovicích.²⁶ Díky politické situaci se v tomto pohraničním regionu patrně nemohla rozvinout žádná centrální lokalita, jenž by na sebe dlouhodobě vážala specifickou výrobní tradici, tedy až do 12. století nelze v prostoru pozdějšího Opavska vyčlenit žádný regionální hrnčířský okruh, který by odrážel uzavřený distribuční a kulturní systém.²⁷ Spíše lze v tomto období předpokládat samozásobitelskou roli zdejších vesnických komunit, jejichž omezená nadvýroba dokázala uspokojit také potřeby posádek pohraničních hradů.²⁸

7. Opava, Horní náměstí, archeologický výzkum 2002, sonda S1/02. Keramický fragment z objektu 523 (viz M. KIECOŇ – M. ZEZULA, *Počátky a rozvoj města Opavy*, s. 66, obr. 7), jehož mikropetrografický popis ukazuje tab. 2

V 80. letech 12. století využil pozdější český král Přemysl Otakar I., tehdy v hodnosti moravského markraběte, neuspořádané poměry mezi slezskými Piastovci a úspěšnou vojenskou expanzí připojil Holasicko k Moravě. Navazující stabilizace tohoto územního zisku

v případě proměn okrajové profilace vratislavské keramiky ve 13. století (srovnej zejména schéma v c.d. na s. 132).

²⁶ K tomu Jaroslav BAKALA, *Holasické pomezí v 11. a 12. století*, ČSM–B 13, 1964, s. 105–117; Michał PARCZEWSKI, *Plaskowiz głubczycki we wczesnym srednowieczu*, Warszawa – Kraków 1982, s. 127–129; P. KOUŘIL – D. PRÍX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 358–366.

²⁷ M. PARCZEWSKI, *Plaskowiz głubczycki we wczesnym srednowieczu*, s. 128–129; k problematice regionálních hrnčířských okruhů viz díla citovaná v pozn. 24.

²⁸ Srov. L. VARADZIN, *Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy*, s. 56–56; omezený výběr keramického inventáře hrazených lokalit a vesnických sídlišť české části moravskoslezského pomezí viz Boris NOVOTNÝ, *Archeologický výzkum Hradce u Opavy*, Slezský sborník 57 (17), 1959, s. 447–463; Boris NOVOTNÝ, *Výzkum slovanského hradiska v Opavě-Kylešovicích*, ČSM–B XI, 1962, s. 65–80; Pavel KOUŘIL, *Příspěvek k poznání osídlení venkovského charakteru na Opavsku v mladší a pozdní době hradištní*, Acta Musei Moraviae. Časopis moravského muzea LXXIV, 1989, s. 203–215; Pavel KOUŘIL, *Slovanské osídlení českého Slezska*, Brno – Český Těšín 1994.

zahrnovala rozsáhlé majetkové donace moravským církevním institucím a také zakládání institucionálních měst, kde v krátkém odstupu po Bruntálu (před rokem 1213) následovaly Opava (nejpravděpodobněji mezi léty 1214–1220) a Hlubčice (patrně před rokem 1224).²⁹ První písemná zmínka o Opavě z roku 1195 byla označena nedávno za falzum,³⁰ takže se nejstarší spolehlivý záznam o zdejších osídlení váže k roku 1201, kdy český král Přemysl Otakar I. daroval v Opavě krčmu premonstrátskému klášteru Hradisko u Olomouce. Na předlokační osadu, které bývá přisuzována již tržní funkce, zakrátko navázalo založení institucionálního města.³¹ Archeologicky se předlokační osídlení projevuje prostřednictvím zpravidla menších sídlištních jam zahloubených přímo do povrchu šedohnědého půdního horizontu vytvořeného na sprašovém kvartérním pokryvu. Výše uloženou nejstarší část opavského středověkého souvrství spojujeme již s lokačním městem, v němž parcelace pozemků vedla k deponování odpadu a nepotřebné zeminy v prostoru jednotlivých městišť, a tedy i nárůstu terénní úrovně. Prozatím se v rámci keramických nálezů z těchto situací nepodařilo rozpoznat zásadní rozdíly, zdá se tedy, že jak obyvatelé předlokační osady, tak i první generace měšťanů byly zásobovány keramickou produkcí, která v prostoru moravsko-slezského pomezí znamenala završení raně středověké výrobní tradice. Otázka její návaznosti na starší mladohradištní vývoj přitom nebyla dosud podrobněji řešena, případně se úvahy na uvedené téma týkaly pouze určitých segmentů této produkce.³²

Doposud nejpodrobnější zpracování raně středověké keramiky v západní části moravsko-slezského pomezí (*Plaskowiz głubczycki*) podal Michał Parczewski, který konstatoval pro období od konce 10. až do poloviny 13. století obecnou shodu podrobněji hodnocených keramických souborů (Gamów u Ratiboře, Klodnica) s keramikou ze Slezska, Malopolska a východních Čech.³³ Podobnosti v utváření okrajů přitom spatřoval zejména v případě horizontů C – E III z Opolí (4. čtvrtina 10. století – počátek 12. století), případně vrstev 10.–12. století v Krakově a ve Vratislavi. Mladší raně středověká keramika je v tomto prostoru charakterizována převážně soudkovitými tvary bezuchých hrců se širokou škálou spíše nižších, vně vyhnutých a vzhůru vytažených okrajů, jejichž horní plocha bývá v některých případech složitěji profilována, respektive se setkáváme s prožlabením vnější plochy okraje a utvářením jeho spodní hrany do více či méně výrazné lišty.³⁴ Příznačný je též výskyt nádob s válcovým hrdlem. Nápadným znakem tohoto keramického horizontu je také bohatá výzdoba pokrývající většinu nádoby, přičemž na výduti je obvykle aplikována stupňovitá šroubovice, případně horizontální žlábků a rýhy, podhrdlí je pak zdobeno širokou škálou motivů složených z pásů vlnic a šikmých vseků, méně pak hřebenových vpichů

²⁹ Srov. k tomu Jaroslav BAKALA, *Holasické pomezí v 11. a 12. století*, s. 105–117; Martin WIHODA, *Přemyslovská expanze v horním Slezsku a vznik holasické provincie*, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis C-3, 1997, s. 34–42; P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 417–418.

³⁰ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (805–1197)* (ed. Gustav Friedrich), Prague 1904–1907, s. 317–318, č. 353, k tomu Martin WIHODA, *Opava ve 12. století*, Opava, Sborník k dějinám města 3, 2005, s. 3–4.

³¹ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II (1198–1230)* (ed. Gustav Friedrich), Prague 1912, s. 17–18, č. 21, srov. Jaroslav BAKALA, *K otázce kontinuity osídlení v lokovaných městech opavské provincie*, ČSM–B 22, 1973, s. 57; Jaroslav BAKALA, *Počátky města Opavy*, ČSM–B 23, Zvláštní číslo k 750. výročí města Opavy, 1974, s. 19; P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 428.

³² P. KOUŘIL – M. WIHODA, *Etnické trojmezí? (Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku)*, s. 86–87.

³³ M. PARCZEWSKI, *Plaskowiz głubczycki we wczesnym srednowieczu*, s. 65 a n.

³⁴ Srov. např. tzv. hrcovité poháry ze závěrečné fáze raně středověké keramické produkce z Vratislavi, v případě kterých se setkáváme s vně vyhnutými a vzhůru vytaženými okraji s lištou. P. RZEŹNIK, *Lokalne i ponadregionalne akcenty przemian ceramiki w XIII-wiecznym Wroclawiu*, s. 129, ryc. 3.

a pásů provedených rádélkem.³⁵ Častým prvkem je rovněž výzdoba vnější plochy okraje jednoduchou, dvojitou či překříženou vlnicí.

Vývoj tzv. severomoravského výrobního okruhu zpracoval zejména na základě výzkumů sídlišť v Mohelnici, Paloníně, Želechovicích a Lošticích (zde s pozoruhodným hrnčířským výrobním areálem) Vladimír Goš, jižní části tohoto okruhu zasahující do prostoru Boskovické brázdý se pak dotkl Rudolf Procházka.³⁶ Prozatím jen výběrově jsou zpracovány mladohradištní soubory z Olomouce,³⁷ ta představuje nejen v námi sledované problematice klíčovou lokalitu, využít je možné i nálezy z Uničova a z Přerova.³⁸ Oproti „slezské“ keramice se v rámci této produkce projevuje v průběhu 11. a 12. století mnohem výraznější vytažení okraje a také výzdoba je jednodušší, omezená na vodorovné žlábky pokrývající horní část nádoby. Jen zřídka se na podhrdlí objevuje rytá vlnice, naproti tomu častěji se vyskytuje výzdoba vnější plochy okraje. Pro závěrečnou sekvenci vývoje severomoravské keramiky je pak příznačná výzdoba rádélkem.³⁹ Charakteristickým tvarem jsou v moravské keramice masivní grafitové zásobnice, počátky jejich vývoje je možné vysledovat již v 10. století. Jednoduché zesílené okraje se ve 12. století mění v složitěji profilované a na začátku 13. století se jejich tvar mění v kyjovitý.⁴⁰ Příměs grafitu je díky jeho dostupným zdrojům vůbec určujícím prvkem severomoravské produkce, v 11. a 12. století je grafit do ostřiva keramické hmoty přidáván v podobě zrnek, ve 13. století se pak objevují silnostěnné nádoby s výraznou příměsí grafitu, pro které jsou charakteristické vzhůru vytažené okraje.⁴¹ Specializované analýzy prokázaly, že grafit přidávaný do keramické hmoty nijak zásadně neovlivňuje užitnou hodnotu nádob, usnadňuje však určité fáze výrobního procesu, zvláště v případě nádob většího objemu. Výskyt grafitové keramiky v jižním Slezsku je v té souvislosti považován za doklad vlivu moravských hrnčířských technologií.⁴²

Pokud se pokusíme hodnotit nejstarší opavskou keramiku vzhledem k oběma popsaným výrobním tradicím, je evidentní, že se jedná o jejich průnik. Moravskou tradici reprezentuje

³⁵ Janina BUKOWSKA-GEDIGOWA – Bogusław GEDIGA, *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*, Polskie badania archeologiczne, Tom 25 (red. Witold Hensel). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s. 288, ryc. 126 a s. 304, ryc. 131.

³⁶ Vladimír GOŠ, *Slovanská osada v Mohelnici*, Archeologické rozhledy XXV, 1973, s. 371–379; týž, *Slovanská keramika 10.–13. stol. na severní Moravě*, Vlastivědný věstník moravský XXIX, 1977, s. 291–303, k tomu srov. Rudolf PROCHÁZKA – Marek PEŠKA, *Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století*, Přehled výzkumů 48, 2007, s. 143–232; Vladimír GOŠ – Vladimír KAPL, *Slovanská osada u Palonína (okr. Šumperk)*, Archeologické rozhledy XXXVIII, 1986, s. 176–204; Rudolf PROCHÁZKA, *Pozdně hradištní keramika v některých moravských regionech*, Archeologické rozhledy XXXVI, 1984, s. 430–442.

³⁷ Rudolf PROCHÁZKA – Peter KOVÁČIK – Antonín ZÚBEK, *Nové poznatky k vývoji opevnění olomouckého hradu v raném a vrcholném středověku*, Archaeologia historica 27, 2002, s. 197–213.

³⁸ Josef BLÁHA, *Otázka kontinuity slovanského osídlení olomouckého kopce a několik poznámek k hmotné kultuře olomouckých Slovanů*, Vlastivědný věstník moravský XXXII, 1980, s. 301–311; Pavel J. MICHNA, *Dvě sídlištní stavby z počátků lokačního Uničova (Příspěvek do diskuze k otázce zemic ve městech a vesnicích 13. století)*, Vlastivědný věstník Moravský XXXII, 1980, s. 161–186; Rudolf PROCHÁZKA – Aleš DRECHSLER – Zdeněk SCHENK, *Fruhmittelalterliche Besiedlung des Areals der Stadt Přerov. Topographie der archaologischen Grabungen 1986–2005*, Internationale Tagungen in Mikulčice, Band VI. Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren (ed. Lumír Poláček). Brno 2008, s. 207–247.

³⁹ V. GOŠ, *Slovanská keramika 10.–13. stol. na severní Moravě*, s. 294–295.

⁴⁰ V. GOŠ, *Slovanská keramika 10.–13. stol. na severní Moravě*, s. 295–297; Vladimír GOŠ – Jiří KAREL, *Slovanské a středověké zásobnice severní Moravy*, Archeologické rozhledy XXXI, 1979, s. 163–175.

⁴¹ V. GOŠ, *Slovanská keramika 10.–13. stol. na severní Moravě*, s. 300; Vladimír GOŠ, *Tradiční výroby slovanské keramiky ve 13. století na severní Moravě*, Śląskie Prace Prahistoryczne 2, 1991, s. 185–191.

⁴² Paweł RZEŹNIK – Henryk STOKSIK, *Silesian graphittonkeramik of the 12th–13th centuries in the light of specialist analyses of vessels from Racibórz*, Archeologické rozhledy LVI, 2004, s. 321–342; k technologickým aspektům grafitové keramiky srov. dále Miroslava GREGEROVÁ – Rudolf PROCHÁZKA, *Exkurz: K současnému stavu petrografického výzkumu brněnské keramiky 12.–13. století ve vztahu k distribuci surovin*, Přehled výzkumů 48, 2007, s. 271–299.

vysoký podíl grafitové keramiky a výskyt objemných zásobnic. Podobně převažující forma vzhůru vytažených okrajů, někdy s lištou či jejím reziduem na spodní ploše okraje, odkazuje na předchozí vývoj v rámci severomoravského výrobního okruhu, zatímco vně vyhnuté profilované okraje lze dát spíše do spojitosti se „slezskou“ tradicí. S ní jednoznačně souvisí rovněž bohatá výzdoba. Pro polské prostředí charakteristické nádoby s válcovým okrajem jsou v opavských souborech zastoupeny spíše okrajově.

Můžeme tedy shrnout, že s rozvojem osídlení moravkoslezského pomezí, který navázal na připojení Holasicka k Moravě, byl spojen také vznik specifického („opavského“) výrobního okruhu, jehož produkce umožnila uspokojit stále rostoucí potřeby jak obyvatel předlokační i lokační Opavy, tak i nově zakládaných či transformovaných sídlišť v jejím zázemí. Díky časnému nástupu vrcholně středověké keramiky neměl ovšem tento okruh dlouhé trvání. Jeho počátky spadají patrně teprve do doby kolem přelomu 12. a 13. století, kdy rozvoj opavské předlokační osady dokumentuje rostoucí kvantita dendrochronologicky datovaných prvků dřevěných konstrukcí z rané fáze rozvoje města.⁴³ Jeho závěrečnou fázi pak můžeme sledovat v interakci s vrcholně středověkou keramickou produkcí, se kterou tradiční keramika podobně jako v dalších lokačních městech vytváří před polovinou 13. století tzv. smíšený horizont.⁴⁴ Prozatím otevřenou otázkou je organizace hrnčírské výroby v době před polovinou 13. století. Přímě z Opavy či jejích předměstí nemáme z uvedeného období doposud k dispozici žádné její doklady, nejstarší objekt tohoto druhu představuje hrnčírská pec zkoumaná v prostoru Hradeckého předměstí, jenž je ale datována až na počátek 14. století.⁴⁵ Jistou indicií ovšem představuje právě hrnčírské pracoviště ve Velkých Heralticích, které může ukazovat na určitou roli vesnického zázemí v zásobování opavského trhu až do doby plného prosazení se městské řemeslné produkce.

---

⁴³ V současné době je z archeologických výzkumů provedených v Opavě archeologickým odborem NPÚ ÚOP v Ostravě k dispozici několik desítek dat pocházejících z dřevěných prvků s dochovaným podkorním letokruhem, případně s dochovanou hranicí jádrového a bělového dřeva umožňující alespoň intervalovou dataci. Do doby před rokem 1214 (dolní hranice časového intervalu lokace města) je prozatím datováno osm dřev (jaro 1160, 1183–1202, 1193/1194, 1204/1205, 1209/1210, 1211/1212 (2x), 1213/1214), které byly druhotně použity v mladších konstrukcích, především komunikačních úpravách a odvodňovacích korytech zkoumaných v prostoru Horního a Dolního náměstí a přilehlých parcel. Nejstarší datum nasvědčuje, že místo při brodu přes řeku Opavu, na kterém se po přemyslovské anexi Holasicka začala rozvíjet předlokační osada, bylo v nižší intenzitě patrně osídleno již dříve. Dendrochronologické datování provádí Ústav nauky o dřevě Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně, příslušné zprávy jsou uloženy v archivu Odboru archeologie NPÚ ÚOP v Ostravě.

⁴⁴ Srov. např. situaci v Brně, R. PROCHÁZKA – M. PEŠKA, *Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století*, zejména s. 168 a n.; příp. v Mostě: J. KLÁPŠTĚ, *Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem*, s. 140–143; Jan KLÁPŠTĚ, *Svědectví artefaktů*, in: Jan KLÁPŠTĚ (ed.), *Archeologie středověkého domu v Mostě* (č. p. 226), *Mediaevalia archaeologica* 4, Praha – Most 2002, s. 10–21.

⁴⁵ Jedná se rovněž o jednoduchou jednoprostorovou pec: Vlasta ŠIKULOVÁ, *Příspěvek archeologie k nejstarším dějinám Opavy*, Archeologické rozhledy XXVII, Praha 1975, s. 271–276; srov. R. PROCHÁZKA, *Mittelalterliche Töpferofen in Mähren*.

Označení vzorku	1. Velké Heraltice
Zrnitost	Jemně zrnitá
Porosita	5%
Pojivo	Heterogenní (rekrytalizační), poměr ostřiva ku pojivu 1:2.
Mikrostruktura	Paralelní
Modální složení směsi	<i>Úlomky minerálů:</i> křemen, alkalický živec, muskovit, granát, silimanit. <i>Úlomky hornin:</i> muskovitové břidlice, křemence, silicity, kataklazity, metakvarcity.
Výchozí surovina	Cihlářská hlína
Teplota výpalu	Nelze určit, ve střepu chybí amfibol a biotit. Teplotu odhadujeme na 600-700°C
Poznámka	Na řezu pozorujeme nepravidelný sendvičový efekt, přechod cihlově červené do oranžové a černé.

Označení vzorku	2. Velké Heraltice
Zrnitost	Jemně zrnitá
Porosita	5%
Pojivo	Heterogenní (rekrytalizační), poměr ostřiva ku pojivu 1:2.
Mikrostruktura	Paralelní
Modální složení směsi	<i>Úlomky minerálů:</i> křemen, alkalický živec, muskovit, granát, silimanit. <i>Úlomky hornin:</i> muskovitové břidlice, křemence, silicity, kataklazity, metakvarcity.
Výchozí surovina	Cihlářská hlína
Teplota výpalu	Nelze určit, ve střepu chybí amfibol a biotit. Teplotu odhadujeme na 600-700°C
Poznámka	Na řezu pozorujeme nepravidelný sendvičový efekt, cihlově červené okraje, černé nepravidelné jádro. Vzorky 1 a 2 se naprosto shodují, je pravděpodobné, že pochází z jedné nádoby.

Označení vzorku	3. Velké Heraltice
Zrnitost	Jemně zrnitá
Porosita	4%
Pojivo	Heterogenní (rekrytalizační), poměr ostřiva ku pojivu 1:1.
Mikrostruktura	Retikulární
Modální složení směsi	<i>Úlomky minerálů:</i> křemen, alkalický živec, muskovit, vzácně plagioklas granát. <i>Úlomky hornin:</i> křemence.
Výchozí surovina	Slídnatá sprašová hlína
Teplota výpalu	Nelze určit, ve střepu chybí amfibol a biotit. Teplotu odhadujeme na 600-700°C
Poznámka	Ve střepu ojedinele pozorujeme zuhelnatělé organické látky.

Označení vzorku	4. Velké Heraltice
Zrnitost	Jemně zrnitá
Porosita	10-15%
Pojivo	Slabě heterogenní, poměr ostřiva ku pojivu 1:3.
Mikrostruktura	Nevýrazně paralelní
Modální složení směsi	<i>Úlomky minerálů:</i> křemen, vzácně alkalické živce, plagioklasy, částečně rozložené karbonáty. <i>Úlomky hornin:</i> grafitové břidlice, grafitové hrudky.
Výchozí surovina	Eluvium nad grafitovými břidlicemi
Teplota výpalu	Nelze určit, ve střepu chybí amfibol a biotit. Teplotu odhadujeme na 600-700°C
Poznámka	Na řezu pozorujeme přechod cihlově červený lem z vnější strany nádoby. Kromě grafitu je ve střepu přítomen i organický uhlík. Ve střepu pozorujeme výrazně protáhlé komunikativní póry.

Tab. 1. Velké Heraltice, č.p. 190, archeologický výzkum 2007. Mikropetrografické popisy keramiky z výplně pece s.j. 500 podle Martina Hložka. Vzorky pocházejí z nádob vyobrazených na obr. 5/4 (vz. č. 1), 6/14 (vz. č. 2) a 5/3 (vz. č. 3), příp. makroskopicky odpovídá nádobě na obr. 6/1 (vz. č. 4)

Inventární číslo	7/02-279/55 a 7/02-279/103 (slepeno)
Keramická třída	OP0001
Keramická hmota	Submakroskopické částice slídy a zrnka křemičitého písku
Povrch	Hladký, modelační rýhy
Výpal	Středně tvrdý, poloredukční
Barva vnější	Středně šedá, světle hnědá, béžová, místy černé skvrny
Barva na lomu	Světle šedý, bílošedý
Barva vnitřní	Středně šedá, světle hnědá, béžová
Zrnitost	Jemně zrnitý
Porosita	5%
Mikrostruktura	Paralelní
Pojivo	Heterogenní
Mikropetrografický rozbor	<i>Úlomky minerálů:</i> křemen, alkalický živec, muskovit, plagioklas?, turmalín <i>Úlomky hornin:</i> neobsahuje
Poznámka	Ostřívo odpovídá aleuritické fázi (prachu). Aleuriticko – pelitický sediment. Teplota výpalu mezi 700–800°C

Tab. 2: Opava, Horní náměstí, archeologický výzkum 2002, sonda S1/02. Mikropetrografický popis keramického fragmentu z objektu 523 podle Martina Hložka (vyobrazení viz obr. 7)

Summary

Pottery Kiln form Velké Heraldice and its Relation to the Oldest Horizon of Opava Middle Ages Pottery

A small archaeological rescue research in the area of agricultural farmstead no. 199 in Velké Heraldice (pic. 1) was conducted in 2007. It uncovered a simple oval pottery kiln of vertical construction without a grate (pic. 2–4). Interpretation of the investigated object as a pottery kiln is based on the presence of production defects on several ceramic artefacts from its filling as well as on its general correspondence with similar pyrotechnological facilities from the period of the end of the 12th century and the 13th century.

The production of the pottery to which the kiln belonged could be connected primarily with finds from the eastern part of the kiln filling. In total 41 larger fragments of pottery were gained. 29 fragments are parts of 4-5 partially reconstructed pieces of pottery showing many similar features and on that account they can be considered part of one batch (pic. 5). According to micropetrographic analyses, their basic production material was clay or micaceous loessial clay. According to geological mapping, the clay fields are situated approximately 1.4 km from the investigated production area.

As far as their general characteristics (morphology, rims, ornamentation and the motive of potter's mark) are concerned, the above mentioned ceramic artefacts show many identical features with Opava collections (pic.7) labelled „pottery of Early Middle Ages production tradition“ and connected with the settlement preceding the town and the first decades of the town's existence, i.e. between the last quarter of the 12th century and the 30's and 40's of the 13th century. However, the material used for production was not proved to be identical with the material used for the production of the up to present analysed pottery from Opava. At present we are not able to positively confirm whether the pottery fired in the investigated kiln was meant for Opava market, even though there is a lot of evidence to

support this theory. In any case, the pottery in Velké Heraltice could be considered a part of the regional production cycle which supplied not only Opava settlements and other settlements in its neighbourhood, but also the first generations of burghers. Regarding the supposed Velké Heraltice shut down in the second quarter of the 13th century without a direct connection with the older settlement and also with regard to a certain influence of the new colonization pottery production, it is necessary to consider the introduced collection of artefacts to be an evidence of the final stage of the Early Middle Ages production tradition.

The above described tradition developed within a specific pottery production cycle connected with the settlement of the Moravian – Silesian border when this region („Holasice region“) became part of Moravia in the 80's of the 12th century. This production cycle shows significant influence coming from Moravia and Poland, or Silesia. The Moravian tradition is represented primarily by a high proportion of graphitic pottery and the occurrence of capacious storage pots. Similarly the predominant form of rims drawn upwards sometimes with a ledge or its residue on the lower surface of the rim refers to the former development within the North Moravian production cycle. However, the inside curved profile rims relate rather to the „Silesian“ tradition. The rich ornamentation of the storage pots is definitely connected with the „Silesian“ tradition. Pots with tube-shaped rims characteristic for Polish area are represented only marginally in Opava collection.

The final stage of this cycle and thus also the Early Middle Ages production tradition in Opava (as well as in other towns) could be studied in interaction with the High Middle Ages (colonization) pottery production; before the half of the 13th century, they together with the traditional pottery form a „mixed horizon“. Still open is the question of pottery production organization in the period before the half of the 13th century. We do not have any specific evidence from Opava in the above mentioned period. However, the pottery in Velké Heraltice could be considered such evidence. It could show the role of rural base in the supply of Opava market until the town handicraft fully established itself.

Petr Ž á k o v s k ý

„...S TESÁKEM ABY ŽÁDNÝ V MĚSTEČKU DO KRČMY NECHODIL, PAKLI BUDE CHODITI, JDI NA SVÉ PRÁVO“, ANEB NÁLEZ TESÁKU V POCHVĚ Z OPAVY

Abstract

The study summarizes the evaluation of a random find of a knife-like hunting sword that was discovered in 1961 during pipeline digging at the edge of Blücher Palace on the corner of Masarykova and Hrnčířská Streets in the centre of Opava. The dussack sword fitted with knuckle guard stud, whose pommel has a form of a shell, belongs to quite a prolific type of weapon from the 15th to the beginning of the 16th century. Quite uniquely a torso of a leather scabbard without inner construction, whose throat was fitted with simply ornamented ironwork made of lead plate, preserved on the examined weapon. The surface of the leather scabbard was decorated with a combination of pushed and carved décor in the form of geometric shapes. Thanks to the decorations it can be compared to a large number of preserved scabbards of contemporary knives and daggers, to whose construction it is also comparable. It was made of a single strap of leather whose edges were evidently sewn together on the underside of the scabbard.

Keywords: dussack, knuckle guard, scabbard, Opava

Nálezy středověkých zbraní v areálech někdejších středověkých, ať již královských či vrchnostenských měst, patří k poměrně vzácným jevům. Dříve mohl být tento fakt vysvětlován údajnými zákazy nošení zbraní poddanými obecně, ale tento předpoklad se v dnešním světle jeví jako lichý. Svědčí proto zejména velká řada písemných pramenů, které především pro období závěru 15. a průběh celého 16. století svědčí o přesném opaku. Pro 14. století můžeme použít pražské nařízení z roku 1327, podle kterého směl zbraň ve městě nosit pouze ten měšťan, který mohl zdanit ročně nejméně 10 hřiven (Tomek 1855; 343; Winter 1892, 66; Graus 1949, 101). Tedy ne striktní zákaz, ale pouze omezení. Striktní zákazy se snad týkaly jen určité části městského obyvatelstva, např. Židů (např. Winter 1890, 199, 202; Chaloupecký 1934, 70). Již v průběhu 15. století se setkáváme s různými omezeními nošení zbraní do krčem či veřejných místností, popřípadě nošení zbraní v noční čas bez náležitého osvětlení. Obzvláště bylo zakazováno nošení jakýchkoliv zbraní k soudu (např. SRB III, 431; Winter 1890, 698; Rérych 1910, 6), což bylo kodifikováno již v Knize Drnovské (např. Brandl 1868, 32) a posléze i v Moravském zemském zřízení (srov. Čáda 1937, 39). Těmito nařízeními, na přelomu 15. a 16. století kodifikovanými v policejních řádech jednotlivých měst, se představení města snažili předejít ozbrojeným konfliktům a s tím spojeným veřejným nepořádkem. Mezi vyjmenovávanými zbraněmi, jejichž nošení bylo částečně omezeno se velice často setkáváme právě i s tesáky, což může nepřímo svědčit o jejich velké oblíbě a masovém rozšíření. Přestože nemůžeme za dnešního stavu poznání jednoznačně určit, zda se tato omezení stahovala pouze na dlouhé a jednoruční tesáky, mohlo být patrně použito i proti agresorovi vyzbrojenému krátkým tesákem. V některých řádech totiž bylo postihováno i nošení dýk či zcela utilitárních předmětů, které mohly při případném konfliktu posloužit jako zbraň. Za příklad si uveďme část obecního zřízení městečka Doubravníku z roku 1478, ze kterého jsem si dovolil část použít v názvu této studie. Nás bude zajímat především hlava s názvem „*O hosti počestném*“, kde se v § 11 dočteme: „*Ohlašuje se, co se dořýče meče, buďto s mečem, s tesákem, s tylcem, s voštípem,*

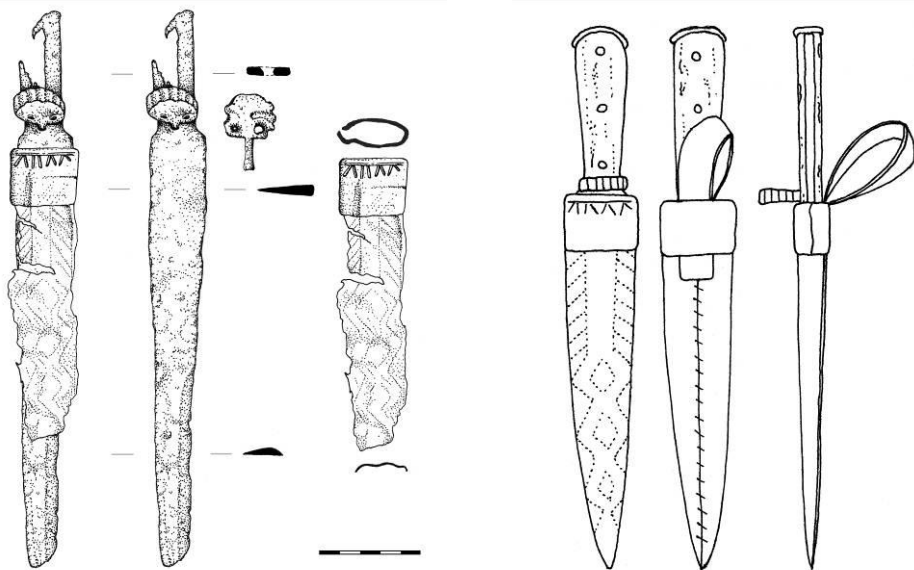
se sekerou, s kyjem, s cepy aby žádný v městečku do krčmy nechodil; pakli bude choditi, jdi na své právo“. (Soukal 1905, 385; Oharek 1923, 229). Tato praxe byla asi obecná v průběhu celého 16. století ve většině měst Čech i Moravy (např. Domluvil 1898, 37–38). V některých městech bylo dokonce postihováno pouhé vytažení zbraně z pochvy (např. Hoffmann 1959, 55–56). Podle královedvorského policejního řádu z roku 1507 mělo být za obnažení tesáku placeno 15 bílých grošů (Winter 1892, 67). Stejná suma měla být v roce 1556 placena i v Kadani (Winter 1892, 13). V roce 1520 je v Mladé Boleslavi sice zakazováno volné nošení zbraní, ale počítalo se s tím, že se každý měšťan při vyhlášení hotovosti dostaví s vlastní výzbrojí. V Litoměřicích bylo za jeho nošení stanovena pokuta 10 grošů. V Náchodě roku 1521 byl nositel tesáku uvržen do vězení, obdobně jako v roce 1519 v Kouřimi (Winter 1892, 67). Tyto, velice často opakované zákazy, stejně jako nářky na jejich nedodržování (např. SRB III, 375–376; Winter 1892, 66–73) jednoznačně svědčí o tom, že nošení zbraní bylo v městských areálech velice rozšířené a že ani měšťané či přespolní návštěvníci města si s policejními řády nedělali příliš těžkou hlavu.

1. Celkový pohled na tesák s detailem záštitného trnu (Slezské zemské muzeum Opava, inv. č. V5/9, 9 III 5)

Značnému rozšíření zbraní ve městech navíc nahrával i fakt, že někdy bylo dokonce měšťanům či příslušníkům jednotlivých cechů přikazováno, aby si na vlastní náklady opatřily určité součásti výzbroje (např. Igert 1939, 16; Durdík 1969, 788) či bylo alespoň s jejich osobní výzbrojí počítáno (např. Hoffmann 1961, 155). To v určité míře mohlo platit i pro venkovské obyvatelstvo, které se mnohdy aktivně podílelo na obraně kraje či se účastnili zemských hotovostí i drobných místních válek svých vrchností (např. Graus 1957, 243–244; Durdík 1966, 580–582). V ojedinělých případech se dokonce můžeme setkat s nařízenými, přikazujícími sedlákům nosit s sebou při polních pracích zbraně určené k vlastní obraně (Winter 1892, 148; 1923a, 192). Poměrně značné rozšíření různých typů zbraní a zbroje ve vesnickém prostředí odráží i poněkud pozdější inventáře jednotlivých selských gruntů, kde se setkáváme v řadě případů s poměrně značným arzenálem připadajícím na jeden statek (např. Hrubý 1927; Novotný 1960, 162, 165–166). Tuto situaci i pro starší období může potvrzovat řada archeologických výzkumů zaniklých vesnic, při kterých se podařilo mimo jiné nalézt i větší množství součástí výzbroje. Většinou jsou sice tyto nálezy spojovány s násilným zánikem těchto lokalit, ale to, pokud chceme být zcela

objektivní, ne vždy musí odrážet pravou skutečnost. V mnoha případech se může totiž jednat právě o pozůstatky výbroje místních obyvatel. Odlišit však tyto dvě rozdílné skupiny zbraní z pochopitelných důvodů nelze. Větší množství kovových nálezů získaných při výzkumech zaniklých sídlištních areálů lze vysvětlit opuštěním těchto lokalit, kdy jednotlivé artefakty unikly zájmu tehdejších obyvatel či jejich sběr byl zneemožněn jinými faktory než jen pouhou nepozorností. Oproti tomu na kontinuálně osídlených lokalitách byly železné, již nepoužívané, nebo poškozené předměty nepochybně intenzivně sbírány a sloužily jako zdroj kvalitní a tolik žádané suroviny. Byly tudíž znovu a znovu recyklovány a překovávány na nové nástroje. To ve zvýšené míře platí právě o militáriích, které byly téměř vždy vyráběny z těch nejkvalitnějších surovin. Snad proto se při soudobých archeologických výzkumech probíhajících v areálu měst s nálezy zbraní setkáváme jen velice zřídka a každý takový nález představuje jisté unikum.

2. Tesák z Opavy a pokus o rekonstrukci celkové podoby pochvy

Z tohoto úhlu pohledu je nutné posuzovat i nález tesáku, který byl nalezen v roce 1961 Z. Martínkem při výkopu potrubí při rohu Blücherova paláce na rohu Masarykovy třídy a Hrnčářské ulice, jenž je vlastním a hlavním předmětem předkládané studie. Zbraň byla z výkopu vyzvednuta společně se třemi keramickými zlomky, přičemž jeden přináležel původně velké tuhované zásobnici. Nelze však s určitostí říci, zda tyto keramické artefakty mají nějakou bližší souvztažnost se studovanou zbraní, a proto je zde zcela pomíneme. Podle všeho nebyl nálezu přítomen žádný odborný pracovník, a nemáme tudíž k dispozici tolik důležité přesné nálezové okolnosti.

Zbraň¹ o celkové délce 265 mm je vybavena čepelí o dochované délce 216 mm, přičemž její hrot, který byl pravděpodobně původně situován v ose zbraně je dnes odlomen a ztracen

¹ Slezské zemském muzeum Opava; inv. č. V5/9, 9 III 5. Za umožnění studia srdečně děkuji Mgr. Pavle Skalické.

(obr. 1, 2). Šířka čepele se směrem k hrotu plynule parabolicky zužuje z původních 28 mm na 13 mm u lomu. Obdobně se snižuje i její tloušťka, která klesá ze 7 na 3 mm. Čepel je vybavena rubovým, zřejmě jednostranně broušeným ostřím, jež dosahuje dochované délky 97 mm. Čepel nebyla značena. Na čepel navazuje oboustranně odsazený řap, který se však dochoval pouze v 49 mm dlouhém, značně poškozeném a mírně zdeformovaném torzu. Jeho maximální měřitelná šířka dosahuje 21 mm a tloušťka kolísá mezi 6 až 3 mm. V řapu je dochován zbytek kruhového otvoru o průměru 5 mm, který sloužil k uchycení dřevěného či kostěného obložení rukojeti. Těsně u přechodu čepele v řap je do řapu nanýťován záštitný trn o celkové délce 35 mm, který je vybaven oválnou hlavicí o délce 20 mm, jejíž maximální šířka dosahuje 23 mm. Tloušťka hlavice trnu se směrem vzhůru od řapu plynule zvyšuje z 5 na 8 mm. Hlavice trnu je zdobena zvlněním okrajů a dvěma kruhovými otvory, které perforují její plášť ve spodní části hlavice (obr. 1, 2). Na čepel je navlečen také zbytek kožené pochvy, jejíž plocha je zdobena rytou a tlačенou výzdobou s geometrickými motivy, která je opatřena v profilu oválným obústkem, vyrobeným z olověného plechu o síle 3 mm (obr. 3). Váha zbraně i s pochvou dosahuje 203 g.

3. Detail olověného obústku pochvy se znatelnou rytou výzdobou s konstrukčním svárem. Na rubu zřetelná konstrukce závěsného ucha

4. Detail torza pochvy a její výzdoby

Samotný tesák patří k poměrně ve své době oblíbené kategorii zbraní, jež díky svým tvarům a rozměrům nemusely tehdejšímu majiteli sloužit pouze k osobní sebeobraně, ale jejich využití v každodenním životě mohlo být mnohem širší. Jednalo se nepochybně o velice všestranný a univerzální nástroj. Díky těmto vlastnostem byly tesáky analogického či podobného typu velmi rozšířené, o čemž svědčí především poměrně velké množství doposud pochycených exemplářů (např. Lewandowski 1986; Marek 2008; Žákovský 2011, 509–512). Tesák z Opavy má sice značně poškozený řap, což nám poněkud stěžuje jeho bližší klasifikaci, ale přesto jej můžeme přiřadit ke kategorii nožovitých tesáků se středně širokou čepelí, jejichž maximální šířka kolísá mezi 25 až 35 mm. Oproti většině dosud podchycených tesáků daného typu se opavský exemplář poněkud odlišuje pouze přítomností jednostranně broušeného rubového ostří, které se na nožovitých tesácích sice občas objevuje, ale rozhodně nepatří k běžným konstrukčním prvkům. Je navíc také vybaven drobným

záštitným trnem, jehož hlavice má specifický tvar, který je patrně odvozen od podoby atributu sv. Jakuba. Záštitné trny daného tvaru se na tesácích objevují poměrně často, přičemž jejich výskyt je sledován již v závěru 14. a zejména pak v průběhu celého 15. století (např. Marek 2006, 196; 2008, 50; Žákovský 2011, 511–512). Ve většině případů máme však co do činění pouze ze soliterními nálezy odlomených hlavic trnů s torzy úchytných krčků, které nás jednoznačně informují o poněkud problematické aplikaci těchto funkčních atributů do zbraní. Ta byla řešena právě jen prostřednictvím krátkého a útlého krčku, kterým byl záštitný trn nanýtován do těla řapu tesáku. Tato konstrukce však byla velice nestabilní a náchylná ke své destrukci, neboť při intenzivním používání zbraně se záštitný trn po čase začal nepochybně uvolňovat a protáčet, což v konečném důsledku mohlo vést až k jeho samovolnému odpadnutí. Tato vada byla způsobena mimo jiné také nevýrazným roznytováním závěrných hlav většiny dosud známých krčků, které nemohly zabránit samovolnému vypadávání. Navíc některé krčky se nám nedochovaly v původních délkách, což svědčí o tom, že byly přeraženy nějakým silným úderem. Samostatné nálezy těchto trnů byly dříve interpretovány různě, jako např. součásti klíčových svodů zámek (Krajíc 1991, 336, obr. 13:8; 2003, 176), hlavice klíčů (Nekuda 1982, 37), závěsky či poutní odznaky (Scholkmann 1972, 193, obr. 31:9). K interpretaci studovaných artefaktů jakou součásti šperků či poutních odznaků svedl autory nepochybně fakt, že řada ze záštitných trnů byla původně opatřena plátováním či inkrustací jiným kovem, především pravděpodobně cínem, který svojí barvou mohl imitovat stříbření. Toto pokovování železných předmětů nemělo za úkol jen daný artefakt krásnit, ale celkem bezpečně zabraňovalo také jeho korozi. Navíc se zdá, že pokovování železných předmětů v období středověku bylo poměrně běžnou praxí (např. Ottenwelter-Leroux-Děd 2008). Až od studie věnované téměř kompletně dochovanému tesáku z Janoslavic z pera P. Michny jsou obecně tyto drobné předměty identifikovány, i když ne zcela bez výhrad, také jako součásti chladných zbraní (Michna 1997).

Nálezy záštitných trnů daného typu i jeho jednotlivých variant, v připravovaném typologickém systému je pro ně zavedeno souborné označení t_6 , máme evidovány z území celé střední a východní Evropy. Z území Rumunska známe záštitné trny např. ze zaniklé vesnice Coconi (Constantinescu 1972, 94, tab. VI:14,17), z Maďarska pak ze zaniklé vesnice Kemej (Mária 1989, obr. 17:3, 19:2), ze Slovinska z Podobočje - Stari grad (Predovnik 2003, 190, obr. 77) či řady blíže neznámých lokalit (např. Lazar 2012, 55). Z Německa byl prozatím publikován záštitný trn např. z areálu města Sindelfingen (Scholkmann 1972, 193, obr. 31:9) a ze Slovenska nález trnu ze zaniklé vesnice Bohatá (Habovštiak 1961, obr. 27:1; 1971, obr. 4:10). Větší množství trnů známe z území Polska (např. Grygiel 1992, 27, obr. 14:1; Kajzer-Rychter 1997, tab. 6; Marek 2006, 194–195, obr. 4; 2008, 49–50, obr. 47). Z území Čech byly doposud publikovány záštitné trny, nebo celé tesáky s trny daného typu ze zaniklé vsi Svídna (Smetánka 1988, obr. 27:4), Sezimova Ústí (Krajíc 2003, 176, tab. 139), Křince (Vích 2013, 316, obr. 14:4) a hradu Lopaty (Novobilský 1995, 24; 2008, 88, obr. 97:2). Řada jich byla publikována již i z Moravy a českého Slezska. Uvedme zde alespoň několik trnů ze zaniklé vesnice Mstěnice (Nekuda 1982, 37), Bystřec (Belcredi 2006, 373, tab. XLVIII:11), hradu Šostýna (Michna 1997; Tichánek 2008, 137–139), Vartnova (Kouřil-Prix-Wihoda 2000, obr. 262:4) či předpokládaného husitského centra v Nedakonících (Žákovský 2011, 511–512, obr. 13–15). Dosud zdokumentovaných exemplářů je však o mnoho více (obr. 5).

5. Vybrané nálezy záštitných trnů s hlavici v podobě mušle z České republiky (různá měřítka): 1 - Kobeřice (soukromá sbírka); 2 - Přestavlky (Muzeum Komenského v Přerově, bez inv. č.); 3 - Pohořelice (Regionální muzeum v Mikulově, inv. č. A/M 105); 4 - Šostýn (Muzeum Fojtství Kopřivnice, bez inv. č.); 5 - nelokalizováno (Západočeské muzeum v Plzni, inv. č. 2940); 6 - Šostýn (Muzeum Fojtství Kopřivnice, bez inv. č.); 7 - nelokalizováno (soukromá sbírka); 8 - nelokalizováno, severní Morava ? (soukromá sbírka); 9 - Pístov (Muzeum Vysočiny Jihlava, bez inv. č.); 10 - nelokalizováno (soukromá sbírka); 11 - nelokalizováno, severní Morava ? (Soukromá sbírka); 12 - Lopata (Západočeské muzeum v Plzni, inv. č. 1144); 13 - nelokalizováno, východní Čechy ? (soukromá sbírka); 14 - Pulčín (soukromá sbírka); 15 - Kramolín (Muzeum Vysočiny Třebíč, inv. č. 2613-5); 16 - nelokalizováno, východní Čechy ? (Soukromá sbírka); 17 - nelokalizováno, severní Morava ? (soukromá sbírka); 18 - Vartnov (Slezské zemské muzeum Opava, inv. č. 42:74); 19 - nelokalizováno, hrad Bludov ? (soukromá sbírka); 20 - Lovčičky (soukromá sbírka); 21 - nelokalizováno (soukromá sbírka); 22 - Roštín (soukromá sbírka); 23 - Šostýn (Muzeum Fojtství Kopřivnice, bez inv. č.); 24 - Šostýn (Muzeum Fojtství Kopřivnice, bez inv. č.); 25 - Pulčín (soukromá sbírka); 26 - nelokalizováno, severní Morava ? (soukromá sbírka); 27 - Tepenec (Vlastivědné muzeum v Olomouci, bez inv. č.); 28 - Křinec (soukromá sbírka); 29 - nelokalizováno (soukromá sbírka); 30 - Těšany (soukromá sbírka)

Tesák lze tedy jednoznačně přiřadit k poměrně hojně se objevujícímu se typu zbraní, které byly oblíbeny především od závěru 14. století až do počátku 16. století, a to napříč celou tehdejší společností. Co však činí z tohoto nálezu poměrně unikátní záležitost, která si zasluhuje naši plnou pozornost, je jedinečně dochované torzo kožené pochvy, ve které byl tesák nošen a uchováván (obr. 4). Studium problematiky opásání a pochev středověkých chladných zbraní můžeme z převážné většiny založit především na studiu ikonografických pramenů, neboť dochovaných pochev či alespoň jejich kovových součástí nemáme prozatím registrováno příliš mnoho. To se ve zvýšené míře týká i tesáků. Dalo by se říci, že součásti garnitur kování pochev tesáků patří k nejnáznámějším nálezům ve zkoumané kategorii zbraní vůbec. Tato situace je nepochybně způsobena faktem, že většina pochev tesáků byla patrně vyrobena pouze z kůže bez další vnitřní konstrukce, a že v majoritě případů postrádaly i jakékoliv kovové součásti a kování. Informuje nás o tom dlouhá řada ikonografických pramenů, na kterých můžeme pozorovat vyobrazené tesáky vězící v poškozených a v dolní části potřáhaných pochvách (obr. 6).

6. Dřevořez Hanse Furtenbacha s motivem žoldněrů hrajících vrhcáby z díla Geilera von Kaisersberg „Die Brösamlein...“, vydaného v roce 1517 ve Strassburgu (soukromá sbírka, fol. CIIIr)

Nožovité formy tesáků byly patrně většinou nošeny v prostých kožených pochvách, v řadě případů bohatě zdobených tlačenou, či rytou a řezanou výzdobou v podobě geometrických, nebo vegetabilních motivů, jak nám je ukazuje celá řada ikonografických pramenů. Pochvy těchto forem pak zřejmě ve většině případů nebyly opatřeny kovovými kováními. Vlastní korpus pochvy však mohl být vyroben ze železného plechu, který měl za úkol nepochybně udržovat tvar pochvy a zároveň kvalitněji zabezpečoval ochranu zbraně i lépe chránil majitele zbraně před bezděčným poraněním o hrot a ostří takto chráněného tesáku. Vlastní železný korpus pak byl zřejmě potažen kůží, či látkou, která se mohla ve výzdobě pochvy lépe uplatnit, než holý, neprofilovaný železný plech. Takto konstruovanou pochvu nožovitého tesáku máme prozatím registrovanu na exempláři, který byl získán v roce 1998 při výzkumu malopolského hradu Czchów (Szpunar 2003, 503, obr. 10:e; 2005, 26, tab.

12:e; Kotowicz 2004, 22; Szpunar-Glinianowicz 2006, 155–156, tab. 1:i). Poněkud složitější konstrukce pak byla pochva na velmi špatně dochovaném torzu tesáku z polského Zgierzu, který je datován do průběhu konce 14. až konce století následujícího (Świątkiewicz 2003, 137–139, tab. II:5). Zde totiž byl vlastní korpus pochvy vyroben ze dřeva, následně obložený dvěma plechovými destičkami. Totožné konstrukce byla patrně také pochva z tesáku, jehož torzo bylo nalezeno v roce 1968 při výzkumu tvrziště v Popicích (obr. 7), který je datován do závěru 14. století (Unger 1969, 158; 1970, 58; 1970a, 48–49; 1977, 20; 1996, 222, obr. 11:10; Michna 1970, 242). Pouze rámcově, a to do průběhu 13.–16. století, je pak datován plechový korpus pochvy, který byl získán při výzkumu pohřebiště a kostela v Budmerciach (Egyházy-Jurovská 1980, 56, obr. 12:5). U tohoto artefaktu však nejsme za dnešního stavu poznání schopni rozhodnout, zda se jedná o torzo pochvy tesáku či velkého nože. V lepší situaci jsme u posuzování konstrukce pochvy jednoručního tesáku, který byl nalezen při výzkumu V. Goše v jádře Nového Hradu u Kopřivné (Goš 2002, 186). Zejména díky rentgenovým snímkům je zcela zřetelný plechový korpus pochvy, ve kterém je zasunuta vlastní zbraň s přelomenou a dnes částečně nedochovanou čepelí².

7. Torzo nožovitého tesáku v pochvě s plechovým korpusem z tvrziště v Popicích (Regionální muzeum v Mikulově, inv. č. A 1500)

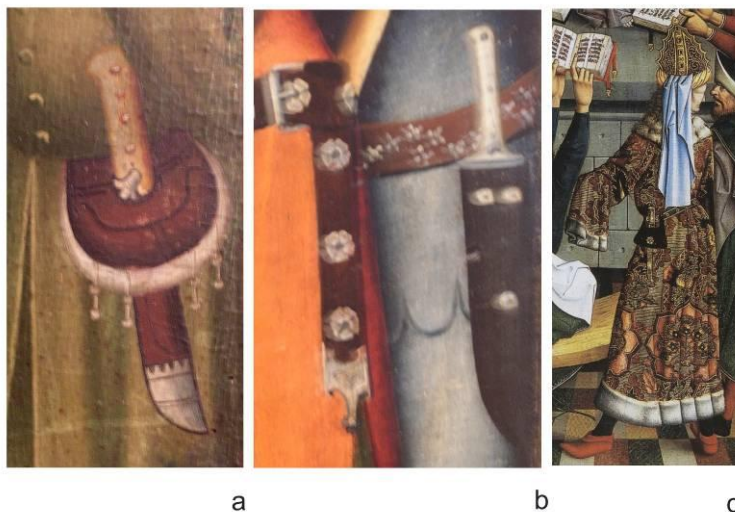
Vnitřní výztuhy a především pak dřevěné vnitřní konstrukce pochev jednoznačně navazují na starou evropskou tradici a praxi, neboť se s nimi setkáváme nejpozději již při výrobě pochev v období mladšího pravěku. Vrcholně a pozdně středověké meče, tedy alespoň pokud můžeme soudit, byly většinou vybavené také pochvami s pevnou vnitřní konstrukcí, která byla potažena látkou či různě zdobenou kůží a opatřena více či méně zdobenými plechovými kováními, chránícími ústí pochvy a hrot, jež zároveň sloužily k upevnění pochvy na opasek svého majitele. Takových pochev máme zachovanou celou řadu, přičemž většinou pocházejí z chrámových pokladů či hrobek příslušníků špiček tehdejší společnosti. Stačí zde uvést přepychový meč ze sbírek Musée de l'Armée v Paříži, který byl zhotoven někdy kolem roku 1480 a podle tradice měl náležet francouzskému connetablovi (např. Huynh 2011, 60–61, obr. 67). Jeho pochva je konstruována z dřevěného korpusu potaženého kůží, která je zdobena drobnými plechovými a patrně zlacenými aplikami v podobě „*Fleur de lys*“, jimiž jsou zdobena i plechová kování

pochvy a konečně i vlastní garnitura rukojeti meče. Obdobně jsou konstruovány také pochvy korunovačních i jiných ceremoniálních mečů. Dřevěný korpus potažený sametem má např. korunovační meč francouzských králů, který je podle tradice připisován Karlu Velikému, jež však pochází pravděpodobně až ze závěru 13. století (např. Hoffmeyer 1954, 9, tab. VII; Huynh 2011, 64, obr. 74) či meč z pokladu katedrály v Toledu z počátku 14. stole-

² Za poskytnutí rentgenových snímků i možnost studia dané zbraně srdečně děkuji Mgr. Antonínu Šimčíkovi.

tí (Oakeshott 1991, 109–110). Kůží potaženou dřevěnou kostru pochvy má např. meč připisovaný sv. Mořici ze sbírek Armeria Reale v Turíně, jenž měl být vyroben někdy v průběhu 1. poloviny 13. století, ke kterému se zachovalo i přepravní a skladovací pouzdro z 1. poloviny 15. století vyrobené z bohatě řezané a kolorované kůže (např. Venturoli 2001, 66–67; Huynh 2011a, 86, obr. 95). Obdobnou konstrukci má také pochva meče z 1. poloviny 14. století, tradicí považovaného za meč sv. Jiří, jež je vybavena přebohatě zdobenými kovánímí (např. Oakeshott 1991, 88; Haedeke 1982; Huynh 2011a, 86, obr. 96). Poněkud složitější konstrukci má středověká pochva příslušející ke korunovačnímu meči českých králů. Zde je totiž korpus vyrobený z lipového dřeva nejprve potažen kůží, která je následně překryta sametem, přičemž ten byl zdoben drobnými kovovými liliemi (Bravermanová 2007, 105–107), které mohou odkazovat na francouzskou zkušenost svého objednavatele, císaře Karla IV. Asi nejpřepychovější pochvou obdobné konstrukční varianty v dané kategorii zbraní byl vybaven ceremoniální meč ze sbírek katedrálního pokladu v Essenu, kde je dřevěné tělo pochvy obloženo zlatým plechem, zdobeným tlačeným vegetabilním ornamentem (Schumacher 1995). Podobně, tentokrát však stříbrným plechem zdobeným postavami světců, je zdobena i pochva tzv. meče sv. Mořice ze sbírek vídeňské Schatzkammer (např. Schlosser 1918, obr. 20.c). Drobnými kovovými, v daném případě stříbrnými a pozlacenými aplikami je zdobena luxusní dřevěná a sametem potažená pochva dlouhého meče spojovaného se saským kurfiřtem Friedrichem I. Bojovným, který měl být zhotoven někdy v prvních dvou dekádách 15. století (např. Ehrenthal 1899, 9; Hampel 1899; Haenel 1923, 80, tab. 40:a; Thomas-Gamber-Schedelmann 1963, kat. č. 5; Schöbel 1975, 86, obr. 51). Dřevěnou, kůží potaženou pochvou byly však opatřeny i méně honosné zbraně. Za příklad si vezměme např. meč s kompletně dochovanou pochvou i opásáním z hrobu würzburgského biskupa Gerharda von Schwarzburg, který zemřel v listopadu roku 1400 a jehož hrob byl v severní části tamní katedrály otevřen počátkem roku 1965. Tělo biskupa bylo tehdy nalezeno v biskupském ornátu s mitrou, kasulí a rukavicemi. U pravé strany hlavy byl uložen také mešní kalich i s patenou. Po jeho levé straně těla ležel pak meč, jehož zástitu svíral biskup v levé ruce a šikmo přes pravou polovinu těla měl položenu biskupskou berlu. Meč byl v daném případě nepochybně odznakem biskupské soudní pravomoci, kterou würzburgským biskupům potvrdil již v roce 1168 císař Friedrich I. Barbarossa (Schneider 2004, 180–181, kat. č. 53). Dřevěnou konstrukcí byla opatřena také pochva meče Sancha IV. el Bravo, krále Kastilie a Leónu, ze závěru 13. století, který byl nalezen v roce 1943 při otevření jeho hrobky v toledské katedrále (např. Blair 1952, 41–52; 1962, 77, obr. 22; Oakeshott 1960, 245–247, tab. 10:a; 1964, 37; 1991, 72–73; Hoffmeyer 1982, 51–55, obr. 7–8). Podobná varianta byla zvolena také při konstrukci pochvy meče Sanchova staršího bratra Fernanda de la Cerda zemřelého v roce 1270, jenž byl pohřben v kapli kláštera Huelgas v Burgosu (např. Oakeshott 1960, 246, tab. 9:c; 1964, 37–38, tab. 10; 1991, 70; Hoffmeyer 1982, 55–58, obr. 9) a meče, jenž byl nalezen v roce 1921 v hrobce pána Verony Can Grande della Scala, který měl být do hrobky uložen kolem roku 1329 (např. Avena 1921, 399–404; Post 1922, 221–222; Oakeshott 1960, 279, 307–308, tab. 17:b; 1964, 38, 134, tab. 46:a; 1991, 71; Blair 1962, 83, obr. 24; Boccia-Coelho 1975, 327, obr. 26–27). S dřevěnou kostrou pochvy se setkáme také na mečích pocházejících z nálezů učiněných v České republice. Stačí zde uvést nepatrné zbytky pochvy meče z hrobky českého krále a rakouského vévody Rudolfa Habsburského z katedrály sv. Víta na Pražském hradě (Durdík-Pertl 1996) či v mnoha ohledech unikátní nález meče i s pochvou, který byl učiněn při výzkumu tzv. Velkého Špalíčku v samotném centru města Brna (Himmelová-Ptáčková-Ustohal 1993, 217; Ptáčková-Himmelová-Ustohal 1994, 26; Mazáčková-Vachůt 2013). O možných konstrukčních variantách dřevěných koster pochev nás v ojedinělých případech informují také

jejich vzácné solitérní nálezy. Z jasanového dřeva, potaženého kůží byla vyrobena např. pochva z polského Gdańska (Nadolski 1955). Setkáváme se však i s pochvami mečů, které jsou konstruovány pouze z jednoho kusu kůže. Zbytky takových jednoduchých pochev byly nalezeny např. v Rostocku (Warnke 1993, 160, obr. 3), Wiesmaru (Reichelt 2008, 394) či Londýně (Cowgill-de Neergaard-Griffiths 2003, 165, obr. 107). Koženou pochvou bez vnitřní konstrukce je vybaven také přepychový jednoruční tesák z dílny Hannse Summerspergera z roku 1496, který je dnes právem chloubou sbírek Hofjagd- und Rüstkammer ve Vídni (např. Beaufort-Pfaffenbichler 2005, 84–85). Pochva je vyrobena pouze z černé, řezanou a tlačенou výzdobou v podobě vegetabilních vzorů opatřenou kůží bez další vnitřní konstrukce. Na lícni ploše pochvy jsou pak vytvořena další pouzdra pro dva nožíky a jedno šídlo.

8. Vybrané ukázky způsobu nošení nožovitých tesáků: a - Výřez z tabulového obrazu s motivem Panny Marie v chrámu, kolem 1400 (Bayerisches Nationalmuseum München, inv. č. MA 2641, archiv autora); b - Výřez z tabulového obrazu „Ukřižování ze Sv. Barbory“, kolem 1380 (Národní galerie Praha, archiv autora); c - Výřez z tabulového obraz „Křest sv. Augustina“ ze sbírek Moravské galerie v Brně, 80. léta 15. století (podle Chamonikola 1999, obr. 167)

Pro kratší zbraně však byla typická právě tato poměrně jednoduchá a nekomplikovaná konstrukce pochev, která většinou sestávala pouze z jednoho, na míru řezaného koženého dílu, jehož delší strany byly sešity různými typy zaklepávaných stehů, a to buď na jednom z boků pochvy či ve středu její rubové plochy. Lícni i rubové plochy těchto pochev pak byly ve většině případů zdobeny tlačенou či rytou výzdobou, případně kombinací obou těchto technik. S těmito celokoženými pochvami, jen v ojedinělých případech opatřených také určitými kovovými kováními, se setkáváme především u nožů a dýk z průběhu celého středověku i raného novověku z území celé Evropy (např. Salvatici 1999, 120–126; Cowgill-de Neergaard-Griffiths 2003, 115–168). Některé z těchto pochev pak byly vybaveny našitými drobnějšími bočními pouzdry či schránkami, sloužícími k uložení menších nožů, šidel, brousek či jídelních příborů (např. Salvatici 1999, 27). U loveckých kompletů se nepochybně jednalo o nůž určený k zárazu především srnčí zvěře, kdežto u civilních zbraní vyhrazených k osobní ochraně měly tyto přídatné nože bezpochyby univerzálnější funkci.

Tyto boční schránky mohly být na pochvě situovány buď přímo na lícni ploše pochvy, jak to ukazuje řada ikonografických dokladů i dochovaných exemplářů, nebo byly případně vyrobeny společně s dřevěným či kovovým korpusem pochvy, přičemž ústí těchto dřevěných pouzder bylo ve svrchní bázi ústí vlastní pochvy pro tesák (např. Thomas-Boccia 1970, 48, obr. 7; 1971, 60; Salvatici 1999, 28–29).

9. Vybrané ukázky způsobu nošení nožovitých tesáků: a - Výřez fresky z kaple sv. Kříže v Opavě-Kateřinkách, 30. léta 15. století (podle Chamonikola 1999a, kat. č. 018); b - Výřez z triptychu Hieronyma Boschen „Pokušení sv. Antonína“, kolem 1505 (podle Fraenger 1975, obr. 123); c - Výřez z obrazu Pietra Breugela staršího „Nevěstin tanec“, kolem 1566 (podle Roberts-Jones 2003, obr. 289); d - Výřez z obrazu Pietra Breugela staršího „Spor masopustu s Postem“, kolem 1559 (podle Roberts-Jones 2003, obr. 127)

Pochvu opavského tesáku můžeme zařadit mezi ty pochvy nejjednodušších konstrukčních variant. Pokud z dochovaného torza můžeme soudit, byla pochva původně vyrobena z jednoho dílu poměrně měkké kůže, přičemž nelze s určitostí říci, kde byl původně situován šev, kterým byly hrany pochvy spojeny. Jelikož na dochovaných hranách pochvy nejsou patrné stopy po šicích otvorech, můžeme se důvodně domnívat, že šev byl původně situován uprostřed rubové plochy pochvy. K rubové ploše bylo navíc přichyceno i prosté kožené ucho, vyrobené z jedno přehnutého pásu nezdobené kůže. Toto ucho, kterým se pochva zavěšovala na opasek svého majitele, se dochovalo ve třech samostatných kožených útržcích, přičemž jednotlivé části jsou dnes dohromady sešity dvěma stehy provedenými hnědou bavlněnou nití. Tato úprava je však recentního stáří a patrně měla po vyzvednutí nálezu udržet tuto rozpadající se část pochvy pohromadě. Ústí kožené pochvy bylo opatřeno poměrně masivním kováním, vyrobeným z oloveného plechu, jež je na lícni ploše zdobeno jednou obvodovou rytou linií, ze které vychází dalších osm krátkých šikmých linek (obr. 3). Na jednom z boků tohoto obústku je zřetelný, dnes popraskaný svár, který svědčí o původní výrobní technologii této části pochvy. Obdobně jako vlastní kožená část byl obústek vyroben z jednoho kusu materiálu, který byl u hřbetní strany ohnut tak, aby byl vytvořen dostatečně široký oblouk pro zasunutí zbraně. Na druhém boku byly pak obě hrany obústku patrně spájeny. Část pochvy kryjící hrot zbraně se bohužel nedochovala a nejsme tudíž

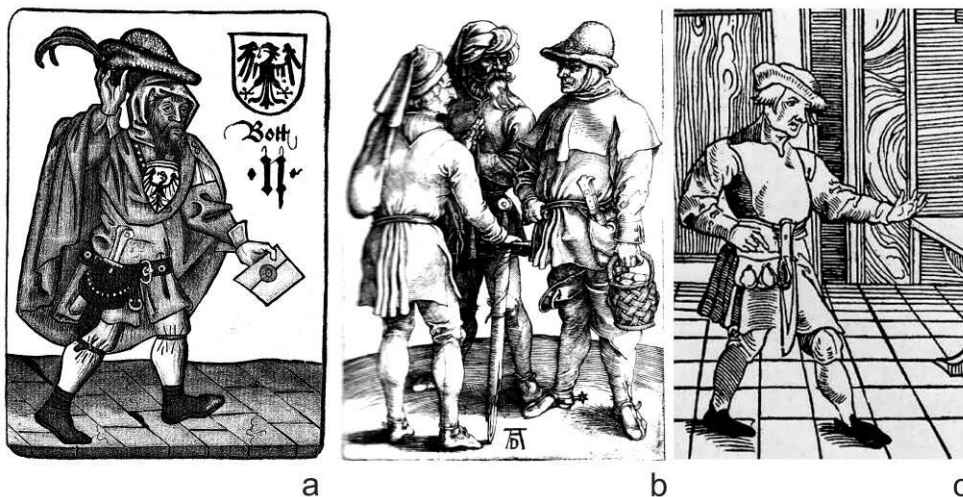
schopni říci nic bližšího k jejímu ukončení. To mohlo být řešeno pouze vlastním přehnutím kůže zesíleným švem či mohlo být opatřeno plechovým kováním či železnou výztuží. S největší pravděpodobností však studovaná pochva tyto kovové součásti postrádala.

Lícni plocha pochvy opavského tesáku byla původně zdobena kombinací tlačené a řezané výzdoby v podobě geometrických motivů, která je však dnes kvůli stavu dochování jen velice nezřetelná a brání se tak bližší klasifikaci (obr. 4). Nijak se však nevymyká dosud podchyceným výzdobám z pochev nožů a dýk, kterých známe z evropského kontinentu již celou řadu. Za všechny zde stačí uvést kompletně dochované pochvy nožů o různých délkách z Amsterdamu, které jsou datovány do průběhu 1. poloviny 16. století. Jsou vyrobeny z jednoho kusu kůže s výrazným zaklepávaným švem vprostřed rubové plochy pochvy či u jedné z jejích hran (např. van Regteren Altena 1968, 134; van Regteren Altena–Baart 1969, 30, obr. 10). Obdobné konstrukce a výzdoby jsou i téměř všechny pochvy nožů nalezené v Londýně (Cowgill-de Neergaard-Griffiths 2003, 115–168), které jsou vesměs datovány do průběhu 12. až 15. století. Podobná technologie byla využita i při výrobě přebohatě zdobené pochvy nože z Lübecku (Schalies 1990, 45). Obdobně zdobené i konstruované pochvy máme vzácně doloženy také z českého a moravského nálezového fondu. Dvě zdobené pochvy byly získány při archeologických výzkumem v jádru města Brna, přičemž jedna z nich je zdobena originální tlačenou výzdobou s vegetabilním vzorem a propletenými těly bazilišek (např. Flodrová-Loskotová 1995, 553, tab. 5:1; Shromáždilová 2000, 40–41, obr. 6:5, 7:1; Loskotová 2012, 647–649, obr. 5). Poněkud méně honosně zdobené torza pochev byly nalezeny v Jihlavě (Novotný 1977, 86, obr. 42:1; 1978, 85, obr. 48:3; 1982, 7–11, tab. 25:1-1a,3; Novotný-Karel-Dušek 1978, 54, tab. 5:8), Praze (Podliska 1996), Chebu (Šebesta 1979, 26:9), Hradišťka u Davle (Richter 1982, 194, obr. 100:2), Kozího hrádku (Drda 1978, 400, obr. 6:4) a Mostu (Klápště 1983, 465, obr. 8:1).

Pochvy nožovitých forem tesáků byly zavěšovány buď na přídavný úzký opasek spojený na pravé straně těla s opaskem hlavním, nebo přímo na opasek hlavní. Většinou byly situovány na levé straně těla a velmi často v kombinaci s tašvicí zavěšenou na opasku. Bylo tedy uplatňováno analogické nošení, se kterým se setkáváme v průběhu celého středověku i raného novověku především u kratších chladných zbraní jako byly téměř všechny typy dýk či prostých nožů. Pro dané způsoby nošení máme již téměř nepřehledné množství ikonografických dokladů, ze kterých vyberme alespoň ty nejnázornější (obr. 10). Tak např. tesák zavěšený na hlavním opasku v kombinaci s tašvicí nalezneme ve výzbroji jedné z postav na tabulovém obraze datovaném kolem roku 1400 s motivem Panny Marie v Chrámu ze sbírek Bayerische National Museum v Mnichově (obr. 8:a). Obdobným závěsem je vybaven i tesák, kterým je vyzbrojena jedna z disputujících postav na obraze „Křest sv. Augustina“, jenž měl vzniknout v 80. letech 15. století na Moravě (např. Chamonikola 1999, 347, obr. 167). Pochva tesáku je zdobena geometrickými motivy a patrně je vybavena i kovovou botkou (obr. 8:c). Nožovitý tesák se zakřivenou čepelí zavěšený na hlavním opasku v kombinaci s tašvicí (obr. 9:a) nalezneme také ve výzbroji jednoho z mužů vyobrazených v kapli sv. Kříže v Opavě-Kateřinkách, která byla freskami vyzdobena v průběhu 30. let 15. století (Chamonikola 1999a, 78–85, kat. č. 018). Srovnatelné zavěšení nožovitého tesáku v kombinaci s tašvicí nalezneme realistiky zobrazené také na obraze z triptychu „Pokušení sv. Antonína“ od Hieronyma Bosche (obr. 9:b), kde je jím vyzbrojena jedna z fantastických postav (Fraenger 1975, obr. 123). Z dalších vyobrazení analogického zavěšení nožovitých tesáků uvedme alespoň jeho znázornění na polyptychu z Niedzicy (např. Głosek 1990, 123, obr. 76b). Za nejstarší realistické vyobrazení tesáku, pocházející z území České republiky, lze považovat zbraň, jež je ve výzbroji jednoho ze setníků na obraze „Ukřižování ze Sv. Barbory“, který měl vzniknout kolem roku 1380 v pražské dílně Mistra

Třeboňského (např. Matějček 1937, 3, obr. 22; 1950, 101–102, obr. 114; Pešina 1970, 227–228, obr. 78; Royt 2002, 89–90, 101). Zbraň je zde zobrazena v prosté kožené pochvě, opatřené na lici ploše třemi pouzdry pro menší nože (obr. 8:b). Pochva s nožovitou formou tesáku mohla být zavěšena také na hlavním opasku zhruba vprostřed těla tak, že čepel zbraně byla situována mezi nohama majitele zbraně. Tento způsob zavěšení, se kterým se opět častěji setkáváme v případě umístění pochev dýk, můžeme studovat např. na známém plátně z dílny Pietra Bruegela staršího z roku 1559 (obr. 9:d) s názvem „Spor masopustu s Postem“ (např. Roberts-Jones 2003, 114–118, obr. 127). Tato obměna však nekladla na konstrukci pochvy žádné zvláštní a rozdílné nároky. V podstatě byla zbraň na opasku pouze posunuta. V obou případech se tedy jedná o naprosto nejběžnější umístění chladné zbraně při boku svého majitele, kde ji měl v případě potřeby ihned po ruce. Navíc tato poloha, zejména ta u levého boku, zajišťovala svému nositeli pohodlný a ničím neomezovaný pohyb.

10. Vybrané ukázky způsobu nošení nožovitých tesáků: a - hrací karta s vyobrazením posla ze sbírek Kunsthistorisches Museum Wien (podle Franzenshuld 1883, tab. V); b - grafický list Albrechta Dürera „Tři sedláci v rozhovoru“, kolem 1498 (podle Müseler 1937, 111); c - Sedlák u židovského lichváře, dřevorez z vydání Cicerova „Officia“ z roku 1531 (podle Emmerig 1993, obr. 79)

Oproti ikonografickým pramenům máme o opásání či pochvách tesáků jen mizivé množství zpráv v písemných pramenech. Navíc u nich nejsme stavu rozlišit, zda se jedná o zmínku o dlouhých tesácích či jejich krátkých nožovitých formách. Písemné prameny se totiž zmiňují jen obecně třeba o cenách celých zbraní i s pochvou a opaskem, jako třeba ve známém rejstříku jihočeského lapkovského bratrstva ze 30. let 15. století, kde je zaznamenáno i rozdělování kořisti mezi jeho jednotlivé členy, přičemž jakýsi Kubša dostal: „opassany s kordem za XII gr.“ (Šmahel 1956, 10; 1958, 347)³. V roce 1440 je zaznamenán v rakovnické knize i záznam o loupežných přepadeních, kterých se účastnil jistý Zeman s loupežnou tlupou, která měla svůj stav v Telči, jenž při právě v Rakovnice vyznal mimo

³ O výrazech „kord“ a „šavle“ jako synonymech k termínu „tesák“ srov. Žákovský 2012, s. 692–693.

jiné také krádež, kterou spáchali na neznámém člověku. Měli mu vzít: „*kord, kuklu a opásanie...*“ (WINTER 1917, 150). O opásání k tesákům se dočteme také při soudním sporu z poloviny 15. století mezi pražským měšťanem Václavem Cvokem a Janem Sosnovcem z Vlkanova. Tento pán zaslal radě Nového města pražského dopis, který je opsán v novoměstské městské knize a z něhož se dozvídáme mimo jiné že: „*I slúžil jsem na to teď rod se dvěma koněma. A o toto přemezi námi, žeby mi nechtě dáti za službu, co jsem sedal u vězení i co jsem protrávil, jezdě, stavěje se, mnohokrát platě od klad bířicuom i od věže; a žeby mi nechtě také platiti za sedla, ani za meče, ani za kordy, ani za opasanie, a to jsme všeho sečtli 44 kop grošů, a o to by nás měl ohledati některý pán, má-li mi dáti čili nic.*“ (Anonym 1839, 445–446). V roce 1447 pohnal Jiřík z Ořechového Jana z Částkova mimo jiné také o „*opásání a kord s stříbrem za šest a XL zl.*“ (KP III, 595, č. 916). Podobnou formulaci nalezneme také v záznamu výslechu hejtmana města Žiliny Petráše z roku 1453 strany peněz po jeho bratřích, na které si činil nárok Pankráč od Sv. Mikuláše. Mimo další majetek se zde uvádí také „*jedno opásanie strieburné z kordem*“ (Chaloupecký 1934, 106).

V některých případech jsme však přeci jen díky popisu schopni alespoň konstatovat, že se jedná o popis opásání přínaležejícímu jednoručnímu či dlouhým tesákům. To se týká např. výpovědi jistého Václava Medka souzeného hrdelním právem při městě Solnici, jenž při trápení mimo jiné přiznal i krádež pytle pšenice, který předal svému kumpánovi Machkovi. Ten jej měl dále předat místnímu uzdáři Jiříkovi, který oběma delikventům daroval na oplátku „*křivolakou šavli s červenými řemeny*“ (Lány 1948, 54). V některých případech se zpráva ve stručnosti zmiňuje o případné výzdobě pochev, jako např. v kšaftu z roku 1460 pražského sladovníka Janka Stříbrného, kde je mimo jiné také uveden „*kord s pošvú stříbrnú*“ (Winter 1922, 174). V inventáři Víta von Wolkenstein z roku 1442 je uváděn: „*ein behemisch silbergurtel sampt messer und dem rothen Samalot*“ (Winter 1913, 153). Stříbrem zdobené kování pochvy měl také tesák z dílny pražského nožíře Mikuláše Štrejta, který byl v roce 1590 oceněn na tři zlaté (Winter 1922, 256). Tesáky se stříbrem zdobenými sametovými pochvami se uvádějí také v inventáři německého zámku Schleusingen z roku 1584, kde nalezneme záznam o „*Ein Dissacken mit einer schwarzen sammeln Scheiden, mit Silber beschlagen vnnd gar vbergult*“ či o „*Ein Disseck auch mit Silber beschlagen*“. Není bez zajímavosti, že se v daném inventáři setkáme také s výskytem zbraní, označených jako „*Zwene Behmische Disacken*“ (Mörtzsch 1914, 37). Tesáky tedy nemusely být opatřeny pouze koženými pochvami, ale zřejmě dřevěné či kovové pochvy mohly být také potaženy látkami. Mimo výše uvedené sametové pochvy máme z písemných pramenů doloženy i pochvy atlasové, které objednal roku 1573 Hynek z Valdštejna ke svým „*turnajským tesákům*“ (Winter 1923a, 138).

Není možné také rozlišit druhy tesáků v písemných zprávách, o kterých je uvedeno, že je jejich majitel vytáhl z pochvy proti soupeři. V takových případech se většinou setkáváme s formulacemi typu „*dobýt*“ (např. Smolík 1868, 520; Winter 1890, 117; Miller 1998, 220, č.321) či „*vytrhnout tesáku*“ (např. SRB III, 459-460, č. 1114; Winter 1888, 88). Velice zajímavý popis využití pochvy tesáku přímo při boji publikoval v jedné ze svých kouzelných knih Zikmund Winter. Jedná se o soudní spor z poloviny 16. století, který probíhal mezi solnařem Matoušem, jenž žaloval Václava Rauše z Vlkanova za ublížení na zdraví. Žalovaný se bránil slovy: „*Ač nerad, učinil jsem to z příčiny sobě dané. Šel jsem pokojně s těmito dobrými lidmi mimo ty vozy solné, a on Mathuš na ně jest mňoukal a blekal a pochoje nám nedal, a když jsem k němu o to řeč učinil, proč by mňoukal, to jest mi za odpověď dal, že má vůli mňoukati anebo tak nechati. Potom jsouc napomenut, aby radče to opatroval, což mu poručeno nechaje mňoukání, měl řeč spurnou s nožem a sekerou posejpaje se. Já nemoha té spurné řeči sněsti, tesák jsem od sebe odpásal a jeho tak pošvou udeřil a při*

tom jest pošva s tesáku sklouzla, a on v tom nějak jest uražen.“ Přestože se jednalo patrně o sebeobranu, byl Václav Rauš vzat do šatlavý (Winter 1923, 87–88).

Při posuzování těchto zmínek, sesbíraných většinou díky stále obdivuhodné píli Zikmunda Wintra, musíme mít stále na zřeteli, že nejsme schopni rozlišit, zda se jedná o pochvy dlouhých či krátkých tesáků. Většina z nich se patrně bude týkat jejich dlouhých forem. To však nic nemění na faktu, že díky těmto informacím si můžeme mozaiku o způsobech opásání a nošení studovaného typu zbraní přeci jen poněkud doplnit a rozšířit. Zbývá se ještě v krátkosti zmínit o možných výrobcích pochev. Produkci pochev, pokud si ji nezhotoval přímo sám mečíř či nožíř při vlastní výrobě zbraně, se zabývali především pasíři, řemenáři či uzdáři. Tedy řemesla, která obecně měla co do činění se zpracováváním kůže (např. Winter 1906; 1909; 1913a; Szymczak 1990, 249–252). Tak např. v krámě pražského uzdáře Pavla Stříbrského v roce 1595 máme mimo množství surové kůže, polotovarů i hotových výrobků registrovány také „*pásky k tesákům*“ (Winter 1890, 567). Jen ve zcela ojedinělých případech se setkáváme se specializovaným řemeslníkem - pochvářem, který se v latinských pramenech objevuje pod názvem „*vaginator*“. Takového specialistu máme doloženého z průběhu 70. let 14. století z Prahy (např. Winter 1906, 142) a z roku 1438 z Jihlavy (Hoffmann 1961, 192b). Jejich postavení však nebylo patrně nijak záviděníhodné. Jejich úzká specializace nezabezpečovala zřejmě kvalitnější a dlouhodobější příjem a díky tomu jejich živnosti očividně záhy zanikaly. Svědčí pro to zejména záznamy z rejstříku městských dávek z Jihlavy, kde se s pochvářem setkáváme právě jen jednou. Za výrobky takových specialistů snad můžeme hypoteticky považovat ty nejpřepychovější a nejzdobenější pochvy. Výroba pochev však nebyla natolik náročná, aby ji nezvládli ani sami mečíři či nožíři, kteří vždy patřili ke špičkám soudobého uměleckého řemesla.

Závěrem můžeme tedy shrnout, že tesák nalezený v areálu města Opavy patří k jednoznačně nejrozšířenějšímu typu zbraní, které díky svým rozměrům mohly mít širšího využití, a snad právě proto byly ve své době velice oblíbené. Přestože jsou tesáky považovány především za zbraně nižších sociálních vrstev, nemůžeme toto tvrzení považovat za bezesbytku platné. Podle dosavadních poznatků můžeme říci, že tesáky byly oblíbenou zbraní napříč celým společenským spektrem, o čemž svědčí i celá řada bohatě zdobených exemplářů, které mnohdy patřily k výzbroji příslušníků těch nejvyšších pater tehdejší společnosti. Studovaný tesák však do této luxusní kategorie zbraní nelze přiřadit, přestože byl původně opatřen zdobenou, unikátně dochovanou koženou pochvou. S největší pravděpodobností patřil do výzbroje některého opavského měšťana, který jej někdy v průběhu 15. či začátkem 16. století zřejmě ztratil a už se mu jej nepodařilo nalézt. Bez znalosti přesných nálezových okolností nemůžeme dnes bohužel říci nic bližšího o tom, jak se zbraň dostala do země a nelze se vyslovit ani k důvodům, proč nebyla zbraň v tomto poměrně frekventovaném úseku města nikdy za uběhlých 500 let nalezena.

Literatura

ANONYM, *Z knihy zápisův městských nového města Pražského od r. 1446–1453*, Časopis českého museum XIII, 1839, s. 440–464.

A. AVENA, *La Salma e la Tomba di Cangrande I della Scala*, Dante–Verona 1921.

CH. BEAUFORT – M. PFAFFENBICHLER, *Meisterwerke der Hoffjagd- und Rüstkammer*, Wien 2005.

L. BELCREDI, *Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. Archeologický výzkum zaniklé středověké vsi Bystřece 1975–2005*, Brno 2006.

- C. BLAIR, *Medieval Swords and Spurs Preserved in Toledo Cathedral*, Journal of the Arms and Armour Society III, 1952, s. 41–52.
- C. BLAIR, *European and american arms c. 1100–1850*, London 1962.
- L. G. BOCCIA – E. T. COELHO, *Armi bianche Italiane*, Milano 1975.
- V. BRANDL, *Kníha Drnovská*, Brno 1868.
- M. BRAVERMANOVÁ, *Pochází korunovační meč zv. svatováclavský z pokladu po Přemyslovcích a je jeho čepel dokonce památkou po sv. Václavu?*, in: E. Doležalová – R. Šimůnek – D. Dvořáčková – A. Pořízka (edd.), *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, Praha 2007, s. 105–123.
- N. CONSTANTINESCU, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Studiu arheologic și istoric, București 1972.
- J. COWGILL – M. DE NEERGAARD – N. GRIFFITHS, *Knives and Scabbards*, London 2003.
- F. ČÁDA, *Zemské zřízení moravské z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*, Praha 1937.
- E. DOMLUVIL, *Bernard z Žerotína a „zřízení“ jeho našim předkům daná*, Sborník musejní společnosti ve Valašském Meziříčí II 1898, s. 33–38.
- M. DRDA, *Archeologické nálezy z Kozího hrádku*, Archeologické rozhledy XXX, 1978, 394–407.
- J. DURDÍK, *Vojenská hotovost chebského venkova v r. 1395*, Historie a vojenství 1966, s. 561–583.
- J. DURDÍK, *Vojenská hotovost města Chebu r. 1512*, Historie a vojenství 1969, s. 783–817.
- T. DURDÍK – M. PERTL, *Meč Rudolfa, rakouského a švábského vévody*, in: M. Bravermanová, (ed.), *Pohřební výbava českého krále Rudolfa. Nejstarší Habsburkové na Pražském hradě*, Praha 1996, s. 66–73.
- B. EGYHÁZY–JUROVSKÁ, *Zaniknutý románský kostol s cintorínom v Budmericiach okr. Bratislava–vidiek*, Zborník Slovenského národného múzea LXXIV – História 20, 1980, s. 39–65.
- M. VON EHRENTAL, *Führer durch das Königliche Historische Museum zu Dresden*, Dresden 1899.
- H. EMMERIG, *Fundmünzen*, in: J. Zeune (ed.), *Geschichte aus Gruben und Scherben. Archäologische Ausgrabungen auf dem Domberg in Bamberg*, Bamberg 1993, s. 133–136.
- M. FLODROVÁ – I. LOSKOTOVÁ, *Výrobky brněnských řemeslníků 14. století*, Archaeologia historica 20, 1995, s. 551–561.
- W. FRAENGER, *Hieronymus Bosch*, Dresden 1975.
- E. H. E. VON FRANZENSHULD, *Ein höfisches Kartenspiel des XV. Jahrhunderts*, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses I, 1883, s. 101–115.
- M. GŁOSEK, *Broń biała długa*, in: A. Nadolski (ed.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450*, Łódź 1990, s. 111–124.
- V. GOŠ, *Archeologové na Novém Hradu u Kopřivné na Šumpersku*, Vlastivědný věstník moravský LIV, 2002, s. 183–187.
- F. GRAUS, *Chudina městská v době předhusitské*, Praha 1949.
- F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957.
- R. GRYGIEL, *Zarembowie z Jarocina w świetle źródeł archeologicznych i historycznych*, Łódź 1992.
- A. HABOVŠTIAK, *Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v XI.–XIII. storočí*, Slovenská archeológia IX, 1961, s. 451–482.
- A. HABOVŠTIAK, *Hmotná kultúra stredovekých dedín vo svetle doterajšieho archeologického výskumu na Slovensku*, Agrikultúra 10, 1971, s. 7–28.
- H.-U. HAEDKE, *Das Schwert des heiligen Georg*, in: K. Stüber, – H. Wetter – A. Meyer – E. E. Zehnder (edd.), *Blankwaffen. Festschrift Hugo Schneider zu seinem 65. Geburtstag*, Zürich 1982, s. 9–16.
- E. HAENEL, *Kostbare Waffen aus der Dresdner Rüstkammer*, Leipzig 1923.
- J. HAMPEL, *Das Kurschwert Friedrichs des Streitbaren von Sachsen*, Zeitschrift für historische Waffenkunde I, 1899, s. 81–84.
- Z. HIMMELOVÁ – M. PTÁČKOVÁ – V. USTOHAL, *Meč z doby Elišky Rejčky*, Forum Brunense 1993, s. 216–222.
- F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, Havlíčkův Brod 1959.
- F. HOFFMANN, *Jihlava v husitské revoluci*, Havlíčkův Brod 1961.

- A. B. HOFFMEYER, *Middelalderens tveæggede sværd I-II*, København 1954.
- A. B. HOFFMEYER, *Arms and Armour in Spain II. A Short Survey*, Madrid 1982.
- F. HRUBÝ, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, Český časopis historický XXXIII, 1927, s. 21–59.
- M. HUYNH, *Usages symboliques*, in: M. Huynh (ed.), *Lépée. Usages, mythes et symboles* (ed.), Paris 2011, s. 53–83.
- M. HUYNH, *Au Moyen Age*, in: M. Huynh (ed.), *Lépée. Usages, mythes et symboles*, 2011, s. 85–95.
- V. CHALOUPECKÝ, *Kniha žilinská*, Bratislava 1934.
- K. CHAMONIKOLA (ed.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno*, Brno 1999.
- K. CHAMONIKOLA, (ed.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 III.*, Opava – Brno 1999.
- A. IGERT, *Das Wehrrecht der Stadt Breslau unter besonderer Berücksichtigung der habsburgischen Zeit*, Beiträge zur Geschichte der Stadt Breslau 10, 1939, s. 1–100.
- L. KAJZER – M. RYCHTER, *Zespół średniowiecznych militariów z Nowego Korczyna*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej XLV, 1997, s. 145–159.
- J. KLÁPŠTĚ, *Studie o středověké studně z Mostu*, Památky archeologické LXXIV, 1983, s. 443–492.
- P. N. KOTOWICZ, *Wojowie i rycerze, uzbrojenie średniowieczne na pograniczu polsko-rusko-słowackim. Katalog wystawy*, Sanok 2004.
- KP III – *Libri citationum et sententiarum seu Knihy pŕuhonné a nálezové. Tomus III. Pars altera. Pŕuhony Olomucké 1437–1448*, Brunæ 1880 (ed. Brandl, V.).
- R. KRAJÍČ, *Stavební železo a uzavírací mechanismy na vrcholně středověkých lokalitách Tábořska*, *Archæologia historica* 16, 1991, s. 324–344.
- R. KRAJÍČ, *Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa I-II.*, Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2003.
- E. P. LÁNY, *Smolná jinak černá kniha města Solnice 1569–1721*, Liberec 1948.
- T. LAZAR, *Vitezí, najemníků in smodník. Vojskovanje na Slovenskem v poznem srednjem veku*, Ljubljana 2012.
- M. LEWANDOWSKI, *Puginały średniowieczne z ziem Polskich*, *Acta Archaeologica Lodziensia* XXX, 1986, s. 101–119.
- I. LOSKOTOVÁ, *Dýka u pasu brněnského měšťana*, in J. Doležel – M. Wihoda (edd.), *Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci*, Brno 2012, s. 645–652.
- L. MAREK, *Średniowieczne i nowożytnie kordy ze Śląska*, *Acta Militaria Mediaevalia* II, 2006, s. 189–206.
- L. MAREK, *Broń biała na Śląsku. XIV-XVI wiek*, Wrocław 2008.
- W. MÁRIA, *Árpád-Kori eredetű települések abaúj vármegye déli részén*, Miskolc 1989.
- A. MATĚJČEK, *Mistr Třeboňský*, Praha 1937.
- A. MATĚJČEK, *Česká malba gotická. Deskové malířství 1350–1450*, Praha 1950.
- J. MAZÁČKOVÁ – P. VACHŮT, *Meč v jímce. Nález od Velkého Špalíčku v Brně*, *Dějiny a současnost* 5, 2013, s. 32–33.
- P. MICHNA, *Přehled archeologických výzkumů na Moravě za roky 1968/1969*, *Vlastivědný věstník moravský* XXII, 1970, s. 236–243.
- P. MICHNA, *Tesák z Janoslavic na Šumpersku. Příspěvek k poznání jednoho druhu archeologických nálezů*, in: R. Nekuda – J. Unger (edd.), *Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy*, Brno 1997, s. 259–268.
- J. MILLER (ed.), *Konfliktní soužití: Královské město – šlechta – duchovenstvo v raném novověku*, edice: *Knihy pŕuhonné a nálezové královského města Olomouce (1516–1616)*. Olomouc 1998.
- O. MÖRTZSCH, *Die Harnischkammer im Schlosse Schleusingen Ao. 1584*, *Zeitschrift für historische Waffen* VI, 1914, s. 33–40.
- W. MÜSELER, *Geist und Antlitz der Renaissance*, Berlin 1937.
- A. NADOLSKI, *Pochwa miecza znaleziona w osadzie miejskiej z XI wieku w Gdańsku*, *Wiadomości archeologiczne* XXII, 1955, s. 186–192.
- V. NEKUDA, *Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů*, Brno 1982.

- M. NOVOBILSKÝ, *Hrad Lopata*, Plzeň 1995.
- M. NOVOBILSKÝ, *Obléhání hradu Lopaty. Rekonstrukce obléhání hradu z roku 1432-33*, Plzeň 2008.
- B. NOVOTNÝ, *Záchranný výzkum středověkých objektů v historickém jádru města Jihlavy*, Přehled výzkumů 1975, 1976, s. 84–87.
- B. NOVOTNÝ, *Další nález ze středověkých jímek v historickém jádru města Jihlavy*, Přehled výzkumů 1976, 1978, s. 84–86.
- B. NOVOTNÝ, *Funde mittelalterlicher Handwerklicher Erzeugnisse aus Iglau (Mähren) von der 2. Hälfte des 13. bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts*, Wien 1982.
- B. NOVOTNÝ – B. KAREL – V. DUŠEK, *Středověké objekty ze 14. až z počátku 15. století v historickém jádru Jihlavy*, Vlastivědný věstník moravský XXX, 1978, s. 49–62.
- J. NOVOTNÝ, *Soupisy poddanských svršků v městečku Blučíně v předbělohorské době*, Vlastivědný věstník moravský XV, 1960, s. 160–167.
- E. OAKESHOTT, *The Archaeology of Weapons. Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*, London 1960.
- E. OAKESHOTT, *The Sword in the Age of Chivalry*, New York – Washington 1964.
- E. OAKESHOTT, *Records of the Medieval Sword*, Woodbridge 1991.
- V. OHAREK, *Vlastivěda moravská. Tišnovský okres*, Brno 1923.
- E. OTTENWELTER – M. LEROUX – J. DĚD, *Archeologické nálezy pocínovaných železných předmětů*, in: Sborník z konference konzervátorů a restaurátorů, Příbram 2008, s. 68–73.
- J. PEŠINA (ed.), *České umění gotické (1350–1420)*, Praha 1970.
- J. PODLIŠKA, *Nález středověké kožené pochvy z Prahy I – Starého Města*, Archaeologica Pragensia 12, 1996, s. 323–330.
- P. POST, *Auffindung der Gewänder des Scaliers Cangrande I. in Verona*, Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde IX, 1922, s. 221–222.
- K. PREDOVNIK, *Trdnjava kostanjevica na Starem gradu nad Podbočjem*, Ljubljana 2003.
- M. PTÁČKOVÁ – Z. HIMMELOVÁ – V. USTOHAL, *Meč z brněnského Špalíčku intarzovaný cinem*, Archaeologia technica IX, 1994, s. 26–29.
- A. REICHEL, *Wismar, Hansestadt*, Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern LV, 2008, s. 393–395.
- M. RICHTER, *Hradištko u Davle městečko ostrovského kláštera*, Praha 1982.
- P. ROBERTS-JONES – F. ROBERTS-JONES, *Pieter Bruegel starší*, Praha 2003.
- J. ROYT, *Středověké malířství v Čechách*, Praha 2002.
- L. SALVATICI, *Posate, Pugnali, Coltelli da caccia del Museo Nazionale del Bargello*, Firenze 1999.
- I. SHROMÁŽDILOVÁ, *Kožedělná výroba ve středověkém Brně*, Brno v minulosti a dnes 15, 2000, s. 33–61.
- I. SCHALIES, *Bemerkenswerte mittelalterliche Lederfunde aus der Lübecker Innenstadt*, Archäologie in Deutschland 1990/3, s. 45.
- J. VON SCHLOSSER, *Die Schatzkammer des allerhöchsten Kaiserhauses in Wien*, Wien 1918.
- CH. SCHNEIDER, *Dem Würzburger Bischof Gerhard von Schwarzburg wurde sein Reitschwert mit ins Grab gegeben*, in: W. Jahn – J. Schumann – E. Brockhoff (edd.), *Edel und Frei. Franken im Mittelalter*, Augsburg 2004, s. 180–181.
- J. SCHÖBEL, *Prunkwaffen. Waffen und Rüstungen aus dem Historischen Museum Dresden*, Leipzig 1975.
- B. SCHOLKMANN, *Die archäologischen Untersuchungen in der Oberen Vorstadt/Wurmberg zu Sindelfingen. Vom Leben mittelalterlicher Menschen zwischen Stadt und Stift*, in: Stadt Sindelfingen. Jahresbericht 1972, Sindelfingen 1972, s. 155–201.
- E. SCHUMACHER, *Das Essener Zeremonialschwert in seinem gegenwärtigen Zustand*, in: A. Pothmann (ed.), *Das Zeremonialschwert der Essener Domschatzkammer*, Münster 1995, s. 12–21.
- Z. SMETÁNKA, *Život středověké vesnice. Zaniklá Svidna*, Praha 1988.
- J. SMOLÍK, *Zřízení města Pardubic r. 1515*, Památky archaeologické VII, 1868, s. 515–528.
- J. SOUKAL, *Obecní zřízení městečka Doubravníka z r. 1478, roku 1749 obnovené*, Časopis Maticе moravské XXIX, 1905, s. 383–391.
- SRB III – *Scriptorum rerum bohemicarum. Tomus III.*, Pragae 1829 (ed. Palacký, F.).

- P. ŚWIĄTKIEWICZ, *Elementy późnośredniowiecznego uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego ze Zgierza*, st. 4, Práce i Materiały Muzeum Miasta Zgierza 5, 2003, s. 137–147.
- A. SZPUNAR, *Zamek w Czchowie, pow. brzeski, woj. małopolskie*, in: Polonia Minor Medii Aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin (Woźniak, Z. – Gancarski, J., ed.), Kraków–Krosno 2003, s. 497–514.
- A. SZPUNAR, *Zamek w Czchowie, pow. brzeski, woj. małopolskie*, Rocznik Tarnowski IX, 2005, s. 5–28.
- A. SZPUNAR – M. GLINIANOWICZ, *Uzbrojenie późnośredniowieczne z zamku w Czchowie w Małopolsce*, Acta Militaria Mediaevalia II, 2006, s. 137–188.
- J. SZYMCZAK, *Organizacja produkcji i ceny uzbrojenia*, in: Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450 (Nadolski, A., ed.), Łódź 1990, s. 208–343.
- P. ŠEBESTA, *Výzkum středověké studny v Chebu*, Archæologia historica 4, 1979, s. 267–271.
- F. ŠMAHEL, *Rejstřík lapkovského bratrstva z r. 1435–36*, Jihočeský sborník historický XXV, 1956, s. 8–15.
- F. ŠMAHEL, *Českobudějovické vojenské rejstříky z doby husitské*, Historie a vojenství 1958, s. 321–367.
- B. THOMAS – L. G. BOCCIA, *Historische Prunkwaffen aus dem Museo Nazionale zu Florenz*, Wien 1970.
- B. THOMAS – L. G. BOCCIA, *Mostra delle armi storiche restaurate dall’Aiuto Austriaco dopo l’alluvione*, Firenze 1971.
- B. THOMAS – O. GAMBER – H. SCHEDELMANN, *Die schönsten Waffen und Rüstungen aus europäischen und amerikanischen Sammlungen*, Heidelberg – München 1963.
- J. TICHÁNEK, *Hrad a panství Šostýn*, Opava 2008.
- V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy II.*, Praha 1855.
- J. UNGER, *Archeologický výzkum středověkého tvrziště u Popic roku 1968*, Vlastivědný věstník moravský XXI, 1969, s. 157–158.
- J. UNGER, *První fáze archeologického výzkumu na středověkém tvrzišti u Popic*, Přehled výzkumů 1968, 1970, s. 58.
- J. UNGER, *Archeologický výzkum středověkých hrádků na jižní Moravě se zvláštním zřetelem na výsledky výzkumu v Popicích pod Palavou*, Vlastivědný věstník moravský XXII, 1970, s. 43–51.
- J. UNGER, *Středověký hrad u Popic*, Malovaný kraj XIII/5, 1977, s. 20.
- J. UNGER, *Motte u Popic (okr. Břeclav)*, Castellologica bohémica 5, 1996, s. 217–226.
- H. H. VAN REGTEREN ALTENA, *Town–centre research in Amsterdam*, in J. G. N. Renaud (ed.), Rotterdam Papers. Contribution to Medieval Archaeology, Rotterdam 1968, s. 121–136.
- H. H. VAN REGTEREN ALTENA – J. M. BAART, *Archeologische vondst*, Ons Amsterdam XXI, 1969, s. 25–31.
- P. VENTUROLI, *Le armi nel Medioevo*, in: P. Venturoli (ed.), L’Armeria Reale di Torino. Guida breve, Torino – Londra 2001, s. 65–73.
- D. VÍCH, *Archeologické nálezy z jedné privátní sbírky II*, Archeologie ve středních Čechách 17, 2013, s. 315–331.
- D. WARNKE, *Rostock-Petribliche. Eine slawische Fürstenburg des 12. Jahrhunderts*, in: M. Gläser (ed.), Archäologie des Mittelalters und Bauforschung im Hanseraum. Eine Festschrift für Günter P. Fehring, Rostock 1993, s. 155–160.
- Z. WINTER, *Malé historie ze života staročeského*, Velké Meziříčí 1888.
- Z. WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I.*, Praha 1890.
- Z. WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku II.*, Praha 1892.
- Z. WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906.
- Z. WINTER, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*, Praha 1909.
- Z. WINTER, *Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku*, Praha 1913.
- Z. WINTER, *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, Praha 1913.
- Z. WINTER, *Ze starodávných radnic*, Praha 1917.
- Z. WINTER, *Z rodiny a domácnosti staročeské. Ze života XVI. století I.*, Praha 1922.
- Z. WINTER, *V ohradě měst a městských zdech*, Praha 1923.
- Z. WINTER, *V ohradě měst a městských zdech II.*, Praha 1923.

P. ŽÁKOVSKÝ, *Zhodnocení kovových artefaktů z Nedakonic. Příspěvek k lokalizaci husitského Nového Tábora*, *Archæologia historica* 36/2, 2011, s. 485–521.

P. ŽÁKOVSKÝ, *Tesáky s člunkovitými záštitami a jejich postavení ve vývoji chladných zbraní*, *Archæologia historica* 37, 2012, s. 691–732.

Všechny kresby i foto, pokud není uvedeno jinak, jsou dílem autora.

Mgr. Petr Žákovský, Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, zakovsky.p@volny.cz

Summary

“...so that no one in the town with a hunting sword went into a tavern; will he though, use your right”, or the find of a hunting sword in a scabbard in Opava

In 1961 a torso of a knife-like dussack was randomly found by Z. Martínek during pipeline digging at the edge of Blücher Palace on the corner of Masarykova and Hrnčířská Streets directly in the centre of Opava. The weapon was collected from the excavation pit together with three ceramic fragments whereas one originally belonged to a large graphite stock bin. We cannot surely say if these ceramic artifacts have any closer relation to the studied weapon. Apparently no specialist was present when the finds were discovered, that is why the important exact findings circumstances are not available. The weapon of total length 265 mm involves a blade of preserved length 216 mm and is fitted with a knuckle guard whose pommel is shaped into a shell (pic 1 and 2). A large number of analogies to both the weapon and the knuckle guard can be found especially throughout central Europe whereas such weapons are dated to the 15th till the beginning of the 16th century. What the scrutinized weapon distinguishes from equivalent pieces is the torso of the preserved leather scabbard that informs us about the style of its carrying. The scabbard was made of a single strap of leather without inner wooden or metal construction whose longer edges were evidently sewn together on the underside. Ironwork made of lead plate preserved at the scabbard throat fitted with carved lilies. Also the face side of the leather part of scabbard was ornamented and the decoration consisted of a combination of pushed and carved geometric ornaments. The very décor, however, is only poorly visible due to the preserved state of the scabbard. On the underside of the scabbard a torso of carrying leather ring made of a single strap of leather preserved with which the scabbard with the weapon was fitted to the belt of its owner (pic 2). The scrutinized artifact belongs to a large group of scabbards to short cold weapons and knives of that there are quite a great many documented from the whole Europe. The hunting sword found in Opava definitely belongs to a prolific type of weapons that possibly had wider use due to their dimensions and that may be why they were so popular once. Despite the fact that dussacks are mainly regarded weapons of lower social classes, we cannot consider this statement generally valid. According to existing findings we can say that dussacks were a popular weapon throughout the whole social spectrum, about which a number of richly decorated pieces shows evidence that they often belonged to the arms of the highest ranks members of then society. The examined dussack cannot be included into this high-class category of weapons even though it was originally furnished with a decorated, uniquely preserved leather scabbard. Most probably it belonged to the arms of an Opava bourgeois who obviously lost it some time in the 15th or at the beginning of the 16th century and who could not find it again. Without the knowledge of the exact findings circumstances nothing further can be said about the fact how the weapon got into the soil, nor can we imply to the reasons why the weapon was not found in this rather busy part of the town in the last 500 years.

Adrian von ARBURG, a kol. *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*, Vyd. 1. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010. 534 s., [xl] s. obr. příl. Země a kultura ve střední Evropě; sv. 15.

ISBN 978-80-86488-70-7

Diskuze k otázkám spojeným s útekem, vyhnáním, vysídlením nebo vystěhováním většiny německy mluvících obyvatel někdejšího Československa je neustále živá nejen v historických, ale i společenských a politických kruzích. V průběhu uplynulého čtvrtstoletí bylo k tomuto tématu publikováno množství prací, z nichž většina má však pouze regionální zaměření. Obsáhlá publikace s názvem *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* patří k těm, které jsou pro studium dané problematiky klíčové, neboť představuje důležitý mezník v dosavadním výzkumu. Cílem kolektivu autorů v čele s Adrianem von Arburg, Tomášem Dvořákem a Davidem Kovaříkem bylo nejen provést revizi stávajících poznatků, ale také nově definovat předmět bádání a promyšlet jeho další perspektivy.

Publikace byla vydána jako 15. svazek edice *Země a kultura ve střední Evropě*, a to díky spolupráci Výzkumného střediska pro dějiny střední Evropy: prameny, země a kultura a Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR s přispěním Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Matice moravské a Společenskovedného ústavu Slovenskej akadémie vied v Košicích. Vydání pak předcházelo pracovní setkání autorského kolektivu v rámci konference konané 12.–14. listopadu 2008 v Brně.

Již v úvodu knihy autoři vysvětlují, proč se snaží nehovořit o „Němcích“ nebo „německém“ obyvatelstvu, nýbrž o obyvatelstvu „německy mluvícím“. Autoritativní určování národnosti chápou jako integrální součást poválečné dobové politiky, která nerefletovala skutečnost, že obrovské množství obyvatel si nebylo svou národností jisto, respektive se touto otázkou vůbec nezabývalo. Mimoto pro i tehdejší úřady bylo často velkým problémem mnohé osoby jednoznačně etnický zařadit.

Kniha je systematicky a přehledně strukturována do tří oddílů, z nichž první s názvem *Dosavadní výzkum, perspektivy a metody*, je věnován obecně teoretickým a historiografickým otázkám. V druhém oddíle nazvaném *Regionální výzkumy* čtenář nalezne soubor sedmi dílčích studií zaměřených převážně regionálně. Poslední oddíl nese název *Nová témata, nové kontexty* a tvoří jej příspěvky věnované specifickým či málo prozkoumaným otázkám a netradičnímu pojetí prezentace poznatků. Všechny studie obsahují podrobný poznámkový aparát. Na závěr knihy je pak zařazen seznam zkratek, obsáhlý přehled pramenů a vybrané literatury, stručná německá resumé všech příspěvků a seznam autorů s e-mailovými kontakty.

První ze zmíněných oddílů uvozuje zamyšlení Tomáše Staňka nad výzkumy poválečných „německých problematik“ v Českých zemích, v němž mimo jiné rekapituluje a komentuje historickou produkci českých i zahraničních autorů. Adrian von Arburg se ve svém příspěvku pokusil nastínit, jakými cestami by se mohlo ubírat další bádání o předmětném tématu. Obdobně jako Staněk i Arburg z poněkud odlišného úhlu pohledu a s určitým uspokojením hodnotí to, co bylo na badatelském poli od konce osmdesátých let odvedeno, ale současně upozorňuje na mezery v perspektivě bádání. V té souvislosti například zmiňuje nedostatečný přehled o normách vydaných vrcholnými státními orgány a opomíjení některých stěžejních archivních spisových celků. Upozorňuje rovněž na příklady nedostatečného odstupu autorů od objektu výzkumu, úskalí etnické klasifikace, „pramenný fetišismus“ či naopak přílišné teoretizování i politováníhodné polarizace v interpretační rovině. Připomíná, že výzkum sledované problematiky se nachází na samotném začátku, pokud jde o mezinárodní komparace i možnosti studia v zahraničních archivech. Z pohledu recenzenta coby archiváře je však těžko pochopitelný Arburgův povzdech nad tím, že v českých archivech dosud není velké množství relevantního poválečného materiálu pro badatele zpřístupněno. To, že mnohé fondy dosud nejsou archivně zpracovány, by totiž nemělo bránit jejich předkládání ke studiu. Takovému studium nezpracovaného materiálu je pochopitelně sice časově daleko náročnější, nicméně není nemožné. Případy, kdy nějaké soubory dokumentů skutečně nelze předložit, tak jsou nepochybně jen zcela výjimečné a jistě i odů-

vodnitelné. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že české archivy jsou vůči badatelům vesměs až nadstandardně vstřícné. Tomáš Dvořák ve svém příspěvku na Arburgovu stať organicky navazuje a snaží se hledat odpovědi na obdobné otázky z širšího a obecnějšího úhlu pohledu. Poukazuje na nutnost zabývat se migracemi komplexněji, a to včetně osídlovacího procesu, zaměřit pozornost na právní, politickou i hospodářskou stránku problematiky a podobně. Otfried Pustejovsky připomíná některé aspekty dosavadního vývoje bádání, které se po celou dobu do značné míry potýká mezi vědou a politikou a provází jej mnohé stereotypy i vyslovené historické mýty.

První státi druhé oddílu věnovaného regionálním výzkumům je příspěvek Tomáše Dvořáka zaměřený na německé obyvatelstvo Brna v květnu 1945. Dvořák v něm dokládá, že přes dosavadní heuristiku nadále zůstávají značné rezervy ve výkladu nechvalně známého pochodu brněnských Němců. Současně pak zajímavým způsobem poukazuje na „druhý život“ tohoto příběhu i jeho vliv na mentalitu města a jeho obyvatel. Kateřina Lozoviuková se zaměřila na poválečnou problematiku Němců v Liberci. Svůj text rozdělila do tří tematických celků, z nichž první je věnován historii Oblastního sběrného střediska Liberec, druhý vlastní anabázi vyhnání, odsunu a vysídlení Němců z Liberce, v třetí kapitole se pak zabývá Mimořádným lidovým soudem a Trestní a nalázací komisí v Liberci. Studie Davida Kovaříka je věnovaná problematice Němců na Jindřichohradecku po roce 1945, přičemž pozornost věnuje mimo jiné i osobám vyhnáným v rámci divokého odsunu do Rakouska, odkud byly posléze přesídleni do americké okupační zóny v Německu. Jiří Petráš ve svém příspěvku shrnuje stav bádání, prameny, metody a perspektivy v otázce poválečných osudů německy mluvícího obyvatelstva na Československu. Václav Kaška obdobně věnoval svou studii německy mluvícímu obyvatelstvu v někdejší politickém okrese Žamberk v letech 1945–1948. Stejně jako ostatní autoři, ani Kaška si nečiní jakékoli nároky na konečný výklad, ale poukazuje na potřebu a možnosti dalšího zkoumání. Opět se u něj poněkud nepochopitelně objevuje konstatování, že ne všechny dokumenty k tématu je možno v českých archívech studovat, tentokrát však i s poukazem na zákon o ochraně osobních dat. Obsah příspěvku Soni Gabzdilové-Olejníkové výstižně dokládá jeho název – *Špecifická postavenia karpatských Nemcov na Slovensku po druhej svetovej vojne (v porovnaní so situáciou Nemcov v Čechách a na Morave)*. Autorka připomíná výrazné rozdíly, v kterých se lišila německá menšina usazená na Slovensku od situace Němců v českých zemích. Nejenže při sčítání v roce 1930 se na Slovensku přihlásilo k německé národnosti jen 4,53% obyvatel československé státní příslušnosti, markantní rozdíly byly mimo jiné také v systému osídlení a koncentraci, v historickém vývoji, charakteru etnické identity, společensko-politickém postavení a podobně. Pisatelka přibližuje, jakým způsobem se německých regionů dotklo Slovenské národní povstání, komplikovanou situaci při evakuaci německé menšiny prováděné na základě pokynů německých orgánů a připomíná i další specifický aspekt ve složitém postavení karpatských Němců – totiž jejich návrat na Slovensko v létě 1945. V přímé návaznosti je pak na konci daného oddílu zařazena studie Milana Olejníka, v níž se věnuje dopadu represivních opatření na postavení německého obyvatelstva na Slovensku v letech 1945–1946.

Třetí oddíl nazvaný Nová témata, nové kontexty otevírá poměrně stručný příspěvek Matěje Spurného *KSC a „naši Němci“ (1945–1955)*, v němž se pokusil ilustrovat svou tezi o tom, že lavírování, chybějící koncepce, rozpory a náhlé změny kurzu byly pro KSČ charakteristické nejen ve vztahu vůči Němcům, ale i dalším etnickým, kulturním či sociálním menšinám v padesátých letech. Dodejme, že tuto otázku dále podrobně rozvedl ve své hojně diskutované knize *Nejsou jako my*, za kterou rovněž získal Prémii Otto Wichterleho. Adrian von Arburg se ve svém dalším příspěvku podrobně věnuje fenoménu „neprávem odsunutých“ osob a dokládá, že záměr napravit některé zjevné křivdy, jež měl zejména v druhé polovině roku 1946 značnou podporu ministerských úřadů, se ve výsledku uskutečnil jen ve velmi malém měřítku. René Petráš pak ve své stati přináší základní přehled specifik právního postavení Němců po roce 1945 a zvláště pak na počátku komunistické éry, která paradoxně znamenala postupné zlepšování postavení této skupiny obyvatelstva. Příspěvek Jiřího Němce nazvaný *Několik poznámek o německých profesorech v českých zemích v hodině porážky* je velmi čtivou sondou v rámci výzkumu německé vědecké inteligence v českých zemích do roku 1945. Petr Sedlák dosti netradičním způsobem nastínil osudy někdejšího majitele textilky ve Varnsdorfu Emila Beera, jenž patřil k německy mluvícím osobám židovského původu. Zvolená ich-forma dodává textu na působivost a je názorným dokladem, jak lze historický výzkum velmi kultivovaně popularizovat. Ostatně i Adrian von Arburg ve své diskusní úvaze na začátku knihy vyzývá k tomu, aby se historikové na

popularizaci aktivně podíleli, neboť právě popularizaci považuje za nezbytnou podmínku toho, aby se výsledky odborných výzkumů setkaly se žádoucím ohlasem v širší společnosti. Problematice německého muzejnictví v Československu po roce 1945 se věnuje Otakar Kirsch ve své stati zaměřené především na osudy významného mikulovského muzejníka Karla Jüttnera. Dosavadní mezery v poznání činnosti Mimořádného lidového soudu v Brně se snaží alespoň částečně zaplnit Vladimír Černý v příspěvku nazvaném *Procesy s příslušníky nacistického bezpečnostního aparátu v Brně a jejich osudy v letech 1945–1946*. Další regionálně zaměřený příspěvek Sandry Kreisslové je věnován Chomutovsku po roce 1945. Autorka v něm využila metodu sociálněantropologického výzkumu, spočívající v tom, že provedla a vyhodnotila celkem 47 biografických interview mezi občany České republiky, kteří se identifikují jako Němci a v zemi svého původu zůstali i po nuceném vysídlení většiny německy hovořícího obyvatelstva. Stručný příspěvek s názvem „*Malý“ retribuční dekret a německy hovořící obyvatelstvo v Ostravě v letech 1945–1948* z pera Adrey Chrobákové Lněničkové shrnuje základní obecné informace o působení někdejších trestních nalézacích komisí u okresních národních výborů a uvádí statistická data týkající se Ostravy.

Navzdory názvu publikace se nejedná se o syntézu mapující poválečný osud německy mluvících obyvatel Československa, k níž podle autorů ještě nedozrál čas. Přesto se jedná o mimořádnou a knihu, která zájemcům o tuto problematiku poskytuje základní přehled včetně řady podrobnějších pohledů na některé dílčí otázky. Především však obsahuje vyčerpávající komentovaný souhrn doposud publikovaných výsledků výzkumu, upozorňuje na jeho další možnosti, a jako taková je nepostradatelným zdrojem informací k danému tématu.

Branislav Dorko

Jiří ŠÍL, Vincenc Prasek, seznamte se! Výběrový katalog ke stejnojmenné výstavě expozice Cesta města Obecního domu v Opavě, Opavská kulturní organizace a Slezské zemské muzeum v Opavě, Opava 2013, 125 s.

ISBN 978-80-905396-1-7

Na jaře 2013 se v muzejní expozici Obecního domu v Opavě uskutečnila (vzhledem k všeobecnému povědomí laické nikoliv odborné veřejnosti příhodně nazvaná) výstava „Vincenc Prasek, seznamte se!“ Prasek, složitá osobnost toužící již za svého života po uznání svých četných aktivit, by měl z této upomínkové akce jistě radost.

Autor scénáře výstavy, Jiří Šil, zde dále rozvinul ústřední téma své badatelské práce, zpracovávání bohatého vrstevnatého odkazu nyní právě jubilujícího slezského rodáka Vincence Praska (*1843 v Milostovicích u Opavy +1912 v Napajedlech). Ostatně o publikaci „Vincenc Prasek. Má vůle je mým osudem“ (2010) vycházející z disertační práce J. Šila jsme na stránkách slezského muzejníku již referovali.

Životní příběh Vincence Praska je příběhem zapáleného badatele, byt' ne vždy pochopeného odbornou veřejností, obětavého organizátora, ano, doslova vizionáře veřejného života a to nejen na Opavsku. A právě tento aspekt Praskova odkazu je některými historiky oceňován nejvíce. Historici si cestu k Vincenci Praskovi našli téměř souběžně s novým uspořádáním jeho pozůstalosti v Zemském archivu v Opavě v roce 2001:

Zdeněk Kravar z němčiny přeložil dopisy Vincence Praska adresované v údobí 1877–1896 slezskému regionálnímu historikovi P. Augustinu Weltzlovi (2002). Olomoucká historička, zpracovatelka Praskovy napajedelské éry, Mílada Pisková v roce 2006 editovala Praskovy paměti. Tehdy také završil své úsilí o včlenění Praska do kontextu a povědomí české historické obce několika studii ostravský univerzitní pedagog Lumír Dokoupil. Autorka inventáře osobního fondu Vincence Praska v Zemském archivu v Opavě publikovala dílčí texty o Praskových záchranně muzejních, archivních iniciativách na půdě Matice opavské a (s Jiřím Knapíkem ve Slezském sborníku) studii o tzv. Praskově komisi ve Slezském studijním ústavu v Opavě pokoušející se v padesátých letech v několika souběžných nikoliv se protínajících liniích o postžení jeho nejednoduchého odkazu.

Výběrový katalog v úvodu odlehčeně několika úctyhodnými čísly přehlíží práci Vincence Praska. Pochopitelně jsou zde publikovány fotografie Vincence Praska dokladující jak se na dlouhé přímce života neznatelně měnila tvář tohoto kultivovaného intelektuála, erudovaného a citlivého pedagoga tak snímky a informace o některých z jeho šesti potomků (což jistě ocení příznivci dnes populárního rodopisu). Šel na některých místech katalogu (záměrně?) zopakoval a rozšířil obrazovou složku své knihy o V. Praskovi z roku 2010. Praskovu bystu od Jaroslavy Lukešové grafik invenčně umístil na titulní stranu katalogu. Nechybí ukázky Praskova rukopisu, titulní listy jeho odborných prací (možná by méně bylo více, vždyť autor také odkazuje na souhrnnou bibliografii VP již osobně vypracoval). Vidíme zde zajímavé snímky z prostředí českého gymnázia v Opavě, které Prasek po dvanáct let vedl a spoluzakládal, i některé z předmětů, které se podařilo identifikovat s tzv. Muzeem Matice opavské a národopisnými výstavami konce 19. století. S jejich pomocí se výstava (katalog) pokusily překlenout pro běžného návštěvníka (čtenáře) úskalí jednotvárné prezentace dvojrozměrných písemností.

Jiří Šil logicky vyšel ze sbírek Slezského zemského muzea (knihovny, foto a etnografického pracoviště, historické podsírký jíž spravuje – zde fondů politika J. Lukeše, žáka gymnázia F. Moslera). Ostatně SZM je hlavním partnerem muzejní expozice Opavské kulturní organizace, ale nepominul ani prameny uložené v archivech – opavském okresním a zemském, pražském národním. Takto se podařilo osvětlit některé klíčové momenty Praskovy pracovní kariéry. Nakonec nás seznamuje s vrstevníky, kolegy a spolupracovníky, pokračovateli V. Praska, kteří se už de facto stali součástí pomyslného Slezského Slavína.

Ostatně o tom, že autoři výstavy potažmo autor katalogu opravdu našli své auditorium naznačuje i účast na vernisáži realizované 15. května 2013. Takto pro mnohé osobnost Vincence Praska v opavském prostředí jistě nabude reálnějších obrysů než jen jako předmět odborných textů specializovaných sborníků či povětšinou jen jméno vyskytující se na lehce přehlédnutelném památníčku v málo navštěvované části městského parku a označení jedné z centrálních ulic Opavy.

Jaromíra Knapíková

KRONIKA

Jubilant Dan Gawrecki

V prosincových dnech minulého roku dovršil přední slezský historik prof. Dr. Dan Gawrecki významné životní jubileum, sedmdesáté narozeniny. Předmět jeho budoucího badatelského zájmu, poznání historie Slezska, byl do jisté míry dán jak rodinným zázemím oslavence ve Slezsku tak v rodině panujícím intelektuálním podhoubím, i vysokoškolským studiem v Olomouci. Ač v Olomouci absolvoval učitelský obor dějepis–ruština, rozhodl se věnovat vědecké práci.

Začal působit ve Slezském ústavu ČSAV v Opavě a pochopitelně s tímto akademickým pracovištěm sdílel vytýčený směr jeho odborného výzkumu – soustředění se na problémy průmyslových regionů, dělnického hnutí, národnostní vztahy pohraničí. Díky zázemí v opavském ústavu mohl napsat svou zásadní práci o německých obranných spolicích v letech 1880–1938 a takto v roce 1977 v Ústavu československých a světových dějin v Praze získat titul kandidát věd (na rigorozum dosáhl záhy v roce 1969). Ve Slezském ústavu poté Dan Gawrecki zastával řadu na sebe navazujících vedoucích pozic: od vedoucího I. badatelského oddělení, zástupce ředitele i ředitele také vedoucího redaktora ústavního periodika – Slezského sborníku, který se mimo oblast tehdejšího Severomoravského kraje stal do jisté míry vizitkou zdejší historické práce.

Ovšem v přelomovém období roku 1989 se vedení opavského ústavu ocitlo v nejednoznačné pozici, pro Prahu navíc až příliš odlehčeného akademického pracoviště. K rozvolnění vazeb s Akademií navíc paradoxně přispěl návrat k původnímu programu Opavského studijního ústavu, tedy zaměření se na bádání o Rakouském či Československém, Českém Slezsku. Ostatně popularizaci Slezska se D. Gawrecki také věnoval v populárnější orientovaném tisku viz například článek „Slezsko – územní vyme-

zení, pojmy a úvahy“ ve Vlastivědných listech Slezska a severní Moravy 2002. Není zde bohužel prostor pro výčet velmi obsáhlé historické produkce oslavence. Odkážme alespoň dále na publikaci „Slezsko v dějinách českého státu. Stav a úkoly výzkumu“ (1991). Podílel se také na nástinu dějin Těšínska. Ostatně práci o politických, národnostních poměrech v Těšínském Slezsku 1918–1938 se Dan Gawrecki na Komenského univerzitě v Bratislavě v roce 1997 habilitoval. To již od roku 1994 pracoval jako vedoucí Ústavu historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU.

Dlouhodobé působení v čele jednoho z ústavů právě založené Slezské univerzity v Opavě bylo totiž pro Dana Gawreckého další životní výzvou. Jako erudovaný, i lidsky přístupný pedagog byl velmi oblíbený a respektovaný. Je třeba též ocenit, že přál mladým talentům, které následně dokázal získat pro působení ve vysokoškolském prostředí nebo všeobecně pro dějiny Slezska. Své diplomanty povzbuzoval i jinak, zprostředkoval uveřejnění jejich prvních prací v odborném tisku. Další růst absolventům studia odborné historie umožnil i získáním doktorského studia na FPF SU v Opavě.

Badatelský zájem Dana Gawreckého tedy logicky šel k syntéze dějin Slezska. Pro Slezskou univerzitu jistě nebylo bez významu, že se podařilo navázat spolupráci s historickými pracovišti s těžištěm v Polsku, ale i v Rakousku a Německu. Jeho éra v čele historického ústavu FPF SU v Opavě v roce 2003 vygradovala vydáním dvousvazkových Dějin Českého Slezska 1740–2000 výrazně podpořených Grantovou agenturou České republiky. Nesmíme také opomenout odkázat na Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 6/2003, kde jeden z nejbližších generačních souputníků D. Gawreckého, budoucí rektor univerzity, Rudolf Žaček uveřejnil oslavencův medailon i s přehledem jeho bibliografie.

Mohlo by se zdát, že vytýčení badatelského schématu Dějin Slezska dalším generacím historiků může docenta Gawreckého uspokojit, ale nebylo tomu tak. Dále se soustředil na spoluautorství monografie k dějinám Opavy „Opava. Historie, kultura, lidé“ (pro knihu vydanou v roce 2006 nakladatelstvím Lidové noviny konkrétně zpracoval klíčové kapitoly z historie města za slezských válek až po období okupace). K čemuž z jeho bohatého tvůrčího odkazu přispěly dílčí studie ve Sbornících k dějinám města Opavy.

Období tvůrčí zralosti Dan Gawrecki tráví v Polsku, kde v roce 2006 ve Varšavě získal profesuru a kde v současnosti stále působí jako odborný pracovník na Univerzitě v Opole. Nejnověji (2011) se podílel na knize „Historia Górnego Śląska: politika, gospodarka i kultura europejskiego regionu“ vydané v Hlivicích.

Do dalších let mu přejme vedle dalších badatelských počínů, to nejdůležitější – zdraví.

Jaromíra Knapíková

Jubilejní ročník Spectaculo Interesse 2013

V chladných podzimních dnech 22.–27. září 2013 se uskutečnil v Ostravě X. ročník mezinárodního loutkářského festivalu Spectaculo Interesse 2013, který je největším mezinárodním loutkářským festivalem v České republice. Jelikož se jedná o bienále, první ročník festivalu byl zahájen již v roce 1995. Zásadní vliv na jeho vzniku a podobě měla tehdejší dramaturgyně Hermína Motýlová, která i letošní ročník pozorně sledovala dnes již z pohledu diváka.

Organizátoři festivalu po celou dobu jeho trvání dávají důraz na účast zahraničních souborů a nechávají prostor všem druhům a žánrům, včetně pouličního divadla. Zváni jsou především profesionálové, ale nezapomíná se ani na amatérské soubory. Během deseti ročníků se v Ostravě vystřídali loutkáři, bez nadsázky, z celého světa. Mezi pravidelnými účastníky jsou soubory a divadla ze sousedních zemí, hlavně ze Slovenska a Polska, ale v průběhu uplynulých let zde hostovali zástupci téměř všech evropských států (Francie, Španělska, Itálie, Řecka, Nizozemí, Anglie, Švýcarska, Finska, Slovinska, Ruska nebo Ukrajiny). Zpestřením festivalu byly vždy soubory „z daleka“. Ze západní

polokoule k nám zavítali např. hosté z Kanady. Jindy návštěvníky lákali, nejen z profesionálního hlediska, ale i jistým dílem tajemna, atmosférou či exotikou účastníci z Asie, a to jak z Blízkého východu – z Izraele, tak například z Japonska, Jižní Koreje a Tchaj-wanu.

Nesmíme opomenout ani naše loutkáře z České republiky, kteří v této široké celosvětové konkurenci každým rokem důstojně prezentují své inscenace a často si odnášejí i zasloužená ocenění. Jedná se totiž o festival soutěžní, jednotlivá představení hodnotí odborná porota složená ze zástupců z různých zemí a například v roce 2003 byla paralelně rozšířena o studentskou a dětskou porotu. Některé ročníky byly obohaceny také o semináře, besedy nebo divadelní dílny, kdy v probíhajících workshopech se o své zkušenosti s účastníky podělili rovněž zahraniční lektori.

Každoročně organizátoři festivalu vydávali propagační materiály – bulletin, programovou brožuru s obrazovým plakátem, pamětní listy i další doprovodné tisky. A právě těmto materiálům, které upoutávají návštěvníkovu pozornost, byla věnována retrospektivní výstava ve foyer divadla. V průběhu času se na jejich podobě podílelo několik výtvarníků. Většinu z nich navrhoval Tomáš Volkmer, pro VI. ročník byl osloven scénograf, malíř a grafik Václav Kábrt, jehož spojovalo s ostravským loutkovým divadlem dřívější dlouholeté působení, a v neposlední řadě své pojetí plakátu pro III. a VII. ročník festivalu představila i výtvarnice Elli Tiliu.

Další výstava, která se letos uskutečnila, patřila dlouholetému režisérovi a nadšenému loutkáři Petru Nosálkovi, který nás na konci minulé sezony navždy opustil. I on byl s touto přehlídkou spojen nejen jako loutkář, ale v roce 2001 také jako ředitel festivalu. Připomenutí výjimečného člověka a nápaditého umělce bylo zaměřeno hlavně na jeho ostravské působení v Divadle loutek, ale jako režisér byl od 90. let 20. století znám také na polských scénách. I mnozí opavští loutkáři si s nostalgií rádi vzpomenou na režijní spolupráci s Petrem Nosálkem a jeho inscenování pohádky *Koza Roza*, která se stala úspěšnou inscenací a postoupila až na národní přehlídku amatérských loutkářských souborů 32. Loutkářskou Chrudim (1983). Mimochodem i později s obnovenou premiérou téže inscenace si znovu získali diváky a porotu na přehlídce v polském Knurówe, kde získali cenu Grand prix Jana Dormana (1988).

Vraťme se však ještě k letošnímu desátému ročníku, kdy dramaturgie festivalu se zaměřila hlavně na loutku a její animaci, což po letech, kdy se loutka postupně vytrácela z loutkových inscenací a stávala se víceméně předmětem, bylo příjemnou změnou. V soutěžním klání se kromě dalších doprovodných představení utkalo 17 souborů z 11 zemí, z nichž hlavní cenu festivalu si tentokrát odvezli loutkáři z DudaPaiva Company z Amsterdamu za představení *Bestiaires*, které přítomně zaujalo především dokonalou souhrou všech jevištních složek a animací loutek–manekýnů v životní velikosti obohacené o loutkářské nápady, které mohou být pro mnohé další inspirací. Ostatně režisér Duda Paiva v rozhovoru na festivalu o směřování svého souboru řekl: „Je to výborné, když tanečníci a loutkáři pracují společně. Jedni inspirují ty druhé. Tanečníci inspirují loutkáře ve vnímání vlastního těla a ve vedení pohybu a loutkáři inspirují tanečníky ve zdokonalování se. Musíme růst, vyvíjet se a hledat nové cesty.“

Festival *Spectaculo Interesse 2013* byl během uplynulých ročníků zprostředkovatelem i těchto nových cest a inspirujících zážitků a doufejme, že i v následujících letech přinese zájemcům o loutkové divadlo a svým návštěvníkům mnoho podnětů a nových impulsů ve světě imaginace.

Sylva Pracná

Zpráva z mezinárodního workshopu na téma „Komunikace ve středověkých městech. Opava, 4. dubna 2013

Dne 4. dubna 2013 se konal na Slezské univerzitě v Opavě mezinárodní workshop na téma „*Komunikace ve středověkých městech*“, jehož se účastnilo široké spektrum historiků z mnoha zemí. Po několika úvodních slovech rektora Slezské univerzity Rudolfa Žáčka se chopil slova Martin Čapský, který tak mohl uvést prvního z referentů Grzegorze Myśliwského z Varšavy s jeho příspěvkem „*Slowa znaky i gesty w kulturze handlowej wybranych miast Europy środkowej (XIV- pocitek XVI*

w.)“. Autor v něm nastínil prostředky komunikace v kultuře obchodníků (*kultura handlowa*) vycházející z teorii H. Pirena a H. Samsonowicze a rozvinul tak svůj dlouholetý výzkum o problematiku jazykové a symbolické komunikace v každodennosti kupců středoevropského prostoru.

Po krátké diskusi a následující přestávce předstoupil před účastníky workshopu Tomáš Borovský z Brna, který tak zahájil první blok „*Prostor města*“ se svým referátem „*Zvony a lidé středověkého města*“, který se pokusil systematicky postihnout úlohu zvonů spojujících svět sakrální se světem profánním a také jako komunikant v čase, se kterým bylo v některých případech italských měst nakládáno jako s člověkem (viz práce Roberta Darntna). U vnitřního prostoru města zůstal i Martin Čapský z Opavy, jež ve svém příspěvku „*Městská rada a „její“ kazatelé. Úvahy nad pozdněstředověkým městem coby komunikačním prostorem*“ představil několik myšlenek o spolupráci a konkurenci kostela a radnice jakožto dvou hlavních dominant reprezentujících městskou obec a sociální řád.

Po další přestávce se obrátila pozornost účastníku na „*Město v prostoru*“, jak byl nazván druhý blok přednášek, který uvedl Martin Nodl z Prahy referátem „*Komunikační horizonty středověkého města*“. Pozastavoval se v něm nad dynamickými proměnami městských mobilit ve středověku a jejich možným systematickým zachycením. Následně se slova chopila Klara Hübner z Fribourgu, která představila postavu posla jako symbol moci, díky němuž bylo pro město ve Švýcarsku možné efektivně kontrolovat své území a sousedy. Tímto příspěvkem byl zakončen dopolední blok přednášek.

Třetí část workshopu nazvanou „*Instituce středověkého města*“ otevřel Dalibor Janiš z Opavy, který na příkladě středověkého Brna načrtl některé formy komunikace v právní každodennosti, jež byly mnohdy doprovázeny dalšími komunikanty v rozličných prostorách města. Po tomto referátu předstoupila před posluchače Michaela Antonín Maleníková z Olomouce, která se zaměřila na problematiku sousedství na příkladě města Brna a na otázku významu pro sociální a prostorovou identifikaci uvnitř městské obce. Po ní následovala další referentka Hana Komárková z Opavy s diskusním příspěvkem „*Fenomén přísahy v pozdněstředověkém a raněnovověkém městě*“. Přednášející poukázala na proměny přísah jako prostředek komunikace reagující na měnící se sociální a kulturní klima městské obce.

Tento mezinárodní workshop se po následné diskusi a krátké přestávce přesunul do posledního bloku přednášek nazvaného „*Město jako komunikující instituce*“, který uvedla svým příspěvkem Beata Mozejko z Gdaňsku. V referátu načrtla problémy komunikace na příkladě korespondence mezi městem Gdaňsk a polským králem Kazimírem Jagellonským. Blok přednášek byl završen referátem Martina Musíla z Prahy, který se pokusil vytvořit obraz pohusitské Prahy a korelace mezi městskou obcí a uprchlými měšťany, obdobně jako Tomáš Borovský na příkladě města Kutné Hory. Po diskusi se závěrečného slova ujal Martin Čapský, který takto shrnul celkový přínos workshopu.

Petr Chlebec